

LIETUVOS NACIONALINĖ MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKA
BIBLIOGRAFIJOS IR KNYGOTYROS CENTRAS

Bibliografija 2007

M O K S L O D A R B A I

T U R I N Y S

Pratarmė	5
Preface	6

PAVELDO IŠSAUGOJIMO POLITIKA IR PROGRAMOS

Regina VARNIENĖ-JANSSEN	Lietuvos kultūros paveldo ilgalaikio saugojimo strategija ir sklaidos programos Long-Term Preservation Strategy and Programmes for Lithuanian Cultural Heritage Access (Summary)	7 14
Loreta MEŠKELEVIČIENĖ	Rinkinių skaitmeninimas Lietuvos dailės muziejuje Digitization of Collections at the Lithuanian Art Museum (Summary)	15 19
Eglė MARČĖNIENĖ	Atgimę balsai: lietuviškų šelako plokštelių skaitmeninimo projektas Revived Voices: Digitization Project for Lithuanian Shellac Record (Summary)	20 27
Zinaida MANŽUCH	Europos skaitmeninė biblioteka: vizija ir įgyvendinimo perspektyvos The European Digital Library: Vision and Implementation Perspectives (Summary)	29 42

SPAUDOS PAVELDAS IR TAPATUMO IŠSAUGOJIMAS

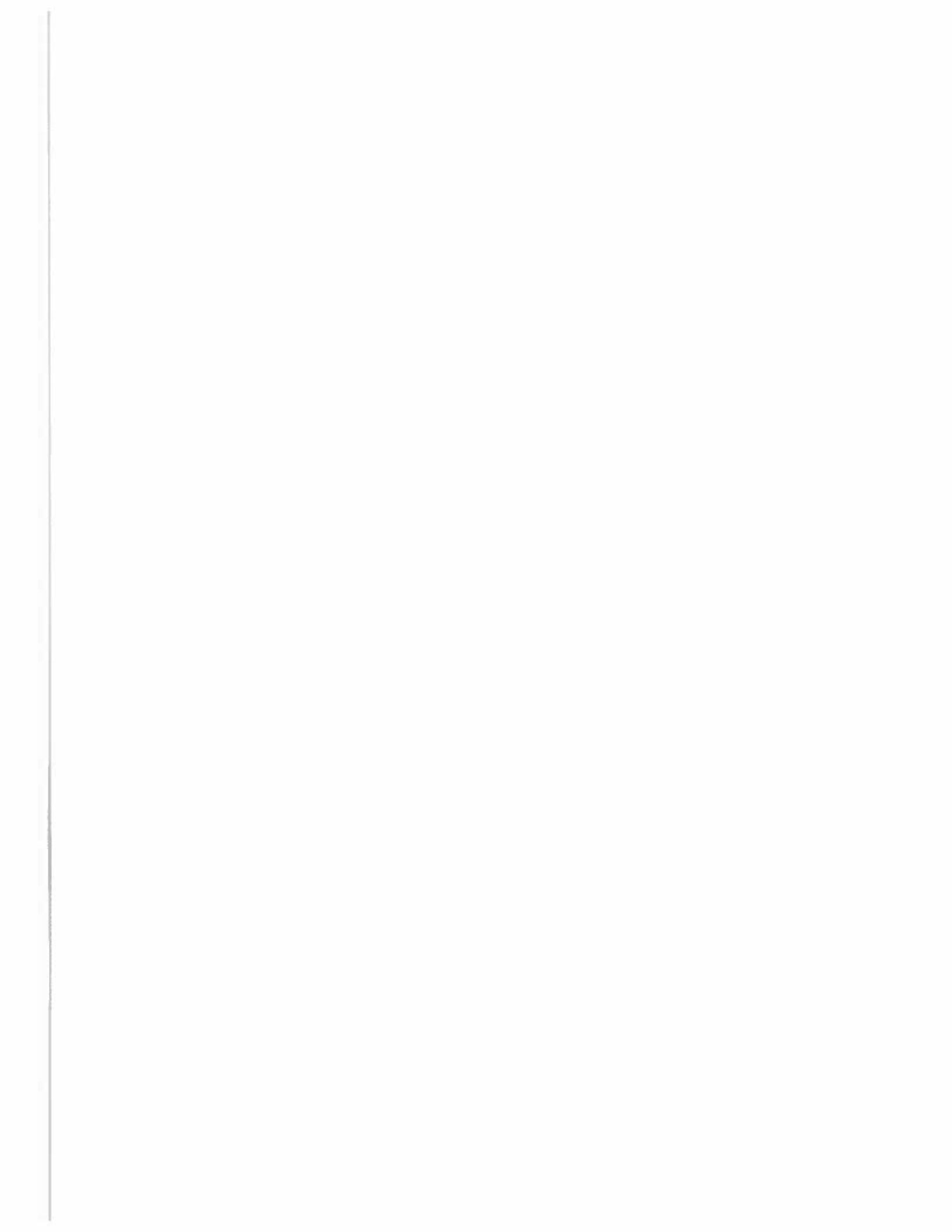
Dalia TARAILIENĖ	Žurnalisto, keliautojo, visuomenės ir kultūros veikėjo Mato Šalčiaus archyvinis palikimas Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje Archival Legacy of Matas Šalčius – Journalist, Traveller, Public and Cultural Figure – at the National Library of Lithuania (Summary)	43 52
Sandra KULIEŠIENĖ	Senosios lietuviškos knygos iliustracijos (1547–1864) Illustrations in Old Lithuanian Book (1547-1864) (Summary)	53 73
Audronė MATIJOŠIENĖ	XIX amžiaus lietuviškųjų periodinių leidinių publikacijos: „Lietuvos bibliografijos“ C serijos leidinių apžvalga Publications in 19th Century Lithuanian Periodicals: Review of Publications Registered in "Bibliography of Lithuania, Series C" (Summary)	74 81
Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ- VERBICKIENĖ	„Seni“ ir „nauji“ inkunabulai iš Lietuvos nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių fondo "Old" and "New" Incunabula of the Rare Book and Manuscript Department of the National Library of Lithuania (Summary)	82 94
Romualdas GRIGAS	Lietuvių tautos paveldas – šalies tapatumo pagrindas Lithuanian National Heritage as the Basis for National Identity (Summary)	95 103

VALSTYBINĖS BIBLIOGRAFIJOS IŠŠŪKIAI

Jadwiga SADOWSKA	Lenkijos nacionalinė bibliografija Polska bibliografia narodowa	104
Yeon-Kyoung CHUNG	Valstybinė bibliografija: vakar, šiandien ir rytoj – Korėjos patirtis National Bibliographies: Past, Present and Future – the Korean Experience	109
Ben GU	Valstybinė bibliografija: Kinijos patirtis National Bibliographies: the Chinese Experience	119
Aleksandr DŽIGO, Aleksandra TEPLICKAJA	Valstybinės bibliografijos padėtis Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) Vidurinės Azijos šalyse Состояние национальных библиографий в странах Содружества Независимых Государств (СНГ) в Средней Азии	123
Osvaldas JANONIS	Nauja monografija apie Rusijos retrospektyvinę nacionalinę bibliografiją	130

KATALOGAVIMO PERSPEKTYVOS

Rick BENNETT, Christina HENDEL-DITTRICH, Edward T. O'NEILL, Barbara B. TILLET	VIAF (Virtualus tarptautinis autoritetinis failas): Vokiečių bibliotekos ir Kongreso bibliotekos vardų autoritetinių failų susietis VIAF (Virtual International Authority File): Linking Die Deutsche Bibliothek and Library of Congress Name Authority Files	132
Alan DANSKIN	„Niekas nežino, kas bus rytoj“: katalogavimo pabaiga? "Tomorrow Never Knows": the End of Cataloguing?	140
Mauro GUERRINI, bendradarbiaujant su Pino BUIZZA ir Lucia SARDO	Kolektyvai nuo Paryžiaus Tarptautinės katalogavimo principų konferencijos iki 2003 m. Corporate Bodies from ICCP up to 2003	144
Elena ESCOLANO RODRÍGUEZ, Dorothy McGARRY	Junghtinis ISBD: žingsnis į priekį Consolidated ISBD: a Step Forward	158
Warwick CATHRO	Naujos išteklių atskleidimo ir pristatymo sistemos: kintantis katalogo vaidmuo New Frameworks for Resource Discovery and Delivery: the Changing Role of the Catalogue	166
Glenn PATTON	Kas nauja FRAR (Funkciniuose reikalavimuose autoritetiniams įrašams)? What's New with FRAR (Functional Requirements for Authority Records)?	170

PRATARMĖ

Išleisdami šį mokslo darbų rinkinio tomą, siekėme kuo išsamiau atskleisti pačius įvairiausius kultūros paveldo išsaugojimo ir sklaidos aspektus. Norėtusi tikėti, kad šį tikslą mums pavyko pasiekti, nes *Bibliografija* pasipildė įvairesnėmis ir pirmą kartą skelbiamomis mūsų šalies mokslininkų ir specialistų publikacijomis.

Pristatomo tomo aptariamų temų skalė labai plati – nuo kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo strategijos ir programų analizės (Regina Varnienė-Janssen) iki tautinio tapatumo aptarimo (Romualdas Grigas).

Greta kultūros paveldo strateginių ir filosofinių problemų svarstymo dera straipsniai apie skaitmeninio turinio kūrimą, ženkliai išplečiantį išsaugotų kultūros vertybių sklaidos ir panaudojimo galimybes. Šiai temai skirtos net kelios mūsų šalies specialistų publikacijos. Apie dailės kūrinių, tapybos darbų, fotografijų, bionistikos, sfragistikos ir daugelio kitų Dailės muziejaus eksponatų skaitmeninimą, vykdant bendrą projektą su Lietuvos nacionaline biblioteka ir Lietuvos archyvų departamentu, rašo Loreta Meškelevičienė. Skaitmeninį kultūros paveldo turinį praturtina „atgimę balsai“ iš suskaitmenintų Lietuvos šelako plokštelių. Eglės Marčėnienės publikacija supažindina ne tik su Nacionalinės bibliotekos šelako plokštelių skaitmeninimo projektu, bet ir pateikia daug vertingos ir įdomios informacijos apie plokštelių leidybos ypatumus bei jų sąsajas su to meto plokštelių įrašų galimybėmis.

Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo iniciatyvos ir vientisos skaitmeninio turinio erdvės formavimas tiesiogiai susijęs su nacionaline kultūros paveldo skaitmenine biblioteka, kurios sukūrimo vizija savo ruožtu tiesiogiai siejasi su Europos skaitmeninės bibliotekos iniciatyva. Europos skaitmeninės bibliotekos iniciatyvos strategija bei jos praktinis įgyvendinimas aptariami Zinaidos Manžuch publikacijoje.

Lietuvos kultūros paveldą turtina ir mūsų tautiečių, dėl susiklosčiusių aplinkybių išvykusių svetur, kūrybinis palikimas, po tam tikro laiko sugrįžtantis į gimtąją žemę. Lietuvos nacionalinės bibliotekos fondai kasmet pasipildo reikšmingais užsienyje gyvenusių ir kūrusių lietuvių archyviniais dokumentais, rankraščiais ir sukauptų bibliotekų kolekcijomis. Apie JAV žurnalisto, keliautojo, visuomenės ir kultūros veikėjo Mato Šalčiaus archyvinį palikimą Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje rašo Dalia Tarailienė. Inkunabulus, saugomus tos pačios bibliotekos

Retų knygų ir rankraščių fonde, pristato Viktorija Vaitkevičiūtė-Verbickienė.

Šio tomo staigmena – Sandros Kuliešienės publikacija, skirta senosios lietuviškos knygos iliustracijoms. Aptardama senosios lietuviškos apipavidalinimą, autorė ypatingą dėmesį atkreipia į knygos puošybos elementus, kurie, autorės žodžiais tariant, buvo „...pagrindas suklestėti šiuolaikiniam tautiniam knygos menui Lietuvoje“.

Analizinės bibliografijos rengimo ilgametė patirtis paskatino Audronę Matijošienę susumuoti „Lietuvos bibliografijos“ C serijos rengimo rezultatus, pateikti metraščių rengimo eigą ir nušviesti grožinės literatūros vietą lietuviškoje periodinėje spaudoje.

Ilgametis *Bibliografijos* redakcinės kolegijos narys Osvaldas Janonis mūsų šalies specialistams pristato naują monografiją apie Rusijos retrospektyvinę nacionalinę bibliografiją.

Jau tapo tradicija *Bibliografijoje* skelbti kasmet vykstančių IFLA generalinių konferencijų medžiagą. Šiame tome taip pat publikuojame užsienio autorių pranešimus. Dalis jų yra skirti įvairių šalių bibliografinėi apskaitai nušviesti: *Valstybinė bibliografija: vakar, šiandien ir rytoj – Korėjos patirtis* (Yeon-Kyoung Chung), *Valstybinė bibliografija: Kinijos patirtis* (Ben Gu), *Valstybinės bibliografijos padėtis Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) Vidurinės Azijos šalyse* (Aleksandr Džigo ir Aleksandra Teplickaja).

Kita užsienio autorių publikacijų dalis yra skirta katalogavimo naujovėms. Jas pristatydami siekiame ne tik su jomis supažindinti specialistus, bet ir paskatinti šias naujoves diegti mūsų šalies bibliotekose bei kitose atminties institucijose. Rick Bennett ir jo kolegų publikacijoje nagrinėjamas Virtualaus tarptautinio autoritetinio failo sukūrimas. Alan Danskin publikacijoje atsako į savo paties užduotą klausimą: ar bus katalogavimo pabaiga? Mauro Guerrini su kolegomis aptaria kolektyvinės autorystės temą bei autoritetinių įrašų sudarymo archyvuose klausimus.

Pabaigai norėtusi išreikšti viltį, kad šis Bibliografijos tomas bus naudingas ne tik bibliotekose dirbantiems specialistams. Kai kurie klausimai galbūt pasirodys įdomūs ir muziejuose bei archyvuose besidarbuojantiems kolegoms. Gal šį leidinį pasklaidys ir universiteto auditorijose žinių besisemiantys studentai.

Regina Varnienė-Janssen

PREFACE

The present volume of research articles was intended to provide a diverse range of issues related to cultural heritage preservation and access. We hope that this purpose has been achieved – the volume presents publications by Lithuanian scholars and professionals concerning unique and varied issues which extend beyond the typical subject matter of *Bibliografija*.

The broad spectrum of subjects within this volume ranges from the analysis of the strategy and programmes for long-term preservation of the cultural heritage (Regina Varnienė-Janssen) to discussing the Lithuanian national identity (Romualdas Grigas).

Discussion on strategic and philosophical issues of cultural heritage is well complemented by articles on digital content creation, which considerably extends the possibilities for the access and use of the preserved cultural assets. Loreta Meškelevičienė writes about digitization of works of art, paintings, photographs, exhibits of bionistics, sphragistics, and numerous other objects preserved at the Lithuanian Art Museum under the joint project together with the National Library of Lithuania and the Lithuanian Archives Department. The digital content of the cultural heritage is enriched by the “revived voices” from digitized Lithuanian shellac records. The publication by Eglė Marčėnienė, besides its main focus on the project for digitization of shellac records undertaken by the National Library, presents much valuable information about specific features of shellac record production and the contemporary sound recording context.

The Lithuanian cultural heritage digitization initiatives as well as creation of the integral space for digital content are in direct connection with the national digital library of the cultural heritage, the vision of which, in its turn, emanates from the European Digital Library Initiative. In her article, Zinaida Manžuch discusses the strategy for the European Digital Library Initiative and its implementation.

The national cultural heritage is also enriched by the creative legacy of Lithuanian emigrants, which, after a certain period of time, is finding its way back to the native soil. Every year the holdings of the National Library of Lithuania are increased with a supplement of valuable archival documents, manuscripts, and library collections which belonged to Lithuanians who lived and created abroad. Dalia Tarailienė introduces the archival legacy of the USA journalist, traveller, public and cultural figure Matas Šalčius preserved at the National Library of Lithuania. The publication by Viktorija Vaitkevičiūtė-Verbickienė is about incunabula within the Rare Book and

Manuscript Collection of the National Library of Lithuania.

The surprise of the present volume is the publication by Sandra Kuliešienė devoted to illustrations of the old Lithuanian book. The author focuses on one particular feature of book typography – ornamentation elements, which, as the author puts it, “...laid foundations for the development of the modern national book art in Lithuania”.

Audronė Matijošienė, having an extensive experience in the field of analytical bibliography, summarizes the preparation of *Lietuvos bibliografija. Serija C. Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos* (“The Bibliography of Lithuania”. Series C. Publications of Lithuanian Periodicals”), describes the compilation process of the individual volumes of the series, and determines the role of fiction in the development of the Lithuanian periodical press.

The publication by the long-time member of *Bibliografija*'s editorial board Osvaldas Janonis features a new monograph on the retrospective bibliography of Russia.

It has become a tradition to present materials from IFLA's annual general conferences in *Bibliografija*. This volume contains reports by authors from various countries presented at IFLA conferences. Part of these reports deal with the practice of bibliographic control in different countries: *National Bibliographies: Past, Present and Future – the Korean Experience* (Yeon-Kyoung Chung), *National Bibliographies: the Chinese Experience* (Ben Gu), *Status of National Bibliographies in the CIS Countries of Central Asia* (Aleksandr Dzhigo and Aleksandra Teplitskaya).

The other part of the publications by foreign authors is devoted to innovations in cataloguing. Besides presenting these innovations to the professional community, we were guided by the aim of encouraging their implementation in libraries and other memory institutions of Lithuania. The publication by Rick Bennett and colleagues investigates creation of the Virtual International Authority File. Alan Danskin provides the answer to the question that he himself raises: is the end of cataloguing inevitable? Mauro Guerrini and colleagues discuss the subject of corporate authorship and production of archival authority records.

I hope that the present volume of *Bibliografija* will be helpful not only to librarians. Some of the issues covered in it may be of interest to colleagues from museums and archives as well as university students.

Regina Varnienė-Janssen

Lietuvos kultūros paveldo ilgalaikio saugojimo strategija ir sklaidos programos

Regina VARNIENĖ-JANSSEN

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. r.varniene@lnb.lt

Straipsnis skirtas apžvelgti Lietuvos kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo įstatyminę bazę, pagrindinį dėmesį sutelkiant į dokumentus, reglamentuojančius kultūros paveldo išsaugojimą.

Atkreipiamas dėmesys į tai, kad naujosios galiojančių dokumentų pataisos nėra pakankamos interneto išteklių išsaugojimui užtikrinti, ir tuo pačiu į Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos iniciatyvą parengti atskirą privalomojo egzemplioriaus įstatymą, leidžiantį nustatyti tvarką, pagal kurią Vyriausybės įgaliota institucija formuotų ir vykdytų privalomojo egzemplioriaus valstybinę politiką ir strategiją, užtikrinti viešosios informacijos teikėjų ir bibliotekų bendradarbiavimą, apibrėžti ir įvardyti elektroninių išteklių pristatymo metodus ir būdus, numatyti už kultūros paveldo kaupimą ir saugojimą atsakingas valstybines institucijas ir atsakingus asmenis, jų turimą atsakomybę. Taip pat aprašoma Nacionalinės bibliotekos iniciatyva dėl Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo, skaitmeninio turinio saugojimo ir prieigos strategijos parengimo bei vykdomi skaitmeninio ir skaitmeninto paveldo ilgalaikio išsaugojimo ir sklaidos projektai.

Reikšminiai žodžiai: kultūros paveldas; kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo teisinė bazė; skaitmeninimas.

Įvadas

Europos Sąjungos kultūros ir informacinės visuomenės politika ne tik akcentuoja kultūros paveldo reikšmę tautos identiteto išsaugojimui, bet ir nurodo, kaip paveldas bei kultūros žinios turi būti pateikiami viešai prieigai be jokių laiko ir vietos apribojimų.

Europos Komisijos strateginiai dokumentai: komunikatas *i2010: Skaitmeninės bibliotekos*¹, komunikatas *Dėl mokslinės informacijos skaitmeniniame amžiuje: prieinamumas, sklaida ir išsaugojimas*² ir direktyva *Dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų nuostatų, susijusių su televizijos programų transliavimu, derinimo („Garso ir vaizdo žiniasklaidos paslaugos be sienų“)*³ – skelbia naują integruotą požiūrį į ilgalaikį skaitmeninio kultūros ir mokslo paveldo išsaugojimą. Komunikatuose numatomos kultūros ir mokslo paveldo skaitmeninimo, virtualios prieigos bei ilgalaikio išsaugojimo perspektyvos, pabrėžiant skaitmeninių bibliotekų iniciatyvą ir vaidmenį. Šiomis iniciatyvomis siekiama patogios vartotojui virtualios terpės ir paprastesnės prieigos prie Europos informacinių išteklių. Jos prisideda prie Europos paveldo turtinimo, susiedamos

daugiakalbę ir daugiakultūrę aplinką su technologijų pažanga ir naujais komercinės veiklos modeliais⁴.

Išnaudojant skaitmeninių technologijų teikiamas visuotinės ir paprastos informacinės prieigos galimybes, darbas vyks trimis kryptimis:

1. Virtualios prieigos – prielaidos plačiau visuomenei, mokslininkams ir įstaigoms išnaudoti visas informacijos teikiamas galimybes – sukūrimas.

2. Analoginių kolekcijų skaitmeninimas, siekiant jų sklaidos informacinėje visuomenėje.

3. Skaitmeninės informacijos kaupimas ir saugojimas ateities kartoms, siekiant užtikrinti prieigą prie jos ir apsaugoti nuo išnykimo vertingą informacinį turinį.

Tam, kad atminties institucijoms būtų užtikrinta prieiga prie skaitmeninio paveldo, reikalingi aiškesni intelektinės nuosavybės ir atminties institucijų bendradarbiavimo mechanizmai. Todėl Europos Tarybos teisės dokumentuose daug dėmesio skiriama prieigai prie autorių teisių įstatymu neapsaugotų dokumentų. Kitas akcentuojamas dalykas yra neatidėliotina skaitmeninimo būtinybė, kurią sąlygoja Europos šalių atsilikimas šioje srityje nuo Azijos ir JAV. Pagrindinė tokio atsilikimo priežastis – kultūros paveldo skaitmeninimo strategijų nebuvimas.

Esminiai technologiniai pokyčiai reikalauja atitinkamo veiklaus atsako. Skaitmeninė konvergencija skatina atitinkamus politinius sprendimus ir priežiūros mechanizmų steigimą. Todėl ši veikla tampa naujai atsirandančios skaitmeninės ekonomikos dalimi. Komunikatas *i2010: Skaitmeninės bibliotekos* skelbia: „Atskirose šalyse – narėse paprastai nėra bendros skaitmeninio paveldo išsaugojimo politikos. Jei kurioje nors šalyje ir egzistuoja tokio pobūdžio planai, juose daugiau dėmesio dažniausiai kreipiamas į analoginės medžiagos, kuriai gresia išnykimas, išsaugojimą, o ne į skaitmeninių išteklių sritį. Didesnė pažanga daroma privalomojo egzempliorius srityje, nes kai kuriose šalyse priimami skaitmeninių išteklių privalomojo egzemplioriaus teisiniai aktai, įpareigojantys atitinkamas institucijas rinkti ir kaupti šiuos išteklius. Deja, tokio pobūdžio mechanizmai kiekvienoje šalyje skirtingi.“⁴⁵

Kalbant apie Lietuvos integraciją į vieningą viešąją Europos kultūrinę erdvę, reikia pripažinti, kad nors svarbiausieji teisiniai dokumentai ir apibrėžia Lietuvos kultūros paveldo ilgalaikį išsaugojimą, realizavimą ir prieigą prie jo, iki 2005 m. nebuvo veiksmingos ir funkcionalios paveldo skaitmeninimo ir sklaidos strategijos. Dėl šios pagrindinės priežasties skirtingos kultūros paveldo skaitmeninimo veiklos kryptys šalyje nebuvo koordinuojamos. Ši veikla didele dalimi buvo atsitiktinė ir subjektyvi.

2005 m. Vyriausybės priimta rezoliucija *Dėl Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo koncepcijos patvirtinimo*

atminties institucijoms nurodė išteklių integracijos, skaitmeninio paveldo ilgalaikio išsaugojimo ir prieigos prie jo užtikrinimo kryptis, tačiau neišsprendė daugelio organizacinių bei finansinių problemų, susijusių su kultūros paveldo skaitmeninimu, jo ilgalaikiu išsaugojimu bei sklaida.

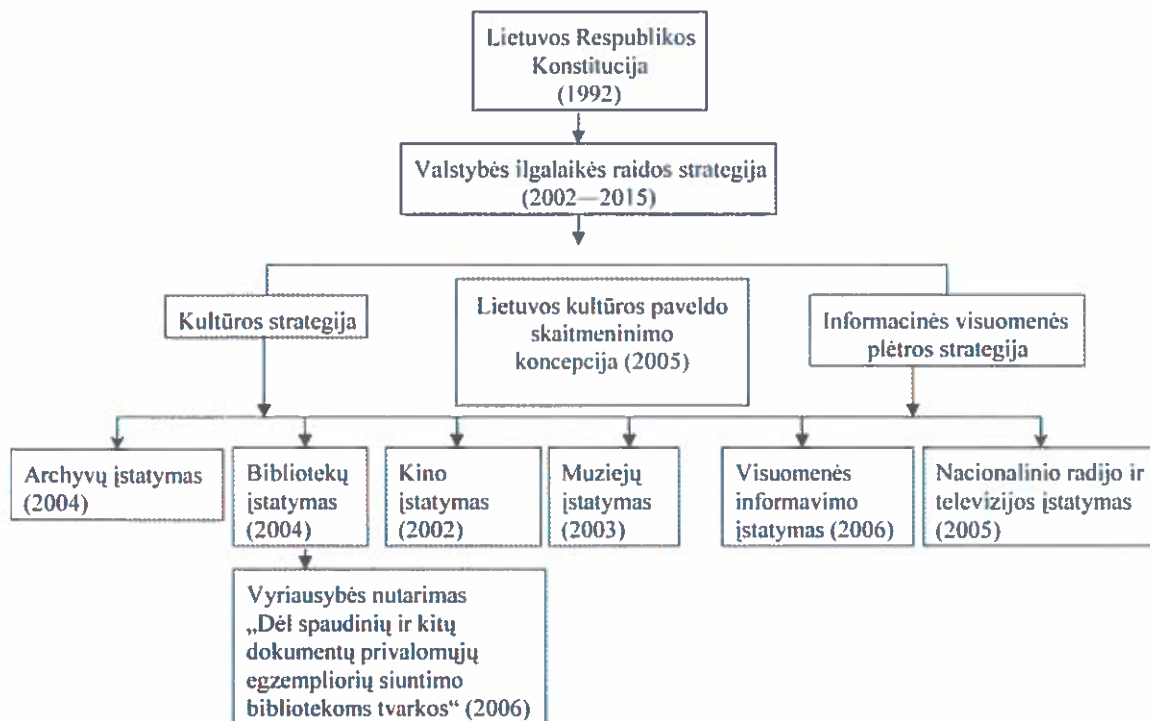
Siekiant išsaugoti ateitiems kartoms šiandieninę tikrovę liudijančius elektroninius išteklius, būtina peržiūrėti jų kaupimą ir saugojimą reglamentuojančius teisinius dokumentus, ar jie atitinka nūdienos reikalavimus, siekiant užtikrinti interneto dokumentų ilgalaikį išsaugojimą bei senojo kultūros paveldo skaitmeninimą bei jo sklaidą.

Straipsnyje apžvelgsime dabartinę šalyje veikiančią kilnojamojo kultūros paveldo teisinę bazę naujosios Europos Sąjungos kultūros politikos kontekste bei pagrindinius kultūros ir mokslo paveldo archyvavimui, ilgalaikiam išsaugojimui ir prieigos užtikrinimui skirtus projektus.

I. Lietuvos kilnojamojo tradicinio ir skaitmeninio kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo teisinė bazė

Lietuvoje kultūros paveldo išsaugojimą užtikrina Lietuvos Respublikos Konstitucija ir atitinkami įstatyminiai aktai, kurie garantuoja vieningą šalies kultūros paveldo apsaugos teisinę sistemą (žr. schemą).

Lietuvos kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo teisinė bazė

Valstybės ilgalaikės raidos strategija⁶ (2002 m.), nustatydamas ekonominės, socialinės, aplinkos apsaugos ir kt. politikos gaires iki 2015 m., įvardija pagrindinį Lietuvos kultūros ilgalaikės strategijos tikslą – išsaugoti, aktualinti paveldetas ir bendrąsias Europos kultūros vertybes jungiantį Lietuvos kultūros tapatumą ir užtikrinti jos tęsą, atvirą sklaidą ir konkurencingumą šiuolaikiniame Lietuvos, Europos Sąjungos ir pasaulio kultūrų kontekste. Tačiau Strategijoje neakcentuojamas skaitmeninio ir skaitmeninto kultūros ir mokslo paveldo archyvavimas, ilgalaikis išsaugojimas, prieigos prie jo užtikrinimas.

Lietuvos kultūros politikos nuostatos⁷ (2001 m.) nurodo tokius Lietuvos kultūros politikos tikslus: nacionalinės kultūros tapatumo išsaugojimas ir tęsą; kultūrinės veiklos ir menų įvairovės skatinimas; informacinės visuomenės vystymas; kultūrinio atvirumo propagavimas; visuomenės integracija į kultūrinius procesus. Taip pat akcentuojama būtynybė bibliotekose diegti šiuolaikines informacines sistemas ir tokiu būdu užtikrinti nacionalinio kultūros ir mokslo paveldo kaupimą ir saugojimą.

Lietuvos kultūrinių procesų raidą reguliuoja šie teisiniai dokumentai:

– Archyvų įstatymas⁸ (2004 m.) reglamentuoja valstybės ir savivaldybių institucijų, įstaigų ir įmonių, valstybės įgaliotų asmenų, nevalstybinių organizacijų, privačių juridinių asmenų veiklos dokumentų valdymą ir naudojimą, nustato valstybinės archyvų sistemos kompetenciją ir uždavinius. Tačiau elektroniniai dokumentai įstatyme neminimi;

– Bibliotekų įstatymas⁹ (2004 m.) įpareigoja Nacionalinę biblioteką kaupti ir saugoti Lietuvoje publikuotus dokumentus, taip pat užsienyje publikuotus su Lietuva susijusius dokumentus. Tačiau įstatymas nereglamentuoja skaitmeninio paveldo kaupimo ir saugojimo;

– Kino įstatymas¹⁰ (2002 m.) įpareigoja Vyriausybės įgaliotą instituciją – Lietuvos centrinį valstybinį archyvą – rūpintis nacionalinio kino paveldo išsaugojimu. Valstybinis archyvas kaupia ir saugo nacionalinių kino filmų originalią medžiagą, ją atnaujina, naudoja ją mokslinio tyrimo, kūrybiniais ir kitiems tikslams. Įstatyme skaitmeninis kino paveldas neminimas;

– Muziejų įstatymas¹¹ (2003 m.), pagrindinis muziejų funkcijas ir veiklą reglamentuojantis teisinis dokumentas, reglamentuoja muziejų sistemą, klasifikaciją ir rūšis, jų steigimą, veiklą, pertvarkymą, muziejinių vertybių apskaitą ir apsaugą bei kitus su muziejų veikla susijusius santykius. Įstatyme neminimas skaitmeninis turinys;

– Visuomenės informavimo įstatymas¹² (2006 m.) nustato viešosios informacijos rinkimo, rengimo, skelbimo ir platinimo tvarką, viešosios informacijos rengėjų, skleidėjų, jų dalyvių, žurnalistų ir jų veiklą reglamentuojančių institucijų teises, pareigas ir atsakomybę. Įstatymo 36 straipsnis įpareigoja Vyriausybę apibrėžti visų rūšių leidinių

(tarp jų ir elektroninių) privalomųjų egzempliorių skaičių, kuris turi būti nemokamai perduodamas bibliotekoms. Tačiau įstatyme apibūdintas privalomojo egzemplioriaus pristatymo teisinis aspektas neatitinka ilgalaikio nacionalinio kultūros paveldo išsaugojimo nuostatų, nes jis neapibrėžia privalomojo egzemplioriaus politikos turinio ir krypčių, pristatymo mechanizmo ir išsamaus komplektavimo;

– Nacionalinio radijo ir televizijos įstatymas¹³ (2005 m.) nustato Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos steigimo, valdymo, veiklos, reorganizavimo ir likvidavimo tvarką, personalo pareigas, teises ir atsakomybę. Tačiau įstatymas neaptaria privalomosios kultūros paveldo apsaugos bei radijo ir televizijos programų archyvavimo klausimų. Lietuvos Respublikos Seime 2007 m. kovo mėn. buvo užregistruotas įstatymo projektas dėl Radijo ir televizijos įstatymo pakeitimo, kuris iki šiol nebuvo publikuotas.

Pasaulio ir Europos Sąjungos šalys pripažino skaitmeninio kultūros paveldo svarbą. CDNL, CENL bei IFLA taip pat ragina kurti palankias sąlygas skaitmeninio paveldo išsaugojimui, peržiūrėti dokumentų surinkimą archyviniam saugojimui. Teisinės bazės tobulinimo kryptimi jau žengia daugelis Europos šalių.

Vykdydama pagrindinę nacionalinėms bibliotekoms būdingą kultūros paveldo depozito funkciją, Lietuvos nacionalinė biblioteka vadovaujasi UNESCO/IFLA vadovu (*Guidelines for Legislation for National Libraries*), reglamentuojančiu šią funkciją sutinkamai su 1996 m. lapkričio 22 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 1389 „Dėl spaudinių ir kitų dokumentų privalomųjų egzempliorių siuntimo bibliotekoms tvarkos“¹⁴, užtikrinančiu dokumentų nemokamų privalomųjų egzempliorių pristatymą Nacionalinei bibliotekai. Vienas šių egzempliorių saugomas Nacionaliniame publikuotų dokumentų archyvine fonde. Vykdydama šią funkciją Lietuvos nacionalinė biblioteka sprendžia tokius uždavinius:

– kaupia ir saugo Lietuvoje publikuotus dokumentus ir užsienyje publikuotus su Lietuva susijusius dokumentus;

– kaupia ir saugo elektroninius išteklius LIBIS Elektroninių išteklių archyve.

Naujasis 2006 m. Vyriausybės nutarimas¹⁵, pakeitęs 1996 m. Vyriausybės nutarimą, negali būti laikomas pakankamai elektroninių išteklių archyvavimą reglamentuojančiu įstatyminiu dokumentu, nes jame:

– neapibrėžiamos ir neaptariamoms naujos informacijos laikmenų rūšys (tarp jų ir interneto ištekliai);

– nepakankamai išaiškintas ir įteisintas jų surinkimas;

– neapibūdinta privalomojo egzemplioriaus, kaip pagrindinio Nacionalinio publikuotų dokumentų archyvinio fondo ir valstybinės bibliografijos šaltinio, politika;

– nereglamentuojami leidėjų ir bibliotekų santykiai ir jų atsakomybė;

– neapibrėžta privalomojo egzemplioriaus pristatymo tvarka;

– nereglamentuojami privalomojo egzemplioriaus pristatymo (terminai ir kaštai), archyvavimo ir prieigos teisiniai aspektai.

Dabartinės Europos Sąjungos kultūros politikos, atsispindinčios daugelyje komunikatų ir direktyvų, kontekste galima daryti išvadą, kad Lietuvos ilgalaikio kultūros paveldo išsaugojimo teisinė bazė nepakankama ir tobulintina.

2. Teisinės bazės tobulinimo iniciatyvos

Šis trumpas šalies teisės aktų, skirtų kultūros paveldo ilgalaikiam išsaugojimui, pristatymas liudija, jog jie neatspindi ES kultūros ir informacinės visuomenės kūrimo politikos tendencijų, nes juose nepakankamai dėmesio skiriama skaitmeninio ir skaitmeninto kultūros paveldo ilgalaikiam išsaugojimui ir sklaidai – pagrindiniam informacijos ir žinių stimului.

Tuo pačiu labai menkas dėmesys skiriamas naujų politikos sprendimų inicijavimui bei strategijų rengimui Europos Sąjungos skaitmeninės erdvės kontekste. Atsižvelgiant į būtinybę sudaryti palankią teisinę aplinką skaitmeninio ir skaitmeninio kultūros paveldo ilgalaikiam išsaugojimui ir sklaidai nuo 2003 m. Nacionalinės bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras vykdė keletą svarbių kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo iniciatyvų, turinčių strateginę reikšmę ir praktinę naudą.

2.1. Privalomojo egzemplioriaus įstatymo perspektyva

Šios publikacijos autorė ne kartą specialiojoje spaudoje yra pasisakiusi dėl atskiro Privalomojo egzemplioriaus įstatymo reikalingumo, o 2005 m. inicijavo jo rengimą. Ši iniciatyva nebuvo atsitiktinė. Ja buvo siekiama greta kitų dokumentų įteisinti ir interneto išteklių ilgalaikį išsaugojimą, tvarkymą ir prieigą prie jų. Nesulaukus Lietuvos kultūros ministerijos pritarimo, jos buvo atsisakyta. Tuo pačiu buvo tikimasi, kad problemą išspręs Visuomenės informavimo įstatymo 36 straipsnis ir 2006 m. Vyriausybės nutarimo pakeitimas. Deja, kaip jau buvo minėta, 36 straipsnis nepakankamai juridiškai reglamentuoja dokumentų privalomojo egzemplioriaus pristatymą ir ilgalaikį išsaugojimą. Be to, „elektroninio išteklių“ sąvokos atsisakymas be tolesnio paaiškinimo 2006 m. Vyriausybės nutarime privalomajam archyvavimui, ilgalaikiam saugojimui ir prieigai sukėlė papildomų kliūčių.

Netrukus po šių dokumentų pasirodymo Lietuvos nacionalinė biblioteka ėmėsi naujos iniciatyvos, įkurdama darbo grupę Privalomojo egzemplioriaus įstatymui parengti. Įstatymas, skirtingai nei Vyriausybės nutarimas, turėtų kitokią metodologinę prasmę ir statusą. Naujasis privalomojo egzemplioriaus įstatymas turėtų:

– apibrėžti privalomojo egzemplioriaus tikslus;

– nustatyti tvarką, pagal kurią Vyriausybės įgaliota institucija formuotų ir vykdytų privalomojo egzemplioriaus valstybinę politiką ir strategiją;

– užtikrinti viešosios informacijos teikėjų ir bibliotekų bendradarbiavimą;

– išplėsti privalomojo egzemplioriaus sąvoką, įtraukiant šiuolaikines informacijos laikmenų rūšis;

– įteisinti interneto išteklių surinkimą;

– apibrėžti ir įvardyti elektroninių išteklių pristatymo metodus ir būdus;

– numatyti už kultūros paveldo kaupimą ir saugojimą atsakingas valstybines institucijas, atsakingus asmenis, jų teisinę atsakomybę ir baudas už pažeidimus.

Atnaujintus Privalomojo egzemplioriaus įstatymus, kuriuose ypatingas dėmesys skiriamas interneto ištekliams, pastaraisiais metais yra priėmę daugelis Europos ir pasaulio šalių.

2.2. Kultūros paveldo skaitmeninimo teisinė bazė

Lietuvos nacionalinė biblioteka, siekdama atkreipti valstybės institucijų dėmesį į poreikį integruotis į Europos elektroninio turinio erdvę, 2003–2004 m. vykdė keletą kultūros paveldo skaitmeninimo ir atminties institucijų integracijos perspektyvinių projektų. Nacionalinės bibliotekos iniciuota Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo koncepcija (toliau vadinama – Koncepcija) 2005 m. buvo patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. rugpjūčio 25 d. nutarimu Nr. 933.

Koncepcijoje apibrėžti kultūros paveldo skaitmeninimo tikslas, uždaviniai ir principai, bendrieji objektų atrankos kriterijai ir sudaromos sąlygos atminties institucijų nuosekliai ir kryptingai veiklai, siekiant išsaugoti šalies kultūros paveldą, gerinti prieigą prie jo ir jį aktualinti. Koncepcijos pagrindu kultūros paveldo skaitmeninimo politikos įgyvendinimą Lietuvos mastu koordinuoja ir stebėseną vykdo Lietuvos Respublikos kultūros ministerija kartu su Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Informacinės visuomenės plėtros komitetas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės bei Lietuvos archyvų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, o šios politikos efektyviam įgyvendinimui pasiūlymus ir išvadas teikia Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2005 m. spalio 21 d. įsakymu Nr. ĮV-432 „Dėl Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo tarybos sudarymo“ sudaryta Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo taryba.

Tačiau, antra vertus, Koncepcija neapibrėžia skaitmeninimo darbų organizavimo bei šių darbų finansavimo šaltinių. Tai paskatino šios publikacijos autorę inicijuoti tolesnį kultūros paveldo skaitmeninimo teisinės bazės plėtojimą. Jos sudaryta iniciatyvinė darbo grupė (Skirmantė Kvietkauskienė (LNB), Loreta Meškelevičienė (LDM), Inga Petravičiūtė (LAD) parengė *Lietuvos kultūros paveldo*

skaitmeninimo, skaitmeninio turinio saugojimo ir prieigos strategijos projektą bei Strategijos įgyvendinimo priemonių plano projektą naujam programavimo laikotarpiui 2007–2013 metams ir įteikė jį Lietuvos kultūros ministerijai. Šis dokumentas buvo palankiai įvertintas ir įteiktas Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo tarybai tolimesniam tobulinimui.

Trumpai pristatant šio dokumento paskirtį, pirmiausia reikėtų pabrėžti tai, kad juo autorės siekė apibrėžti atminties institucijų skaitmeninimo veiklos koordinavimą per įsteigtus skaitmeninimo centrus, kurių funkcijas galėtų atlikti didžiausią patirtį skaitmeninimo ir sklaidos srityje įgijusios LNB, LDM bei LAD. Koordinavimo centrų įkūrimas galėtų palengvinti kultūros objektų atranką skaitmeninimui ir jų sąrašų sudarymą. Tuo pačiu šis darbas taptų koordinuojamas ir būtų išvengta nereikalingo darbų dubliavimo, o tai savo ruožtu padėtų taupyti lėšas, išvengti šio proceso fragmentiškumo. Centrų pareiga būtų rūpintis įvairiapusiška metodine parama, apmokyti savo šakos specialistus, be to, jie privalėtų nuolat rūpintis ir finansinės paramos gavimu pagal Strategijoje numatytas galimybes. Antra vertus, patvirtinus Strategijos įgyvendinimo priemonių planą, atsivertų kur kas didesnės valstybės biudžeto ir Europos Sąjungos struktūrinių fondų finansinės paramos galimybės. Finansinės paramos prioritetais turėtų tapti tie projektai, kurie numato dalyvavimą bendroje Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninės informacinės erdvės kūrimo, integruoti savo veiklos rezultatus į bendrą skaitmeninto kultūros paveldo sistemą ir bendrą portalą – epaveldas.lt.

Belieka tikėtis, kad artimiausioje ateityje bus patvirtinta Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo, skaitmeninio turinio saugojimo ir prieigos strategija ir jos įgyvendinimo priemonių 2007–2013 metų planas, numatantis esamos infrastruktūros plėtrą, siekiant sukurti bendrą kultūros paveldo skaitmeninę informacijos erdvę, pailginti kultūros paveldo gyvavimo laiką, pateikti pasaulio visuomenei aktualią ir patikimą informaciją apie Lietuvos kultūros paveldą virtualioje erdvėje bei padėti saugoti ir skleisti Lietuvos kultūrą globalizacijos sąlygomis.

3. Kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo programos ir įgyvendinami projektai

3.1. Interneto išteklių surinkimas ir archyvavimas

Lietuvos nacionalinė biblioteka yra atsakinga už šalies interneto išteklių archyvavimą ir jų bibliografinę apskaitą.

2002 m., atsivėlgiant į IFLA ir UNESCO rekomendacijas interneto išteklius traktuoti kaip svarbią sudedamąją nacionalinio kultūros paveldo dalį, buvo

pradėtas vykdyti „Elektroninių išteklių archyvo sukūrimo“ projektas. Šiuo projektu buvo siekiama kaupti visus internete skelbiamus Lietuvos ir su Lietuva susijusius išteklius.

Elektroninių išteklių archyvui yra naudojamas atskiras serveris. Elektroninių išteklių saugojimui ir prieigai naudojama *Linux* operacinė sistema ir *MySQL* duomenų bazės valdymo sistema. Elektroninių išteklių surinkimui buvo pasirinkta atvirojo kodo NEDLIB automatinio surinkimo ir archyvinio saugojimo programinė įranga, atliekanti šias funkcijas:

- failų tvarkymą ir jų perdavimą į Elektroninių išteklių archyvą;
- funkcijų dubliavimosi kontrolę;
- naujų įteisintų URL adresų perdavimą.

Naudojant vien tik automatinį interneto išteklių surinkimo metodą šia NEDLIB programine įranga, iškyla nemažai problemų. Turima automatinio surinkimo programinė įranga nepasižymi lankstumu (neskiria skirtingų tinklaviečių kategorijų), todėl sudėtinga planuoti laiko paskirstą. Tai ypač pasireiškė internete ženkliai padidėjus publikuojamos informacijos mastams ir dėl to pailgėjus elektroninių išteklių surinkimo laikui ir pablogėjus išsaugojimo kokybei. Informacijos didėjimą iliustruoja šie skaičiai: 2002 m. lietuviškosios interneto dalies apimtis buvo apie 50GB, 2007 m. pabaigoje – per 170GB, įvertinant dar ir tai, kad buvo atmesti programinės įrangos ir kiti failai, kurių bendras dydis siektų apie 50GB.

Kitas svarbus automatinio surinkimo aspektas – užtikrinti išsamų interneto išteklių surinkimą iš archyvų su visomis funkcionuojančiomis nuorodomis. Tai ypač sudėtinga padaryti dinaminių interneto puslapių su *JavaScript* miniprogramomis ar kitokia įterptine programine įranga atveju. NEDLIB automatinio surinkimo programinės įrangos naudojimo praktika rodo, kad ji nepatenkinamai tvarko dinaminius interneto puslapius, todėl kartais surenkama nedidelė (arba tik pradinė) pasirinktos tinklavietės dalis.

Šios priežastys lėmė sprendimą pakeisti nuo 2002 m. nebevystomą atvirojo kodo NEDLIB programinę įrangą. 2007 m. buvo vykdomas *Elektroninių išteklių archyvo struktūros reorganizavimo* projektas, kuriuo siekta atnaujinti programinės įrangos modulius bei integruoti *Google* knygų paieškos sąsajas. Projekto metu LIBIS elektroninių išteklių archyve buvo išbandyta ir įdiegta bibliotekoms skirta *NetArchive Suite* programinė įranga, kurios pagrindas – gerai žinomos *Heritrix* ir *WaybackMachine* sistemos. Šiuo metu vykdomas 2002–2007 metais sukaupto archyvo perkėlimas į naują sistemą bei tęsiami planiniai elektroninių išteklių kaupimo darbai: kasdien – periodinių leidinių bei kas pusmetį – Lietuvos domeno ir su Lietuva susijusių elektroninių išteklių.

Žvelgiant į ateitį, svarbiausia yra:

– turėti pakankamą techninės įrangos talpą, leidžiančią užtikrinti sparčiai daugėjančių elektroninių išteklių archyvinį saugojimą;

– užtikrinti elektroninių išteklių ilgalaikį išsaugojimą, kuris ateities platformose leis teikti prieigą prie praeityje publikuotų elektroninių išteklių, nepriklausomai nuo jų formato, laikmenos, standartų versijų ir kitų įvairių parametrų.

3.2. Atminties institucijų sąveika virtualios sistemos pagrindu

Atminties institucijų sąveikos skaitmeninant Lietuvos kultūros paveldą ir skleidžiant šią informaciją pradžią pagrįstai galima laikyti 2005 m., kai Lietuvos nacionalinė biblioteka iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų gavo finansinę paramą (13,3 milijono litų) pagal Lietuvos Vyriausybės patvirtinto „Bendrojo programavimo dokumento“ 3-jojo prioriteto 3-iąją priemonę „Informacinių paslaugų ir infrastruktūros kūrimas“ projektui „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimas“ įgyvendinti. Šio projekto tikslas – skaitmeninant kultūros paveldą sukurti vientisą bibliotekų, muziejų ir archyvų tinklą bei sukurti nemokamą ir viešą prieigą prie jo šalies ir užsienio informacijos vartotojams. Projekto realizavimas yra nukreiptas šiomis pagrindinėmis kryptimis:

1. Suformuoti bendrą požiūrį į skaitmeninius kultūros paveldo objektus, nepriklausomai nuo jų žinybinės priklausomybės, kilmės, turinio ar struktūros. Toks požiūris išreikštas virtualios sistemos lingvistiniame aprūpinime, kuris grindžiamas tarptautiniu mastu pripažintais standartais ir rekomendacijomis.

2. Sukurti virtualią skaitmeninio paveldo sistemą, sujungiant skirtingų atminties institucijų sistemas: LAFS, LIBIS ir RIS, išvengiant funkcijų dubliavimo, sumažinti duomenų pateikimo į virtualią sistemą sąnaudas, apsaugoti nuo klaidų, teikti kuo įvairesnes ir efektyvesnes paslaugas šalies vartotojams ir pasauliui.

Projektą numatyta baigti 2008 m. Nors liko dar nemažai laiko, 2007 m. pradžioje LNB kartu su partneriais vykdomo projekto vadovė ir šios publikacijos autorė, pasitelkusi liaudies išmintį, kad „ne laikas šunis lakinti, kai reikia medžioti“, ėmėsi planuoti projekto tęsinį. Atsižvelgiant į tai, kad projekte dalyvauja tik trys institucijos, o numatyto suskaitmeninti kultūros paveldo turinys savo apimtimi nėra gausus – 3,6 mln. puslapių, nebuvo sunku suformuluoti būsimo projekto idėją. Pagrindinis būsimo projekto siekis – praturtinti skaitmeninto kultūros paveldo turinį. Tai padaryti galima įtraukiant į numatomą projektą kuo daugiau partnerių. Partnerių paieška taip pat nebuvo sunki, nes nebereikėjo įtikinėti, jog Europos Sąjungos struktūrinių

fondų parama yra pasiekiamą realybė. Pradinę projektinę idėją *Lietuvos e.paveldo virtualios sistemos realizavimas* savo parašais palaikė: Lietuvos archyvų departamento, Lietuvos dailės muziejaus, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos, Nacionalinio muziejaus ir Vilniaus universiteto bibliotekos atsakingi vadovai.

Suformuluota idėja, patvirtinta būsimo projekto partnerių parašais, buvo pateikta Kultūros ministerijai, siekiant įtraukti ją į Valstybės finansuojamų projektų sąrašą. Netrukus iš Kultūros ministerijos buvo gautas teigiamas projektinės idėjos įvertinimas. Tačiau Kultūros ministerija pakoregavo projekto pavadinimą, pasiūlė padidinti projekto partnerių skaičių ir tuo pačiu praplėsti finansinės paramos ribas nuo 6 iki 10 mln. litų.

Tokiu būdu LNB, LAD ir LDM bei Kultūros ministerijos darbuotojų pastangomis *Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo, skaitmeninio turinio saugojimo ir prieigos strategijoje ir jos įgyvendinimo priemonių 2007–2013 metų plane* atsirado projektas *Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninio turinio sukūrimas ir sklaida*, kuris perspektyvoje turėtų tapti jau vykdomo projekto tęsinium.

Naujuoju projektu bus siekiama sukurti palankias sąlygas skaitmeninimo infrastruktūros plėtrai, kuri užtikrintų šalies kultūros paveldo skaitmeninio turinio pateikimą virtualioje erdvėje ir padėtų skleisti Lietuvos kultūrą, Lietuvos kultūros identitetą globalizacijos sąlygomis.

Išvados

• Šalies teisės aktu, skirtų kultūros paveldo ilgalaikiam išsaugojimui, apžvalga liudija, jog ji neatspindi Europos Sąjungos kultūros ir informacinės visuomenės kūrimo politikos tendencijų, nes juose nepakankamai dėmesio skiriama skaitmeninio ir skaitmeninto kultūros paveldo ilgalaikiam išsaugojimui ir sklaidai – pagrindiniam informacijos ir žinių stimului. LNB Bibliografijos ir knygotyros centro vykdomos iniciatyvos dėl interneto išteklių ir skaitmeninto kultūros paveldo ilgalaikio išsaugojimo turi strateginę ir praktinę naudą.

• Naujasis privalomojo egzemplioriaus įstatymas, kurį šiuo metu rengia LNB darbo grupė, turėtų aiškiau apibrėžti privalomojo egzemplioriaus tikslus, nustatyti tvarką, pagal kurią Vyriausybės įgaliota institucija formuotų ir vykdytų privalomojo egzemplioriaus valstybinę politiką ir strategiją, užtikrinti viešosios informacijos teikėjų ir bibliotekų bendradarbiavimą, išplėsti privalomojo egzemplioriaus sąvoką, įtraukiant šiuolaikines informacijos laikmenų rūšis, įteisinti interneto išteklių surinkimą bei aptarti kitus aktualius interneto išteklių surinkimo ir saugojimo aspektus.

• LNB, LAD, LDM iniciatyva parengti *Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo, skaitmeninio turinio saugojimo*

ir prieigos strategijos projektas bei Strategijos įgyvendinimo priemonių plano projektas naujam programavimo laikotarpiui 2007–2013 metams prisidės prie kultūros paveldo skaitmeninio teisinės bazės plėtojimo. Tai savo ruožtu paskatins skaitmeninio procesų įvairiose šalies įstaigose koordinavimą, leis išvengti nereikalingo darbų dubliavimo, padės taupyti lėšas bei išvengti šio proceso fragmentiškumo. Patvirtinus *Strategijos įgyvendinimo priemonių planą*, atsivertų kur kas platesnės Valstybės biudžeto ir Europos Sąjungos struktūrinių fondų finansinės paramos galimybės. Finansinės paramos prioritetais turėtų tapti tie projektai, kurie numato dalyvavimą bendroje Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninės

informacinės erdvės kūrimo, integruotų savo veiklos rezultatus į bendrą skaitmeninio kultūros paveldo sistemą ir bendrą portalą – epaveldas.lt.

Naujojo projekto 2009–2011 metams „Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninio turinio sukūrimas ir sklaida“ iniciatyva leidžia tikėtis, kad šiuo metu vykdomi kultūros paveldo skaitmeninio darbai turės tęstinumą. Naujuoju projektu bus siekiama sukurti palankias sąlygas skaitmeninio infrastruktūros plėtrai, kuri užtikrintų šalies kultūros paveldo skaitmeninio turinio pateikimą virtualioje erdvėje ir padėtų skleisti Lietuvos kultūrą, Lietuvos kultūros identitetą globalizacijos sąlygomis.

¹ Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui : i2010: skaitmeninės bibliotekos [SEK(2005) 1194] ; [SEK(2005)1195] / Europos Bendrijų Komisija. Briuselis, 30.09.2005. KOM(2005) 465 galutinis. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/com/2005/com2005_0465lt01.pdf>.

² Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai ir Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui: dėl mokslinės informacijos skaitmeniniame amžiuje: prieinamumas, sklaida ir išsaugojimas : [SEC(2007) 181] / Europos Bendrijų Komisija. Briuselis, 14.02.2007. KOM(2007) 56 galutinis. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/com/2007/com2007_0056lt01.pdf>.

³ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva, iš dalies keičianti Tarybos direktyvą 89/552/EEB : dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų nuostatų, susijusių su televizijos programų transliavimu, derinimo („Garso ir vaizdo žiniasklaidos paslaugos be sienų“): iš dalies pakeistas pasiūlymas : pateiktas Komisijos / Europos Bendrijų Komisija. Briuselis, 29.03.2007. KOM(2007) 170 galutinis. 2005/0260 (COD). <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/com/2007/com2007_0170lt01.pdf>.

⁴ Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui : i2010: skaitmeninės bibliotekos [SEK(2005) 1194] ; [SEK(2005)1195] / Europos Bendrijų Komisija. Briuselis, 30.09.2005. KOM(2005) 465 galutinis. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/com/2005/com2005_0465lt01.pdf>.

⁵ Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui : i2010: skaitmeninės bibliotekos [SEK(2005) 1194] ; [SEK(2005)1195] / Europos Bendrijų Komisija. Briuselis,

30.09.2005. KOM(2005) 465 galutinis. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/com/2005/com2005_0465lt01.pdf>.

⁶ Valstybės ilgalaikės raidos strategija : patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 11 d. nutarimu Nr. IX-1187 // Valstybės žinios. – 2002, lapkr. 27 (Nr. 113), p. 5-34.

⁷ Lietuvos kultūros politikos nuostatos : pritarta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. gegužės 14 d. nutarimu Nr. 542 // Valstybės žinios. – 2001, geg. 18 (Nr. 42), p. 6-11.

⁸ Lietuvos Respublikos archyvų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004 m. kovo 30 d. Nr. IX-2084 // Valstybės žinios. – 2004, bal. 20 (Nr. 57), p. 4-9.

⁹ Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymas, 2004 m. liepos [birželio] 15 d. Nr. I-920 // Valstybės žinios. – 2004, rugpj. 3 (Nr. 120).

¹⁰ Lietuvos Respublikos kino įstatymas, 2002 m. kovo 5 d. Nr. IX-752 // Valstybės žinios. – 2002, kovo 27 (Nr. 31), p. 5-9.

¹¹ Lietuvos Respublikos muziejų įstatymo pakeitimo įstatymas, 2003 m. gegužės 29 d. Nr. IX-1593 // Valstybės žinios. – 2003, birž. 20 (Nr. 59), p. 4-7.

¹² Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2006 m. liepos 11 d. Nr. X-752 // Valstybės žinios. – 2006, liep. 27 (Nr. 82), p. 43-64.

¹³ Lietuvos Respublikos Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2005 m. gruodžio 22 d. Nr. X-469 // Valstybės žinios. – 2005, gruod. 31 (Nr. 153), p. 15-19.

¹⁴ Dėl spaudinių ir kitų dokumentų privalomųjų egzempliorių siuntimo bibliotekoms tvarkos : Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas, 1996 m. lapkričio 22 d. Nr. 1389 // Valstybės žinios. – 1996, lapkr. 29 (Nr. 115), p. 11-13.

¹⁵ Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. lapkričio 22 d. nutarimo Nr. 1389 „Dėl spaudinių ir kitų dokumentų privalomųjų egzempliorių siuntimo bibliotekoms tvarkos“ pakeitimo, 2006 m. gruodžio 11 d. Nr. 1240 // Valstybės žinios. – 2006, gruod. 14 (Nr. 136), p. 77-78.

Summary

Long-Term Preservation Strategy and Programmes for Lithuanian Cultural Heritage Access

Regina VARNIENĖ

The article aims to overview legislation on long-term preservation of the cultural heritage of Lithuania with the main focus on legal acts regarding preservation of the printed heritage.

Attention is drawn to the fact that the recent amendments of applicable legal acts were insufficient for ensuring preservation of web resources.

Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, as an institution responsible for long-term preservation of all types of published documents in accordance with the legislation of the Republic of Lithuania, has therefore taken an initiative to draw a separate law providing for estab-

lishment of a state-authorized institution responsible for the development and implementation of the national legal deposit policy and strategy. Such a law should ensure cooperation between public information providers and libraries, introduce legal provisions on harvesting of web resources, define and specify ways and methods of electronic resource delivery, identify state institutions responsible for collection and preservation of cultural heritage, and determine responsibility of the staff.

The article also reviews major current projects on long-term preservation of electronic resources and access to them.

Rinkinių skaitmeninimas Lietuvos dailės muziejuje

Loreta MEŠKELEVIČIENĖ

Lietuvos dailės muziejus, Didžioji g. 4/Bokšto g. 5, LT-01126 Vilnius, el. p. loreta@ldm.lt

Lietuvos dailės muziejus dalyvauja „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimo“ skaitmeninimo programoje. Straipsnyje aprašomas pasirengimas projektui ir jo eiga. Aptariamos skaitmeninimo techninės galimybės ir jo eiga bei pirmieji rezultatai, skaitmeninama medžiaga: dailės kūrinių ant popieriaus eksponatai; istorinės ir meninės fotografijos rinkiniai; muziejaus dokumentų, žemėlapių, brėžinių grupė; bonistikos, sfragistikos ir numizmatikos rinkinys; tekstilės eksponatai; tapybos kūriniai.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos dailės muziejus; skaitmeninimas; rinkinių skaitmeninimo centras; dailės kūrinių skeneris; skaitmeninės kameros.

2005 m. rugsėjo 1 d. Lietuvos dailės muziejus (LDM), kaip vienas iš Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos vykdomo projekto „Integralios virtualios bibliotekų informacinės sistemos sukūrimas“ partnerių (pagal Bendrojo programavimo dokumento 3 prioriteto 3 priemonės „Informacinių technologijų paslaugų ir infrastruktūros plėtra“, 2005 m. rugpjūčio 30 d. sutartį Nr. BPD2004-ERPF-3.3.0-02-04/0007/S-216), pradėjo įgyvendinti rinkinių skaitmeninimo programą.

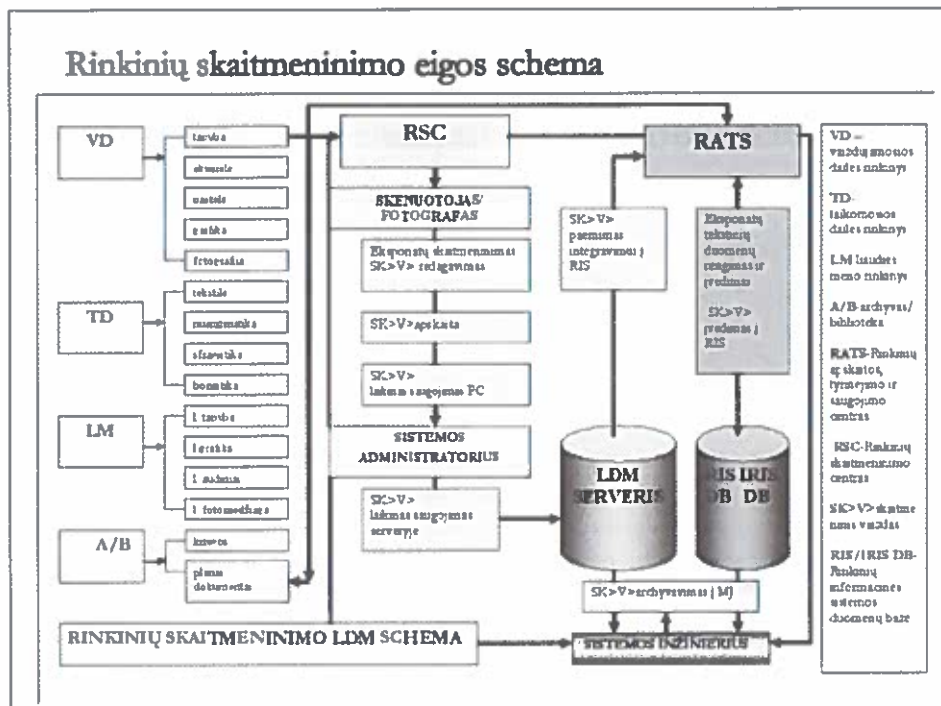
Tuo tikslu muziejuje buvo įkurtas Rinkinių skaitmeninimo centras (toliau – Centras). Kooperuotomis muziejaus ir projekto lėšomis buvo suremontuotos Centrai skirtos (apie 200 kv. m) patalpos, iš projekto lėšų įsigyta skaitmeninimo įrangos. Centre yra dvi skaitmeninės kameros su objektyvu *Canon EOS-1Ds* ir atitinkamais priedais bei apšvietimo įranga, knygų skeneris *Bookeye Repró Colorsystem A2*, skirtas dokumentų, leidinių, piešinių, brėžinių ir kitokių nedidelio formato eksponatų skaitmeninimui. Centre veikia unikalus įrenginys – dailės kūrinių skeneris *Cruse CS 185ST FAS*, dar vadinamas *Cruse Synchron Table* skeneriu.

Specialistai pripažįsta, kad šiuo metu tai geriausias dailės kūrinių skaitmeninimo skeneris pasaulyje, gaminantis aukščiausios kokybės skaitmeninius vaizdus. Juo galima skenuoti dvimačius eksponatus – tekstilę, metalą, medį, grafiką, tapybą ir t. t., o įsigijus papildomos įrangos – ir trimačius. Ant tolygiai skaitmeninės kameros ir šviesos

šaltinių atžvilgiu judančio vakuuminio stalo galima skenuoti ir 3x5cm, ir 100x150 cm dydžio eksponatus. Daugeliu atvejų kūrinių nereikia nei išimti iš rėmų, nei nuimti stiklo. Jei reikia, vakuuminis stalas gali įsiurbti visą skenuojamą paviršių ir ištiesinti bei stabilizuoti deformuotą eksponatą. Priklausomai nuo užduoties galima šviesos šaltinio, jo nuotolio, fokusavimo, skenerio galvutės pozicijos automatinė korekcija. Naudojamos aukšto dažnio, šalto katodo lempos su UV/IR, poliarizaciniais linijiniais filtrais, todėl gana intensyvus šviesos srautas nepadaro žalos kūriniui ir labai lygiai, tolygiai apšviečia skenuojamą paviršių. Dailės kūrinių paviršiaus tekstūra skenuojama su smulkiausiomis detalėmis. Tokį skenerį naudoja Amerikos, Vokietijos muziejai, Čekijos nacionalinė biblioteka, Vatikano biblioteka ir Slaptieji archyvai.

Rinkinių skaitmeninimo centre yra du darbo vietų kompiuteriai su *Adobe Photoshop CS* programine įranga, penki asmeniniai kompiuteriai *IBM ThinkCentre A52*, du nešiojamieji kompiuteriai *IBM ThinkPad T43*, spalvotas A3 formato lazerinis spausdintuvas *IBM InfoPrint Color 1567* ir 300 GB nešiojamasis diskas.

Dailės muziejus Rinkinių skaitmeninimo centre įsteigė šešias naujas darbo vietas: RSC vadybininko, dviejų skenuotojų, fotografo, sistemos inžinieriaus, sistemos administratoriaus. Parengė Centro nuostatus, darbuotojų pareigines instrukcijas ir rinkinių skaitmeninimo eigos schemą.

Paveikslėlyje pateiktas dviejų svarbiausių projekto Lietuvos dailės muziejuje dalyvių ir vykdytojų – Rinkinių skaitmeninimo ir Rinkinių apskaitos ir tyrinėjimo centrų – bendro darbo modelis. Pagal jį Rinkinių skaitmeninimo centro skenuotojas, gavęs kurio nors rinkinio eksponatą arba archyvo ar bibliotekos dokumentą, jį nuskenuoja, sukuria reikiamą kiekį skaitmeninių vaizdų, juos tvarko ir redaguoja, kiekvienam skaitmeniniam vaizdui suteikia apskaitos numerį. Tuomet visus vaizdus išskirsto pagal vaizdo ir rinkinio rūšis į tam skirtus aplankus ir saugo asmeniniame kompiuteryje, kol juos perima Sistemos administratorius, kuris patikrina, ar nėra klaidų, ir perkelia vaizdus į LDM serverį.

Tuo metu Rinkinių apskaitos ir tyrinėjimo centro darbuotojai – rinkinių kuratoriai – suveda skenuojamų eksponatų tekstinius duomenis į Rinkinių informacinės sistemos (toliau – RIS) DB ir iš LDM serverio įkelia visus jų išvestinius skaitmeninius vaizdus. Tada eksponato skaitmeninimo procesas laikomas baigtu.

Tam tikra dalis RIS DB esančių eksponato duomenų ir skaitmeninių vaizdų programiškai atrenkama ir perkeliama į Internetinės rinkinių informacinės sistemos DB. Ateityje, instaliavus atitinkamą programinę įrangą, eksponato pagrindiniai duomenys ir vienas iš skaitmeninių vaizdų bus eksportuoti į Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos serverį e. paveldo duomenų bazėi formuoti.

Siekiant geresnio darbų koordinavimo, muziejuje buvo sudarytas Rinkinių skaitmeninimo ir Rinkinių apskaitos bei tyrinėjimo centrų bendrų darbų grafikas, parengtos individualios užduotys rinkinių kuratoriams, dalyvaujantiems rinkinių skaitmeninimo programoje, t. y. buvo numatyti

trūkstantį tekstinių eksponatų duomenų įvedimo į RIS duomenų bazę individualūs darbo grafikai. Muziejaus direktoriaus įsakymu buvo paskirta Rinkinių atrankos skaitmeninimui komisija (toliau – RASK), kuri, peržiūrėjusi rinkinių saugotojų ir muziejaus bibliotekos bei archyvo darbuotojų pateiktą medžiagą skaitmeninimui, įvertino jos būklę, atrinko ir nustatė objektų skaitmeninimo eilės tvarką.

Atrenkant skaitmeninamus eksponatus buvo atsižvelgta ir į iki projekto, 2001–2003 m., atliktos *Galimybių studijos*, muziejaus rinkinių prieigos visuomenei, muziejaus interneto svetainių ir specializuotų lankytojų statistinių duomenų analizės išvadas, kurios vėliau buvo papildytos 2004–2005 m. duomenimis.

Gauti duomenys tik patvirtino tarptautinėje muziejų praktikoje įsitvirtinusių normų: kad ir kokius gausius rinkinius turėtų muziejus, realiai nuolatinėse ekspozicijose ir įvairiose parodose lankytojui prieinama geriausiai atveju tik 10–20 proc. muziejuje sukauptos medžiagos.

Apibendrinus 2001–2005 m. LDM ekspozicijų, parodų bei interneto svetainių lankomumo duomenis paaiškėjo, kad tuo laikotarpiu sparčiausiai augo virtualių muziejaus lankytojų skaičius. 2005 m. internautai sudarė jau net 58 proc. visų muziejaus lankytojų. Naujų technologijų diegimas muziejuose, galimybė rengti virtualias parodas internete gerokai praplėtė prieigos galimybes.

Kitas svarbus faktorius, skatinantis muziejų didinti rinkinių internetinę prieigą, buvo ir yra itin menkos galimybės specializuotam lankytojui – tyrinėtojui, studentui, kolegai muziejininkui – prieiti prie rinkinių. Tokie lankytojai tesudaro tik apie 0,02 proc. viso metinio lankytojų skaičiaus. O norinčių iš arčiau susipažinti su rinkiniais,

ypač lituanistinėmis vertybėmis, akivaizdžiai peržiūrėti didelius kiekius eksponatų, juos patyrinėti, skaičius yra gerokai didesnis. Paprastai dėl rinkinių saugotojų darbo krūvių, saugyklų lankymo specifikos ar tiesiog eksponatų būklės dalį tokių lankytojų nuolat tenka nuvilti.

Įvertinus šiuos duomenis vartotojų poreikių tenkinimo, kokybiškų paslaugų teikimo aspektu bei vadovaujantis Lietuvos kultūros paveldo skaitmeninimo koncepcijoje numatytais kriterijais, kurių svarbiausi – istorinis objekto laikotarpis, retumas, unikalumas, kalba, jo mokslinė vertė ir reikšmė Lietuvos kultūrai bei meno istorijai ir fizinė būklė, buvo nuspręsta pirmenybę teikti gausiems muziejaus lituanistikos rinkiniams bei vertingiausiame užsienio dailės palikimui. Ypatingą dėmesį numatyta skirti objektams, kurie dėl savo unikalumo, medžiagos trapumo bei neilga-laikiškumo ar nepatenkinamos, o kartais ir visiškai prastos būklės yra itin pažeidžiami. Jų skaitmeniniai vaizdai bus kur kas labiau prieinami specialistams, studentams, moksleiviams bei visai visuomenei, nepadarant žalos originaliems eksponatams.

Visa skaitmeninimui atrinkta medžiaga buvo sąlyginai sugrupuota į šešias stambias eksponatų grupes ir 2006 m. birželio mėnesį pradėta skenuoti.

Dailės kūrinių ant popieriaus eksponatų grupės išskyrimą sąlygojo specifiniai reikalavimai, lemiantys kūrinių ant popieriaus saugojimą, jautrumą šviesos ir temperatūros pokyčiams. Iš viso šiai grupei priskirta per 55 000 eksponatų. Tarp jų muziejuje sukaupti unikalūs XVI–XX a. Lietuvos ir užsienio šalių profesionaliosios grafikos, akvarelės ir pastelės rinkiniai, taip pat senieji lietuvių liaudies medžio raižiniai.

Grafikos rinkinio skaitmeninamų eksponatų pagrindą sudaro: LDK dailininkų kūriniai, vertingiausi Vilniaus universiteto raižybos katedros profesorių bei jų auklėtinių darbai, Lauryno Stuokos-Gucevičiaus Rotušės projektai, Prancūzijoje spausdinti Jono Kazimiero Vilčinskio albumai, litografų Juozapo Ozemblovskio, Antano Kliukovskio, Napoleono Ordos ir kitų kūriniai, Vilniaus krašto dailininkų grafikos rinkinys, nepriklausomybės laikotarpio dailininkų, Kauno meno mokyklos grafikos studijos auklėtinių kūriniai, unikalūs Adomo Galdiko, Vytauto Kairiūkščio bei Juozo Mikėno piešiniai, turtingas užsienio šalių grafikos rinkinys, XVI–XX a. Prancūzijos, Italijos, Anglijos, Vokietijos, Lenkijos, Rusijos, Japonijos ir kitų šalių dailininkų medžio ir vario raižiniai, litografijos bei piešiniai.

Pastelės ir akvarelės rinkinio skaitmeninimui atrinkta: XVIII–XX a. Lietuvos ir užsienio dailininkų darbai – vertingiausi to meto Pranciškaus Smuglevičiaus, Jono Rustemo, Vladislavo Neveravičiaus, Kanuto ir Boleslovo Ruseckų, Alfredo ir Edvardo Mato Riomerių akvarelės technika sukurti kūriniai, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir Kazimiero Stabrausko pastelės, Antano Jaroševičiaus ir Juozapo Kamarausko akvarele tapyti gamtovaizdžiai ir

architektūriniai peizažai, Kajetono Sklėriaus, Ferdinando Ruščico ir kt. darbai.

Į trečiąją dailės kūrinių ant popieriaus eksponatų grupę patenka ir unikali bei vertinga senųjų lietuvių liaudies medžio raižinių kolekcija, kurioje saugomi XVIII–XIX a. kūriniai, atspindintys to meto liaudies religinę pasaulėžiūrą bei estetinę mąstyseną. Atspausdinti dažnai ant visiškai nekokybiško popieriaus, spalvinti nepatvariais dažais, jie palengva praranda savo pirminį vaizdą, pamažu nyksta. Dauguma jų vienetiniai ir ypač vertingi eksponatai, tačiau lankytojas jų nemato dėl jų blogos būklės ir tokiems kūriniams keliamų griežtų eksponavimo sąlygų reikalavimų.

Fotomedžiagos (fotonegatyvai, pozityvai, skaidrės) grupę sudaro muziejuje sukaupti istorinės ir meninės fotografijos rinkiniai bei ankstyvųjų liaudies meno ekspedicijų fotomedžiaga. Tai didelę išliekamąją vertę turintys fotodokumentai. Dauguma jų vienetiniai ne tik muziejuje, bet ir Lietuvoje. Tai ypač svarbus valstybės istorijos ikonografinis šaltinis. Nemaža jų dalis yra ir fotografijos meno objektai, reikšmingi visuotinei fotografijos istorijai. Šiais rinkiniais nuolat naudojasi Lietuvos aukštųjų mokyklų dėstytojai ir studentai, architektūros paminklų restauravimo specialistai, menotyrininkai, kultūrologai.

Skaitmeninimui pateikta :

– XIX–XX a. pr. Vilniaus fotografų Alberto Sveikovskio, Juozapo Čechavičiaus, Stanislovo Filibero Fleri, Aiziko Cinoveco, Jano Hermanovičiaus kūriniai, Jano Bulhako autorinė fotografijų kolekcija;

– Boleslovo ir Edmundo Zdanovskių stiklo negatyvai ir fotoarchyvas;

– XIX a. vid.–XX a. pr. Italijos, Prancūzijos, Ispanijos, Portugalijos bei kitų Vakarų Europos šalių fotografų – Eduardo Deniso Balduso, brolių Alinari, Žano Lorano ir kt. fotolakštai;

– Igno Končiaus etnografinių Lietuvos vietovių fotografijų rinkinys;

– dailininko Adomo Varno mažosios liaudies architektūros fotografijų rinkinys;

– garsiausių Lietuvos fotomenininkų kompozicijos.

Muziejaus **dokumentų, žemėlapių, brėžinių** grupę sudaro pokarį reorganizuotų arba likviduotų kultūros įstaigų dokumentai, įsigyti fizinių asmenų archyvai, sukaupti unikalūs XVII–XX a. spaudiniai, piešiniai-brėžiniai, kurie visuomenei iš esmės nėra žinomi. Beveik visa medžiaga niekur nėra skelbta, ją sudaro:

– XVII–XX a. civilinių, religinių bei karinių organizacijų ir įstaigų dokumentinė medžiaga;

– XVIII–XX a. įvairių asmenų užrašai, dienoraščiai, katalogai ir kt.;

– žymaus meno istoriko, filosofo Mikalojaus Vorobjovo, dailininkų Antano Jaroševičiaus, Juozapo Kamarausko ir kitų kultūros veikėjų archyvai;

– jau nuskenuotos Vilniaus katedros inventoriaus

knygos, svarbūs Lauryno Gucevičiaus dokumentai: „Collegium praefectorum publicae institutionis“ – profesoriaus diplomas, išduotas 1793 m., susirašinėjimo su karaliumi Stanislovu Augustu Poniatovskiu dokumentai, išrašai apie L. Gucevičiaus giminės istoriją. Taip pat įdomi dokumentinė medžiaga apie dailininkus Liudomirą Slendzinskį, Antaną Žmuidzinavičių, Tada Daugirdą.

Didelė ir vertinga piešinių-brėžinių kolekcija, kurioje saugoma per 4500 vnt. Juose užfiksuoti XIX–XX a. I pusės liaudies meno dirbiniai, kurie dėl įvairių aplinkybių nepateko į muziejaus rinkinius. Nykstant senajai kaimo kultūrai daugelio liaudies buities statinių, daiktų, puošybos elementų išvis neišliko, tad šie piešiniai-brėžiniai dažnai yra vienintelis dokumentas, liudijantis kadaise turtingą tautos materialinę kultūrą. Nykstant ar išnykus kai kuriems kaimams ir kaimo buityje naudotiems namų apyvokos daiktams, tokie piešiniai yra svarbus to laiko dokumentas.

Bonistikos, sfragistikos, numizmatikos rinkinį sudaro XIV–XVII a. LDK valdovų kalyklų monetos, XV–XX a. monetų lobiai, XVI–XX a. lituanistiniai medaliai, XX a. I pusės bonistika, XVI–XVIII a. Lietuvos amatininkų cechų spaudai bei jų atspaudai lake, vaške, popieriuje. Tai ypač vertinga medžiaga valstybės istorijos studijoms, lituanistinės heraldikos tyrinėjimams. Tik 1–2 proc. rinkinio eksponatų buvo kada nors eksponuoti muziejaus ekspozicijose ar parodose. Tuo tarpu muziejaus lankytojų susidomėjimas jais kasmet auga. Ir tyrėjai, ir muziejininkai, ir besimokantieji, ir iliniai istorijos mylėtojai nuolat ieško galimybių akivaizdžiai susipažinti su unikaliomis šio rinkinio vertybėmis.

Skaitmeninamų **tekstilės** (XVI–XX a. tekstilė; liaudies audiniai) eksponatų grupę sudaro muziejuje sukaupti XVI–XX a. tekstilės ir lietuvių liaudies audinių rinkiniai. Tekstilės dirbiniai, kaip ir kiti organinės kilmės eksponatai, yra neilgaamžiai. Nuolat veikiami šviesos, temperatūros bei drėgmės svyravimų, įvairių biologinių kenkėjų, jie po truputį nyksta. Procesas, akiai dažnai nepastebimas, vyksta nuolat ir negrįžtamai. Šiuo atveju paveldo fiksavimas skaitmeninimo priemonėmis yra ypač prasmingas, reikalingas ir savalaikis dalykas.

Skaitmeninimui atrinkta:

- XVII–XVIII a. vietinėse dirbtuvėse ir Vakarų Europoje išausti gobelenai, priklausę LDK valdovams, didikams ir bajorams;
- XV–XX a. liturginiai rūbai, Lietuvos vienuolynų amatininkų siuvinėjimai;
- XVIII–XIX a. pirmos pusės kontušo (vadinamųjų Slucko) juostų kolekcija;
- XVIII–XIX a. vėduoklės ir biserio dirbiniai;
- XX a. dailininkų profesionalų tekstilės kūriniai.

Tekstilės eksponatų grupei priskiriamas ir labai vertingas lietuvių liaudies audinių rinkinys. Sukauptos XIX a. antros pusės bažnytinių vėliavų, XVIII–XX a. tradicinių

rūbų, audinių ar jų fragmentų kolekcijos atspindi visų etnografinių Lietuvos sričių tradicijas, laikmečio grožio sampratą, spalvų derinius, audimo ir raštų įvairovę, menišką tautos prigimtį. Nykstant namudinio audimo tradicijoms, daugelis jų tampa tokios liaudies veiklos vieninteliais liudininkais.

Šiais rinkiniais ypač aktyviai domisi mokslininkai, studentai, dailininkai, liaudies meistrai, folklorinių ansamblių dalyviai. Kasmet vis daugiau lankytojų aptarnaujama saugyklose. Per metus jie peržiūri maždaug po 2–3 tūkst. eksponatų.

Lietuvos dailės muziejuje saugoma didelė **tapybos** (XVI–XX a. tapyba; liaudies tapyba) eksponatų grupė. LDM turi didžiausią ir vertingiausią šalyje XVI–XX a. profesionaliosios dailės rinkinį. Jame saugomi kūriniai, per daugelį metų sukaupti įvairių Lietuvos mokslo, meno, visuomeninių ir labdaros organizacijų. Dalis jų kadaise puošė didikų rūmus, valstybės kultūros, meno ir mokslo veikėjų, garbingų miestiečių namus, Lietuvos bažnyčias ir vienuolynus. Šiuo metu skaitmeninami:

- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) valdovų, didikų, bažnyčios dignitorių, bajorų bei jų giminių atstovų portretai;
- sakralinės dailės rinkinys;
- Vilniaus meno mokyklos profesorių ir jų auklėtinių kūriniai;
- žymių vilniečių – Vilniaus universiteto profesorių, dvasininkų, gydytojų, teisininkų, kultūros, politikos, mokslo ir meno veikėjų portretai;
- garsiausių XVI–XIX a. Lietuvos dailininkų tapyti senojo Vilniaus peizažai;
- Vilniaus piešimo mokyklos (veikė 1866–1915) dėstytojų ir auklėtinių kūriniai;
- pirmųjų Lietuvių dailės parodų Vilniuje dalyvių kūriniai;
- Kauno meno mokyklos dėstytojų ir auklėtinių kūriniai;
- 1944 m. iš Lietuvos pasitraukusių išeivijos dailininkų, Freiburgo meno mokyklos auklėtinių kūryba;
- II pasaulinio karo bei pokario laikotarpio tapyba;
- užsienio šalių dailininkų kūriniai.

Tapybos grupei priskirtas ir ypatingos reikšmės rinkinys – lietuvių liaudies tapyba. Jame saugomi kūriniai siekia XVII šimtmetį ir atspindi liaudies krikščioniškosios kūrybos pradžią.

Šių rinkinių formavimosi ypatumai, II pasaulinio karo sunkumai, pokaryje susiklosčiusi nepalanki istorinių nacionalinės kultūros vertybių išsaugojimui situacija, nuolatinis kraustymasis iš saugyklos į saugyklą, tinkamų saugojimo sąlygų nebuvimas, tam tikros kūrinių sukūrimui panaudotų medžiagų bei technikų savybės, technologinis brokas lėmė kai kurių paveikslų itin prastą būklę. Muziejus nuolat stebi, konservuoja ir restauruoja juos.

Muziejus eksponatus pradėjo skaitmeninti 2006 m. birželio mėnesį. Įvertinus skenuojamos medžiagos gausą

ir įvairovę, didelius darbo krūvius ir siekiant išvengti galimų klaidų bei painiavos Rinkinių skaitmeninimo centre buvo nustatyta „LDM eksponatų, bibliotekos ir archyvo dokumentų skaitmeninimo, vaizdų archyvavimo ir apskaitos tvarka“.

Šis dokumentas labai padeda organizuoti darbą. Jame numatyta, kad visi objektai, ne didesni nei A4 formato, skaitmeninami 600 dpi, o didesni – 300 dpi skiriamąja geba. Sukuriami keturi kiekvieno eksponato skaitmeniniai vaizdai – vienas originalus ir trys išvestiniai.

Originalus skaitmeninis vaizdas saugomas neredaguotas. Jo keisti negalima. Jis skirtas išvestinio archyvinio vaizdo kūrimui, siekiant išvengti pakartotinio eksponato skaitmeninimo.

Archyvinis skaitmeninis vaizdas – redaguotas originalus skaitmeninis vaizdas. Tai vienas išvestinių vaizdų, labiausiai atitinkančių paties eksponato vaizdą. Jame siekiama išsaugoti maksimaliai tikslią informaciją apie eksponatą. Toks vaizdas nekompresuojamas. Jis skirtas pildyti skaitmeninių vaizdų archyvą, būti vienu iš kontrolinių vaizdų, sunykus ar dingus originalui, išvestiniams „maxi“ (ne didesnis nei 500x460 pix) ir „mini“ (100x100 pix) vaizdams formuoti.

„Maxi“ ir „mini“ vaizdai kuriami 100 dpi skiriamąja geba, jpg formatu. „Mini“ vaizdas naudojamas trumpam eksponato pristatymui, o „maxi“ – detaliam apžiūrėjimui internete. Kai eksponatas yra dvipusis, kokį nors objektą papildo brėžinys arba kai eksponato nugarėlėje yra reikšmingų signatūrų, antspaudų, etikečių, tuomet

skaitmeninių vaizdų skaičius padvigubėja ar net patrigubėja.

Tokių išvestinių eksponato vaizdų kūrimas ir redagavimas atima santykinai daugiau laiko nei pats eksponato skenavimo procesas. Dailės kūrinių skeneriu kūrinys skenuojamas maždaug 6–15 min., priklausomai nuo jo dydžio, o vaizdų redagavimui, išvestinių vaizdų kūrimui skenuotojas turi skirti ne mažiau kaip 15–30 min. Tai labai sulėtina skaitmeninimo procesą.

Skaitmeninimas jau įsibėgėjo ir įgyta eksponatų skaitmeninimo patirtis leidžia sakyti, kad rengiant *Galimybių studiją* trūko patyrimo ir nebuvo pakankamai įvertintos dailės kūrinių skenavimo ir vaizdų redagavimo laiko sąnaudos ir ypatumai. Ekspertai suformavo darbų apimtis, remdamiesi kur kas paprastesniu ir spartesniu dokumento ar knygos lapų skaitmeninimu. Pastebėta, kad muziejinė specifika nebuvo pakankamai įvertinta ir parenkant kompiuterinę įrangą dailės kūrinių skaitmeninių vaizdų apdorojimui, todėl įgyti monitoriai nepritaikyti tokiam darbui ir skenuotojui sunku dirbti.

Nepaisant labai didelio darbo krūvio ir tempo, pasitaikančių techninių nesklandumų, per pirmuosius keturis skaitmeninimo mėnesius Rinkinių skaitmeninimo centro darbuotojai pagamino daugiau nei 33 tūkst. skaitmeninių vaizdų. Nuskenuota per 27 000 vnt. dokumentų ir leidinių puslapių ir per 6000 vnt. dailės kūrinių. Tai leidžia manyti, kad projektas bus sėkmingai įgyvendintas, o jo rezultatai pateikti Lietuvos ir užsienio vartotojams.

Summary

Digitization of Collections at the Lithuanian Art Museum

Loreta MEŠKELEVIČIENĖ

The Lithuanian Art Museum is a participant in the digitization program “Creation of the Integrated Virtual Library Information System”. The article describes the preparation processes, proceedings, and the initial results of the project as well as technical potentiality of digitization. As part of the initial efforts, the Centre of Collection Digitization was established and the necessary digitization equipment was acquired at the expense of the Museum and the project sponsors. The Centre has two digitization cameras and a unique artefact scanner Cruse

CS 185ST FAS, which can produce two-dimensional master images of the highest quality. Three-dimensional images can also be obtained by means of additional equipment.

The material selected for digitization is grouped into six major categories: exhibits of paintings on paper; collections of historical and fine art photography; documents, maps, and drawings; collections of numismatics, sfragistics, and numismatics; exhibits of textile works; paintings.

Atgimę balsai: lietuviškų šelako plokštelių skaitmeninimo projektas

Eglė MARČĖNIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. e.marceniene@lnb.lt

Straipsnio objektas – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Muzikos skyriaus iškelta publikuotų garso dokumentų nacionalinio archyvo sukūrimo idėja ir jos realizavimas surenkant senąją šelako plokštelę kaip garsinį kultūros paveldą, praturtinusį Lietuvos muzikinę kultūrą. Straipsnio tikslas – apibūdinti kultūrinės ir istorinės sąlygas bei aplinkybes, lėmusias plokštelių leidybos ištakas ir tolesnę jos raidą, kaip reikšmingą Lietuvos XX a. I pusės kultūrinio muzikinio gyvenimo apraišką. Daromos išvagos, paaiškinančios plokštelių leidybos ypatumus ir sąsajas su to meto plokštelių įrašų techninėmis galimybėmis. Plokštelių leidybos repertuaras vertinamas ir nagrinėjamas epochos istorinių kolizijų, technikos ir meno raidos tendencijų kontekste. Faktologinė medžiaga leidžia daryti išvadas apie plokštelių leidybos įtaką to meto ir nūdienei Lietuvos kultūrai ir atskleisti šelako plokštelių, kaip pirmąkart garsinio interpretacinio meno dokumentų, skaitmeninimo reikšmę, pervedant muzikinę informaciją į šiuolaikinę laikmeną ir tokiu būdu sukuriant istorinio lietuviškų šelako plokštelių fondo išsaugojimo bei prieinamumo šiuolaikinei visuomenei galimybes. Straipsnyje nagrinėjama senųjų lietuviškų šelako plokštelių skaitmeninimo projekto metodika, aptariami tikslai ir rezultatai.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Muzikos skyrius; Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos garso dokumentų archyvas; šelako plokštelė; lietuviškų šelako plokštelių kolekcija; šelako plokštelių skaitmeninimo projektas; kompaktinė plokštelė; garsinis kultūros paveldas; UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinis registras.

Įvadas

Tomo Alvos Edisono¹ sukurtas fonografas (1877) ir Emilio Berlinerio² išrasta plokštelė (1887) šalia kitų vertybių įamžino garsą ir istorinę pasaulio kultūros erdvę užpildė garsinio meno realijomis. Garsinis kultūros paveldas nerėgėtu mastu praturtino kiekvienos šalies muzikinę kultūrą. Dvidešimt metų skiria pirmąją lietuvišką gramofono plokštelę, išleistą 1907 m. Rygoje, nuo pirmosios Emilio Berlinerio plokštelės. Daugelį metų senoji lietuviška šelako plokštelė buvo neprieinama šiuolaikinei visuomenei. Būdamą privačiose kolekcijose ji pergyveno du karus, o plokštelių išlikimo istorija dažnai susiklostydavo taip pat tragiškai kaip ir sudėtingi lietuvių inteligentų likimai. Ilgą laiką Lietuvoje nebuvo nė vienos valstybinės įstaigos, kuriai būtų rūpėjęs lietuviškos plokštelės surinkimas, išsaugojimas, tyrinėjimas ir prieinamumas visuomenei. Dera paminėti, kad 1961 m. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo (tuomet – Respublikinėje) bibliotekoje įsteigtas specia-

lizuotas Muzikos skyrius iškėlė publikuotų garso dokumentų nacionalinio archyvo sukūrimo idėją. Nuo 1961 m. ši biblioteka kaupia ir saugo lietuviškų publikuotų garso dokumentų archyvą, kaip nacionalinio publikuotų dokumentų archyvo dalį. Jo formavimo kriterijai – išsamumas, išsaugojimo garantija, prieinamumas, pamatas diskografijai, muzikologijai ir moksliniam garsinio paveldo tyrinėjimui. Šiandieną nacionaliniame garso dokumentų archyve daugiau nei 7000 pavadinimų garso dokumentų, iš jų per 1550 senųjų lietuviškų šelako plokštelių. Laimėjęs Lietuvos Respublikos kultūros ir sporto rėmimo fondo paramą nuo 2003 m. Nacionalinės bibliotekos Muzikos skyrius vykdo tęstinį lietuviškų šelako plokštelių skaitmeninimo projektą – konvertuoja lietuviškas šelako plokšteles į kompaktines plokšteles (CD) ir formuoja lietuviškų skaitmenintų šelako plokštelių archyvinį ir skaitytojų aptarnavimo fondą. Senųjų lietuviškų šelako plokštelių originalai saugomi bibliotekos archyve. Pagrindinis šio projekto tikslas – suskaitmeninti visas

išlikusias lietuviškas šelako plokšteles, todėl numatoma Nacionalinės bibliotekos kolekcijos pagrindu sukurti archyvinį ir vartotojams skirtą lietuviškų šelako plokštelių skaitmeninių kopijų CD fondą, nuolat pildant jį naujai sukomplektuotų šelako plokštelių ir dezideratų iš kitų privačių ir valstybinių kolekcijų skaitmeninėmis kopijomis, atskleidžiant šį fondą internete ir nurodant deziderato, iš kurio pagaminta skaitmeninė kopija, savininką ir originalo saugojimo vietą.

Vykdydamas tęstinį lietuviškų šelako plokštelių skaitmeninimo projektą, pradėtą įgyvendinti 2003 m., Nacionalinės bibliotekos Muzikos skyrius įrengė garso įrašų skaitmeninimo studiją, konvertavo Nacionalinės bibliotekos lietuviškas šelako plokšteles į kompaktines plokšteles, suformuodamas archyvinį ir skaitytojų aptarnavimo fondą, kuriame yra 1286 suskaitmenintos šelako plokštelės, 2572 kūriniai, apie 10 000 min. įrašo. Senujų lietuviškų šelako plokštelių originalai saugomi ateities kartoms, o savo atgimimo kelią, kaip skambantys praeities kultūrinio gyvenimo dokumentai, jie pradėjo kompaktinėse plokštelėse, kurios visiems prieinamos Nacionalinės bibliotekos Muzikos skyriaus skaitykloje. Šelako plokštelių bibliografiniai duomenys pateikiami LIBIS kataloge. 2005–2006 metais jie kas savaitę skambėjo per radijo programą „Klasika“ laidoje „Tūkstančiai žiedų“, skirtoje gramofono istorijai. Senujų lietuviškų šelako plokštelių kolekcijoje atgimę balsai jau turi savo publiką, klausytojus ir tyrinėtojus. Tolesnis retrospektyvinis lietuviškų šelako plokštelių komplektavimas ir kolekcijos formavimas yra nenutrūkstantis, bet sunkiai prognozuojamas procesas. Pastaraisiais metais fondas netikėtai pasipildė dviem šimtais senujų lietuviškų šelako plokštelių, tarp kurių atsirado tokie unikumai, kaip anksčiau nežinomi, iki 1910 m. įrašyti Varšuvos lietuvių choro atliekami kūriniai, 1910 m. Vilniaus „Rūtos“ choro įdainuotas pirmasis Lietuvos himno įrašas, labai retas, iki tol nerastas J. Būtėno įdainuotas Prologas iš operos „Pajacai“ ir Figaro arija iš operos „Sevilijos kirpėjas“ ir kt. Todėl šiuo tęstiniu projektu siekiama visas naujai atrastas ir sukomplektuotas plokšteles konvertuoti į kompaktines plokšteles ir įtraukti į skaitmenintų lietuviškų šelako plokštelių fondą, suteikiantį senosios plokštelės pažinimo, prieigos, išsaugojimo, tolesnio restauravimo ir leidybos galimybes. 2007 m. sukako 100 metų nuo pirmosios lietuviškos plokštelės išleidimo. Iki šiol nėra išleista kompaktinių plokštelių, skirtų mūsų operos korifėjams. Kipro Petrausko, Vladislavos Grigaitienės, Julijos Dvarionaitės, Marijos Lipčienės, Liudos Sipavičiūtės-Fedotovos, Jono Būtėno, Aleksandro Kutkausko, Antano Sodeikos, Anos Kaskas (Onos Katkauskaitės, ilgametės Metropoliteno operos solistės) ir daugelio kitų dainininkų, garsinusių Lietuvą pasaulyje, talentą dar gaubia paslaptingos legendos. Daugiau nei prieš pusšimtį metų įsirašyti į šelako plokšteles, jie neretai būdavo įtraukiami į žymiausių firmų

pasaulines meistrų serijas, o šiandieninės nepriklausomos Lietuvos kompaktinių plokštelių leidyboje jiems vietos iki šiol neatsirado. Leidėjai, dažnai vadovaudamiesi tik komercijos dėsniais, apsiriboja populiariosios estradinės ir džiazo muzikos archyvinų įrašų tematika. Todėl pagerbdama senuosius lietuviškosios muzikinės kultūros puoselėtojus Nacionalinė biblioteka numato pradėti leisti lietuviškų šelako plokštelių įrašų antologiją, pradžioje išleisdama jubiliejinį keturių kompaktinių plokštelių rinkinį, skirtą pirmosios lietuviškos plokštelės šimtmečiui, taip atskleisdama autentišką garsinę praėjusio šimtmečio pirmosios pusės Lietuvos ir lietuvių diasporos muzikinio gyvenimo panoramą. Atgimę balsai vėl pasklis po pasaulį, telkdami naują savo klausytoją ir tyrinėtoją. Ši vienintelė galimybė pažinti ir tyrinėti lietuviškojo interpretacijos meno istoriją iki šiol neegzistavo dėl techninio šelako plokštelės neprieinamumo.

Projekto metodika

Šelako plokštelių skaitmeninimui ir skaitmenintų fondų sudarymui pasirinkta metodika užtikrina dokumento archyvavimą, prieinamumą šiandieninei ir ateities visuomenei bei tolesnį restauravimą, naudojant pažangesnes ateities technologijas:

- Šelako plokštelės archyvavimui pagaminamos trys skaitmeninės kopijos – neįgarsinta (LNB CD 0000/Aks), įgarsinta be garso koregavimo (LNB CD 0000/AKg) ir įgarsinta su garso koregavimu (LNB CD 0000/AKgk). Šios kopijos saugomos archyve. Skaitytojams pagaminama dar viena identiška įgarsinta skaitmeninė kopija su garso koregavimu (LNB CD 0000/SKgk) ir įtraukiama į skaitytojų aptarnavimo fondą. Kompaktinės plokštelės leidybinis numeris (LNB CD...) atitinkamai į keturias dalis paskirsto lietuviškų šelako plokštelių skaitmeninių kopijų CD fondą ir identifikuoja kiekvieno CD vietą jame. Tikslingai organizuojami fondai užtikrina senosios plokštelės išsaugojimą ir prieinamumą.

- Tokiu pat būdu suskaitmeninamos ir apipavidalinamos naujai sukomplektuotos bei kitose kolekcijose esančios šelako plokšteles, kurios, kaip surasti dezideratai, atitinkamai papildo anksčiau minėtus Nacionalinės bibliotekos suskaitmenintus šelako plokštelių fondus.

- Skaitmeninto šelako plokštelių fondo prieinamumui ir paieškai informacija apie skaitmenintas plokšteles pateikiama internete išsamiai bibliografiniu įrašu LIBIS kataloge.

- Šelako plokštelė, kaip garsinis Lietuvos kultūros paveldas, prieinamas vartotojui Nacionalinėje bibliotekoje bei populiarinamas visuomenėje laidomis, parodomis, renginiais, leidyba, plokštelių leidybos istorijos tyrinėjimo darbais, tokiu būdu prikeliant naujam gyvenimui praėjusio šimtmečio pirmosios pusės lietuvių atlikėjų meną.

– Galutinis tikslas – ateityje įtraukti lietuvišką šelako plokštelę, kaip garsinį kultūros paveldą, į virtualios bibliotekos erdvę.

Istoriniai lietuviškų šelako plokštelių leidybos bruožai ir šių plokštelių kolekcija Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje

Pirmosios lietuviškos plokštelės

Pirmoji lietuviška gramofono plokštelė išleista 1907 m. Rygoje šiais metais švenčia savo šimtmetį. Jos istorinės vertės suvokimas siejamas su XX a. pradžios tautiniu atgimimu, kai šio atgimimo banga, pabudinusi Lietuvą, subūrė kultūros puoselėtojus. Po 40-ties spaudos draudimo metų šalia atgauto spausdinto lietuviško žodžio atsiradusi lietuviška plokštelė žadino tautinę savimonę ir tautiškumo pajautą. Ji buvo viena populiariausių anuomet tautinės saviraiškos priemonių, liudijančių, kokia svarbi dvasinio gyvenimo dalis buvo kalba ir muzika, išaugusi iš tautos kultūros gelmių. Lietuvoje gramofono plokštelės kultūrinė istorinė vertė iš karto buvo teisingai suvokta kaip reikšminga garsinio kultūros paveldo fiksavimo ir įamžinimo priemonė. Autentiškų rašytinių šaltinių apie senąją lietuvišką šelako plokštelę taip mažai, kad tik surinktos kolekcijos leidžia skelbti faktus ir daryti kai kokius leidybos apibendrinimus.

Istorinės lietuviškų plokštelių atsiradimo aplinkybės byloja apie tai, kad 1898 m. Londone įsikūrusi bendrovė „The Gramophone“ Co LTD 1902 m. Rygoje įsteigė savo filialą „Zonophone Record“, kuris 1907 m. pasiūlė ten gyvenusiems Latvijos lietuviams įrašyti keletą lietuviškų dainų. 1907–1909 m. Rygoje, o 1910–1911 m. Vilniuje ši firma išleido 30 pirmųjų plokštelių su lietuviškais įrašais. Tai liudija išlikusių pirmųjų lietuviškų plokštelių kolekcija Nacionalinėje bibliotekoje ir 2000-aisiais Didžiojoje Britanijoje surasti „Zonophone Record“ firmos, 1909³, 1910⁴ ir 1911⁵ metų lietuviškų plokštelių katalogai, kuriuos Nacionalinė biblioteka įsigijo bendradarbiaudama su žydų plokštelės tyrinėtoju Michaeliu Aylwardu, gyvenančiu Anglijoje. Šiandieną šių prekybai skirtų reklaminių katalogų vertė mums neįkainojama, nes juose yra vienintelė, iki tol nežinota autentiška informacija apie visas tuo laikotarpiu išleistas pirmąsias lietuviškas plokšteles. Katalogai patikslino išleistų plokštelių skaičių, nes pagal išlikusių plokštelių matricų numerių eiliškumą klaidingai manyta, kad minimu laikotarpiu buvo išleista apie 40 plokštelių, o ne 30, kaip rodo surastų katalogų įrašai. Be to, dar labai svarbu yra tai, kad katalogai identifikavo šešias iki tol nežinotas ir nesurastas pirmojo leidybos laikotarpio lietuviškas plokšteles. Beje, vieną iš jų su „Tautiškos giesmės“ (Lietuvos himno) įrašu pernai netikėtai nupirkome Vilniaus „blusų turguje“. Atsirado prielaida manyti, kad tarp penkių

dar nesurastų plokštelių galėtų būti kitokia ir pati pirmoji lietuviška plokštelė, nors šiandieną, remiantis turimu seniausių lietuviškų plokštelių matricų numeriais, manoma, kad pirmojoje lietuviškoje plokštelėje skamba lietuvių liaudies dainos „Siuntė mane motinėlė“ ir „Ant kalno karklai“, kurias įdainavo Rygos lietuvių vyrų kvartetas.

Pirmosios lietuviškos plokštelės radosi spontaniškai, kai „Zonophone Record“ firmos pasiūlymą įrašyti plokšteles entuziastingai priėmė jaunas lietuvių kompozitorius Aleksandras Kačanauskas⁶, tada mokėsis Rygoje. Jo iniciatyva nedidelė lietuvių inteligentų grupelė – Rygos politechnikumo studentas, vėliau pulkininkas inžinierius Petras Pundzevičius-Petliukas, notaras Jurgis Linartas ir Joana Linartienė, muzikos mokytoja Juzefa Visockaitė ir J. Lukavičius per vieną parą parengė, įdainavo ir įkalbėjo daugiau kaip dešimt dalykėlių. Toks per parą parengtas repertuaras pradėjo lietuviškų plokštelių kelią⁷. Rygoje įrašytose pirmosiose lietuviškose plokštelėse beveik pusė originalių ir tautinių dainų, harmonizuotų Juozo Naujalio, Česlovo Sasnausko, Aleksandro Kačanausko, ištraukos iš Aleksandro Kačanausko operetės „Jauna našlėlė“ bei muzikos tragedijai „Pilėnų kunigaikštis“, dramos spektaklių, komedijų monologai, dialogai, linksmos intermedijos, humoristiniai vaizdeliai, muzikos kūriniai, atliekami solo, duetais, kvartetu, sekstetu ir A. Kačanausko vadovaujamo „Kanklių“ choro.

Rygos lietuvių entuziastų veikla padarė įtakos tolesnei lietuviškos plokštelės leidybai. 1910 m. Rygos lietuvių pavyzdžiu Vilniaus lietuvių „Rūtos“ draugijos choras įrašė Vinco Kudirkos „Tautišką giesmę“ ir populiarias tautinio atgimimo dainas. Pirmosios plokštelės išleistos Rygoje ir Vilniuje tartum liudija praėjusio šimtmečio pradžios Lietuvos intelektualinę atmosferą.

1917 ir 1918 m. ta pati „The Gramophone“ Co LTD bendrovė, kuri Amerikoje vadinosi „Victor Talking Machines“ pakartotojo Rygoje ir Vilniuje išleistų pirmųjų lietuviškų plokštelių leidimą, skirdama šias plokšteles Amerikos lietuviams. Trečią kartą pirmosios lietuviškos plokštelės buvo perleistos Londone – manoma, kad apie 1927 m. bendrovė „The Gramophone“ Co LTD (tuo metu Europoje firma jau vadinosi „His Masters Voice“) specialiai Lietuvos valstybei vėl pakartotinai išleido pirmąsias lietuviškas plokšteles. Šios laidos plokštelių išlikę labai nedaug. Taigi pirmosios „Zonophone Record“ lietuviškos plokštelės du dešimtmečius skatino lietuviškų plokštelių leidybą, inspiruodamos lietuvių atlikėjus ir kitas Europos firmas, vėliau pradėjusias leisti lietuviškas plokšteles⁸. Iš trisdešimties „Zonophone Record“ firmos įrašytų pirmųjų lietuviškų plokštelių mūsų dienų nepasiekė penkios. Išsamiausių šių plokštelių kolekcija yra surinkęs lietuviškų plokštelių kolekcininkas ir tyrinėtojas vilnietis Algirdas Motieka, vėliau perleidęs savo kolekciją Nacionalinei bibliotekai. Daugiau nei 40 metų ieškotos ir rinktos pirmosios

plokštelės dabar kaip garsinis kultūros paveldas saugomas Nacionalinėje bibliotekoje ir, nepaisant pri-mityvaus mechaninio įrašo ir laiko pažeistos garso kokybės, visos jos pateko į skaitmenintų lietuviškų šelako plokštelių archyvą.

Lietuviškų plokštelių leidyba Amerikoje

Pirmaisiais lietuviškosios plokštelės leidybos ir jos sklaidos pasaulyje dešimtmečiais susidarė prielaidos tolesnei autentiškos lietuviškos plokštelės leidybos raidai. Didžiausia paskata buvo plintantis tautinio atgimimo sąjūdis, žadinęs patriotines muzikų profesionalų ir mėgėjų ambicijas bei norą atskleisti pasauliui ir įamžinti lietuvišką muziką⁹. Neatsitiktinai po Rygos lietuvių inteligentų kultūrininkų, įrašusių 1907 m. pirmąsias lietuviškas plokšteles, leidybos iniciatyvą 1912 m. perėmė Amerikos lietuviai emigrantai, kad išgarsintų Lietuvą Amerikoje – garso įrašo tėvynėje ir paskleistų svečioje šalyje savo tautinę kultūrą. Lietuviška plokštelė iki 1920 m. buvo įrašinėjama tik Amerikos plokštelių įrašų firmose¹⁰. Kultūrinis tautinis sąjūdis Lietuvoje ir diasporoje išlaisvino meno galias, jis darė įtaką įvairių kultūros sričių veiklai ir ilgainiui virtęs visuotinės lietuvių kultūrinės veiklos fenomenu atvedė į Lietuvos nepriklausomos valstybės sukūrimą 1918-aisiais. Lietuviškų plokštelių leidybos pradininkų pavyzdžiu pasekė daugelis lietuvių muzikų Amerikoje, o vėliau ir Europoje¹¹.

Daugiausia senųjų lietuviškų plokštelių iki 1940 m. yra išleidusios seniausios pasaulyje plokštelių leidybos firmos „Columbia“ ir „Victor“ (JAV), pradėjusi leisti lietuviškas plokšteles nuo 1912 m. Informacija apie šios firmos plokšteles, išleistas JAV, pateikiama R. K. Spottswoodo diskografijoje¹². Trečiajame R. K. Spottswoodo diskografijos tome „Eastern Europe. Section 17. Lithuanian“ užregistruotos lietuviškos plokštelės iš viso apima apie 300 „Columbia“ ir „Victor“ firmų įrašų¹³. Iki Lietuvos nepriklausomybės šiose firmose jau buvo įsirašę žymiausi išėivijos ir tuo metu JAV gastroliavę lietuvių muzikai profesionalai ir mėgėjai bei chorai. Vieni jų toliau tęsė šią veiklą, kiti daugiau į plokšteles nebeįsirašinėjo¹⁴.

1912 m. pirmąsias Amerikos lietuviškas plokšteles įdainavęs Šv. Cecilijos choras, vadovaujamas A. Radzevičiaus, įrašė patriotinius kūrinius, tarp jų ir Lietuvos himną. 1918 m. su Bruklina suorganizuotu choru vienintele tris savo plokšteles įrašė lietuvių muzikos patriarchas kompozitorius St. Šimkus (choras ir vadinosi jo vardu). Šios plokštelės, kaip vienos rečiausių, saugomos Nacionalinėje bibliotekoje. Apie 50 harmonizuotų ir originalių savo dainų yra įdainavęs lietuvių kompozitorius, visuomenininkas, dainininkas Mikas Petrauskas¹⁵. Gausūs M. Petrausko įrašai liudija profesionalią ir vienintelę lietuviškų plokštelių leidyboje plataus diapazono lyrinio dramatinio tenoro ir kompozitoriaus autorinę interpretaciją.

Bene daugiausia kūrinių į lietuviškas plokšteles iki 1940 m. yra įrašęs operos dainininkas Jonas Būtėnas. Remiantis Spottswoodo (nuo 1893 iki 1942), Lietuviškų plokštelių „Columbia“ (1932)¹⁶, [1929]¹⁷ ir „Homocord“¹⁸ firmų katalogais bei lietuviškos plokštelės tyrinėtojų ir kolekcininkų V. Strolios, A. Motiekos ir Nacionalinės bibliotekos plokštelių kolekcijos duomenimis, J. Būtėnas yra įdainavęs 87 plokšteles firmose „Columbia“, „Polydor“, „Victor“, „Odeon“, „Homocord“, „His Masters Voice“ ir „Okeh“. Pirmąsias savo plokšteles jis įdainavo pirmosios emigracijos metu, 1918 m., JAV firmoje „Victor“. Šie kūriniai buvo įrašyti iki studijų Italijoje, kur 1922–1927 m. dainavimo mokėsi Neapolyje ir Milane (pas M. Sammarco), 1925 m. debiutavo Valentino vaidmeniu „Fauste“, Palermo Politreama Garibaldi teatre, vėliau su keliaujančia trupe dainavo Mantujoje, Turine, Veronoje, Milane ir kituose miestuose, atlikdamas Valentino, Germont'o, Rigoletto vaidmenis, kurie Italijoje buvo pirmą kartą atlikti lietuvių dainininko. Nuo 1928 iki 1944 m. dainavo Lietuvos valstybės teatre, neretai grįždavo į JAV, ten koncertuodavo, įrašinėdavo plokšteles, kuriose atsispindi įvairūs J. Būtėno repertuaras. Jis yra įdainavęs 173 įvairių žanrų dainas, operų arijas, religines giesmes, tautinę muziką jis populiarino taip pat liaudies dainomis, lietuvišką dvasią budino jo įdainuotos patriotinės dainos. Pozityvų poveikį lietuvių muzikos kultūros plėtrai darė populiarių to meto kompozitorių, šiandieną klasikų, originalių ir harmonizuotų dainų įrašai. Deja, iš plataus savo operinio repertuaro vaidmenų plokštelėse J. Būtėnas įamžino tik šešias ištraukas – Germont'o ariją iš Verdi operos „Traviata“, Toreadoro ariją iš G. Bizet operos „Carmen“, Tomskio baladę ir Jeleckio ariją iš P. Čaikovskio operos „Pikų dama“. 2006 m. netikėtai buvo surasta dar viena „Odeon“ firmoje 1928 m. J. Būtėno įdainuota plokštelė, kurioje įrašytas Prologas iš R. Leoncavallo operos „Pajacai“ ir Figaro arija iš G. Rossini operos „Sevilijos kirpėjas“, ryškiai praturtinę operinių J. Būtėno įrašų repertuarą. „Polydor“ firmoje buvo įrašyti ir trys duetai, atliekami su Jadvyga Vencevičaitė-Kutkuviene. Aštuonias plokšteles J. Būtėnas įrašė 1932 m. firmoje „Homocord“, Berlyne. Gausūs ir įvairūs J. Būtėno įrašai reikšmingi lietuviškų plokštelių istorijai ne vien tik todėl, kad įamžino vieną ryškiausių profesionalaus lietuvių dainavimo pradininkų, bet ir todėl, kad teikė paskatą įsirašyti kitiems amžininkams, juolab kad daugelis jų nerodė iniciatyvos, o neretai net ignoravo plokšteles dėl neaukštos tuometinių įrašų kokybės. Dėl šios apgailėtinos priežasties atsirado baltų dėmių Lietuvos muzikos istorijoje, nes daugelis žymiausių lietuvių dainininkų vengė įrašinėti sudėtingesnę repertuarą. Prasta senosios plokštelės akustinio (mechaninio) įrašo kokybė „išgąsdino“ ne vieną menininką, kurie neįsirašinėdami, deja, pasirinko savo, kaip atlikėjo, incognito padėtį muzikos istorijoje, tuo nuskurdindami interpretacijos meno istoriją, nes tik įrašas suteikia

ateities kartoms unikalią galimybę išgirsti nepakartojamą kiekvieno atlikėjo individualybę, išmokus girdėti savitą muzikos interpretacijos fenomeną primityviosios anų metų įrašymo technikos ir laiko pažeistame garse.

Štai kodėl Antanas Sodeika (1890–1979) iškiliausias lietuvių pagrindinių baritono vaidmenų atlikėjas, iki 1940 m. įdainavo vos 13 įrašų, 10 kūrinių 1919–1920 m. firmoje „Victor“ ir 3 kūrinius 1924 m. „Odeon“ firmai atvežus aparatūrą į Kauną. Čia įsirašė daugelis Valstybės teatro dainininkų. Įrašų skaičius buvo ribotas – kiekvienam dainininkui buvo leista įrašyti po keturis kūrinius – dvi plokšteles. Įrašius Figaro ariją „Ach, vyrai, kaukes meskit“ iš W. A. Mozarto operos „Figaro vedybos“, Demono ariją „Neverk, brangi“ iš A. Rubinsteinino operos „Demonas“ ir J. Tallat-Kelpšos duetą „Oi, berneli vienturi“ (kartu su V. Grigaitiene), A. Sodeika, nepatenkintas įrašų kokybe, kategoriškai atsisakė toliau įrašinėti ir iki 1940 m. pačiame savo kūrybinių jėgų apogėjuje neįrašė nė vienos plokštelės¹⁹.

Viena įžymiųjų mūsų operos lyrinė dramatiškos sopranų Marijona Rakauskaitė (1892–1975) dar kategoriškiau ignoravo tuometinę įrašų techniką ir iš viso yra įrašiusi tik keturias plokšteles, kurios buvo įdainuotos „Victor“ firmoje 1920–1923 m. Jose skamba lietuviškos dainos ir „Kalėdinės giesmės“. Tik šie aštuoni įrašai atspindi dainininkės muzikinį portretą, nes daugiau ji į plokšteles neįrašinėjo dėl profesinių ambicijų ir maksimalistinio požiūrio į savo, kaip operos dainininkės, meną, kuris dėl šios priežasties taip ir liko, deja, tik jos laikmetyje ir amžininkų prisiminimuose.

Nė vieno įrašo iš savo operinio repertuaro taip pat neįrašė tarptautinio garso lietuvių operos lyrinis tenoras Juozas Babravičius (1882–1957), studijavęs Sankt Peterburgo konservatorijoje, dainavęs pagrindines tenoro partijas Maskvos Didžiajame teatre, su dideliu pasisekimu koncertavęs didžiausiuose Graikijos miestuose, Prancūzijoje, Škotijoje, Anglijoje, vėliau Niujorke, Bruklina, Bostone ir žymiojoje Čikagos salėje „Orchestra Hall“ bei tuo metu gastroliuojančiame F. Šaliapino teatre Amerikoje. Jo operinio repertuaro taip pat nerasime garso dokumentuose.

1925–1927 m. JAV į plokšteles įsirašė lietuvių dainininkas (lyrinis tenoras), vargonininkas, chorvedys Justinas Kudirka (1893–1983), dainavimo mokėsis Čikagoje ir Romoje, Šv. Cecilijos muzikos akademijoje, pas E. Rosatti, dainavęs Kaune, Valstybės teatre, tačiau jo operinis repertuaras, deja, taip pat liko neįrašytas.

1927–1928 m. „Columbia“ ir „Okeh“ firmose plokštelių įdainavo lietuvių dainininkė (kontraltas) Liuda Sipavičiūtė-Fedotova (1884–1966). Dainavimo mokslus baigusi Maskvos filharmonijos muzikos ir dramos mokykloje pas Aleksandrą Dodonovą, sukūrė daug vaidmenų dainuodama Maskvos privačioje rusų operoje, Didžiajame teatre,

Zimino operos teatre. Vėliau dainavo Lietuvos Valstybės operos teatre, gyvendama Amerikoje dainavo Pensilvanijos „Grand Opera“ teatre Filadelfijoje bei „Roxy“ teatre Niujorke. Jos operinis repertuaras taip pat liko neįrašytas. Šie neatsitiktinai minimi pavyzdžiai liudija skaudų autentiško lietuvių operos meno istorinės praeities praradimą, kai žymiausias tos epochos operos dainininkus šiandieną galime vertinti remdamiesi tik jų amžininkų rašytiniais šaltiniais.

Be minėtų atlikėjų, daug kitų išėivijos dainininkų, aktorių, muzikos profesionalų ir mėgėjų įrašinėjo plokšteles, kuriose skamba liaudies ir populiarių išėivijoje dainų repertuaras.

Daugiau nei 75 įrašus „Columbia“, „Victor“ ir „Okeh“ firmose įrašė kompozitorius, aktorius ir visuomenininkas Antanas Vanagaitis su vokalio tipo „Dzimdzi Drimdzi“ trupe, daug plokštelių įrašė Pensilvanijos angliakasių, Mahanoy'aus mainerių, Lietuvių tautiško, Worcesterio lietuviško, Brooklyno lietuvių, Columbia'os lietuvių, Lietuviškų šokių, Parinktų kaimiečių, Petro Sarpaliaus ir kitų išėivijos tautinės ir populiarios buitinės muzikos šokių orkestrai bei dainininkai mėgėjai ir profesionalai, gastroliuojančios trupės aktyviai įsiliejo į tautinio atgimimo sąjūdį ir įamžino jį plokštelėse, kurių leidyba įgijo neregėtą mastą Amerikoje ir visoje Europoje²⁰.

JAV „Columbia“ firma įrašinėjo lietuviškas plokšteles ir Europoje – Londone ir Kaune. Į Kauną aparatūra buvo atvežta 1931 m. ir įrašytos 53 plokštelės, į kurias įsirašė patys žymiausi operos dainininkai, aktoriai, orkestrai, chorai, pateikdami nepriklausomos Lietuvos kultūrinę panoramą. Plokšteles įdainavo J. Būtenas, J. Petrauskas, V. Dineika, V. Grigaitienė, Pirmojo husarų DLEK Jonušo Radvilos pulko orkestras, Karo muziejaus orkestras, Karo mokyklos choras, A. Mikulskio vyrų oktetas, Kauno „Metropolio“ orkestras, vadovaujamas M. Hofmeklerio, su J. Byros įdainavimu (pavardė etiketėje nenurodyta), K. Petrauskas, Kauno įgulos bažnyčios choras. Londone „Columbia“ įrašė 55 lietuviškas plokšteles: 1931 m. 12 plokštelių įrašė M. Hofmeklerio orkestras su D. Dolskiu, 1933 m. 13 – A. Šabaniauskas²¹, 1936 m. 11 – A. Dvarionas su D. Pomerancu, 1937 m. 11 – A. Šabaniauskas ir 8 – Pupų Dėdė. Iš viso Europoje firma „Columbia“ įrašė 108 lietuviškas plokšteles.

Apibendrinus lietuvių leidybinę veiklą Amerikos plokštelių firmose ir susumavus žinomus lietuviškus įrašus galima būtų teigti, kad „Victor“, „Columbia“ ir „Okeh“ firmos įrašė daugiau nei 500 lietuviškų plokštelių. Nacionalinės bibliotekos garso dokumentų archyve saugomos 523 „Columbia“, 70 „Victor“ ir 29 „Okeh“ firmų lietuviškos šelako plokštelės (įskaitant perlaidas). Visos jos yra suskaitmenintos vykdant šelako plokštelių skaitmeninimo projektą.

Lietuviškų plokštelių leidyba Europoje

Vokiečių firma „Odeon“, 1920 m. išleidusi pirmąsias lietuviškas plokšteles, skirtas nepriklausomai Lietuvos valstybei, lygiagrečiai pradėjo lietuviškos plokštelės kelią Europoje. 1920–1921 m. „Odeon“ firmos pučiamųjų orkestras „Grosses Odeon Blasorchester“ iš lietuviškų gaidų į plokšteles įgrojo Lietuvos himną, lietuviškas dainas, tautinius ir pramoginius šokius. Iš viso buvo įgroti 17 kūrinų ir išleistos 9 plokšteles (Stasio Navicko „Lietuvaitė“ plokštelėse įrašyta du kartus). Nors plokštelių buvo nedaug, bet jos buvo labai populiarios, todėl leistos pakartotinai ir Lietuvoje paplito. Retesnės yra pirmosios laidos plokštelės, kurių etiketės yra skirtingos nuo vėlesniųjų (tradicinis „Odeono“ pastato vaizdas žalsvame viršutinės etiketės dalies fone). Pirmųjų „Odeon“ firmos lietuviškų įrašų matricų numeriai turėjo serijos ženklą „Be“, tačiau ji nebuvo skirta vien tik Lietuvos valstybei – į ją įsirašinėjo ir kitų tautų atlikėjai, taip pat patys vokiečiai. Nacionalinės bibliotekos kolekcijoje yra 3 pirmųjų plokštelių originalai ir kartotinės 4 plokštelių (su 5 įrašais) laidos. Tuo pačiu metu Berlyno „VOX“ firmoje pirmuosius savo įrašus įdainavo žymiausias XX a. pirmosios pusės tarptautinio masto lietuvių tenoras Kipras Petrauskas²². Jis įrašė Rudolfo ariją iš G. Puccinio operos „Bohema“ ir Cavaradossi ariją iš operos „Tosca“, Vilhelmo ariją iš A. Thomas operos „Mignon“, Fausto kavatina iš Ch. Gounod operos „Faustas“ bei Lenskio ariją ir arioso iš P. Čaikovskio operos „Eugenijus Oneginas“. Tuo metu „VOX“ firmoje šokių muziką taip pat įrašė pučiamųjų orkestras „Kauno kapelija“ (įrašų skaičius nežinomas).

1924 m. „Odeon“ firma įrašymo aparatūrą atvežė į Lietuvą (Kauną) ir čia Lietuvos atlikėjams išskyrė specialią įrašų (matricų) numeriams seriją – „Li“, beje, įrašus čia darė neilgai, nes dėl netinkamų patalpų įrašų kokybė nebuvo gera. Iš viso Kaune „Odeon“ firmoje buvo įrašyta 31 plokštelė (62 įrašai). A. Sodeikos įdainuota Figaro arija iš W. A. Mozarto operos „Figaro vedybos“ yra pirmasis „Odeon“ firmos Kaune įrašas (plokštelė yra Nacionalinės bibliotekos fonotekoje). Tačiau įrašęs dar porą dalykų solistas toliau įsirašinėti atsisakė, nors „Odeon“ firma šiuos A. Sodeikos įrašus įtraukė į Meistrų seriją, į kurią patekdavo tik tarptautinės klasės atlikėjai. Serija buvo žymima rudos spalvos etiketėmis ir platinama tarptautinėje firmos rinkoje (Prancūzijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Baltijos šalyse, JAV ir kitur). Į Meistrų seriją buvo įtrauktos ir Kipro Petrausko tuo metu Kaune įrašytos penkios plokštelės, kuriose skamba Canio arioso iš R. Leoncavallo operos „Pajacai“, Cavaradossi arija iš G. Puccinio „Tosca“ 3 v. (pritariant Valstybės operos orkestrui), Hercogo daina iš G. Verdi „Rigoletto“, A. Vanagaičio „Dul dul dūdele“, „Stasys“ bei M. Petrausko „Bernužėli, nesvoliok“ (pritariant L. Hofmekleriui fortepijonu), viena plokštelė neišliko, todėl jos turinys ne-

žinomas. Lenskio ariją iš operos „Eugenijus Oneginas“ ir Jonteko rečitatyvą ir dainą iš operos „Halka“ (S. Moniuszko) įdainuotus rusų kalba, „Odeon“ firma įrašė į Rusų įrašų seriją (Ru 603, Ru 604), tokiu būdu užtikrindama šiai plokštelei labai plačią rinką. Meistrų serijoje V. Grigaitienė įdainavo Dalilos ariją iš C. Saint-Saens operos „Samsonas ir Dalila“, Julija Dvarionaitė – Margaritos ariją iš Gounod operos „Faustas“, J. Gruodžio „Aguonėles“ ir „Burtus“, Chaimas Šulginas – S. Šimkaus „Oi kas“, J. Gruodžio „Visur tylą“ ir P. Oleka – M. Glinkos „Vidurnakčio baladė“, M. Musorgskio „Blusą“ (Mefistofelio daina), J. Naujalio „Malda“, A. Vanagaičio „Stasj“. Be Meistrų serijos, pažymėtinas pirmasis M. K. Čiurlionio įrašas „Šėriau žirgelį“, kurį įdainavo Lietuvos šaulių sąjungos choras, diriguojamas A. Vaičiūno, pirmą kartą buvo įrašytas ir J. Sauerweino „Lietuviais esame mes gimę“, LDK Algirdo, Kęstučio ir Vytauto pulkų kariniai orkestrai įgrojo patriotinius maršus ir dainas („Valio Nepriklausomai Lietuvai“, „Aušrinė“ ir kt.). Pirmą kartą chorinę muziką įrašė profesionalus Valstybės operos choras, vadovaujamas J. Štarkos, plokštelėse suskambo pirmieji brolių Hofmeklerių įrašai, ir Jurgis Petrauskas įskaitė patriotines melodeklamacijas („Mes be Vilniaus nenurimsim“ ir kt.). Visa tai tartum skambanti nepriklausomos Lietuvos atkuriamojo laikotarpio muzikinio gyvenimo panorama.

Po 1924 m., kai firma „Odeon“ išsivežė iš Kauno aparatūrą, įrašai šioje firmoje buvo daromi Berlyne. Lietuvių atlikėjai „Odeon“ firmoje įsirašinėjo iki 1938 m. Šiuo laikotarpiu įsirašė J. Būtėnas, K. Petrauskas, J. Petrauskas ir S. Pilka, Vincė Jonuškaitė-Zaunienė, broliai ir tėvas Hofmekleriai, M. Lipčienė, Pupų dėdė, S. Graužinis, kurio įrašai buvo paskutiniai 1938 m. Berlyne „Odeon“ firmoje buvo įrašyta 90 įrašų (45 plokštelės). Iš viso „Odeon“ firma Kaune ir Berlyne yra įrašiusi 76 lietuviškas plokšteles, kuriose 152 lietuvių atlikėjų įrašai.

„Odeon“ firma (pavadinimu „Okeh“) lietuvius išėivius įrašinėjo ir JAV. Šie įrašai buvo žymimi „S“ raide šalia įrašo numerio. Tačiau šioje firmoje yra įsirašę ir Lietuvos atlikėjai gastrolių Amerikoje metu (J. Babravičius, S. Pilka, L. Sipavičiūtė ir kt.).

Nacionalinės bibliotekos lietuviškų šelako plokštelių kolekcijoje sukomplektuota 102 pavadinimų „Odeon“ firmos ir 29 – „Okeh“ firmos plokštelių, įskaitant perlaidas. Jos konvertuotos į kompaktines plokšteles.

Manoma, kad vokiečių firmoje „Polydor“ lietuviai pirmą kartą įsirašė apie 1925 m., bet tik keli išlikę „Kauno kapelijos“ įrašai, tikslesnių žinių nepateikia. Nuo 1930 m. čia įsirašinėjo populiarius aktorius H. Kačinskas ir S. Pilka (5 pl., 10 įrašų), vėliau J. Vencevičaitė-Kutkuvienė su J. Būtėnu (duetai ir solo, 6 pl.), J. Būtėnas solo (24 pl.), A. Komskis (11 pl.). Įrašams fortepijonu akompanavo I. Stupelis. „Polydor“ firma suvaidino pozityvų vaidmenį lietuviškų plokštelių leidybos istorijoje 1942 m., dirigento

Vytauto Marijošiaus iniciatyva pirmą kartą įrašiusi lietuviškus simfoninius kūrinius (12 pl.) – M. K. Čiurlionio simfoninę poemą „Miške“, J. Karnavičiaus „Lietuvišką fantaziją“, J. Gruodžio siuitą „Jūratė ir Kastytis“, J. Pakalnio „Romantiškąją uvertiūrą“, kuriuos atliko Berlyno simfoninis orkestras (Stadtisches Orchester, Berlin), diriguojamas Vytauto Marijošiaus. Mūsų dienas pasiekė tik M. K. Čiurlionio simfoninė poema, kuri kaip retenybė saugoma Nacionalinėje bibliotekoje, ir J. Pakalnio „Romantiškoji uvertiūra“ (V. Stroliaus kolekcijoje, JAV). Karo metu firmos pastatai buvo nušluoti nuo žemės paviršiaus, todėl tikimybė surasti kitas plokšteles yra labai nedidelė.

Yra žinoma, kad iki 1940-ųjų lietuviškas šelako plokšteles įrašinėjo 14 firmų: *Artiphon* (Lietuviška serija), Berlynas; *Bellaccord Electro*, Ryga; *Columbia*, JAV, Kanada, Kaunas, Londonas; *His Master's Voice*, Londonas, Berlynas, Kopenhaga, JAV; *Homocord*, Berlynas; *Kristall*, Berlynas; *Odeon*, Berlynas, Kaunas, Ryga; *Okeh*, JAV; *Parlophone*, Berlynas; *Pathe*, Paryžius, Varšuva; *Polydor*, Berlynas; *Victor*, JAV; *VOX*, Berlynas; *Zonophone Record* (The Gramophone), Ryga, Vilnius.

Šiose firmose iki 1940-ųjų iš viso buvo įrašyta per 2000 lietuviškų plokštelių. Kiekvienoje šių firmų glūdi dalelė lietuvių kultūros istorijos, kurioje liko ryškūs pėdsakai ir senosios lietuviškos šelako plokštelės, skleidusios anuomet lietuvių meną pasaulyje.

Išvados

Užsibrėžus surinkti ir išsaugoti senąją lietuvišką šelako plokštelę kaip paveldą, kaip unikalų galimybę istoriniam muzikos interpretacijos meno pažinimui ir tyrinėjimui, per 46 metus Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos lietuviškų garso įrašų archyve sukauptas išsamiausias išlikusių ir surastų lietuviškų šelako plokštelių rinkinys liudija bendraminčių diskofilų, kolekcininkų ir lietuviškos plokštelės tyrinėtojų vienybę. Daugelį metų bendradarbiaujant su žymiaisiais lietuviškos plokštelės tyrinėtojais ir kolekcininkais – vilniečiu Algirdu Motieka, surinkusiu išsamiausią Europos firmų plokštelių rinkinį ir perleidusį jį Nacionalinei bibliotekai, bei Vytautu Strolia²³, taip pat paskyrusiu Nacionalinei bibliotekai savo didžiausią JAV, Kanados ir kitų šalių firmų senųjų lietuviškų šelako plokštelių kolekciją, šiandieną Nacionalinės bibliotekos lietuviškų garso įrašų archyve turime išsamiausią lietuviškų šelako plokštelių rinkinį, kuriame beveik visos išlikusios pirmosios 1907–1911 m. Rygos ir Vilniaus „Zonophone Record“ lietuviškos šelako plokštelės, Stasio Šimkaus vadovaujamo choro, Lietuvos karo mokyklos choro, vadovaujamo Klemenso Griaudzės, Kauno įgulos bažnyčios choro, vadovaujamo Jono Dambrausko, Jono Žuko vadovaujamo choro, J. Štarkos

vadovaujamo Valstybės operos choro, Valstybės operos dainininkų Vladislavos Grigaitienės, Marijos Lipčienės, Liudos Sipavičiūtės-Fedotovos, Aleksandro Kutkaus, Alfonso Mikulskio vyrų okteto, Viktoro Dineikos ir Jurgio Petrausko ansamblio „Linksmieji broliai“ bei kitų atlikėjų senųjų įrašų pilni rinkiniai. Tai, kad nė viena plokštelė nebuvo „įkalinta“ Nacionalinės bibliotekos specfonde, liudija bendraminčių diskofilų, kolekcininkų ir lietuviškos plokštelės tyrinėtojų bendrus tikslus, siekiant ją išsaugoti, įveikus sovietmečio ideologinę priešpriešą bei kultūros paveldo „švarinimo procesą“. Nes po 40-ties spaudos draudimo metų šalia atgauto spausdinto lietuviško žodžio atsiradusi lietuviška šelako plokštelė tapo ne tik tautinio sąjūdžio, bet vėliau ir nepriklausomos Lietuvos klestinčios kultūros liudytoja. Todėl sovietmečiu, ne be rizikos, daug senųjų šelako plokštelių buvo paslėpta nuo sovietinių cenzorių ir išsaugota atkurta valstybei. Po kruopelytę surinkta lietuviškų šelako plokštelių kolekcija neatsitiktinai pripažinta nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektu ir 2007 m. įtraukta į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinį registrą. Tai aukščiausias šelako plokštelės, kaip unikalios praėjusio šimtmečio lietuvių atlikėjų meno istorijos šaltinio, įvertinimas, įprasminant jį dvasiniame šiuolaikinės visuomenės gyvenimo kontekste.

Reikėjo daug laiko ir ištikimybės idėjai, kad šiandieną galėtume pateikti savai visuomenei ir pasauliui šį mūsų kultūros istorijos tarpsnį, kuris slėpėsi sudėtingo istorinio laikmečio peripetijose.

Visuotinio suvestinio skaitmenintų šelako plokštelių archyvinio ir skaitytojų fondo sukūrimas Nacionalinėje bibliotekoje vykdant tęstinį skaitmeninimo projektą įgalina:

- prikelti iš užmaršties garsinį Lietuvos kultūros paveldą ir pateikti šiandieniniam vartotojui kaip autentišką, unikalų praėjusio šimtmečio muzikos interpretavimo meno šaltinį, reikšmingą savo unikalumu ir koncepcija;
- išsaugoti programos tęstinumą ir apdrausti visuomenę nuo kultūros vertybių netekties rizikos, toliau ieškant ir komplektuojant šelako plokšteles ir pervedant jas į sąlyginai saugią skaitmeninę laikmeną;
- inicijuoti kompaktinių diskų leidybą, sudarant leidėjams sąlygas pažinti ir atrinkti senuosius muzikos įrašus, plečiant leidybinį kompaktinių plokštelių repertuarą, tokiu būdu įamžinant ir pateikiant pasauliui įgarsintą Lietuvos kultūros istoriją;
- suteikti galimybes istoriniam lietuviškos plokštelės leidybos tyrinėjimui ir retrospektyvinės nacionalinės diskografijos kūrimui, užpildant tuščias nacionalinio garsinio kultūros paveldo informacijos properšas;
- įsitraukti į bendrą atminties institucijų vykdomą tautos paveldo išsaugojimo programą.

- ¹ Edison, Thomas Alva // *Encyclopedia of recorded sound* / Frank Hoffmann, editor. – New York, 2005. – Vol. 1, p. 349-360.
- ² Ten pat, p. 93-96.
- ³ Зонофонъ: Литовскій списокъ. Мартъ 1909 года. – Москва : Акционерное общество Граммофонъ, 1909. – 3 p.
Зонофонъ: Литовскій списокъ пластинокъ. Июль 1909 года. – Москва : Акционерное общество Граммофонъ, 1909. – 4 p.
Зонофонъ: Полный списокъ литовскихъ пластинокъ. Октябрь 1909 года. – Москва : Акционерное общество Граммофонъ, 1909. – 4 p.
- ⁴ Зонофонъ: Списокъ новыхъ литовскихъ пластинокъ. Декабрь 1910 г. Кромъ того раньше выпущены въ продажу. – Рига : Акционерное общество граммофоновъ, 1910. – 4 p.
- ⁵ Зонофонъ: Литовскія записи. Списокъ новыхъ зонофонныхъ пластинокъ за декабрь 1911. – Рига : Общество Граммофонъ, 1911. – 3 p.
- ⁶ Aleksandras Kačanauskas // Gaudrimas, J. Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos. – Vilnius, 1958. – Kn. 1, p. 289-293.
- ⁷ Lietuviškai plokštelei 25 metai // *Bangos*. – 1932, Nr. 37, p. 919-920.
- ⁸ Marčėnienė, E. Pirmieji muzikos įrašai plokštelėse (1907–1920) // *Lietuvos muzikos istorija*. – Vilnius, 2002. – Kn. 1, p. 198-209.
- ⁹ Venclauskienė, L. Lietuvių muzikos kultūros kilmė ir raida Amerikoje // *Kultūros barai*. – 1991, Nr. 7, p. 68-70; Nr. 8, p. 66-69.
- ¹⁰ Gramofono plokštelių laikus prisimenant : [pokalbis su JAV kolekcininku V. Stroliu] / užrašė Danutė Petrauskaitė // *Kultūros barai*. – 1995, Nr. 2, p. 59-64.
- ¹¹ Petrauskaitė, D. Lietuvių muzikinė veikla JAV 1920–1940 metais // *Lietuvos muzikologija*. – Vilnius, 2001. – T. 2, p. 104-124.
- ¹² Spottswood, R.K. Ethnic music on record : a discography of ethnic recordings produced in the United States, 1893 to 1942. – Chicago : University of Illinois Press, 1990. – T. 1-7.
- ¹³ Ten pat, t. 3, p. 1553-1593.
- ¹⁴ Žilvičius, J. Amerikos lietuvių įnašas į lietuvių muziką // *Aidai*. – 1956, Nr. 7/8, p. 352-362.
- ¹⁵ Mikas Petrauskas. Straipsniai. Laiškai. Amžininkų atsiminimai / sudarė ir paaiškinimus parašė J. Burokaitė. – Vilnius, 1976. – 342 p.
- ¹⁶ Lietuviškų plokštelių katalogas Columbia. – Kaunas, 1932. – 36 p.
- ¹⁷ „Columbijos“ lietuviškų plokštelių katalogas. – Kaunas, [1929]. – 15 p.
- ¹⁸ Homocord. – [Kaunas : s.n.]. – 6 p. – Plokštelių sąrašas.
- ¹⁹ Sodeika, A. Mano kelias į muzikos meną : atsiminimai. – Vilnius, 1958. – 109 p.
- ²⁰ Petrauskaitė, D. Lietuvių muzikinė veikla JAV 1920–1940 metais // *Lietuvos muzikologija*. – Vilnius, 2001. – T. 2, p. 104-124.
- ²¹ Motieka, A., Stroliu, V. Antano Šabaniausko diskografija // Tallat-Kelpšaitė, N. Jį pripažino laikas. – Vilnius, 2005. – P. 60-63.
- ²² Motieka, A. Kipro Petrausko diskografija // *Kiprui Petrauskui* 100. – Vilnius, 1988. – P. 127-130.
- ²³ Stroliu, V.M.K. Čiurlionio diskografija. – Kaunas, 2001. – 262 p.
Stroliu, V. Maironis lietuvių gramofono plokštelėse / sp. parengė R. Pleskačiauskienė, A. Samulionis. – Su plokštelių sąrašu // *Lituanistica*. – 1993, Nr. 1, p. 77-101.

Summary

Revived Voices: Digitization Project for Lithuanian Shellac Records

Eglė MARČĖNIENĖ

The continuous project by the Music Department of Martynas Mažvydas National Library of Lithuania with the aim of converting all extant old Lithuanian shellac records into the digital medium, sponsored by the Culture and Sports Promotion Fund of the Republic of Lithuania, was started in 2003. The objective of the project is to create a cumulative collection of digitized shellac records on CD, which will promote knowledge and use of the old records, enable their preservation, restoration, and further publication. Thus, timely consolidation and preservation of the unique sonic heritage and access to it will be warranted. Besides being a valuable part of national sonic heritage, the old Lithuanian shellac record holds value as a significant segment of European culture. It has been

recognized as part of documentary heritage of national importance and was included into the UNESCO “Memory of the World” programme’s national register in 2007. The Music Department of the National Library of Lithuania accumulates and preserves the archive of sound documents as part of the National Archival Fund of Published Documents. The selection criteria for the archive development are particularity of the document, preservation reliability, accessibility and significance for discography, discology, musicology, and sound heritage research. The archive of sound documents contains over 7,000 titles of Lithuanian sound documents, which have been accumulated for 46 years. Over 1550 of them are old shellac records. Their historical value derives from

the national rebirth movement of the beginning of the 20th century.

Under the continuous project (2003, 2004, 2007), the analogue sound recording digitization studio was equipped at the Music Department of the National Library, where 1,286 Lithuanian shellac records have been converted into CD. Thus, an archival collection with access for the user has been built up, containing, at present, 1,286 shellac

records and 2,572 works.

Preservation of cultural heritage and providing access to it are fundamental priorities of information society development and library activity. The article overviews the objectives of the project, digitization methods, production of old Lithuanian shellac records, and the collection of Lithuanian old shellac records at the National Library of Lithuania.

Europos skaitmeninė biblioteka: vizija ir įgyvendinimo perspektyvos

Zinaida MANŽUCH

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų institutas, Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius, el. p. zinaida.manzuch@mb.vu.lt

Europos skaitmeninė biblioteka yra viena reikšmingiausių šiuolaikinių iniciatyvų kultūros paveldo srityje. Straipsnyje iniciatyva yra nagrinėjama strateginiu ir praktinio įgyvendinimo aspektais, ypatingą dėmesį skiriant nacionalinėms bibliotekoms, kurios šiuo metu aktyviausiai prisideda prie Europos skaitmeninės bibliotekos kūrimo. Kitiškai vertinamas nacionalinių bibliotekų indėlis į Europos skaitmeninės bibliotekos kūrimą bei jų potencialas prisidėti prie šios iniciatyvos plėtros.

Reikšminiai žodžiai: Europos skaitmeninė biblioteka; kultūros paveldo prieinamumas; skaitmeninimas; kultūros paveldas.

Įvadas

Europos skaitmeninė biblioteka yra plataus masto Europos Komisijos iniciatyva, kurioje politiniai bendros Europos informacijos bei kultūros erdvės kūrimo siekiai yra derinami su praktinėmis pastangomis užtikrinti plačią kultūros paveldo išteklių prieigą skaitmeninėje terpėje. Informacijos ir komunikacijos technologijos pateikia nemažai galimybių, kurios leistų žymiai padidinti archyvų, bibliotekų ir muziejų rinkinių matomumą Europos mastu. Kultūros paveldo vieša prieiga skaitmeninėje terpėje turėtų teigiamos įtakos mokslinei veiklai, švietimui, padėtų užtikrinti Europos tautų integracijos bei kultūrų įvairovę. Tačiau kultūros paveldo skaitmeninė prieiga yra daugiaspektė problema, apimanti tiek politinių – vizijos, jos įgyvendinimo būdų, tiek technologinių sprendimų plotmę. Šiuo metu Europos skaitmeninės bibliotekos vizija išgyvena kūrimosi bei virsmo etapą: politinėje arenoje vyksta diskusijos ir formuojamos strategijos, praktikoje yra bandoma identifikuoti pagrindines problemas ir poreikius, kuriuos nustačius būtų priimami politiniai sprendimai. Europos šalių archyvai, muziejai ir bibliotekos yra potencialūs Europos skaitmeninės bibliotekos kūrėjai ir šios iniciatyvos dalyviai. Europos mastu formuojasi ir aktyvėja

įvairūs bendradarbiavimo tinklai; tarptautinių projektų kontekste ryškėja nauji sprendimai, kurie gali tapti skaitmeninės bibliotekos techninės ir organizacinės infrastruktūros pagrindu. Europos nacionalinės bibliotekos yra aktyvios skaitmeninės bibliotekos kūrimo dalyvės, kurios jau pademonstravo praktinį įvairių šalių bendradarbiavimo pavyzdį. Nacionalinių bibliotekų bendrų pastangų rezultatas yra realiai veikianti paslauga – *Europos bibliotekos portalas*, teikiantis kultūros paveldo išteklių prieigą, ir techniniai sprendimai bei patirtis. Šiuo metu ES oficialiuose dokumentuose nacionalinių bibliotekų sukurti techniniai bei organizaciniai sprendimai yra vertinami kaip Europos skaitmeninės bibliotekos pagrindas.

Atsižvelgiant į iniciatyvos svarbą tarptautiniu mastu šiame straipsnyje yra siekiama apibūdinti Europos skaitmeninės bibliotekos viziją ir jos įgyvendinimo kryptis per nacionalinių bibliotekų veiklos ir pastangų prizmę. Tikslas suponuoja pagrindines straipsnyje nagrinėjamas temas. Tai yra: 1) Europos skaitmeninės bibliotekos strategijos; 2) nacionalinių bibliotekų projektai, susiję su Europos skaitmenine biblioteka; 3) nacionalinių bibliotekų technologinis pasirengimas įgyvendinti Europos skaitmeninės bibliotekos viziją.

Europos skaitmeninės bibliotekos vizija ir įgyvendinimo kryptys: Europos Komisijos ir ES narių pozicija

Europos skaitmeninės bibliotekos vizija kilo iš nuoseklių pastangų skatinti tarptautinį bibliotekų bei kitų institucijų bendradarbiavimą, informacijos ir komunikacijos technologijų naudojimą jų veiklai optimizuoti. Šios pastangos siekia 1984 metus, kai buvo paskelbta ES Ministrų Tarybos rezoliucija „Dėl Europos bibliotekos sukūrimo“, kurios dėka bibliotekos tapo matomos ES politikoje. Ši rezoliucija tapo daugelio kitų svarbių strateginių dokumentų pagrindu ir leido pradėti tarptautines iniciatyvas *Telematikos* programos rėmuose [19]. Nors kultūros paveldas, muziejai, archyvai ir bibliotekos yra taip pat kultūros politikos objektai, visos didesnio masto iniciatyvos vyksta informacijos politikos rėmuose.

Dabartinė Europos skaitmeninės bibliotekos vizija glaudžiai siejasi su strateginiais informacijos politikos prioritetais. 2005 m. Europos Komisija paskelbė komunikatą „i2010 – Europos informacinė visuomenė augimui ir užimtumui skatinti“. Šis dokumentas buvo skirtas papildyti ir atnaujinti *Lisabonos strategiją*, kuri nuo 2000 m. buvo pagrindinis dokumentas, reglamentavęs informacinės visuomenės plėtrą ES. Naujojoje informacijos strategijoje siekiama surasti efektyvesnių informacijos ir komunikacijos technologijų panaudojimo būdų. Pagrindiniai prioritetai yra skirti skaitmeninių paslaugų plėtrai, informacijos ir komunikacijos technologijų tyrimams bei technologijų integracijai į visuomenės gyvenimą. Skaitmeninės bibliotekos apibrėžiamos kaip viena iš svarbių aukštos piliečių gyvenimo kokybės prielaidų bei kaip socialinės sanglaudos veiksnys [15].

Europos skaitmeninės bibliotekos vizija, pagrindinės veiklos kryptys ją įgyvendinant bei Europos Komisijos vaidmuo šiame procese buvo išplėtoti komunikate „i2010: Skaitmeninės bibliotekos“. Šis dokumentas numato pagrindinį Europos skaitmeninės bibliotekos sukūrimo siekį: *paversti informacijos išteklius lengviau prieinamais ir patrauklesniais naudoti interaktyvioje erdvėje* [14, p. 3]. Europos skaitmeninės bibliotekos vizija iš esmės remiasi bendra informacijos politikos nuostata, kad technologijų taikymas leidžia optimizuoti tradicinę veiklą bei paslaugas. Anot Europos Komisijos, tam, kad skaitmeninės bibliotekos vizija virstų realybe, būtina užtikrinti paveldo išteklių prieinamumą, skaitmeninimą bei ilgalaikį išsaugojimą. Tokių prioritetų išskyrimą nulėmė tai, kad šiose srityse kyla daugiausia problemų. Vėliau (antroje 2006 m. pusėje) paskelbtas dokumentas – Europos Komisijos rekomendacija „Dėl kultūros medžiagos skaitmeninimo, interaktyvios prieigos ir skaitmeninio išsaugojimo“ – yra traktuotinas kaip strateginis Europos skaitmeninės

bibliotekos vizijos įgyvendinimo planas [4]. Rekomendacija apibrėžia prioritetinius Europos Komisijos ir ES narių veiksmų kryptis. Komunikatas ir rekomendacija papildo vienas kitą, apibūdindami kiekvieną prioritetinę sritį, todėl toliau jie yra aptariami kartu kiekvienos problemos kontekste.

Kultūros paveldo **prieinamumo** užtikrinimo srityje viena didžiausių kliūčių yra prieštaravimas tarp poreikių suderinti intelektinės nuosavybės teisių apsaugą ir kūrinių prieinamumą. Šiandien nėra pakankamai efektyvių mechanizmų, kurie užtikrintų dialogą tarp intelektinės nuosavybės teisių turėtojų ir kultūros paveldo institucijų. Neretai kultūros paveldo išteklių prieigą apunkina tai, kad vienais atvejais autorių teisių turėtojų yra labai daug, o kitais – juos sunku arba neįmanoma nustatyti [14]. Tam, kad atminties institucijos galėtų užtikrinti paveldo rinkinių prieinamumą, turėtų būti sukurti aiškūs ir efektyvūs intelektinės nuosavybės teisių turėtojų nustatymo bei derybų su jais mechanizmai. Glaudus atminties institucijų bendradarbiavimas su intelektinės nuosavybės teisių turėtojais yra būtinas ieškant abiem pusėms palankių sprendimų. Kol kas šių problemų sprendimo paieškos ir neatsakyti klausimai verčia Europos Komisiją daugiau akcentuoti paveldo rinkinių, nebesaugomų intelektinės nuosavybės teisių įstatymų, prieinamumo užtikrinimą. Tačiau organizuojant šios medžiagos prieigą, ES valstybėms taip pat būtina pašalinti įvairias teises kliūtis [4]. Dar vienas prieinamumo aspektas yra daugiakalbiškumas, kuris prisideda prie Europos tautų kultūrų vienybės bei įvairovės užtikrinimo [9]. Daugiakalbiškumas yra vienas svarbiausių kultūros paveldo prieigos principų, todėl siūloma pasitelkti jau esamas daugiakalbes paslaugas, pavyzdžiui, jau keletą metų veikiantį *Europos bibliotekos portalą*, atitinkantį Europos kultūrų vienybės ir įvairovės nuostatą [4].

Skaitmeninimo poreikis yra nulemtas skaitmenintų rinkinių trūkumo bei lėtos skaitmeninimo iniciatyvų plėtros Europoje. Komunikate yra teigiama, kad Europa atsilieka nuo skaitmeninimo srityje pažengusių Azijos šalių [14]. JAV kultūros monopolijos ir anglakalbių išteklių dominavimo grėsmę kelia ir plataus masto Google skaitmeninimo iniciatyva [12]. Pagrindinėmis skaitmeninimo kliūtimis Europos atminties institucijoms tampa jų riboti finansiniai pajėgumai, ekonomiškai rentabilių skaitmeninimo valdymo modelių stoka. Neretai vangaus skaitmeninimo iniciatyvų įgyvendinimo priežastis yra nacionalinių strategijų nebuvimas. Anot Europos Komisijos atstovų, pačios atminties institucijos neišnaudoja visų galimybių gauti papildomą finansavimą. Viena perspektyviausių veiklos krypčių yra laikomas glaudus bendradarbiavimas su privačiomis įmonėmis, kurios taptų skaitmeninimo iniciatyvų rėmėjomis [4]. Siekdama keisti padėtį skaitmeninimo srityje, Europos Komisija numato

net konkrečius skaitmenintųjų objektų skaičius. 2008 m. Europos skaitmeninėje bibliotekoje turėtų būti ne mažiau kaip 2 milijonai objektų, o 2010 m. – ne mažiau kaip 6 milijonai. Kitas svarbus žingsnis yra archyvų ir muziejų įtraukimas į Europos skaitmeninės bibliotekos iniciatyvą [9]. Skirtingai nuo bibliotekų, šios institucijos šiuo metu nėra aktyviai įsitraukusios į skaitmeninės bibliotekos kūrimą. Šį faktą gali lemti ir tai, kad skaitmeninės bibliotekos iniciatyva yra labai orientuota į bibliotekos veiklos modelį.

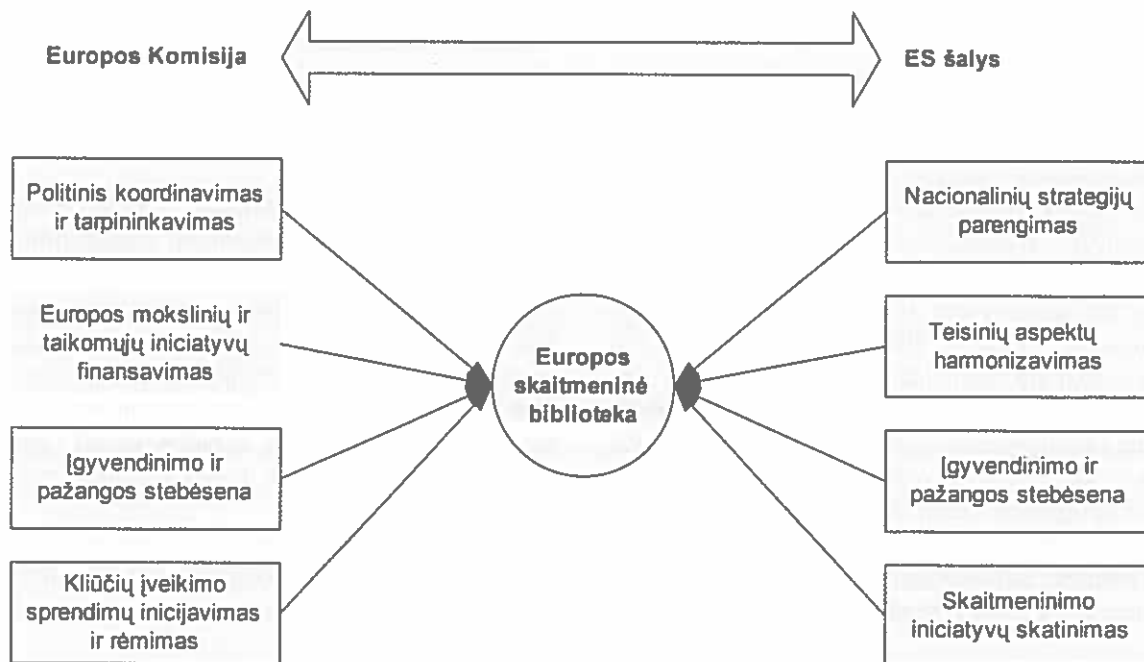
Skaitmeninto ir skaitmeninio kultūros paveldo išsaugojimas ilgą laiką buvo marginalinė tema ES strategijose ir remiamose iniciatyvose. Tačiau ilgalaikis paveldo išteklių prieinamumas nėra įmanomas neužtikrinus skaitmeninio išsaugojimo. Nepaisant to, kad skaitmeninio išsaugojimo tema seniai diskutuojama, standartai ir patikimi metodai vis dar tebėra formavimosi stadijoje. Tuo tarpu skaitmeninis išsaugojimas yra būtinas ne tik siekiant išsaugoti kultūros paveldo dokumentus ir objektus ateities kartoms, bet ir užtikrinant darnią įvairių institucijų veiklą (pvz., ilgalaikius mokslinius tyrimus, besiremiančius įvairių objektų ar reiškinių stebėjimo duomenimis, apimančiais ilgus laiko tarpus) [14]. Vykdydamos skaitmeninio išsaugojimo programas, atminties institucijos susiduria su teisinėmis kliūtimis, nes išsaugojimo tikslams yra būtina kopijuoti skaitmeninę medžiagą, transformuoti ją konvertuojant į kitus formatus bei perkeliant į įvairias saugojimo laikmenas. Visi šie veiksmai pagal vyraujančius daugumos ES šalių nacionalinės teisės modelius turi būti

derinami su autoriais. Tačiau esant milžiniškiems skaitmeninės medžiagos masyvams ir specifiniams jų rinkimo skaitmeniniam išsaugojimui būdams (pvz., žiniatinklio tinklalapių automatinis surinkimas), šios teisinės kliūtys ypač apsunkina skaitmeninio išsaugojimo procedūras. Europos Komisijos rekomendacija atkreipia dėmesį į skaitmeniniam išsaugojimui palankios teisinės aplinkos kūrimo būtinybę ES šalyse [4].

Siekiant kryptingai įgyvendinti Europos skaitmeninės bibliotekos iniciatyvą aukščiausios ES valdymo institucijos – Europos Komisija ir ES Ministrų Taryba – priėmė sprendimus dėl vaidmenų pasidalijimo. Europos Komisijos pozicija buvo suformuluota komunikate „i2010: Skaitmeninės bibliotekos“ ir vėliau paskelbtoje rekomendacijoje dėl šios iniciatyvos įgyvendinimo kryptių. ES Ministrų Taryboje 2006 m. lapkritį kultūros ministrai pasirašė Tarybos išvadas „Dėl kultūros medžiagos skaitmeninimo, interaktyvios prieigos ir skaitmeninio išsaugojimo“, kuriose įtvirtino ES narių įsipareigojimus [5]. Svarbiausi Europos Komisijos ir ES narių vaidmenų aspektai yra apibendrinti schemoje.

Kad sudarytų palankesnes sąlygas Europos skaitmeninės bibliotekos vizijai įgyvendinti, Europos Komisija nustatė kelias veiksmų kryptis, kurios yra atspindėtos schemoje. Viena esminių Europos Komisijos pareigų yra naujų politinių sprendimų inicijavimas bei strategijų rengimas. Europos skaitmeninės bibliotekos iniciatyvos kontekste Europos Komisija yra įsipareigojusi rengti strateginius dokumentus, numatyti prioritetas

Europos Komisijos ir ES šalių vaidmenys ir įsipareigojimai

veiklos kryptis, koordinuoti ES narių pastangas. Šiam vaidmeniui atlikti yra formuojamos pagalbinės struktūros. Tai 2006 m. vasarį įkurta Aukšto lygio skaitmeninių bibliotekų ekspertų grupė [3] ir šiuo metu formuojama ES šalių skaitmeninio ir skaitmeninio išsaugojimo ekspertų grupė [10]. Grupės pasižymi specifinėmis funkcijomis. Aukšto lygio skaitmeninių bibliotekų ekspertų grupė susideda iš įvairių šalių ekspertų, atstovaujančių toms institucijoms, kurių interesai ir veikla bus paveikti įgyvendinant Europos skaitmeninės bibliotekos iniciatyvą. Tai archyvų, bibliotekų ir muziejų specialistai, leidėjai ir kiti komerciniai turinio teikėjai, informacijos ir komunikacijos sektoriaus bei akademinės bendruomenės atstovai. Pagrindinė ekspertų grupės funkcija yra patariamoji, padėsianti Europos Komisijai spręsti problemas, susijusias su teisiniais, techniniais bei organizaciniais Europos skaitmeninės bibliotekos vizijos įgyvendinimo klausimais. Kadangi ekspertai atstovauja įvairioms interesų grupėms, Europos Komisija atlieka tarpininkavimo funkciją, užtikrindama jų dialogą. Formuojama ES šalių skaitmeninio ir skaitmeninio išsaugojimo ekspertų grupė pakeis nuo 2001 m. veikusią Nacionalinių atstovų grupę, įkurtą paskelbus *Lundo principus* ir veiksmų planą – pirmuosius skaitmeninio koordinavimo strateginius dokumentus. Europos Komisija numato dvi naujosios grupės funkcijas: a) atlikti Europos skaitmeninės bibliotekos įgyvendinimo stebėseną nacionaliniu mastu ir atsiskaityti Komisijai; b) keistis sėkminga atskirų šalių patirtimi skaitmeninio, skaitmeninio išsaugojimo ir kitose srityse, kurios yra svarbios kuriant ir valdant skaitmenines bibliotekas [10]. Skirtingai nuo Nacionalinių atstovų grupės, naujasis darinys bus labiau formalizuotas dėl tiesioginės atskaitomybės Europos Komisijai, kuri koordinuos grupės darbą.

Antroji Europos Komisijos veiklos kryptis yra mokslinių ir taikomųjų projektų rėmimas. Parama moksliniams tyrimams bus teikiama *Septintosios bendrosios mokslinių tyrimų, technologinės plėtros ir demonstracinės veiklos programos (7BP) Informacinės visuomenės technologijų paprogramėje*. Numatoma remti plataus masto skaitmeninių bibliotekų kūrimo, palaikymo ir skaitmeninio projektus bei inovatyvius skaitmeninio išsaugojimo sprendimus. 2007–2008 m. 7BP *Skaitmeninių bibliotekų ir turinio* veiklai yra planuojama skirti 200 milijonų eurų [9]. Svarbia 7BP veikla yra laikomas skaitmeninio ir skaitmeninio išsaugojimo kompetencijos centrų ir jų tinklų formavimas. Kompetencijos centrais laikomos institucijos, kurios yra aprūpintos skaitmeninimui ir skaitmeniniam išsaugojimui vykdyti būtina įranga. Kompetencijos centrai pasižymi patirtimi teikiant skaitmeninio ir skaitmeninio išsaugojimo paslaugas ar bendradarbiaujant su kitomis

institucijomis [4]. Taikomojo pobūdžio projektams skirtoje *eContentplus* programoje 2005–2008 m. numatoma skirti 60 milijonų eurų skaitmeninių bibliotekų iniciatyvoms, ypatingą dėmesį skiriant informacijos sistemų funkciniam suderinamumui ir archyvų, bibliotekų bei muziejų bendradarbiavimo problemoms [9].

Įgyvendinimo ir pažangos stebėsenai užtikrinti 2006 m. rugsėjį Europos Komisija paskelbė kvietimą tyrimui, sukursiančiam atminties institucijų skaitmeninio statistinių duomenų rinkimo ir analizės metodiką [2]. Skaitmeninio statistika iki šiol yra menkai tyrinėta problema, ir atminties institucijos fiksuoja tokio pobūdžio duomenis fragmentiškai bei nevienodai. ES šalių skaitmeninio ir skaitmeninio išsaugojimo ekspertų grupė, atsiskaitydama Europos Komisijai už nacionalinę pažangą skaitmeninio ir skaitmeninio išsaugojimo srityje, užtikrins pažangos stebėseną tarptautiniu mastu [10].

Siekdama paskatinti įveikti kliūtis Europos skaitmeninės bibliotekos kūrimo kelyje, Europos Komisija inicijuoja atitinkamus probleminių sričių sprendimus. Aukšto lygio skaitmeninių bibliotekų ekspertų grupėje tam tikslui yra įkurti pogrupiai, kuriuose įvairių sričių ir sektorių atstovai bando rasti bendrus sprendimus, atspindinčius įvairių šalių poreikius bei interesus. Pavyzdžiui, šiuo metu aktyviausiai veikia Autorių teisių pogrupis [8].

Europos Komisija užtikrina politinį koordinavimą ir paramą Europos mastu, tuo tarpu ES šalys-narės yra įsipareigojusios įveikti nacionalinius barjerus, kad paskatintų Europos skaitmeninės bibliotekos kūrimą. Pirmoji veiksmų grupė yra skirta nacionalinių skaitmeninio bei skaitmeninio išsaugojimo strategijų sukūrimui. Tarptautiniu mastu nevienodas strateginis pasirengimas skatina nesuderinamumą tarp įvairių šalių ir jų nevienodai aktyvų įsitraukimą į Europos skaitmeninės bibliotekos kūrimą. Strateginiai dokumentai ir skaitmeninio bei skaitmeninio išsaugojimo iniciatyvų koordinavimas nacionaliniu mastu turėtų paspartinti skaitmeninio turinio kūrimo bei priežiūros darbus, užkertant kelią fragmentacijai ir pastangų dubliavimuisi [5].

Atsižvelgiant į būtinybę sudaryti palankią skaitmeninimui ir skaitmeniniam išsaugojimui teisinę aplinką, ES Ministrų Tarybos pasirašytas dokumentas įpareigojo ES nares peržiūrėti nacionalinius teisės aktus, kurie tampa kliūtimi kultūros paveldo prieinamumui, ir, esant galimybei, pagerinti teisinės paveldo prieigos sąlygas. Dar vienas ES šalių vadovybei numatomas vaidmuo – tarpininkavimas skatinant ir palengvinant intelektinės nuosavybės teisių turėtojų ir atminties institucijų dialogą [5].

Pasirašiusios ES Ministrų Tarybos dokumentą, ES narės įsipareigoja užtikrinti skaitmeninio turinio kūrimo, prieinamumo ir ilgalaikio išsaugojimo veiklos stebėseną ir

teikti duomenis Europos Komisijai [5]. Ši veikla neabejotinai siejasi su ES šalių skaitmeninimo ir skaitmeninio išsaugojimo ekspertų grupės darbu ir bus grindžiama tarptautiniais kiekybiniais ir kokybiniais statistiniais rodikliais.

ES šalys yra atsakingos už konkretų skaitmeninto bei skaitmeninio kultūros paveldo turinio indėlį į Europos skaitmeninę biblioteką. Išteklių atrankos kriterijai ir skaitmeninio darbai turėtų būti inicijuojami ir remiami nacionaliniu mastu. Kiekvienos šalies vadovybei šiuo atveju tenka koordinatoriaus ir tarpininko vaidmuo. Koordinavimas ir tarpininkavimas suponuoja nacionalinių skaitmeninio ir skaitmeninio išsaugojimo finansavimo mechanizmų sukūrimą, atminties institucijų bei privataus sektoriaus atstovų bendradarbiavimo skatinimą ir interesų derinimą, europinių bei pasaulinių standartų taikymo plėtrą [5].

Aktyviai vykstanti veikla ir sprendimų priėmimas liudija tai, kad kuriama ilgalaikė Europos skaitmeninės bibliotekos įgyvendinimo strategija, kurios tikslas yra apčiuopiami rezultatai bei nauda kultūros paveldo vartotojams. Tam tikslui Europoje yra formuojamos naujos sprendimų priėmimo struktūros ir plėtojamos jų įgyvendinimo organizacinės, finansinės ir technologinės priemonės.

Europos skaitmeninės bibliotekos kūrimo iniciatyvos

Nepaisant to, kad didelis dėmesys Europos skaitmeninei bibliotekai yra palyginti naujas reiškinys, tarptautiniu mastu jau egzistuoja ilgalaikės iniciatyvos, kurių siekiai ir darbo rezultatai siejasi su šiandien aktualiais politiniais tikslais. Dar daugiau, šios iniciatyvos tapo dabartinės Europos skaitmeninės bibliotekos plėtros technologinių ir organizacinių sprendimų pagrindu. Tai yra Europos biblioteka – nacionalinių bibliotekų iniciatyvų serija, skirtą jungtinio šių institucijų išteklių portalo sukūrimui ir plėtrai. Į šių iniciatyvų bloką įeina projektai *TEL*, *TEL-ME-MOR* ir *EDL*. Šios iniciatyvos yra įgyvendinamos ir aktyviai remiamos Europos nacionalinių bibliotekų direktorių konferencijos [11]. ES strateginiuose dokumentuose šiuose projektuose igrta patirtis yra laikoma atskaitos tašku kuriant Europos skaitmeninę biblioteką [4, 5, 14].

Europos skaitmeninės bibliotekos iniciatyva startavo 2001 m. ir buvo įgyvendinama Europos nacionalinių bibliotekų direktorių konferencijos bei aštuonių nacionalinių bibliotekų (Italijos, Jungtinės Karalystės, Olandijos, Portugalijos, Slovėnijos, Suomijos, Šveicarijos ir Vokietijos) konsorciumo [22]. *Europos bibliotekos*, arba *TEL*, projektas buvo finansuotas pagal ES *Penktosios bendrosios mokslinių tyrimų, technologinės plėtros ir demonstracinės veiklos programos Vartotojui draugiškos informacinės visuomenės paprogramę*. *TEL* projekte buvo siekiama rasti

technologinius ir organizacinius sprendimus, kurie leistų užtikrinti vieningą nacionalinių bibliotekų išteklių prieigą skaitmeninėje terpėje. Vienas svarbiausių projekto rezultatų yra *Europos bibliotekos portalas* (<http://www.theeuropeanlibrary.org/>), kuris pradėjo veikti 2005 m. kovo mėn. Portalas užtikrino vieningą vartotojo sąsają ir paskirstytą nacionalinių bibliotekų išteklių ir (ar) metaduomenų paiešką bei prieigą. Technologiniu požiūriu tam reikėjo įvairių metodologinių sprendimų (pvz., tokiose srityse kaip metaduomenų standartai ir duomenų komunikacijos protokolai), kad integruotų nacionalinių bibliotekų rinkinius bei metaduomenis į vieningą visumą [17, 22]. Organizaciniu požiūriu buvo sukurtos Europos bibliotekos valdymo, priežiūros ir nacionalinių bibliotekų bendradarbiavimo struktūros. 2004 m. pradėjo veikti Europos bibliotekos biuras (The European Library Office), atsakingas už portalo technologinę plėtrą, priežiūrą bei rinkodarą. Biblioteką valdo Europos bibliotekos valdymo taryba (European Library Management Board), į kurią įeina nacionalinių bibliotekų direktoriai. Įvairiems techniniams ir organizaciniams klausimams spręsti yra įkurtos darbo grupės, kurių veiklą kuruoja Europos bibliotekos biuras. Pažymėtina, kad pasibaigus projektui portalas nenustojo veikęs, nes yra finansuojamas iš Europos nacionalinių bibliotekų direktorių konferencijos lėšų bei konsorciumo narių įnašų [17].

Sukūrus technologinį ir metodologinį portalo funkcionavimo pagrindą, atsirado galimybė plėsti konsorciumo narių skaičių ir skaitmeniniu būdu prieinamų informacijos išteklių masyvą. 2005 m. pradžioje prasidėjo *TEL-ME-MOR* (The European Library: Modular Extensions for Mediating Online Resources) projektas, kuriame buvo siekiama išplėsti Europos bibliotekos konsorciumą įtraukiant 9 naujus ES narius (Čekijos, Estijos, Kipro, Latvijos, Lenkijos, Lietuvos, Maltos, Slovakijos ir Vengrijos) nacionalines bibliotekas. Lygiagrečiai buvo tobulinami portalo technologiniai sprendimai, ypatingą dėmesį skiriant daugiakalbiškumui [17, 20].

EDL (European Digital Library) projektas atspindi dar vieną Europos bibliotekos plėtros etapą. Ši iniciatyva prasidėjo 2006 m. rugsėjo mėn. ir yra finansuojama pagal ES *eContentplus* programą. *EDL* projektas siekia įtraukti į konsorciumą Airijos, Belgijos, Graikijos, Islandijos, Ispanijos, Lichtenšteino, Liuksemburgo, Norvegijos ir Švedijos nacionalines bibliotekas. Šių bibliotekų ištekliai ir metaduomenys bus integruoti į *Europos bibliotekos portalą* [1]. Europos nacionalinių bibliotekų direktorių konferencija ir Europos bibliotekos konsorciumas ketina ir toliau aktyviai dalyvauti tarptautinėse iniciatyvose. Jų planuose yra organizacinės ir technologinės Europos bibliotekos infrastruktūros plėtra, siekiant įtraukti muziejus ir archyvus [6].

Nacionalinių bibliotekų potencialas kultūros paveldo ir informacijos bei komunikacijos technologijų srityje

Nacionalinės bibliotekos yra svarbios veikėjos, prisidedančios prie Europos skaitmeninės bibliotekos sukūrimo. Kultūros paveldo prieigos ir išsaugojimo veiklos sėkmė priklausys nuo jų pasirengimo valdyti išteklius technologijomis grindžiamomis sąlygomis. 2006 m. *TELME-MOR* projekto kontekste atlikta Europos nacionalinių bibliotekų apklausa, kuria buvo siekiama įvertinti šių institucijų potencialą dalyvauti Europos Komisijos finansuojamose kultūros paveldo skaitmeninės prieigos iniciatyvose ir paveldo išteklių valdymo patirtį bei sprendimus [19]. Tyrimo metu siekta išsiaiškinti:

- strateginį požiūrį į kultūros paveldo valdymą skaitmeninėje terpėje;
- techninės nacionalinių bibliotekų infrastruktūros būklę;
- patirtį skaitmeninių bibliotekų bei skaitmeninimo srityse;
- patirtį užtikrinant vartotojui patogias skaitmenines paslaugas.

Atsižvelgiant į ES plėtrą buvo siekiama palyginti „senbuvų“ ir naujų narių* pasirengimą ir potencialą. Kadangi naujų ES narių nacionalinės bibliotekos yra mažiau matomos Europos politinėje arenoje, šis tyrimas atskleidžia naujai įstojusių šalių bibliotekų potencialą prisidėti prie Europos skaitmeninės bibliotekos vizijos įgyvendinimo.

Geografiniu bei kultūriniu požiūriu ES šalys neapima visos Europos. Plataus masto analizė, kuri apimtų ne tik ES bendruomenę, suteiktų daugiau galimybių objektyviai įvertinti nacionalinių bibliotekų pažangą, todėl apklausoje dalyvavo ne tik ES narių, bet ir kitų Europos šalių nacionalinės bibliotekos. Atsižvelgiant į tai, kad Europos Komisija komunikate „i2010: Skaitmeninės bibliotekos“ pabrėžė spragas tarp Europos ir Azijos šalių skaitmeninimo srityje, tyrimo metu atitinkami klausimai buvo pateikti

Korėjos nacionalinei bibliotekai Seule.

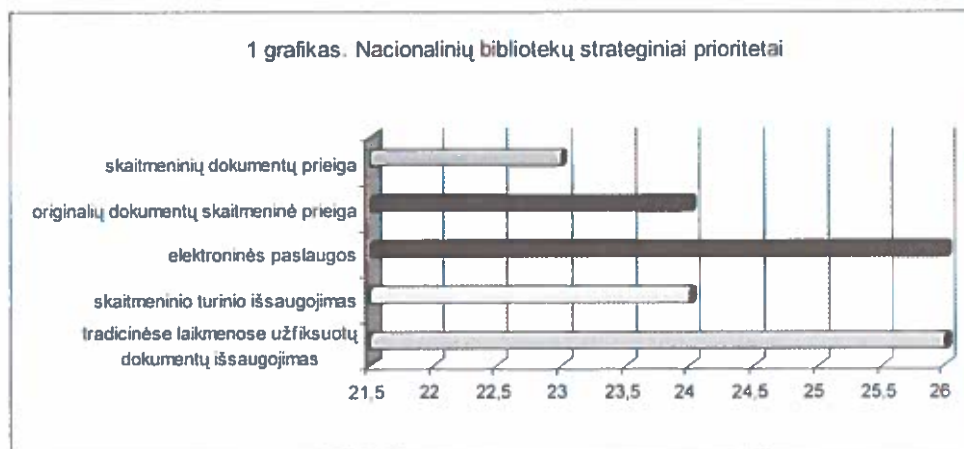
Apklausa buvo atliekama elektroniniu paštu kreipiantis į visas nacionalines bibliotekas, kurios yra Europos nacionalinių bibliotekų direktorių konferencijos narės. Į klausimus atsakė 39 iš 45 bibliotekų, kurioms buvo pateiktos anketos (86,67% visų respondentų). Aukštas gautų atsakymų procentas leidžia teigti, kad tyrimas atskleidžia pagrindines kultūros paveldo valdymo tendencijas Europos nacionalinėse bibliotekose.

Visi respondentai, dalyvavę tyrime, skirstytini į tris grupes, kuriose visus narius sieja panaši ekonominė būklė ir (ar) pozicija ES atžvilgiu:

1. ES narės-senbuvės, Europos ekonominės erdvės (EEE) šalys bei Šveicarija (16 respondentų);
2. Naujosios ES narės – šalys, įstojusios į ES 2004 m. (10 respondentų);
3. Ne ES šalys – valstybės, nepriklausančios ES (13 respondentų).

Apibendrinant anketinės apklausos duomenis buvo taikomi statistinės duomenų ir lyginamosios analizės metodai.

Nagrinėjant atsakymus paaiškėjo, kad kultūros paveldo valdymas skaitmeninėje terpėje yra reikšmingas nacionalinių bibliotekų strateginis prioritetas. 79% atsakiusių nurodė, kad kultūros paveldas yra svarbus jų ilgalaikių strategijų prioritetas. Be abejonės, aukštas nacionalinių bibliotekų įsipareigojimo laipsnis yra teigiamas signalas. Tačiau reikėtų atsižvelgti į tai, kad „strategijos“ terminas gali būti suprantamas nevienodai. Vienais atvejais strategija nurodo kultūros paveldo ir informacijos bei komunikacijos technologijų srities įtraukimą į pagrindinius veiklos prioritetus ir išreiškia bendrą institucijos poziciją, kitais – traktuojama kaip ilgalaikių tik tam prioritetui skirtų veiksmų planų parengimas. Nagrinėjant kultūros paveldo prioritetus teminiu požiūriu paaiškėja populiariausi aspektai (žr. 1 grafiką) – elektroninės paslaugos (84% respondentai) ir informacijos išteklių, užfiksuotų tradicinėse neskaitmeninėse laikmenose, išsaugojimas (84% respondentai).

* Tyrimas buvo atliekamas 2006 m. sausio mėn., tad 2007 m. įstojusios Bulgarija ir Rumunija nebuvo įtrauktos.

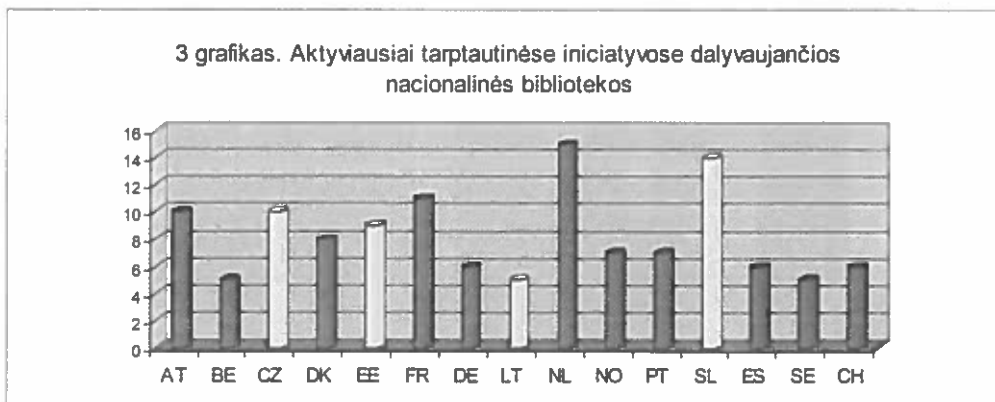
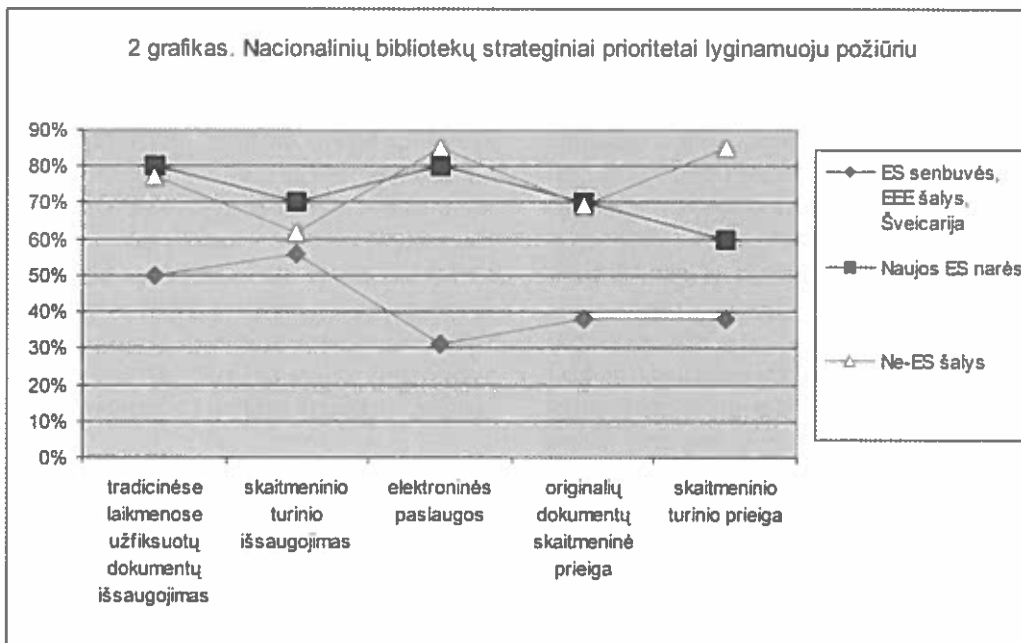
1 grafikas parodo, kad dauguma nacionalinių bibliotekų siekia plėtoti elektronines paslaugas, nes technologijų taikymas žymiai praplečia vartotojų aptarnavimo galimybes. Neskaitmeninių dokumentų išsaugojimas yra gyvybiškai svarbus prioritetas dėl to, kad didžiausia nacionalinių bibliotekų rinkinių dalis yra užfiksuota tradicinėse laikmenose. Nacionalinės bibliotekos skiria nemažai dėmesio ir kitiems prioritetams – skaitmeninei originalių dokumentų prieigai, skaitmeninių dokumentų prieigai, skaitmeninio turinio išsaugojimui. Prioritetų pasiskirstymas nacionalinių bibliotekų strategijose leidžia daryti išvadą, kiek jos atitinka bendras ES informacijos politikos kryptis.

Analizuojant nacionalinių bibliotekų prioritetus kiekvienoje apklaustų respondentų grupėje, paaiškėja neatitikimai. Visų nacionalinių bibliotekų požiūris sutampa tik skaitmeninio turinio išsaugojimo srityje (žr. 2 grafiką).

Nagrinėjant duomenis, pateiktus 2 grafike, paaiškėja,

kad naujų ES narių ir ne ES šalių požiūriai daugeliu atveju sutampa. Apskritai naujų ES narių ir ne ES šalių nacionalinės bibliotekos rodo didesnę susidomėjimą įvairiomis sritimis, nors tai nebūtinai reikėtų, kad visose srityse jos pasižymi geru pasirengimu strateginiu požiūriu. Pažymėtina, kad ES senbuvės yra linkusios labiau specializuotis pasirinkdamos prioritetus. Jų strategijose dominuoja skaitmeninio turinio išsaugojimas.

Strateginį požiūrį į kultūros paveldo valdymą skaitmeninėje terpėje iliustruoja nacionalinių bibliotekų įsitraukimas į tarptautines iniciatyvas. Dalyvavimas tokio pobūdžio iniciatyvose yra Europos skaitmeninės bibliotekos įgyvendinimo sėkmės rodiklis, nes tokio masto projektui reikia gebėjimo bendradarbiauti tarptautiniuose tinkluose. 3 grafike yra parodytos tos nacionalinės bibliotekos (šalių pavadinimų ir kodų sąrašą žr. 1 priede), kurios dalyvavo daugiau kaip 5 tarptautiniuose projektuose. Naujų ES narių nacionalinės bibliotekos grafike yra išryškintos šviesiai pilka spalva.

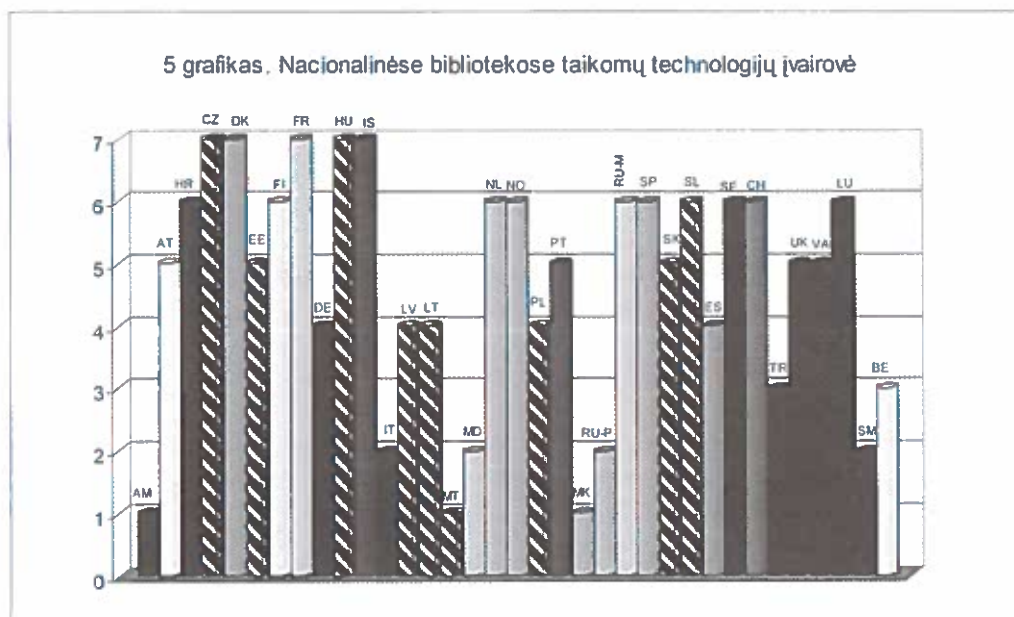
3 grafikas parodo, kad nors apskritai ES narėsenbuvės ir Europos ekonominės erdvės šalys turi daugiau dalyvavimo tarptautinėse iniciatyvose patirties, tai neleidžia daryti neabejotinas išvadas, kad naujos ES narės atsilieka. Naujų ES narių nacionalinės bibliotekos neretai pasižymi geresniais dalyvavimo rodikliais negu kitų šalių institucijos.

Vertinant technologinę Europos nacionalinių bibliotekų infrastruktūrą buvo nagrinėjami du aspektai – interneto ryšio sparta ir taikomų technologijų įvairovė. Interneto ryšio sparta yra svarbus kriterijus keičiantis informacija tarp bibliotekų, pateikiant išteklius vartotojui. Interneto ryšio sparta Europos nacionalinėse bibliotekose yra parodyta 4 grafike.

4 grafike pateikti duomenys leidžia daryti išvadą apie pakankamai aukštą nacionalinių bibliotekų pasirengimo lygį. Aukščiausios spartos interneto ryšys (1 Gbps ir daugiau) yra užfiksuotas 9 nacionalinėse bibliotekose, iš jų dvi yra naujosios ES narės (Čekija ir Vengrija) ir dvi ne ES šalys (Rusija ir Serbija). 500-999 mbps spartos interneto ryšys yra Kipro, 200-499 mbps – Austrijos nacionalinėse bibliotekose. Mažiausia interneto ryšio sparta (mažiau negu 256 mbps) yra Albanijos, San Marino ir Armėnijos nacionalinėse bibliotekose. 1-9 mbps interneto sparta

pasižymi 10 nacionalinių bibliotekų, iš kurių 3 yra ES senbuvės (Belgija, Portugalija ir Italija) ir 1 – naujoji ES narė (Lenkija). Kai kuriose nacionalinėse bibliotekose interneto ryšio sparta siekia 10-99 mbps. Šiai grupei priklauso Jungtinės Karalystės, Vokietijos, Šveicarijos ir Latvijos bibliotekos. Kitos nacionalinės bibliotekos (tarp jų ir Lietuva) priklauso 100-199 mbps interneto ryšio spartos grupei.

Siekiant nustatyti, kokios technologijos ir įrankiai yra taikomi nacionalinėse bibliotekose, respondentų buvo prašoma pateikti informaciją apie atskiras sistemas bei priemones kultūros paveldui valdyti. Šios technologijos (techninė ir programinė įranga) apėmė suvestinį katalogą, skaitmeninimo įrangą, skaitmenines bibliotekas, automatizuotas vidines administravimo sistemas, masinio skaitmeninių išteklių saugojimo sistemas, žiniatinklio turinio automatinio surinkimo ir archyvavimo priemones, portalus bei kitas sistemas, kurias turėjo nurodyti pats respondentas. Paaiškėjo, kad nacionalinių bibliotekų taikomų technologijų įvairovė yra gana aukšta. 5 grafike yra parodyti bendri kiekvienos šalies bibliotekos pasirinktų technologijų skaičiai, išskiriant naujųjų ES narių bibliotekas.

Penkios nacionalinės bibliotekos yra pasiekusios aukščiausią technologijų įvairovės lygį (septynios technologijos) – Čekijos, Danijos, Islandijos, Prancūzijos ir Vengrijos. Antrąją grupę technologijų įvairovės požiūriu sudaro Norvegija, Olandija, Slovakija, Suomija, Švedija ir Šveicarija; likusios – ne ES šalys. Didelė dalis nacionalinių bibliotekų (16 respondentų) taiko nuo 1 iki 5 technologijų; likusios – nė vienos (4 respondentai, iš jų tik vienas – Kipras – yra naujasis ES narys).

Technologinės nacionalinių bibliotekų infrastruktūros analizė leidžia kalbėti apie tai, kad naujos ES narės yra gerai pasirengusios ir neatsilieka nuo ES senbuvių. Technologinės plėtros spragos yra ryškios tarp ES narių ir ne ES šalių. Gerai išplėtotą ES narių technologinę infrastruktūrą leidžia labai gerai vertinti nacionalinių bibliotekų žmogiškųjų išteklių potencialą, nes sudėtingoms technologijoms reikia aukštos jas valdančio personalo kvalifikacijos.

Vertinant nacionalinių bibliotekų pajėgumą įgyvendinti Europos skaitmeninės bibliotekos viziją, būtina išnagrinėti jų patirtį skaitmeninių bibliotekų kūrimo ir palaikymo bei skaitmeninimo srityse. Skaitmeninimas leidžia pateikti vertingus išteklius skaitmeninėje terpėje, tuo tarpu skaitmeninė biblioteka apima organizuotą išteklių pateikimą ir naudojimą. Kadangi sąvoka „skaitmeninė biblioteka“ yra apibrėžiama įvairiai, svarbu pabrėžti, kad šio tyrimo kontekste buvo siekiama sukurti minimalų kriterijų, skiriančių skaitmeninę biblioteką nuo kitų išteklių organizavimo būdų, rinkinį. Skaitmeninė biblioteka yra laikomas organizuotas informacijos išteklių (skaitmenintų ir (ar) skaitmeninių) rinkinys, kuriame galima atlikti paiešką ir kuriuo galima naudotis interaktyviuoju būdu [19].

Atsakydami į anketos klausimus, 27 respondentai nurodė, kad valdo ir prižiūri 41 skaitmeninę biblioteką. Tačiau išanalizavus pateiktas skaitmeninių bibliotekų interneto svetaines paaiškėjo, kad tik 23 respondentų 33 skaitmeninės bibliotekos atitinka apibrėžimą, naudojamą tyrimui. Respondentai dažnai painiojo skaitmenines bibliotekas su kitomis informacijos sistemomis (pvz., bibliografinių duomenų bazėmis). Vertinant griežtai, tik nedaugelis respondentų kuria ir valdo skaitmenines bibliotekas, nes didžiausia analizuotų sistemų dalis savo apimtimi buvo panašesnė į virtualias parodas. Tačiau dėl kalbos barjerų gilesnė analizė buvo neįmanoma. Be to, išteklių masyvo apimtys riba, skirianti skaitmeninę biblioteką nuo kitų virtualioje erdvėje prieinamų paslaugų iki šiol nėra nustatyta [21].

2006 m. duomenimis, Europos nacionalinės bibliotekos suskaitmenino 82,8 milijonus analitinių vienetų. Analitinis vienetas yra sąlyginis ir abstraktus skaičiavimo kriterijus, jo paskirtis yra suvienyti statistinę informaciją apie skirtingus dokumentus ir objektus, kad pateiktų apibendrintą skaitmeninimo pažangos vaizdą. Analitiniai

vienetai susideda iš skaitmenintų puslapių vaizdų, garso, vaizdo failų. Skaitmeninti puslapių vaizdai sudaro didžiausią visos medžiagos dalį. Nacionalinės bibliotekos, kurios suskaitmenino daugiau kaip 1 milijoną analitinių vienetų, ir pirmąja Europos mastu, parodytos lentelėje.

Nacionalinės bibliotekos, pirmaujančios pagal suskaitmenintos medžiagos masyvus

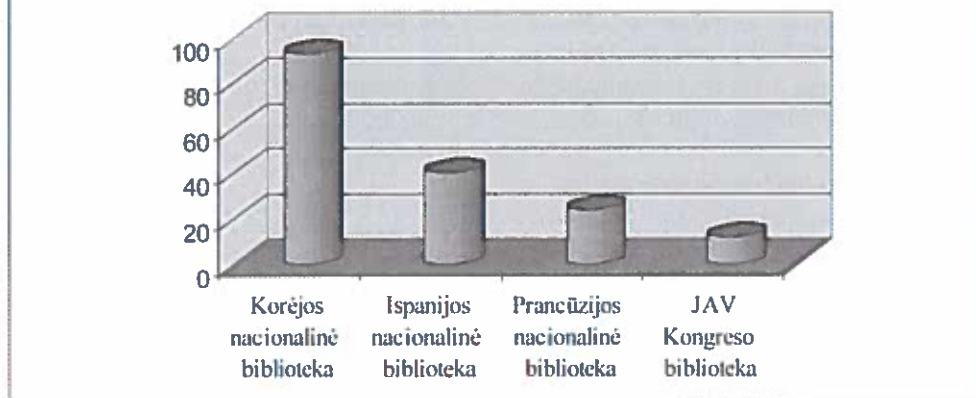
Biblioteka	Skaitmeninta medžiaga (mln. analitinių vienetų)
Ispanijos nacionalinė biblioteka	40,6
Prancūzijos nacionalinė biblioteka	24,1
Austrijos nacionalinė biblioteka	3,2
Britų nacionalinė biblioteka	3,2
Čekijos nacionalinė biblioteka	2,7
Rusijos nacionalinė biblioteka (Maskva)	1,665
Islandijos nacionalinė biblioteka	1,413

Lentelė parodo, kad reikšmingiausias indėlis į Europos skaitmenintų išteklių masyvo kūrimą priklauso Ispanijos nacionalinei bibliotekai, kurioje buvo suskaitmeninta 49,03% visos medžiagos. Deja, dėl apribojimų, susijusių su intelektinės nuosavybės teisių apsauga, didžioji šių išteklių dalis nėra prieinama internete. Antroje vietoje yra Prancūzijos nacionalinė biblioteka, kuri suskaitmenino 29,10% visų apklaustų bibliotekų išteklių, konvertuotų į skaitmeninį formatą. Kitų nacionalinių bibliotekų skaitmenintos medžiagos masyvai yra gerokai mažesni. Tik 5 nacionalinės bibliotekos suskaitmenino daugiau kaip milijoną analitinių vienetų. Iš viso tik 25 Europos nacionalinėse bibliotekose yra daugiau kaip 25 tūkstančiai skaitmenintos medžiagos vienetų (šių bibliotekų ir jų skaitmenintų masyvų sąrašas yra pateikiamas 2 priede). Tokie skaičiai leidžia daryti išvadą, kad daugumoje Europos bibliotekų nėra vykdoma plataus masto skaitmeninimo darbų.

Siekiant nustatyti Europos nacionalinių bibliotekų vietą pasaulinėje perspektyvoje, buvo gauta informacija apie skaitmeninimą Korėjos nacionalinėje bibliotekoje Seule ir JAV Kongreso bibliotekoje. Korėjos nacionalinė biblioteka suskaitmenino 93 milijonus analitinių įvairios medžiagos vienetų, tai gerokai viršija visų Europos nacionalinių bibliotekų sukurtos skaitmenintos produkcijos skaičių. Tuo tarpu JAV Kongreso biblioteka suskaitmenino 12 milijonų analitinių informacijos išteklių vienetų [18]. 6 grafike yra pateikiamos Europoje pirmaujančios bei Korėjos ir JAV nacionalinės bibliotekos pagal skaitmenintos medžiagos masyvų dydį.

Duomenys apie realius skaitmeninimo rezultatus padeda paneigti neobjektyvius vertinimus, pasireiškiančius

6 grafikas. Skaitmeninimo srityje pirmaujančios bibliotekos lyginamuoju požiūriu

nepagrįstu kai kurių Europos bei pasaulio nacionalinių bibliotekų vaidmens sureikšminimu skaitmeninimo srityje. Tačiau skaitmeninimo rezultatų analizė taip pat verčia pripažinti, kad Europos nacionalinėse bibliotekose didelio masto skaitmeninimo iniciatyvos kol kas yra retenybė.

Dar viena svarbi veiklos sritis, nuo kurios priklauso Europos skaitmeninės bibliotekos vizijų įgyvendinimo sėkmė, yra vartotojui patogių skaitmeninių paslaugų bei produktų kūrimas. Tyrimo tikslams vartotojui patogios paslaugos yra apibrėžiamos trimis kriterijais – tinkamumo naudoti, prieinamumo ir kokybės. Skaitmeninės informacijos sistemos tinkamumas naudoti yra apibrėžiamas kaip vartotojų gebėjimas efektyviai, naudingai ir jaučiant pasitenkinimą pasiekti savo tikslų naudojantis informacijos ir komunikacijos technologijų produktu specifiniame kontekste [13]. Prieinamumo rodiklis vertina vartotojų gebėjimą pasiekti bei naudotis paslauga nepriklausomai nuo jų fizinių ar kognityvinių savybių įvairovės ir ypatumų [16]. Pagaliau „kokybė“ tyrimo kontekste siejasi su bibliotekos paslaugų kokybe, arba paslaugų savybių, kurios nurodo bibliotekos gebėjimą patenkinti apibrėžtus arba numanomas vartotojo poreikius, visuma (ISO 11620, Information and Documentation – Library Performance Indicators) [7].

Tyrimo rezultatai verčia konstatuoti, kad Europos nacionalinės bibliotekos nėra palankios vartotojams. Neretai nacionalinės bibliotekos neatsižvelgia į vartotojo nuomonę: 48% Europos nacionalinių bibliotekų pastaruoju metu neatlikinėjo vartotojo tyrimų. Tik 33% nacionalinių bibliotekų, valdančių skaitmenines bibliotekas (t. y. 11 iš 33), įtraukia vartotojus į įvairius skaitmeninės bibliotekos kūrimo ir eksploatavimo etapus (įskaitant skaitmeninės bibliotekos vartotojo sąsajos planavimą, vartotojo sąsajos dizainą ir skaitmeninės bibliotekos paslaugų naudojimo

vertinimą). Tik Olandijos nacionalinė biblioteka atsižvelgia į vartotojo nuomonę visuose anksčiau įvardytuose skaitmeninės bibliotekos kūrimo ir eksploatavimo etapuose. Dažniausiai vartotojas dalyvauja vartotojo sąsajos planavimo bei paslaugų naudojimo vertinimo etapuose.

Tik 10 respondentų teigė, kad taiko tinkamumo naudoti standartus. Tačiau keli atsakymai buvo klaidingi – tinkamumo naudoti standartai buvo painiojami su vaizdo formatų, metaduomenų schemų rekomendacijomis ir kt. Iš tiesų tik 7 (17,95%) nacionalinės bibliotekos vadovaujasi tinkamumo naudoti oficialiomis rekomendacijomis. Prieinamumo standartai yra žinomi geriau – atsakymuose įsivėlė tik viena klaida. Tačiau besivadovaujančių šiais standartais nacionalinių bibliotekų skaičius yra mažas – tik 8 (20,51%) bibliotekos. Blogiausiai nacionalinės bibliotekos yra informuotos apie paslaugų kokybės vertinimo standartus. Tai liudija klaidingi atsakymai ir ypač reti standartų taikymo atvejai – tik 3 (7,69%) bibliotekos nurodė, kad vadovaujasi tokio pobūdžio rekomendacijomis.

Išvados

Strateginiu bei įgyvendinimo požiūriu Europos skaitmeninės bibliotekos iniciatyva pasižymi kryptingumu, kuris žada pakankamai greitus rezultatus sutelkiant kultūros paveldo išteklius skaitmeninėje terpėje. Šios iniciatyvos reikšmė ir nauda šiuolaikinei ES bendruomenei yra neabejotina. Vienas reikšmingiausių sėkmės faktorių, įgyvendinant Europos skaitmeninės bibliotekos viziją, yra aktyvus kiekvienos ES narės įsitraukimas. Būtent nuo skaitmeninimo ir skaitmeninio išsaugojimo iniciatyvų sėkmingo koordinavimo ir įgyvendinimo priklausys kiekvienos ES šalies paveldo matomumas Europos mastu.

Nepaisant to, kad Europos kultūros paveldo

matomumo ir prieigos didinimas yra ne tik informacijos, bet ir kultūros politikos objektas, kol kas Europos skaitmeninė biblioteka telieka tik informacijos iniciatyva. ES informacijos politikos svarbiausi tikslai siejasi su informacijos ir komunikacijos technologijų diegimu kultūros paveldo sektoriuje, tačiau kultūriniai ir socialiniai siekiai yra ignoruojami. Tai nulemia Europos skaitmeninės bibliotekos vizijos ribotumą ir net instrumentiškumą, nes labiausiai koncentruojamasi į informacinės sistemos sukūrimą, neatsižvelgiant į tai, kokiems tikslams ji tarnaus. Informacinėje visuomenėje atminties institucijos susiduria ne tik su kitokiais komunikacijos būdais, bet ir su naujomis socialinėmis bei kultūrinėmis problemomis, būdingomis šiuolaikiniam pasauliui. Tai yra glaudesnė ir intensyvesnė įvairių bendruomenių ir kultūrų sąveika, kurios pasekmė yra kultūrų įvairovės, socialinės sanglaudos, daugia-kultūriškumo ir kitos problemos. Šie iššūkiai yra ypač aktualūs besiplečiančiai Europos Sąjungai, siekiančiai tapti ne tik bendrų politinių, ekonominių, bet ir kultūrinių saitų vienijama bendruomene. Bendros Europos kultūros erdvės vizijos nebuvimas gali sukelti nemažai sunkumų nacionalinėms bibliotekoms, kurios istoriškai atlieka nacionalinės valstybės atminties sklaidos ir išsaugojimo funkciją. Europos skaitmeninė biblioteka gali virsti įvairių kultūrų mozaika, stokojančia sąsajų tarp atskirų jos fragmentų. Europos skaitmeninės bibliotekos vizijos vienpusiškumas verčia išvelgti gilesnį ES kultūros ir informacijos strategijų skilimą kultūros paveldo srityje. Įveikiant atotrūkį tarp kultūros ir informacijos politikos strategijų būtinas glaudesnis bendradarbiavimas tarp ES valdymo institucijų, atsakingų už šias sritis.

Nacionalinės bibliotekos šiuo metu yra aktyviausios veikėjos, kuriančios Europos skaitmeninę biblioteką tiek technologinių sprendimų, tiek turinio požiūriu. Archyvai ir muziejai nėra įsitraukę į tarptautinį bendradarbiavimą formuojant organizacinius ir technologinius Europos skaitmeninės bibliotekos pagrindus. Ar esami kultūros paveldo prieigos modeliai bus tinkami visoms institucijoms? Šiuo metu strateginiame lygmenyje yra aptariama tik „horizontali“ įvairių atminties institucijų sąveika, tačiau kyla klausimas apie „vertikalią“ – skirtingo dydžio ir paskirties (pvz., ne tik nacionalinių, bet regioninių ar vietinių) institucijų įsitraukimą į Europos skaitmeninės bibliotekos iniciatyvą. Kadangi Europos skaitmeninė biblioteka kol kas yra matoma kaip centralizuotai valdomas darinys, atminties institucijų integracija taps vienu didžiausių iššūkių.

Kalbant apie nacionalines bibliotekas kaip aktyvias Europos kultūros paveldo iniciatyvų dalyves, svarbu pažymėti naujo požiūrio į ES senbuvių ir naujų narių

bendradarbiavimą būtinybę. Tradiciškai dėl nevienodos Europos šalių ekonominės pažangos yra manoma, kad naujos ES narės atsilieka skaitmeninto bei skaitmeninio kultūros paveldo valdymo srityje. Nepaisant to, kad ES senbuvės funkcionuoja daug palankesnėmis ekonominėmis sąlygomis, empirinė analizė rodo, kad naujųjų ES narių nacionalinės bibliotekos daugeliu atvejų pasižymi gerai išplėtotą technologinę infrastruktūrą ir patirtimi valdant kultūros paveldą skaitmeninėje terpėje. Tai leidžia pagrįstai tvirtinti, kad naujųjų ES narių nacionalinės bibliotekos yra ne tik lygiavertės, bet ir vertingos partnerės kuriant Europos skaitmeninę biblioteką. Naujųjų ES narių nacionalinės bibliotekos ir jų kompetencija turėtų tapti labiau matoma Europos bendradarbiavimo tinkluose.

Nepaisant pakankamai didelio nacionalinių bibliotekų pajėgumo valdyti kultūros paveldo išteklius skaitmeninėje terpėje, jos susiduria su keliomis pagrindinėmis problemomis. Pirmoji jų yra skaitmenintos medžiagos stoka, kurią lemia gana kuklaus masto skaitmeninio iniciatyvos nacionalinėse bibliotekose. Neretai skaitmeninio mastų problemą kiekvienoje valstybėje lemia politinės ir vadybinės kliūtys. Politikos plotmėje skaitmeninimui trukdo nacionalinių strategijų ir atitinkamų finansavimo mechanizmų (pvz., nacionalinių programų) nebuvimas. Tačiau pačios nacionalinės bibliotekos neretai stokoja gerų vadybinių sugebėjimų pasinaudoti esamomis nacionalinėmis bei tarptautinėmis programomis skaitmeninio plėtrai. Atsižvelgiant į ES šalių kultūros ministrų patvirtintus įsipareigojimus, politinės kliūtys artimiausiu metu turėtų būti pašalintos. Antroji esminė problema, kuri gali neigiamai paveikti tolesnį Europos skaitmeninės bibliotekos iniciatyvos įgyvendinimą, yra tai, kad nacionalinių bibliotekų skaitmeninės paslaugos nėra patogios vartotojui. Vartotojų ir bibliotekų bendradarbiavimas kuriant ir eksploatuojant skaitmenines informacijos sistemas nėra plačiai paplitęs nacionalinėse bibliotekose. Tarptautinės rekomendacijos ir standartai, padedantys užtikrinti skaitmeninių bibliotekų patogumą vartotojui, nėra plačiai žinomi ir taikomi. Nacionalinės bibliotekos turėtų įtraukti vartotojus į kultūros paveldo informacijos sistemų kūrimo ir eksploatavimo veiklą. Toks bendradarbiavimas teiktų dvejopą naudą: pagerintų informacijos sistemų kokybę ir padidintų vartotojų žinias apie kultūros paveldo iniciatyvas. Tikėtina, kad nacionalinių bibliotekų problemos kultūros paveldo valdymo srityje yra būdingos ir kitoms atminties institucijoms. Praktinės veiklos plotmėje kritinė skaitmenintų išteklių masė ir kokybiškos paslaugos yra svarbiausios Europos skaitmeninės bibliotekos sėkmingo įgyvendinimo prielaidos.

1 priedas. Tyrime nagrinėtų šalių kodų sąrašas¹

Šalis	Kodas
Albanija	AL
Armėnija	AM
Austrija	AT
Bosnija ir Hercegovina	BA
Belgija	BE
Bulgarija	BG
Šveicarija	CH
Kipras	CY
Čekija	CZ
Vokietija	DE
Danija	DK
Estija	EE
Ispanija	ES
Suomija	FI
Prancūzija	FR
Kroatija	HR
Vengrija	HU
Airija	IE
Islandija	IS
Italija	IT
Lietuva	LT
Liuksemburgas	LU
Latvija	LV
Moldova	MD
Makedonija	MK
Malta	MT
Olandija	NL
Norvegija	NO
Lenkija	PL
Portugalija	PT
Rusija	RU
Švedija	SE
Slovakija	SK
Slovėnija	SL
San Marinas	SM
Serbija	SP
Turkija	TR
Jungtinė Karalystė	UK
Vatikanas	VA

2 priedas. Skaitmeninimo rezultatai Europos nacionalinėse bibliotekose (2006 m. sausio mėn. apklausos duomenimis)

Šalis	Skaitmeninta medžiaga (tūkst. analitinių vienetų)
Ispanija	40609
Prancūzija	24106
Jungtinė Karalystė	3223
Austrija	3190
Čekija	2671
Rusija (Maskva)	1665
Islandija	1413
Suomija	949
Norvegija	842
Italija (Florencija)	573
Danija	564
Serbija	481
Olandija	416
Portugalija	391
Latvija	351
Lenkija	279
Rusija (Sankt Peterburgas)	258
Estija	220
Vokietija	219
Vengrija	170
Šveicarija	162
Švedija	38
Slovėnija	28
Slovakija	26
Bosnija ir Hercegovina	25

¹ Lentelėje informacija pateikta kodų abėcėlės tvarka.

1. About EDL project. 2007 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <<http://edlproject.eu/about.php>>.
2. Call for tenders for study on European efforts and progress in digitisation of culture // Cordis news. 13 September 2006 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <http://ordis.europa.eu/fetch?CALLER=EN_NEWS&ACTION=D&SESSION=&RCN=26338>.
3. Commission decision of 27 February 2006 setting up a High Level Expert Group on Digital Libraries // Official journal of the European Union. 4 March 2006 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/commission_decision_on_hlg/en.pdf>.
4. Commission recommendation of 24 August 2006 on the digitization and online accessibility of cultural material and digital preservation // Official journal of the European Union. 31 August 2006 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/doc/recommendation/recommendation/en.pdf>.
5. Council conclusions on the digitisation and online accessibility of cultural material, and digital preservation // Official journal of the European Union. 7 December 2006, C297 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/culture_council/council_conclusions_nov_2006.pdf>.
6. Cousins, Jill. The European digital library: the realisation. The digital future of cultural and scientific heritage: TEL-ME-MOR policy conference, 19-20 October 2006. [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <<http://www.telmemor.net/conference/docs/Session%201%20-%20Jill%20Cousins.ppt>>.
7. Derfert-Wolf, Lidia, Górski, M. Marek, Marcinek, Marzena. Quality of academic libraries – funding bodies, librarians and users perspectives. World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council. 2005 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <<http://eprints.rclis.org/archive/00004914/01/derfert.pdf>>.
8. Digital libraries – High level expert group. 9 November 2006 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/cultural/actions_on_consultations/hleg/index_en.htm>.
9. Forster, Horst. Building the European digital library: the European Commission's role, ambitions and actions. Bibliotheque nationale de France, Paris, 7 December 2006 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/speech/hf-speech-bnf_7_12_2006.pdf>.
10. Forster, Horst. Progress towards setting up the new member state group on digitisation and digital preservation. NRG Meeting under German Presidency. Berlin, 23 February 2007.
11. Foundation Conference of European National Librarians. 2005 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <<http://www.cenl.org/>>.
12. Google checks out library books: press release. 14 December 2004 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <http://www.google.com/press/pressrel/print_library.html>.
13. ISO 9241-11: Ergonomic requirements for office work with visual display terminals (VDTs) – Part 11: Guidance on usability. – Geneva. – 22 p.
14. i2010: Digital libraries. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 30.9.2005 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0465en01.pdf>.
15. i2010 – A European information society for growth and employment. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 1.6.2005 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <http://ec.europa.eu/information_society/europe/i2010/docs/communications/com_229_i2010_310505_fv_en.pdf>.
16. Iwarsson, S., Ståhl, A. Accessibility, usability and universal design – positioning and definition of concepts describing person environment relationships // Disability & rehabilitation. – Vol. 25, issue 2 (2003), p. 57-66.
17. Janssen, Olaf D. Online collaboration between European national libraries since 1995 – building towards a European digital library. 30 April 2006 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <http://www.theeuropeanlibrary.org/management/presentations/SLA2006FullPaper_Olaf_D_Janssen_20060430.pdf>.
18. Knoll, Adolf, Manžuch, Zinaida. Current trends in cultural heritage and ICT research in the European national libraries. The digital future of cultural and scientific heritage: TEL-ME-MOR policy conference. 19-20 October 2006. [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <<http://www.telmemor.net/conference/docs/Session%202%20-%20Adolf%20Knoll.ppt>>.
19. Manžuch, Zinaida, Knoll, Adolf. Research activities of the European national libraries in the domain of cultural heritage and ICT. TEL-ME-MOR Deliverable 1.3. 5 July 2006 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <http://www.telmemor.net/docs/D1.3_research_activities_report.pdf>.
20. TEL-ME-MOR. 2007 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <<http://www.telmemor.net/>>.
21. Tedd, Lucy, Large, Andrew. Digital libraries: principles and practice in a global environment. – München, 2005. – 280 p.
22. Woldering, Britta. The European library: integrated access to the national libraries of Europe // Ariadne. – January 2004, issue 38 [žiūrėta 2007 m. vasario 26 d.]. <<http://www.ariadne.ac.uk/issue38/woldering/>>.

Summary

The European Digital Library: Vision and Implementation Perspectives

Zinaida MANŽUCH

The European digital library is a large-scale initiative aiming to bring cultural heritage of Europe online. The article covers political and implementation aspects of this European project. Currently national libraries are the most active players and contributors to the Digital Library. They have already provided sustainable practical solutions in terms of technological and organizational infrastructure. Considering their role and achievements, the aim of the article is to analyze political and practical development of the European Library through the prism of national libraries' efforts. The article discusses several main subjects: 1) the political dimension of the European Digital Library, and the role of the European Commission and the EU Member States in the implementation of the stated vision; 2) current large-scale initiatives of national libraries, which are acknowledged to become operational infrastructure for the European Digital Library, and 3) current achievements and gaps related to the management of cultural heritage at European national libraries in the digital environment.

The vision of the European Library is to build more attractive, accessible, and sustainable access environment for cultural heritage resources. Implementation of this objective is inseparable from finding solutions to major problems in the domain of digitization, digital preservation, and accessibility of cultural heritage content. Challenges in these areas cover legal, organizational, and technological issues. In order to concentrate the efforts of building the European Digital Library, the European Commission and the European Council of Ministers of Culture of the EU Member States agreed on their roles in order to boost current activities. The responsibilities of both parties include political coordination, creation of effective legal management, and funding frameworks for digitization,

digital preservation, and accessibility of cultural resources.

In spite of the European Digital Library being a relatively recent initiative, there are large-scale efforts in Europe aiming to bring cultural heritage online. Up to now, the most significant of these are lead by national libraries and the Conference of European National Librarians (CENL). These initiatives are implemented through a series of EU funded projects (namely, TEL, TEL-ME-MOR, and EDL). National libraries have created the European Library portal, which is a sustainable service supported by the member consortium and CENL.

Analysis of the achievements and failures of European national libraries is based on the research performed within TEL-ME-MOR project. The survey covered national libraries-CENL members. The results of the research reveal that the strategic objectives of the national libraries are in line with the European goals and that institutions have well-developed technological infrastructure. Lack of digitized content and the absence of collaborative culture with users while creating and exploiting digital libraries, however, remain the major problem.

Current analysis of the political dimension of the European Digital Library initiative reveals its narrow information orientation and ignoring social and cultural goals that such a library should serve. It is concluded that limitations of the initiative arise from the deep split between the EU cultural and information policies. Collaboration between policy makers in different domains is crucial for the success of the European Digital Library. On the national library level, it is important to develop co-operation with the new EU Member States, who are equal partners in the development of infrastructure and making methodological solutions.

Žurnalisto, keliautojo, visuomenės ir kultūros veikėjo Mato Šalčiaus archyvinis palikimas Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje

Dalia TARAILIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. d.tarailiene@lnb.lt

Straipsnyje analizuojamas žurnalisto, keliautojo, visuomenės ir kultūros veikėjo Mato Šalčiaus archyvas. Šį archyvą 1995, 1997 m. Lietuvos nacionalinei Martyno Mažvydo bibliotekai perdavė M. Šalčiaus dukra Raminta Šalčiūtė-Savickienė. Archyvą sudaro biografinė medžiaga, kūrybinės, darbinės, visuomeninės veiklos dokumentai, labai gausi korespondencija, šeimos, giminių, įvairių organizacijų, buities dokumentai, ikonografija. Didžiąją dalį ikonografinės medžiagos sudaro M. Šalčiaus kelionių po įvairias pasaulio šalis nuotraukos. M. Šalčiaus archyve yra nemažai medžiagos pedagogikos, spaudos, kultūros, turizmo, diplomatijos, lietuvių išeivijos istorijai. Gausi jo korespondencija su JAV lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjais bei laišakai žmonai Bronislavai Šalčiuvienei ir broliui Petriui Šalčiui leidžia geriau susipažinti su lietuvių išeivių gyvenimu JAV ir Pietų Amerikoje. Fonde yra nemažai M. Šalčiaus asmens dokumentų, surinkta daug vizitinių kortelių.

Reikšminiai žodžiai: dokumentinis paveldas; asmenų archyvai; Lietuvos pedagogikos, turizmo, lietuvių išeivijos istorija.

Keliautojui, pedagogui, visuomenės veikėjui Matui Šalčiui, jo kūrybai „Bibliografijos“ mokslo darbuose jau buvo skirta keletas straipsnių. Tai ilgametės Knygų rūmų, o vėliau Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centro darbuotojos Dalios Gargasaitės ir M. Šalčiaus dukros Ramintos Šalčiūtės-Savickienės straipsnis apie jo knygas¹ ir R. Šalčiūtės-Savickienės straipsnis apie M. Šalčiaus raštus ir jų leidimą². Šios publikacijos tikslas – supažindinti mokslinę bendruomenę su neseniai aprašytu M. Šalčiaus archyvinių dokumentų fondu – jo rankraštiniu dokumentiniu palikimu, citomis iš dokumentų atskleisti įdomią, visapusišką asmenybę.

1995, 1997 m. Nacionalinė biblioteka įsigijo žymaus keliautojo, pedagogo, visuomenės veikėjo M. Šalčiaus rankraštinių dokumentinių palikimą, kurį sudaro biografinė medžiaga, kūrybinės, darbinės, visuomeninės veiklos dokumentai, labai gausi korespondencija, šeimos, giminių, įvairių organizacijų, buities dokumentai, ikonografija. Jį bibliotekai perdavė R. Šalčiūtė-Savickienė, kuri daugiausia prisidėjo prie tėvo rankraščių ir kitos archyvinės medžiagos surinkimo ir išsaugojimo.

Daugeliui M. Šalčius žinomas kaip kelionių knygos „Svečiuose pas 40 tautų“ autorius. Jis buvo ne tik žymus keliautojas, žurnalistas, bet ir visuomenės veikėjas, kultūros

darbuotojas, mokytojas ir vadovėlių autorius. M. Šalčiaus asmenybę padeda atskleisti jo paties sukauptas asmeninis archyvas, kurio dokumentai teikia ne tik informaciją apie jo, kaip aktyvaus visuomenės nario, veiklą ir gyvenimą, bet ir nemažai pedagogikos, spaudos, kultūros, turizmo, diplomatijos istorijos medžiagos. Svarbią vietą M. Šalčiaus rankraštiniame palikime užima korespondencija. Tai informacijos šaltinis, leidžiantis geriau susipažinti su lietuvių išeivių gyvenimu JAV ir Pietų Amerikoje, to meto emigrantų nuotaikomis, tarpusavio santykiais, socialine padėtimi, įvairių tautinių organizacijų ir partijų veikla. M. Šalčiaus rašytojo talentas išryškėjo 1935 m., išleidus jo kelionių po pasaulį aprašymų knygą „Svečiuose pas 40 tautų“, kurios fragmentiški rankraštiniai variantai yra išlikę M. Šalčiaus fonde. Jo nuolatinis bendradarbiavimas ir tiesioginis darbas daugelyje Lietuvos ir užsienio laikraščių nulėmė fonde esančių straipsnių gausą. Jis žinomas ir kaip aktyvus tautinio atgimimo Lietuvoje dalyvis, naujų idėjų iniciatorius ir įgyvendintojas. Apie tai byloja jo darbai PEN klubo veikloje, Lietuvių mokslo draugijoje, Šaulių, Lietuvos žurnalistų ir turizmo sąjungose, Ekonominių studijų draugijoje. Sunku atrasti sritį, kuria nebūtų domėjęsis M. Šalčius, todėl remiantis jo archyve sukaupta medžiaga bus apžvelgiamos tos veiklos kryptys, kurias geriausiai atspindi pats rankraštinis dokumentinis palikimas: M. Šalčius

– pedagogas, žurnalistas, keliautojas, be abejo, aptariant ir kitus jo archyve esančius dokumentus.

Fondo sudarytojas Matas Šalčius gimė 1890 m. rugsėjo 20 d. Čiudiškių kaime, Klebiškio valsčiuje, Marijampolės apskrityje. Pranės ir Juozo Šalčių gausioje šeimoje augo 9 vaikai, iš kurių Matas buvo ketvirtas. M. Šalčiaus asmeniniame archyve esančiuose atsiminimuose, autobiografijoje, dienoraštinio pobūdžio fragmentiškuose užrašuose randame informacijos apie jo vaikystę, pirmuosius mokytojavimo metus Skuode. Jie įrišti į vieną knygą ir apima jo gyvenimo laikotarpį su dideliais tarpais nuo 1908 m. iki 1928 m. Kaip rašė pats M. Šalčius savo autobiografijoje, „Mano tėvas paeina nuo senos Šalčių giminės“³, o duomenų apie jo šeimą jau galima rasti XVIII a. dokumentuose. Pačias pirmąsias raidžių pažinimo pamokas jis gavo iš savo motinos, bet nebuvęs stropus mokinyš. Tačiau tėvai atkakliai siekė sūnų išmokslinti ir Matas privačiai mokėsi Prienuose „pas prapesorių“⁴, o vėliau – Marijampolės gimnazijoje. 1905 m. įvykių metu M. Šalčius įsitraukė į pažangiosios moksleivijos veiklą, pasisakiusią prieš rusinimo politiką Lietuvoje, todėl buvo suimtas ir tardytas, o vėliau pašalintas iš gimnazijos. Mokslus teko tęsti savarankiškai. Didelę įtaką jo pasaulėžiūrai ir tolesniam tobulėjimui pedagogikos srityje jam padarė knygnešys ir spaudos darbuotojas Pranas Kriaučiūnas, kurio tėviškėje Būduose M. Šalčius privačiai mokytojavo nuo 1906 m. rudens. Archyve esantis Kauno gimnazijos išduotas 1907 m. balandžio 6 d. atestatas liudija M. Šalčių išlaikius keturių žemesnių gimnazijos klasių kurso programos egzaminus⁵. O vėliau „[...] stojau į „Saulės Mokytojų kursą“, vos atsidariusius 1907 m. rudenį“⁶, – prisiminė M. Šalčius. Tada jį apėmusius jausmus ypač vaizdžiai išreiškė 1908 m. užrašuose, džiaugėsi pagaliau tapęs liaudies mokytoju. Išlaikęs egzaminus, jis Kauno gubernijos liaudies mokyklos direktoriaus buvo paskirtas į Skuodo pradžios mokyklą. Pradėjęs mokytojauti M. Šalčius stengėsi tobulėti ir kaupiti pedagoginę patirtį. Užrašų knygutėse galima rasti įrašų, rodančių, kokias moralines nuostatas M. Šalčius kėlė ir sau, pavadinęs „Prisakymai sau“, pvz., „Kiekvieną dieną lietuviškai rašyti, bent kelis žodžius“⁷, skaitė V. Šekspyra, V. Hugo, E. Zola, užrašinėjo smulkiąją tautosaką. Tuo paskyrimu M. Šalčius labai džiaugėsi, tačiau teko ir karčiai nusivilti. Anot M. Šalčiaus, vyresniuoju mokytoju dirbo „[...] surusėjęs gudas Rudčuk“⁸. Apie tai jis rašė ir laiške būsimai žmonai Bronislavai Rožanskaitei: „Mokykla nors ir didelė, bet tamsi ir šalta [...]“⁹, apie kolegą mokytoją – „Pirmas jo žodis į mane rusiškas „Здравствуйте“. Ir paskui per visą ištisą dieną vis girdžiu tik rusiškai, rusiškai ir rusiškai kalbant! Aš nieko nesakyčiau, kad gyvenčiau kur nors gilioj, tamsioj „Meškorijoj“, o dabar aš esu Lietuvoj – Žemaitijoj.“¹⁰ Kovojęs prieš Lietuvos rusinimą dabar pats turėjo mokyti vaikus rusų kalba. Jis sau priekaištavo: „Ir persistatyk sau kokią aš pildau ten „nuodėmę“, kokią aš

dedu an savęs dėmę! Aš mokinu vaikus vien tik rusiškai!“¹¹ Be darbo mokykloje, M. Šalčius įsitraukė ir į mokytojų sąjungos veiklą. Šiaulių miesto gegužinėse inteligentai organizuodavo slaptų organizacijų pasitarimus ir suvažiavimus. Archyve yra išlikęs M. Šalčiaus pranešimas, skaitytas 1910 m. vienoje iš tokių gegužinių. M. Šalčius kalbėjo apie mokytojo darbą, jam keliamus uždavinius, pasidalijimą darbo patirtimi. Kita vieta mokytojams susiburti buvo Lietuvių mokslo draugijos organizuojami suvažiavimai Vilniuje. Paminėtina fonde išlikę „Lietuvių mokslo draugijos V-jo visuotinio susirinkimo Vilniuje 1911 m. liepos 12–15 d. programa“ bei tame susirinkime 1911 m. liepos 14 d. M. Šalčiaus skaityto pranešimo „Tyrinėjimas pedagogijos srityje pritaikinant prie Lietuvos“ juodraštinis fragmentiškas rankraštis. Pranešime buvo aptariamoms įvairios pedagoginės srovės. „[...] rūpėjo [...] sužadyti mintį mūsų mokytojų ir visuomenės svarbioje pedagogijos srityje jau bendromis jėgomis išdirbus savo kraštui tikrai naudingą mokyklą“¹², – rašė M. Šalčius.

Mokydamasis M. Šalčius pradėjo bendradarbiauti spaudoje, o vėliau, kai prie „Lietuvos ūkininko“ buvo pradėtas leisti priedas „Mokykla“, tapęs mokytojų sąjungos laikraščiu, Felicija Bortkevičienė pakvietė tapti jo redaktoriumi. M. Šalčius rašė: „Mokyklos“ redagavimas nebuvo man lengvas darbas. Redaguoti „Mokyklą“ reikė parūpinti [...] straipsnių, korespondencijų pačiam parašyti.“¹³ „Mokyklą“ jis redagavo 1910–1914 m., rašė auklėjimo, mokytojų rengimo, pedagogikos istorijos temomis. Paminėtini straipsniai, kurių rankraščiai išlikę M. Šalčiaus fonde: „Kaip seniau mokydavo ir kaip dabar mokome“, „Kokius vardus lietuviai turėtų duoti savo vaikam“, „Literatūros ir rašto kilmė“, „Mokyklų administracija“, „Mokytojas“, „Reikia daugiau Lietuvių mokytojų!“, „Gamtos mokymas mūsų pradedamosiose mokyklose“, „Lietuviškosios mokyklos uždavinys“, „Sena ir nauja pradinė mokykla“, „Žvilgsnis į Lietuvos ateitį“ ir kt. Vieni straipsniai buvo išspausdinti, o kitų liko rankraščiai.

Mokytojaudamas Skuode M. Šalčius jautė vis didesnę nusivylimą savo darbu, negalėdamas mokyti vaikų lietuvių kalba, o be to, nesulaukė ir Skuodo gyventojų palaikymo, kurio tikėjosi. Jis kreipėsi į Kauno gubernijos liaudies mokyklų inspektorių, prašydamas jį perkelti į kitą mokyklą. Po trejų metų M. Šalčius pagaliau perkeliamas dirbti į Vytogalą (Šilalės r.). Tai liudija Kauno gubernijos Liaudies mokyklos inspektoriaus 1911 m. rugsėjo 8 d. raštas, kuriuo M. Šalčius paskiriamas dirbti Vytogalos pradinės mokyklos mokytoju¹⁴. Jis džiaugėsi galėsiąs pagaliau savarankiškai mokytojauti, tačiau tikrovė buvo kitokia. „Vaikų ligšiol tik 17 teatvedė ir tai daugiausia iš kitų sodžių. Vytogaliečiai išsiskirstę jau į viensėdžius dar negali savo vaikų leisti jiems ganyti reikia“¹⁵, – rašė M. Šalčius 1912 m. rugsėjo 10 d. laiške žmonai.

Kuriantis tautinei mokyklai, didėjo ir naujų lietuviškų vadovėlių poreikis. „Iš mokslo reikalui sukaupto folkloro pradėta atrinkti vaiko pasaulėjautai artimus kūrinius. Pasakos, dainos legendos, padavimai, smulkioji tautosaka, vaikų skaitiniuose būdavo pateikiamos įvairiomis formomis [...] buvo verčiamos literatūrinės eiliuotos ir prozos pasakos.“¹⁶ M. Šalčius taip pat prisijungė prie tautinės mokyklos kūrimo, dirbdamas mokykloje jautė vadovėlių stygių. Jis parengė knygelių vaikams, išleistų „Mokyklos knygyno“ serijoje. Fonde yra keletas M. Šalčiaus parengtų knygelių rankraščių su autoriaus pastabomis ir priedais, kai kurių išlikę tik fragmentai: „Indomūs gyvuliai“, „Ali Bekas“, V. Avenarijus „Pasaka apie vieną bitelę“, „Nelius ir Patrašas“, K. Anderseno „Lakštingala“, „Eglė“. Visas knygeles iliustravo dailininkas Antanas Jaroševičius. Paminėtinas dailininko 1913 m. gruodžio 4 d. atvirlaiškis M. Šalčiui dėl iliustracijų jo parengtai knygelei „Eglė žalčių karalienė“ su perfotografuota iliustracija atvirlaiškio pirmoje pusėje. Be šių knygelių, M. Šalčius rengė ir skaitinių knygų vaikams „Žinynėlis“, kurį 1918 m. išleido lietuvių spaustuvė Voroneže. Fonde esantis rankraštis byloja, kad M. Šalčius jį parengė jau 1916 m. Vorčesteryje, kai gyveno JAV, o 1921 ir 1922 m. „Švyturio“ bendrovė Lietuvoje išleido papildytas šių skaitinių knygeles, kurių fragmentiški rankraščiai taip pat išlikę M. Šalčiaus archyve. Parašė pirmąją dalį „Lietuvių rašybos vadovėlio“ (1914), kuris nebuvo publikuotas. Archyve esančiuose spaudos darbuotojo Antano Rucevičiaus laiškuose aptariami M. Šalčiaus pasakų knygelių vaikams leidybos klausimai, cituojamos ir kalbininko J. Jablonskio laišku ištraukos, kuriuose jis išreiškia savo kritines pastabas dėl šio vadovėlio leidimo tikslingumo¹⁷. Gyvendamas JAV M. Šalčius parengė ir „Pradedamąją aritmetiką“, pasirašydamas slapyvardžiais Š. A ir M. Š., kurio rankraštis yra M. Šalčiaus archyve. Buvo parengęs ir žodyną „Практическій русско-литовскій словарь (с краткою граматикою литовскаго языка и удареніями)“, kuris nebuvo išleistas ir liko tik rankraščiuose. Tačiau M. Šalčiaus susirašinėjimas su Kazimieru Būga leidžia manyti, kad kalbininkas pasinaudojo kai kuriais šio žodyno žodžiais. M. Šalčius, atsiliepdamas į K. Būgos raginimą siūsti rengiamam lietuvių kalbos žodynui medžiagos, 1921 m. birželio 17 d. laiške rašė siunčiąs „savo kokia 10 metų atgal rašytą žodyną, skirtą rusų mokytojų naudojimui, bemokant mūsų krašto mokyklose [...]“¹⁸. O K. Būga 1921 m. liepos 12 d. laiške patvirtina, kad išsirašys į korteles keletą „retesnių žodžių“¹⁹.

M. Šalčiaus laišakai teikia informaciją apie kitą jo kreipimąsi į Šiaulių apskrities mokyklų inspektorius su prašymu perkelti į Šiaulių apskritį, tačiau įvykiai pakrypo kitaip. 1913 m. pabaigoje Peterburge buvo sušauktas visuotinas Rusijos pedagogų suvažiavimas. M. Šalčius ryžosi pasinaudoti proga ir nuvykti į suvažiavimą. „[...] išsirūpinau sau pranešimą apie Lietuvos pradžios mokyklų

būklę.“²⁰ Apie savo nuotaikas jis rašė žmonai 1913 m. gruodžio 25 d. laiške: „Be galo pakeltas upas visų suvažiavusiųjų. Visas Peterburgas lenkiasi prieš liaudies mokytojus. Begalės naujų išpūdžių, pergyvenimų, patyrimų ir jausmų.“²¹ Apimtas pakilios nuotaikos M. Šalčius savo pranešime griežtai pasmerkė Lietuvos mokyklų rusinimo politiką, todėl, grįžęs iš Peterburgo, buvo atleistas iš mokytojo pareigų ir jam buvo uždrausta gyventi Kauno gubernijoje. Su M. Šalčiaus išvyka į suvažiavimą susijusių rankraščių dokumentų archyve nėra, išlikusi tik knygelė „Резолюции 1-ого Всероссийскаго Съезда по вопросам народнаго образования съ 22 декабря 1913 г по 3 января“, išleista Sankt Peterburge 1914 m.

Netekęs darbo kurį laiką bendradarbiavo „Vilniaus žinių“, „Lietuvos ūkininko“ laikraščiuose. 1914 m. prasidėjus karui buvo mobilizuotas į caro armiją, tačiau trumpam paleistas Maskvoje mokėsi anglų kalbos, lankė sąskaitininkų kursus. Rankraštiname fonde yra M. Šalčiaus ranka užpildytas prašymas Maskvos komercijos instituto sąskaitininkų kursų vedėjui priimti lankyti sąskaitininkų kursus. Ten jis domėjosi Rusijos pedagogų asociacijos veikla, todėl neatsitiktinai jo fonde – 1915 m. Rusijos pedagogų asociacijos kreipimasis į Amerikos mokytojus dėl moralinės ir materialinės paramos Lietuvai, Kuršo, Lenkijos, Ukrainos, Baltarusijos mokytojams, ištreptiems į Rusijos pakraščius, raštai dėl mokytojų ir mokinių tremtinių gyvenimo ir darbo sąlygų pagerinimo. Apie to meto lietuvių emigrantų socialinę padėtį Maskvoje randame informacijos ir M. Šalčiaus laiške Mykolui Rožanskiui²².

Tais pačiais metais M. Šalčius išvyko į JAV per Sibirą, Kiniją, Japoniją į San Franciską, kur išsilaipino 1915 m. spalio pabaigoje. Iš M. Šalčiaus fonde esančių 336 laišku daugiau kaip 100 yra susiję su jo gyvenimu ir darbu JAV. Ypač daug informacijos apie išeivių lietuvių gyvenimą JAV, jų veiklą, tarpusavio santykius, to laikotarpio emigrantų nuotaikas teikia M. Šalčiaus susirašinėjimas su JAV visuomenės ir kultūros veikėjais Jonu Šliūpu, jo žmona Liudmila Šliūpiene, dukra Aldona Šliūpaite, Jonu Čėsna, Jonu Lopeta-Lopatto, Karoliu Vairu-Račkausku, Albinu Rimka, Romualdu Adžgiu-Adžgausku, Juozu Ambraziejumi, Kaziu Broniumi Balučiu, broliu Jonu Šalčiumi ir kt. Apie JAV gyvenančių tautiečių pastangas pagelbėti gyvenantiems tolimojoje tėvynėje, apie paties M. Šalčiaus, kaip visuomenininko ir pedagogo, darbą byloja laišakai broliui Petru Šalčiui, vienam žymiausių ekonomistų, kuris tuo metu mokėsi Maskvos universitete. 1916 m. vasario 1 d. atvirlaiškyje, rašytame rusų kalba, kad tekstas būtų suprantamas karo cenzūrai, jis džiaugėsi įkūręs lietuvišką mokyklą, kurioje mokėsi 50 mokinių²³, o vėlesniame 1916 m. kovo 16 d. laiške pridūrė: „Dirbu savo akademijoje ir spaudai – Amerikos lietuviui“²⁴. M. Šalčius bendradarbiavo ne tik JAV išeivijos spaudoje, bet ir Petrapilyje susikūrusio Lietuvių komiteto nukentėjusiems

dėl karo šelpti naujame laikraštyje „Lietuvių balsas“. „Amerikos gyvenimą plačiai aprašydavo dr. Šliūpas, kun. J. Žilius, P. Karuža ir M. Šalčius“²⁵, – rašė žymus teisininkas, politikos ir visuomenės veikėjas, tuometinis komiteto vicepirmininkas Martynas Yčas. Fonde yra išlikęs M. Yčo su žmona Hipatija 1916 m. gruodžio 11 d. siųstas pasveikinimas M. Šalčiui iš Bergeno.

Bendraudant su JAV lietuviais daugelis jų teiraudavosi apie savo gimines, karo išblaškytus ir po Rusiją, todėl jis kreipėsi į brolių, prašydamas jo tarpininkauti sužinant pabėgėlių lietuvių adresus iš Maskvos, Voronežo ir kitų vietų ir pranešant juos „Amerikos lietuvių“ administracijai. M. Šalčiaus laišakai artimiesiems – tai žinios ir apie to meto žymius rašytojus, visuomenės veikėjus, emigravusius į JAV, apie jų santykius su kitais išeiviais, jų visuomeninę veiklą: „Bulotai ir Žemaitė Amerikoje, kuniginiai eina prieš juos, taip, kaip kadaise cicilikai prieš Tumą ir Olšauską“²⁶, „Mačiausi su Bulotais ir Žemaitė. Jie čia surinko pas mus apie 400 \$, o „Žiburėliui“ 90 \$.“²⁷ Čia M. Šalčius mini šelpimo draugiją „Žiburėlis“, kurioje 1915 m. buvo įsteigtas Žemaitės fondas ir kurio lėšomis buvo remiami pažangūs moksleiviai, rašytojai, menininkai. Ypač šiltai ir apie tikrą lietuvišką atmosferą, tvyrojusią aušrininko, visuomenės veikėjo šeimoje atsiliepė laiške broliui Petriui Šalčiui: „Viešiu Doktoruose Šliupuose [...] Jie patys nepametusių lietuviybės dvasios ir vaikai joje užauginti. Visas mano buvimo laikas jų šeimynoje tai švelnus pagarbos ir džiaugsmingos lietuviybės giesmės valandos taip jie gyvena ir kvėpuoja Lietuva ir jos sielvartomis.“²⁸ M. Šalčiaus fonde yra nemažas pluoštas laišku, rašytų Šliūpų šeimos narių: Jono Šliūpo – 8 laišakai, Kęstučio Šliūpo – 2, Liudmilos Šliūpienės – 22, Aldonos Šliūpaitės – 4, kuriuose taip pat gausu lietuvių išeivijos gyvenimo ir veiklos realijų. Pats M. Šalčius važinėjo po Pensilvanijos, Ohajaus, Masačusetso valstijas, skaitydamas paskaitas Tėvynės mylėtojų, Susivienijimo lietuvių Amerikoje draugijose. Fonde yra keletas plakatų su skelbimais apie M. Šalčiaus skaitomas paskaitas ir kvietimais jose dalyvauti. M. Šalčiaus laišakai broliui Petriui byloja apie lietuvių išeivijos pastangas remti okupuotoje Lietuvoje gyvenančius savo tautiečius ir M. Šalčiaus norą suvienyti įvairių pažiūrų emigrantus bendriems tikslams įgyvendinti. Ypač reikšmingas įvykis buvo lietuvių išeivių 1916 m. lapkričio 1 d. organizuota „Lietuvių diena“ Lietuvai aukoms rinkti, prie kurios sėkmės savo energija ir sumanumu labai daug prisidėjo ir pats Matas Šalčius. „Įvyko viešas susitaikinimas tarp katalikų ir tautininkų. Išrinkta Centralis Lietuvių Komitetas iš 12 asmenų, po 6 asmenis iš katros pusės. Iš tautininkų pusės įeinu ir aš tan komitetan“²⁹, – rašė 1917 m. rugpjūčio 16 d. laiške broliui. Centrinis komitetas per savo skyrius surinko apie 230 000 dolerių³⁰. M. Šalčius vis labiau įsitraukė į kultūrinį ir visuomeninį darbą Amerikoje. Jis dirbo Tėvynės mylėtojų draugijos švietimo komisijoje. Ten parengė ir

išleido keletą knygelių, kurių rankraščiai yra išlikę archyve. Viena iš jų „Trumpi pasakojimai apie kasdieninio vartojimo daiktus“. Atsižvelgiant į M. Šalčiaus pastabas, tai jau papildytas knygelės „Kas iš kur pareina“, kurią 1916 m. išleido „Tėvynės“ spaustuvė Niujorke, variantas. Matyt, fonde esantis rankraštis pakartotinai nebuvo išspausdintas. Jis atrinko ir išvertė Č. Darvino knygos „Kelionė Biglio laivu“ ištraukas „Pastabos tarp Pietų Amerikos gyvulių“. Fonde esantis knygos rankraštis yra su redaktoriaus pastabomis ir labai defektuotas. 1917 m. išleido Lietuvos žemėlapi. Archyve yra išlikusi M. Šalčiaus korespondencija su Niujorko žemėlapių spausdinimo bendrove „C.S Hammond & Company“ jo parengto žemėlapių leidybos reikalais, taip pat daugiau nei trisdešimties JAV lietuvių laišakai dėl žemėlapių įsigijimo. Gyvendamas už Atlanto M. Šalčius susipažino ir bendravo su daugeliu kitų išeivijos visuomenės veikėjų, rašytojų. Paminėtini M. Šalčiui rašytų laišku siuntėjai iš JAV: Romanas Karuža, Bladas Vencius, Jonas Sekys-Sekevičius, Antanas Zimnickas, Aleksandras Žalpis, Antanas Žymantas, Konstantinas Norkus, Leonas Blynas, Juozas Naikus, Kazys Draugelis ir daugelis kitų.

Laiškuose artimiesiems M. Šalčius labai gyvai pasakojo apie savo atvykimą į Niujorką ir taikliai perteikė ten tvyrojusią atmosferą: „Tai tikras pasaulio pilvas. Čia dabar plaukia, per tą pasaulio pilvą baisi aukso upė ir vienus gniuždo, sutrina savo našta, kitus iškelia į padanges [...] skubinimasis, bėgimas, spaudimasis, lipimas vienas per kitą visame kame – tai New Yorko dvasia.“³¹ M. Šalčius visada buvo kupinas naujų idėjų ir sumanymų. Laiške broliui Petriui jis rašė apie savo ir Jono Blažio (gydytojo, tuo metu gyvenusio Rusijoje) sumanymą steigti rusų-amerikiečių informacijos biurą, kuris užsiimtų mokytojų paieška ir jų rekomendavimu vykti dirbti į Rusiją. Žymus spaudos darbuotojas ir tautosakininkas Petras Virakas, kurio nedidelė rankraščių kolekcija yra saugoma Lietuvos nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (F27) savo atsiminimuose apibūdino M. Šalčių kaip gerą kalbėtoją, turėjusį skardų balsą. Prisiminė, kad M. Šalčius važinėjo po įvairias lietuvių kolonijas, skaitydamas paskaitas, kalbėdavo įvairių partijų susitikimuose ir kad „mokėjo kalbėti nė vienų neižeisdamas.“³² M. Šalčius kartu su P. Viraku skatino grįžti lietuvius į tėvynę, o apie sumanymą mokytojams vykti į Lietuvą P. Virakas rašė: „Pagalios M. Šalčius pranešė iš Chicagos – žinai kiek mokytojų sutinka važiuoti į Lietuvą? Viso labo tiktai tris: Aš, tamsta ir panelė Ipatija Šliūpaitė.“³³ Dažnai M. Šalčius visuomeninius reikalus keldavo į pirmą vietą. Jis ir pats apie tai 1917 m. rugsėjo 9 d. rašė broliui „kadangi visuomenės dalykai svarbesni už asmeninius, tai nuo visuomeninių pradėsiu.“³⁴ Po Rusijos revoliucijos daugelis Amerikoje gyvenančių lietuvių panorė grįžti į Lietuvą. Apie tai M. Šalčius užsiminė ir broliui Petriui: „Gi daugelis Amerikos lietuvių vis neliauja svajoję į laisvą, nepriklausomą

Lietuvą sugrįžti ir ten pradėti naują gyvenimą [...].³⁵ Gyvenant JAV, M. Šalčiui tekdavo tarsi ir Lietuvos ambasadoriaus vaidmuo. Jo archyve esantys Nikodemo Gendroliaus, P. Kazlausko, S. Cverkos, K. Garmus (Garmutės), Juozo Mažeikos ir kitų išeivių laišakai byloja, kad į jį kreipdavosi nemažai tautiečių, teiraudamiesi apie grįžimą į tėvynę, nuosavo verslo galimybes Lietuvoje, materialinės paramos suteikimo Lietuvoje likusiems artimiesiems.

1917 m. JAV įsitraukus į karą, M. Šalčius buvo pašauktas į kariuomenę. Apie tai randame žinių spaudos darbuotojo, daugelio JAV lietuvių leistų laikraščių redaktoriaus Vinco Jokubyno 1917 m. gruodžio 2 d. laiške žurnalistui Jonui Strimaičiui. Tačiau M. Šalčius nusprendė geriau grįžti į Lietuvą ir per Japoniją patraukė tėvynėn. Jau plaukdamas laivu jis džiaugėsi, kad išmoko puikiai anglų kalbą. „O kas pirmiausia tai Shackespear’ą [...] Byron’ą ir kitus galiu skaityti originaluose ir net gana vikriai versti.“³⁶ M. Šalčiui ne iš karto pavyko sugrįžti į Lietuvą, pusę metų jis turėjo praleisti Japonijoje, ten bendravo su aukštųjų mokyklų studentais, rašė į vietos laikraščius. Vėliau Vaclovo Biržiškos padedamas pasiekė Lietuvą ir apsigyveno Linkuvoje, kur jo laukė šeima. M. Šalčius parengė ir anglų kalbos skaitinių mokykloms, kurie liko rankraščiuose – „The Reader for Lithuanian Schools=Anglų kalbos skaitymo knyga“ pirmąją dalį. Kurį laiką M. Šalčius dirbo Lietuvos spaudos biure, buvo vienas iš Šaulių sąjungos steigėjų, parengė jos įstatus. Fonde yra įstatų projektas, parengtas spaudai, su M. Šalčiaus pastabomis. Jis buvo ir Šaulių sąjungos laikraščio „Trimitas“, išleisto 1920 m., pirmasis redaktorius. Randame ir slaptos lenkų karinės organizacijos POW (Polska organizacja wojskowa) 1919 m. raportų kopijas, kurių dalis buvo panaudota M. Šalčiaus parengtai knygai „Lenkų sąmokslas Lietuvoje“. M. Šalčius dirbo „Lietuvos“ dienraštyje, o vėliau jis ėjo spaudos agentūros „Elta“ direktoriaus pareigas. 1921 m. susirgęs gydėsi Karaliaučiuje, rašė 1918 m. pradėtą knygą „Prekybos istorija“, kurio fragmentiškas juodraštis yra išlikęs M. Šalčiaus fonde. 1922 m. sausio 13 d. M. Šalčius įstojo į Lietuvos žurnalistų sąjungą. Apie narystę liudija fonde esantis šios sąjungos pažymėjimas, išduotas 1933 m. spalio 19 d., taip pat šios sąjungos klubo nario bilietas Nr. 1 su rašytojo Fausto Kiršos parašu, rašytojų ir žurnalistų liudijimas papigintam biuletui gauti, pakvitavimai dėl nario mokesčio, kvietimai dalyvauti sąjungos susirinkimuose, komisijos žurnalistų būklei pagerinti ir pakelti darbai ir nutarimai ir kt. Paminėtinas ir žurnalisto Edvardo Selenio 1934 m. lapkričio 27 d. laiškas, kuriame prašo M. Šalčių tarpininkauti sprendžiant provincijos žurnalistų problemas būsimame sąjungos suvažiavime³⁷. M. Šalčius visą laiką stengėsi įgyti naujos patirties ir žinių, todėl 1924 m. pradėjo studijuoti ekonomiką Lietuvos universiteto Teisės fakultete. Iš to laikotarpio yra išlikę keletas paskaitų mašinraštiniai

konspektai, Lietuvos universiteto laisvojo klausytojo asmens liudijimas, išduotas 1925 m. spalio 16 d.

Dirbdamas Šaulių sąjungoje M. Šalčius kartu redagavo ir „Trimito“ laikraštį. Norėdamas pasidalinti žurnalistine patirtimi ir parengti daugiau profesionalių žurnalistų, 1925 m. jis suorganizavo reporterių kursus prie „Trimito“ redakcijos. Fonde yra pluoštelis dokumentų: tai kursų dalyvių sąrašai ir pastarųjų žurnalistiniai bandymai, informacinės žinutės, sąskaitos, kvitai už atsiųstas paskaitas, kanceliarinių ir kitų prekių įsigijimą, kursų baigimo pažymėjimai, keletas M. Šalčiaus parengtų paskaitų reporterių kursų dalyviams, taipogi kursų dalyvių laišakai M. Šalčiui dėl informacijos apie pačius kursus, mokesčių, rašinių apimtį ir kt. Paminėtini reporterių kursų dalyviai Andrius Barkauskas, Petras Barzda, Petras Babeckis, Jonas Jautžemis, Kazys Kemežys, Juozas Gudjurgis, Vladas Kirlys, Mykolas Pakštas, Juozas Obelienius, Jonas Šapokas, Bronius Zaranka, Leonas Žurauskas ir daugelis kitų.

Nauja M. Šalčiaus veiklos sritis buvo PEN tarptautinio rašytojų klubo Kaune skyriaus įkūrimas. Šiai veiklai paskatino Lietuvos generalinio konsulato Londone darbuotojas Kazys Gineitis. Apie tai rašoma viename iš penkių K. Gineičio laiškų, esančių fonde. Jis rekomendavo M. Šalčių tapti šio klubo Kaune skyriaus sekretoriumi. Sušaukus rašytojų susirinkimą, 1926 m. kovo mėnesį buvo įkurtas PEN skyrius Kaune, o gegužės mėnesį M. Šalčius su rašytoju F. Kirša atstovavo Lietuvai ketvirtajame šio tarptautinio klubo suvažiavime Berlyne. F. Kirša pabrėžė, kad dalyvavimas buvo reikšmingas, „padaryta daug ryšių, lietuvių literatūrai kelią pratrinti in kitų literatūrų laukus.“³⁸ PEN klubo veiklos medžiagos randame ir M. Šalčiaus fonde. Tai 1924–1926 metų klubo veiklos ataskaitos, klubo kongresų Briuselyje ir Osle programos, įstatai, knygų sąrašai, M. Šalčiaus susirašinėjimas su PEN klubo skyriais Bulgarijoje, Vokietijoje ir kitose šalyse, PEN klubo skyriaus Kaune įkūrimo, dalyvavimo suvažiavimuose Berlyne, Briuselyje, Vinco Mykolaičio-Putino išrinkimo PEN klubo Kauno skyriaus sekretoriumi, bendradarbiavimo rengiant specialų biuletinį, skirtą vertimo problemoms, ir kitais klausimais. Yra PEN klubo informacinio biuletinio, išleisto Londone 1927 m., vienas egzempliorius.

Išlikę dokumentai liudija, kad M. Šalčius kurį laiką dirbo 1926 m. Daugpilio konsulate, o 1928 m. pavasarį buvo išvykęs į tarptautinę studentų konferenciją Anglijoje, apie kurią randame užuominų M. Šalčiaus dienoraštinio pobūdžio užrašuose. Yra Anglijos ir Velso nacionalinės studentų sąjungos raštai Kauno universiteto studentų atstovybei, kongreso darbotvarkė ir kt. Tų pačių metų rudenį kaip „Lietuvos aidas“ korespondentas jis lankėsi Ispanijoje, Portugalijoje, Prancūzijoje. Iš šių šalių parsivežė labai daug įspūdžių, kuriuos keliaudamas kruopščiai fiksavo, o sugrįžęs rašė: „[...] Lietuvoje atrodo apsiniaukę,

debesėtas dangus, šalta po Ispanijai, labai tuščia Virbalio stoty, ypač po Paryžiaus judesio ir kažin kaip nyku [...]“³⁹. Tačiau nepasiduodamas niūrioms mintims tęsė: „Bet reikia stoti į darbą plėsti Lietuvos dirvonų, daryti iš apsiniaukusios Lietuvos saulėtą Ispaniją, judrią Prancūziją ir darbščią Vokietiją.“⁴⁰ Kelionėse gimė naujos mintys ir sumanymai. Jis kreipėsi į vyriausybę, teigdamas, kad turizmas galėtų tapti Lietuvai nauju pragyvenimo šaltiniu, pabrėždamas turizmo reikšmę. Jis ėmėsi kurti Lietuvos turizmo sąjungą, parengė jos įstatus ir 1929 m. balandžio mėnesį tapo naujos sąjungos valdybos sekretoriumi, o valdybos pirmininku – Kauno miesto burmistras Jonas Vileišis⁴¹. Fonde yra pluoštelis dokumentų, susijusių su M. Šalčiaus veikla šioje sąjungoje: Lietuvos turizmo sąjungos įstatai, turistų, aplankiusių Lietuvą 1931–1934 m. statistinės žinios, organizuotų ekskursijų į Romą, Biržus, Dubingius dalyvių sąrašai, sąjungos buhalterinės apskaitos dokumentai, kvietimas M. Šalčiui dalyvauti Lietuvos turizmo sąjungos steigiamajame susirinkime 1929 m. gegužės 3 d., straipsnis anglų kalba „Estonians Welcome to Lithuania“. Vertingas ir rankraštis „Vadovas po gražiausias ir istorines Lietuvos vietas“, M. Šalčiaus rašytas pieštuku, be pabaigos, su karo cenzūros 1929 m. balandžio 3 d. antspaudu ir N majoro parašais. Papildytas šis rankraštis buvo išleistas pavadinimu „Pamatykime Lietuvą“ 1930 m. Kaune, kaip Turizmo sąjungos leidinys Nr. 1, tačiau M. Šalčius neminimas kaip vienas šios knygos rengėjų. Yra išlikęs ir nenustatyto asmens pranešimas Lietuvos turizmo sąjungos pirmininkui J. Vileišiui apie lietuvių padėtį lenkų okupuotame Vilniaus krašte, „Lietuvos bičiulių draugiją“, ekskursijų į Vilniaus kraštą ir Lenkiją organizavimo galimybes.

Su M. Šalčiaus veikla Ekonominių studijų draugijoje yra susiję keletas dokumentų: M. Šalčiaus parengto kreipimosi tapti draugijos nariu rankraščio fragmentas, 1929 m. vasario 25 d. draugijos valdybos posėdžio protokolas, kvietimai į paskaitas ir draugijos susirinkimus. Jis parašė nemažai straipsnių šia tema: studiją „Miestų planavimas“ (rankraštis defektuotas, be pradžios), „Mūsų ekonominio gyvenimo apžvalga“, „1929 m. biudžeto pakeitimas“, „Dėl spaudos balsų apie biudžetą“, „Gamybos reguliavimas“, „Ūkiška apžvalga“, „Kredito įstaigos“, „Eksporto reikšmė mūsų krašto ūkiui“, „Kainų reguliavimas“.

Dirbdamas Lietuvos turizmo sąjungoje M. Šalčius turėjo svajonę ir pats pamatyti platesnį pasaulį. Susitikimas su Antanu Poška pastūmėjo jį bendrai kelionei aplink pasaulį motociklu. Parsisiuntę motociklą iš Belgijos jie ruošėsi jau nuo rugsėjo mėnesio, tačiau tik 1929 m. lapkričio 20 d. ankstų rytą iš Kauno per Virbalį išvyko į kelionę. Važiuodamas M. Šalčius užrašinėjo savo patirtus įspūdžius ir siuntė į Lietuvą nedidelius kelionių reportažus. Fonde yra kelionių užrašai, apimantys laikotarpį nuo 1929 m. lapkričio 20 d. iki 1930 m. lapkričio 1 d. M. Šalčiaus

laiškai, rašyti žmonai ir dukroms, taip pat teikia labai daug informacijos apie jo ir A. Poškos kelionę, nemažai geografijos žinių. Patirtus įspūdžius jis aprašė ne tik kaip stebėtojas iš šalies, bet stengėsi pažinti ir tų šalių kultūrą, buitį, aplinką, išmokti bent keletą žodžių, frazių, kad galėtų artimiau bendrauti su tos šalies žmonėmis. Apie tai byloja paties M. Šalčiaus užrašyti įvairių kalbų šnekamosios kalbos žodžiai. M. Šalčiaus laiškuose žmonai randame įdomių ir vaizdingų keliautojo pastebėjimų iš Čekoslovakijos: „[...] kalnai šiaurėj blogi – ant plento priberta laisvų akmenų [...] žmonės važinėja karvėm, kurios atrodo tokios vargšės, nelaimingos, kad jas norėtum apsikabinti ir pabučiuoti [...]“⁴². Į kelionę jie išvyko pasiėmę labai nedaug pinigų, anot A. Poškos, jis turėjęs 27 dolerius ir šešias vokiškas markes, M. Šalčius tik 42 dolerius⁴³. Jie galvojo užsidirbsią pinigų tolimesnei kelionei, skaitydami paskaitas. Tai patvirtina ir M. Šalčiaus laišakai artimiesiems: „Prahoj sugaišome su paskaita apie Lietuvą. Vienoj [...] taip pat turėsime paskaitą apie Lietuvą.“⁴⁴ M. Šalčius ne tik turėjo užsidirbti pinigų kelionei, bet ir išlaikyti Lietuvoje likusią šeimą. Jis savo naujus kelionės nutikimus ir patyrimus aprašė gausiuose straipsniuose, siųstuose Lietuvos laikraščiams: „Naujajai Romuvai“, „Mūsų rytojui“, „Lietuvos aidui“, „Trimitui“, „Kariui“, „Tautos ūkiui“ ir kitiems. Pirmąjį straipsnį apie kelionę jis pasiuntė „Lietuvos aidui“: „[...] buvo įdėtas mano pirmas raštas apie kelionę. Ten yra apie 185 eilutės“⁴⁵, – rašė M. Šalčius. Paminėtini ir kiti straipsniai, kelionių apybraižos: „Balkanų savivaldybės“, „Laiškas iš Balkanų“, „Dviejų lietuvių žurnalistų kelionė į Indiją“, „Dvyliktasis amžius „Šan“ valstybėse“, „Iš Kauno po visą pasaulį“, „Motociklu per Europą“, „Indijos judėjimas kryžkelėje“, „Karas Šiaurės Kinijoje“, „Kas darosi arabų pasauly“, „Mongolija – naujoji karo scena“, „Naujoji Palestina kūrime“. M. Šalčius puikiai mokėjo parinkti epitetus, apibūdinti ir aprašyti lankytas vietas: „Viena labai galantiškas miestas [...] Vienoj aš randu daugiausia praktiškumo ir sielos [...]“⁴⁶. Jis siųsdavo straipsnius ne tik tiesiogiai redakcijoms, bet ir žmonai į namus, kai kurie iš jų rašyti pieštuku ant labai plono popieriaus, todėl dukros, perrašiusios ranka ar spausdinimo mašinėle, nunešdavo straipsnius į laikraščių redakcijas. Dalis išlikusių straipsnių rankraščių defektuoti: be pradžios ar fragmentiški. M. Šalčius rašydamas tų šalių, kuriose lankėsi, spaudai savo patirtus kelionių nutikimus, kartu rašė ir apie Lietuvą. Tai liudija nemažas pluoštas straipsnių, rašytų anglų kalba: „By-laws of the Credit Bank of Lithuania“, „From the Baltic to Java on Motorcycle“, „The Romance of Luristan“, „The Progress of the New Baltic States“, „The Difficulties of Modernised Turkey“, „Humanitarian Tendencies in the Baltic World“, „Why Arabs Oppose the Jewish National Home in Palestine“, „The Arab Hospitality in Syria“ ir daugelis kitų. M. Šalčiaus laišakai – tai informacija ir spaudos istorijai: laiškuose minima, kokį

užmokestį gaudavo autorius už straipsnių spausdinimą, nuotraukų įdėjimą laikraštyje ar žurnale. Fonde yra keletas M. Šalčiaus paskaitų, skaitytų kelionėse: „Paskaita apie kelionę ir Lietuvą“ (Tel Avive), „Филъм впечатлений (в место предисловия)“, paskaita anglų kalba „Gentleman, I come...“ apie Kinijos-Japonijos konfliktą, kitų šalių pagalbą, sprendžiant su konfliktu susijusias Kinijos problemas. Paminėtini ta pačia tema parašytų studijų „Kova dėl Tolimųjų Rytų“, „Japan’s Invasion of China in 1931–1933 and the Further Japanese Aspiration in the Far East“ rankraščiai. Tarp M. Šalčiaus asmens dokumentų sudomino vienas spalvingas dokumentas graikų kalba – tai „Parampa tam klubo“ išduotas nario pažymėjimas. Užuominų apie klubą randame M. Šalčiaus kelionių apybraižos „Svečiuose pas 40 tautų“ rankraščiuose ir knygos pirmojoje laidoje. M. Šalčius jį pavadino „Vaikščiotojų klubu“⁴⁷, kuriame daugiausia dalyvaudavo studentai, mėgstantys lankytis žymiose Atėnų vietose. O išsamesnį paaiškinimą apie patį klubą galima rasti M. Šalčiaus bendrakeleivio A. Poškos kelionės apybraižoje: „Man teko pristatyti esperantiškai parašytą poemą apie senovės Graikiją, o Matui buvo suteiktas titulas už klubo nariams perskaitytą paskaitą apie Lietuvos ekonomiką ir diplomatiją.“⁴⁸ Teherane M. Šalčius su A. Poška išsiskyrė ir tęsė kelionę vienas. Apie išvykimą į Indiją rašė: „Aš ryt-poryt išvažiuoju iš čia į Indiją – į tą užburta mūsų tautos giminių šalį.“⁴⁹ Čia jis stengėsi susipažinti su tenyškčiais mokslininkais, skaitė paskaitas apie Lietuvą, mokėsi sanskrito kalbos, džiaugėsi išmokęs persų kalbą: „Labai gerai, kad išmokau persiškai, dabar galiu su jais susikalbėti čia Bombėjų [...] Rodos pavyks surengti porą paskaitų apie Lietuvą.“⁵⁰ M. Šalčius tęsė savo kelionę ir iš Bankoko rašė: „[...] aš esu Bankoke Sijamo sostinėj, baltųjų dramblių ir lotos žiedų šaly [...] Aš esu pirmas lietuvis, aplankęs jų šalį po karo.“⁵¹ Jis stengėsi bendradarbiauti vietos spaudoje, didžiavosi, kad vietos laikraščiai išspausdino jo straipsnius apie susitikimus su Rabindranatu Tagore ir Gandžiu. Fonde yra M. Šalčiaus straipsnis „Rabindranatch Tagorės Ašrame“, perrašytas dukros Danutės Šalčiūtės, ir fragmentiškas M. Šalčiaus autografas. Kelionė nebuvo lengva, dažnai jis pritrūkdavo lėšų, ne visada laikraščiai spausdindavo M. Šalčiaus straipsnius. Stokodamas pinigų pragyvenimui jis rečiau siųsdavo laiškus artimiesiems. Nuvykęs į Šanchajų, jis mokė vietinius anglų kalbos, rašė straipsnius apie miestų planavimą ir siųsdavo „Savivaldybės“ redakcijai. Laiškuose galima rasti informacijos apie Šanchajuje tuo metu gyvenusius per 100 lietuvių, užuominų apie stichinę nelaimę, užklupusią šalį. Gyvendamas Kinijoje M. Šalčiaus gavo „Vienybės“ laikraščio kvietimą redaguoti laikraštį. Jis susiruošė vykti į JAV, tačiau kelionėje japonų buvo sugrąžintas į Šanchajų. Vėliau pasiekė Filipinų salas, o ten užsidirbęs pinigų pasiekė Lietuvą. Grįžęs į tėvynę jis ir toliau dirbo Lietuvos turizmo

sajungoje, priiminėjo turistus iš Skandinavijos šalių, organizavo savo tautiečių ekskursijas į JAV, po Lietuvą ir kitas šalis, taipogi rengė savo kelionių apybraižą, ir tai jam puikiai sekėsi. Jau 1934 m. liepos 19 d. laiške žmonai rašė: „Aš užimtas savo knygos ruošimu [...] noriu duoti spaudai I dalį savo knygos, tai labai daug darbo.“⁵² M. Šalčius labai greitai parengė savo kelionių rankraščius spaudai, kurie sutilpo į šešis tomus. Fonde yra saugomi knygos „Svečiuose pas 40 tautų“ fragmentiški atskirų knygos dalių rankraštiniai variantai, iš kurių pilniausi yra pirmos knygos dalies rankraščiai, įrišti į vieną knygą. Pirmieji tomai pasirodė 1935 m. Kaip byloja išlikę dokumentai, M. Šalčius rengė savo kelionių pasakojimus ir per radiją: „Kaip keliavau po Aziją“, „Sinajaus beduinių tarpe“, „Kaip žydai kuria savo Palestiną“ ir kitas. M. Šalčiaus susirašinėjimas su Valstybės radiofonu leidžia manyti, kad jis paskaitas skaitydavo vakarais, apie pusę valandos, o paskaitos buvo ne tik iš kelionių, bet ir ekonomikos temomis. M. Šalčiaus knyga „Svečiuose pas 40 tautų“ sulaukė didelio skaitytojų susidomėjimo. 1936 m. vasario 17 d. „Spaudos fondas“ jam už šią knygą paskyrė 1000 litų literatūrinę premiją. Jau kitą dieną M. Šalčius išvyko į Pietų Ameriką. Nuvykęs į Braziliją rašė žmonai siunčiąs savo naujų kelionių aprašymą „Pakeliui į Pietų Ameriką“ dienraščiui „Mūsų rytojus“. Jo archyve yra „Kelionės į Pietų Ameriką dieninis“, rašytas nuo 1936 m. vasario iki tų pačių metų balandžio pabaigos. Tai tikrai nedidelis laikotarpis, tačiau kiek daug informacijos apie paties M. Šalčiaus veiklą ir ateities planus, Lietuvos konsulato Argentinoje, lietuviškų mokyklų veiklą, politinių srovių tarpusavio santykius, socialinę emigrantų padėtį galima rasti smulkiai aprašytuose dienoraštinio pobūdžio užrašuose. Draugijos užsienio lietuviams remti prašomas jis turėjo suvienyti susiskaldžiusius Pietų Amerikos lietuvius, padėti jiems įsikurti. M. Šalčius važinėjo po įvairias Pietų Amerikos kolonijas, skaitydamas paskaitas ir bandydamas sutaikyti lietuvius. Apie įtemptą dienotvarkę byloja ir jo laišakai žmonai: „Čia dabar aš užimtas paskaitomis ir prakalbomis vietos lietuviams. Kas sekmadienis pasakau po kalbą arba dvi ar atlieku paskaitą. Noriu sutaikinti visus lietuvius.“⁵³ M. Šalčius važinėjo po įvairius Argentinos miestus: Kordobą, Rosario, Tukumaną, Santą Fe ir kitus. Iš laiškų matyti, kad M. Šalčius lankėsi Bolivijoje, Argentinoje, Brazilijoje ir Urugvajuje. „Čia, Urugvajuj, aš jau baigiau savo paskaitas po lietuvių kolonijas [...] leisiuosi vėl po Argentiną važinėti ir vyksiu į Čili.“⁵⁴ Ypač laiškuose artimiesiems atsiskleidė paties M. Šalčiaus nuotaikos, jo veiklos rezultatai: „[...] yra labai daug darbo po lietuvių kolonijas – man čia vyksta labiau, nei kam kitam, prikalbėti elgtis kaip geriau [...]“⁵⁵. M. Šalčiui labai patiko Bolivija, tiek pati šalis, tiek tos šalies vyriausybės požiūris į emigrantus, todėl planavo įkurti Bolivijoje pirmą lietuvių koloniją. M. Šalčius, mokėdamas gerai ispanų kalbą, rašė straipsnius ir vietos spaudai.

Paminėtini jo fonde esantys straipsniai: „La importancia de la unidad de los países Balticos“, „El coloso Chino“, „Los combates de Nankou defenden los puertos a Mongolia“, „Un vistazo a la estructura económica lituana“, „El arte popular Lituano“, „Vilnius, lugar de los futuros acontecimientos belicos en la Europa Oriental“ ir kiti. Fonde yra išlikusios ir paskaitos, skaitytos Buenos Airėse: 1937 m. liepos 17 d. paskaita „Darius ir Girėnas ir jų žygis“, keletas paskaitų iš jo kelionių po pasaulį, yra 1936 m. rugsėjo 13 d. pranešimo „Mūsų išeivija Pietų Amerikoje ir opiausi jos reikalai“ fragmentas. Norėdamas pasiekti geresnių rezultatų vienijant lietuvius, pradėjo leisti laikraštį „Išvien“. Fonde esančiame dviejų variantų straipsnyje „Ko sieks mūsų laikraštis?“, „Ko mes siekiame?“ nurodė naujo lietuvių išeivijos dienraščio „Išvien“ tikslus. „Pirmutinis ir vyriausias mūsų laikraščio uždavinys bus rodyti mūsų išeivius nuo pirmų jo žingsnių Pietų Amerikoje tiesesnią kelią įsikurti.“⁵⁶ Pirmųjų „Išvien“ laikraščio tiražai siekė 3000 egzempliorių, o vėliau sumažėjo per pusę. Laikraščio leidimas atėmė labai daug laiko. Neturint pagalbinių, M. Šalčiui tekdavo dirbti po 14–16 valandų per dieną. „Aš vos galiu pragyventi iš savo laikraščio, jis man užima visą laiką, be to aš įsitraukiau į kolonijos organizavimą ir tą darbą turiu pabaigti ir tiek jį pastūmėti, kad ji nežūtų man išvažiuavus“⁵⁷, kartu ir džiaugėsi savo pasiekimais: „Man atrodo, kad aš tik dar vakar atvažiuavęs. Pramokau gerai ispaniškai. Greitai žadu pradėti ta kalba paskaitas laikyti.“⁵⁸ Iš laiškų matyti, kad M. Šalčius kartu su Jurgiu Dargiu rašė knygą „Be meilės ir be tėvynės“, kurią ruošėsi išsiųsti į Lietuvą „Spaudos fondui“, tačiau negalėjo užbaigti dėl begalės darbų ir pablogėjusios sveikatos. 1938 m. gegužės 17 d. laiške žmonai rašė išėinąs iš darbo „Išvien“ redakcijoje ir išvyksta į kelionę. Namiškiai kvietė grįžti M. Šalčių į namus, tačiau 1938 m. liepos 4 d. laiške jis vėl dvejojo: „Aš myliu savo kraštą, bet kad jis per daug mane skaudina, bus geriau, kad aš iš tolo būsiu ir jo naudai dirbsiu [...] Aš per daug čia įsitraukiau į darbą ir nesutvarkęs kolonijos negaliu grįžti – tai yra mano pasižadėjimo dalykas.“⁵⁹ M. Šalčius padėdavo ir į Argentina ketinantiems atvykti lietuviams, parūpindamas jiems tos šalies vizas. Gyvendamas Pietų Amerikoje jis susirašinėjo su dailininku J. Rimša, jau nuo 1929 m. gyvenusiu Pietų Amerikoje: iš pradžių Argentinoje, o M. Šalčiaus atvykimo metu – Bolivijoje. Fonde yra 26 J. Rimšos laiskai M. Šalčiui, kuriuose rašo apie savo gyvenimą Bolivijoje, kūrybinius sumanymus, kolonijos įkūrimo Bolivijoje reikalais; yra J. Rimšos 1937 m. sausio 12 d. prašymas Draugijos užsienio lietuviams remti valdybai dėl stipendijos suteikimo mokymuisi Nacionalinėje meno akademijoje Buenos Airėse. Su šiuo M. Šalčiaus gyvenimo tarpsniu susiję keletas laiškų siuntėjų: architektas Fausto Aloisas, Maxas Portugalas, C. Julio Alborta, Eduardas Pačėsa, Klemensas Prielgauskas ir kt. Europoje prasidėjo karas, todėl M. Šalčius vėl rašo žmonai apie savo tolesnius

planus: „Jei apsiraminčiau su karais Europoje, tai norėčiau pradėti savo didžiąją kelionę nuo Ugnies žemės per Šiaurės Ameriką ir Sibirą į Kauną.“⁶⁰ M. Šalčius vėl patraukia į kelionę, į Andus, tik ši kartą dėl lėšų stokos dviračiu. Pasiekęs Čilę, ten dėl pablogėjusios sveikatos praleido apie pusę metų. Vėliau jis tęsė savo kelionę per Boliviją, tačiau šio sumanymo nepavyko įgyvendinti. Atvykęs į Guayamerino miestą sunkiai susirgo ir 1940 m. gegužės 26 d. mirė.

Paminėtini ir M. Šalčiaus fonde esantys buities dokumentai, ypač daug sąskaitų už pragyvenimą įvairiuose viešbučiuose, mokesčių kvitai. Kelionėse M. Šalčius buvo sukaukęs ir nemažą pluoštą vizitinių kortelių, tiek pavienių asmenų, tiek ir įvairių įstaigų ir organizacijų adresų, kuriuos artimieji sudėjo į keletą albumų, taip pat jis saugojo bilietus iš savo kelionių. Jo fonde nemažai rekomendacinių laiškų, kurie labai praversdavo keliaujant iš vienos šalies į kitą, garantuodavo geresnę priėmimą svetur. Fonde yra dukros R. Šalčiūtės-Savickienės surinktos spaudos iškarpos su straipsniais apie tėvą. Be rankraštinės medžiagos, tiesiogiai susijusios su M. Šalčiaus gyvenimu ir veikla, išskirtini keletas šeimos asmens dokumentų: jo žmonos Bronislavos Šalčiuvienės pasas, išduotas 1907 m. birželio 30 d., dukrų Aldonos Šalčiūtės Kauno miesto pradinės mokyklos I ir II skyrių, Danutės Šalčiūtės „Aušros“ mergaičių gimnazijos Kaune III ir IV klasės baigimo pažymėjimai. Fonde esančiuose daugiau nei 90 žmonos B. Šalčiuvienės laiškų daugiausia aptariami šeimos buitės, M. Šalčiaus straipsnių spausdinimo reikalai. Artimų M. Šalčiaus giminaičių, pažįstamų JAV laiškuose yra užuominų ir apie M. Šalčių.

Ikonografinio palikimo didžiąją dalį sudaro M. Šalčiaus darytos nuotraukos ir fotonegatyvai iš jo kelionių po pasaulį: Čekiją, Indiją, Iraną, Braziliją, Argentina, Urugvajų ir kitas šalis. Kai kurios nuotraukos be anotacijų, fotonegatyvai iš kelionių nėra identifikuoti. Šiomis nuotraukomis jis iliustruodavo savo knygas ir straipsnius. Paminėtinos nuotraukos, kuriose M. Šalčius su JAV lietuviais, Anglijos studentais, Argentinos lietuviais. Įdomios ir kitų asmenų nuotraukos: Amerikos lietuvių muzikantų grupinė nuotrauka, Jeruzalės muftijaus Juzufu, JAV lietuvių visuomenės veikėjų Konstantino Norkaus, Jono Strimaičio, Antano Žymanto, Jono Kulio, Kazio Draugelio portretinės nuotraukos, dailininko J. Rimšos parodos atidarymo La Pase (Bolivija) nuotrauka. M. Šalčiaus giminaičių Petronių, Strukčinskų šeimų, brolio Petro Šalčiaus, Giršos Dubiovsio, brolio Jono Šalčiaus vestuvių nuotraukos vertingos XX a. pradžios fotografijos meniui, to laikotarpio žmonių tipams atspindėti. Nuotraukos darytos žinomų Lietuvos provincijos fotografų C. A. Jasboino, K. Berzino, J. Fišerio, M. Buchgalterio. Keliolika „The Times“ laikraščio redakcijos siųstų nuotraukų Lietuvos dienraščiams, kuriose užfiksuoti įvairūs politiniai, visuomeniniai, socialiniai 1925 m. įvykiai Anglijoje. Kitoje nuotraukų pusėje yra išlikusios anotacijos.

M. Šalčiaus sukauptas archyvas – tai labai įvairiapusis mūsų tautos pedagogikos, turizmo, spaudos, diplomatijos, lietuvių išeivijos istorijos šaltinis. Šią įvairovę sąlygojo be galo platus M. Šalčiaus interesų ratas, pedagoginė ir žurnalistinė patirtis, pradedant nuo pirmųjų straipsnių švietimo, vaikų auklėjimo, savišvietos temomis, skaitinių knygelių vaikams parengimo iki gausių ir profesionalių korespondencijų iš kelionių po įvairias pasaulio šalis daugeliui Lietuvos laikraščių, paskaitų, publikacijų lietuvių, anglų, rusų, ispanų kalbomis užsienio spaudoje parengimo, supažindinant su Lietuvos kultūra bei susidariusia politine situacija šalyje, knygų turizmo propagavimo Lietuvoje, jos istorijos, kelionių įspūdžių, studijų Tolimųjų Rytų šalių politikos ir kitais klausimais išleidimo, jo dalyvavimas visuomeninėje politinėje veikloje, bei susiklosčiusios

istorinės aplinkybės. M. Šalčiaus rankraštinių dokumentinių palikimo fizinė būklė gana gera, tačiau dalis rankraščių turi defektus, ypač atvirlaiškiai, siųsti iš įvairių pasaulio šalių. Daugelio straipsnių rankraščių parašymo data nenurodyta, kai kurie iš jų fragmentiški. M. Šalčiaus fonde esanti rankraštinė medžiaga nevienodai informatyvi vienai ar kitai mokslo sričiai. Pakankamai išsamios informacijos galima rasti pedagogikos, spaudos, lietuvių emigracijos istorijai, kitoms sritims – vertingi atskiri pastebėjimai, užrašai, visuomeninės bei darbinės veiklos dokumentuose, M. Šalčiaus bei įvairių asmenų laiškuose esančios žinios. Su šiuo rankraštiniu palikimu vertėtų susipažinti tyrinėtojų, norintiems iš naujo pažvelgti į pedagogo, publicisto, keliautojo, visuomenės veikėjo M. Šalčiaus asmenybę, besidomintiems mūsų tautos praeitimi.

- ¹ Gargasaitė, Dalia, Šalčiūtė-Savickienė, Raminta. Keliautojo, publicisto ir rašytojo Mato Šalčiaus knygos // Bibliografija : mokslo darbai. – 1995, p. 83-89.
- ² Šalčiūtė-Savickienė, Raminta. Mato Šalčiaus raštai ir jų leidimai // Bibliografija : mokslo darbai. – 1996, p. 74-75.
- ³ Šalčius, Matas. Autobiografija. [1908]. Lietuvos nacionalinė biblioteka Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau LNB RKRS F189 – Mato Šalčiaus fondas). F189-2, lap. 1.
- ⁴ Ten pat, lap. 10.
- ⁵ Kauno gimnazijos keturių žemesnių gimnazijos klasių baigimo atestatas, išduotas Matui Šalčiui. Kaunas, 1907.IV.6. LNB RKRS. F189-4, lap. 1.
- ⁶ Šalčius, Matas. Mokykla ir gyvenimas: 1905–1925 : Lietuvos mokytojų prof. s-gos 20 metų sukaktuvėms paminėti jubiliejinis numeris. – Kaunas, 1925. – P. 121.
- ⁷ Šalčius, Matas. Užrašų knygelė. [1913]. LNB RKRS. F189-276, lap. 40.
- ⁸ Šalčius, Matas. Mokykla ir gyvenimas ..., p. 123.
- ⁹ Šalčius, Matas. Laiškas Bronislavai Rožanskaitei [Skuodas], [1910].IX.28. LNB RKRS. F189-318, lap. 8.
- ¹⁰ Ten pat.
- ¹¹ Ten pat, lap. 9.
- ¹² Šalčius, Matas. Tyrinėjimai pedagogijos srityje pritaikinant prie Lietuvos. [1911]. LNB RKRS. F189-197, lap. 18.
- ¹³ Šalčius, Matas. Mokykla ir gyvenimas ..., p. 128.
- ¹⁴ Kauno gubernijos Liaudies mokyklos inspektoriaus raštas Matui Šalčiui. Kaunas, 1911.IX.8. LNB RKRS. F189-5, lap. 1.
- ¹⁵ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Vytogala, 1912.IX.10. LNB RKRS. F189-318, lap. 40.
- ¹⁶ Auryla, Vincas. Lietuvių vaikų literatūra. – Vilnius, 1986. – P. 57.
- ¹⁷ Rucevičius, Antanas. Laiškas Matui Šalčiui. Vilnius, 1915.I.4. LNB RKRS. F189-520, lap. 3.
- ¹⁸ Šalčius, Matas. Laiškas Kazimierui Būgai. Kaunas, 1921.VI.17. LNB RKRS. F22-147, lap. 1.
- ¹⁹ Būga, Kazimieras. Laiškas Matui Šalčiui. Kaunas, 1921.VI.12. LNB RKRS. F189-356, lap. 1.
- ²⁰ Šalčius, Matas. Mokykla ir gyvenimas ..., p. 133.
- ²¹ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Petrapilis, 1913.XII.25. LNB RKRS. F189-319, lap. 21.

- ²² Šalčius, Matas. Laiškas Mykolui Rožanskui. Maskva, 1915.I.23. LNB RKRS. F189-308, lap. 1.
- ²³ Šalčius, Matas. Laiškas Petriui Šalčiui. Worcesteris, 1916.II.1. LNB RKRS. F189-312, lap. 13.
- ²⁴ Šalčius, Matas. Laiškas Petriui Šalčiui. Worcesteris, 1916.III.16. LNB RKRS. F189-312, lap. 16.
- ²⁵ Yčas, Martynas. Nepriklausomybės keliais. – [Chicago (III)], 1991. – P.128.
- ²⁶ Šalčius, Matas. Laiškas Petriui Šalčiui. Worcesteris, 1916.III.16. LNB RKRS. F189-312, lap. 16.
- ²⁷ Šalčius, Matas. Laiškas Petriui Šalčiui. Worcesteris, 1916.IV.14. LNB RKRS. F189-312, lap.19.
- ²⁸ Šalčius, Matas. Laiškas Petriui Šalčiui. Skrantonas, 1916.V.18. LNB RKRS. F189-312, lap. 20.
- ²⁹ Šalčius, Matas. Laiškas Petriui Šalčiui. Skrantonas, 1916.VIII.16. LNB RKRS. F189-312 lap. 25.
- ³⁰ Savickienė, Raminta, Šetkus, Benediktas. Matas Šalčius, 1890–1940. – Vilnius, 1990.
- ³¹ Šalčius, Matas. Laiškas Petriui Šalčiui. Niujorkas, 1917.I.24. LNB RKRS F189-313, lap. 1.
- ³² Virakas, Pranas. Mano gyvenimas ir darbai Amerikoje. Seredžius, 1963. LNB RKRS F27-2, lap. 58.
- ³³ Ten pat, lap. 59.
- ³⁴ Šalčius, Petras. Laiškas Matui Šalčiui. Maskva, 1916.I.28. LNB RKRS. F189-312, lap. 12.
- ³⁵ Šalčius, Matas. Laiškas Petriui Šalčiui. Bostonas, 1917.IX.9. LNB RKRS. F189-313, lap. 15.
- ³⁶ Šalčius, Matas. Laiškas Petriui Šalčiui. 1918.II.7. LNB RKRS. F189-313, lap. 18.
- ³⁷ Selenis, Eduardas. Laiškas Matui Šalčiui. Kaišiadorys, 1934.XI.27. LNB RKRS. F189-530, lap. 1.
- ³⁸ Kirša, Faustas. Tarptautinis rašytojų bendravimas // Pradai ir žygiai. – 1926, Nr. 2/3, p. 40.
- ³⁹ Šalčius, Matas. Kelionės po Ispaniją ir Portugaliją užrašai. 1928.IX.14-15. LNB RKRS. F189-2, lap.180.
- ⁴⁰ Ten pat, lap. 181.
- ⁴¹ Savickienė, Raminta, Šetkus, Benediktas. Matas Šalčius, 1890–1940. – Vilnius, 1990.
- ⁴² Šalčius, Matas. Laiškas dukrai Aušrai Šalčiūtei. Praha, 1929.XI.27. LNB RKRS. F189-315, lap. 2.

- ⁴³ Poška, Antanas. Nuo Baltijos iki Bengalijos: aštuonerių metų kelionė po Europą, Afriką ir Aziją. – Klaipėda, 2002. – [D.] 1, p. 26.
- ⁴⁴ Šalčius, Matas. Laiškas dukrai Ramintai Šalčiūtei. Plana, 1929. XI.29. LNB RKRS. F189-317, lap. 4.
- ⁴⁵ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiūvienei. Atėnai, 1929.XII.29. LNB RKRS. F189-323, lap. 23.
- ⁴⁶ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiūvienei. Viena, 1929.XII.3. LNB RKRS. F189-323, lap. 20.
- ⁴⁷ Šalčius, Matas. Svečiuose pas 40 tautų. Kaunas, 1935. LNB RKRS. F189-138, lap. 418.
- ⁴⁸ Poška, Antanas. Nuo Baltijos iki Bengalijos ..., p. 231.
- ⁴⁹ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiūvienei. Teheranas, 1930.X.24. LNB RKRS. F189-324, lap. 13.
- ⁵⁰ Ten pat.
- ⁵¹ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiūvienei. Batavija, 1931.IX.17. LNB RKRS. F189-324, lap. 24.
- ⁵² Šalčius, Matas. Laiškai žmonai Bronislavai Šalčiūvienei. Kaunas, 1934.VII.9, VII.16. LNB RKRS. F189-325, lap. 14-15.
- ⁵³ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiūvienei. [Buenos Airės], 1936.IV.24. LNB RKRS. F189-326, lap. 5.
- ⁵⁴ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiūvienei. Montevideo, 1936.VIII.14. LNB RKRS. F189-326, lap. 7.
- ⁵⁵ Ten pat.
- ⁵⁶ Šalčius, Matas. Ko mes sikiame? 1936. LNB RKRS. F189-90, lap. 4.
- ⁵⁷ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiūvienei. Buenos Airės, 1937.IV.21. LNB RKRS. F189-326, lap. 13.
- ⁵⁸ Ten pat, lap. 16.
- ⁵⁹ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiūvienei. Buenos Airės, 1938.VIII.4. LNB RKRS. F189-326, lap. 20.
- ⁶⁰ Ten pat.

Summary

Archival Legacy of Matas Šalčius – Journalist, Traveller, Public and Cultural Figure – at the National Library of Lithuania

Dalia TARAILIENĖ

In 1995 and 1997 Martynas Mažvydas National Library of Lithuania obtained the archival collection of Matas Šalčius, a prominent traveller, educator, and public figure, donated by his daughter Raminta Šalčiūtė-Savickienė. It comprises biographic material, documents on his creative, professional and public activities, his huge correspondence, household and iconic documents, documents of his family members and relatives as well as documents belonging to some organizations.

The diverse character of M. Šalčius' manuscript documentary legacy was determined by his active involvement in various spheres of social and research activity. The collection has plenty of useful material for historical research of national culture, pedagogy, printing, travelling, diplomacy, and Lithuanian emigration. A considerable number of articles on education, upbringing of children, and self-education, some children's books from the series *Mokyklos knygynas*, the reader series *Žinynėlis*, and manuscripts of Lithuanian language and mathematics textbooks reveal M. Šalčius' interests in professional pedagogy.

M. Šalčius' publicistic and travelling activities are evident from his descriptions of extensive worldwide travels, the manuscripts of articles for newspapers, such as *Savivaldybė*, *Lietuva*, *Lietuvos aidas*, *Mūsų rytojūs*, etc., the documents of the Kaunas branch of the World Association of the Writers PEN club, the Lithuanian Union of Tourism Organizations, and the Lithuanian Union of Writers and Journalists, the material on the reporters classes at the Trimitas newspaper, the drafts of his books *Svečiuose pas 40 tautų*, *Vadovas po gražiąsias Lietuvos vietas*, his study *Kova dėl Tolimųjų Rytų*, and other works.

The abundant correspondence with Lithuanian public and cultural figures in the USA, and his letters to the wife Bronislava Šalčiūviene and the brother Petras Šalčius provide material on the life of the Lithuanian emigrants in the USA and South America.

The collection includes a number of M. Šalčius' personal documents and visiting cards. The majority of the iconic documents are photographs from M. Šalčius' worldwide travels.

Senosios lietuviškos knygos iliustracijos (1547–1864)

Sandra KULIEŠIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. s.kuliesiene@lnb.lt

Senąja lietuviška knyga vadinami visi leidiniai lietuvių kalba, išleisti 1547–1864 metais. Šiuo laikotarpiu buvo išleistos 1565 lietuviškos knygos. Produktiviausi buvo Vilniaus bei Karaliaučiaus leidėjai. Pirmoji lietuviška knyga išėjo 1547 m. – visam šimtmečiui praėjus po spaudos išradimo. Todėl jos meninei bei poligrafiniai raidai turėjo įtakos jau pažengusios europinės spaudos bei knygos meno tradicijos. Šis straipsnis skirtas tik vienam iš vidinių knygos apipavidalinimo elementų – iliustracijų meniškumui apibūdinti. Iliustracijoms priskiriamos vinjetės, frontispisai, siužetinė iliustracija. Šie knygų puošybos elementai apžvelgiami atskiruose skirsniuose. Išorinis ir vidinis senosios lietuviškos knygos apipavidalinimas amžiams bėgant kito labai nežymiai. Tų laikų knygos menas turėjo savo ypatumų, individualių bruožų. Todėl senoji knyga, būdama tautinės kultūros paminklas, gali būti diskusijų bei tyrinėjimų objektas, juolab kad šios kuklios lietuviškos knygos meno užuomazgos buvo pagrindas suklestėti šiuolaikiniam tautiniam knygos menui Lietuvoje.

Reikšminiai žodžiai: senoji lietuviška knyga; knygos menas; iliustracijos; vinjetės; frontispisai; siužetinė iliustracija.

Įvadas

„Niekas tiek nepasitaravo žmogui, niekas neiškėlė taip aukštai jo dvasios ir niekas tiek nekeitė kartu su žmogumi, kaip knyga“¹ – šie poetiški Justino Marcinkevičiaus žodžiai – tarsi įvadas į sudėtingą ir daugiaaspektį senosios lietuviškos knygos pasaulį. Knyga – mokslas ir menas, pažanga ir istorija. Ji neįkainojamas progreso liudininkas ir kriterijus. Į senąją knygą žvelgiame kaip į kultūros paminklą, laikome ją dabartinių knygos meno šedevrų pirmtake, senųjų spaudinių apipavidalinime išvelgiame knygos meno tradicijų ištakas.

Kokią knygą mes laikome senąja knyga? Istorikas V. Abramavičius pateikia tokį apibūdinimą: „Senaisiais spaudiniais, apskritai, vadinama leidiniai įvairiomis kalbomis, išspausdinti iki 1799 m. Knygos, išleistos vėliau, priskaitomos prie naujųjų leidinių. Lietuviškai knygai dėl įvairių istorinių priežasčių toks suskirstymas ne visai tinka. Lietuviško senojo spaudinio datą tenka nukelti žymiai toliau, bent ligi XIX a. vidurio.“² Šiam skirstymui neprieštaravo Lietuvos TSR knygų rūmų kolektyvas, sudarydamas „Lietuvos TSR bibliografijos“ serijos A pirmąjį tomą, kuriame suregistravo 1547–1861 m. lietuviškas knygas³. Jie senosios lietuviškos knygos amžiaus riba laiko 1861 m. 2001 m. kovo mėn. 22 d. Nacionalinės retrospektyviosios bibliografijos redaktorių kolegijos pasitarime „Dėl senų

Lietuvos knygų chronologinių ribų“ sutarta „šią datą koreguoti ir seniausiojo lietuviškų knygų periodo riba laikyti ne 1861, o 1864 m., t. y. spaudos draudimo Lietuvoje pradžios datą“, – pastebi Alma Braziūnienė⁴. O pasak prof. D. Kauno, „šiuo žingsniu siekiama ištaisyti sovietmečio partinių ideologų primestą lietuviškos knygos istoriografijos periodizacijos iškraipymą.“⁵ Todėl šio darbo objekto – senosios lietuviškos knygos meno – aptarimui ir buvo pasirinktos tokios chronologinės ribos: 1547–1864 m.

Tyrimo tikslas – atskleisti senosios lietuviškos knygos meno užuomazgas, jo raidos ypatybes ir bendruosius bruožus, iliustracijų santykį su teksto turiniu, Didžiosios ir Mažosios Lietuvos knygų apipavidalinimo giminystę ir skirtumus. Iki šiol senosios lietuviškos knygos menas yra nepakankamai ištyrinėta tema. Ji svarbi ir aktuali, apimanti daugelį kultūrinių klodų. Vienas jų – vidinis knygos apipavidalinimas. Jo studija leidžia perteikti knygos meno istorijos ištakas ir raidą.

Pagrindinė straipsnio tema skirta tik vienam iš vidinių knygos apipavidalinimo elementų – iliustracijų meniškumui apibūdinti. Iliustracijos čia suskirstytos į smulkesnius skirsnius: vinjetes, frontispisus, siužetines iliustracijas. Aptardami surinktą medžiagą pateiksime įdomesnių ar tipiškiausių vinječių, frontispisų, siužetinių iliustracijų iš senųjų lietuviškų knygų pavyzdžių.

Stripsnio autorė senosios lietuviškos knygos menu

susidomėjo dar studijuodama Vilniaus universitete ir šia tema 1983 m. apgynė diplominį darbą „Senosios lietuviškos knygos menas“ (vadovas D. Kaunas). Pagrindinis tyrimo šaltinis buvo ir tebėra originali lietuviška knyga.

De visu autorė peržiūrėjo apie 500 egz. knygų, kurių didesnė dalis – XIX a. pirmosios pusės leidiniai. „Lietuvos TSR bibliografijos“ autorių duomenimis, 1547–1864 m. laikotarpiu Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje buvo išleistos 1565 knygos⁶. Daugelis jų neišliko iki mūsų dienų, todėl minėtoje bibliografijoje aprašytos pagal šaltinius, mikrofilmus, fotokopijas ar defektuotus egzempliorius. Dalis senųjų lietuviškų knygų yra saugomos užsienio bibliotekose. Renkant medžiagą, buvo naudotasi tik Lietuvos mokslinių bibliotekų fondais.

Istoriografija

Senosios lietuviškos knygos meno istoriografija nėra plati. Vienas pirmųjų apie jas prabilo prof. P. Galaunė straipsnyje „Lietuvos knygos meno raidos metmenys XVI–XVII amžiuose“⁷. Jame autorius apžvelgė grafikos meno pasireiškimus pirmosiose Lietuvoje spausdintose knygose, trumpai aptarė penkių M. Mažvydo knygelių meniškąją pusę, paminėjo M. Daukšos „Postilės“ antraštinio lapo apipavidalinimą. Išsamesnę studiją apie M. Mažvydo knygų meniškumą P. Galaunė pateikė pirmosios lietuviškos knygos jubiliejui skirtam rinkiniui „Senoji lietuviška knyga“⁸. Autorius aptarė kiekvienos iš penkių knygelių antraštinių lapų apipavidalinimą, šriftą, inicialus. Abu minėti dailininko darbai senosios lietuviškos knygos meno klausimais, iš naujo suredaguoti ir papildyti nauja medžiaga, tais pačiais pavadinimais buvo įtraukti į P. Galaunės straipsnių rinkinį „Dailės ir kultūros baruose“⁹. Mes vertiname prof. P. Galaunę, kaip pirmąjį senosios lietuviškos knygos specialistą, kalbėjusį, nors ir epizodiškai, apie senosios lietuviškos knygos meną.

Bendrais bruožais senosios lietuviškos knygos meną aptarė M. Ročka apžvalgoje „Lietuviškos knygos raidos bruožai (1547–1861)“, kurią randame „Lietuvos TSR bibliografijos“ pirmo tomo įžangoje¹⁰. Tai vienas nuoseklesnių darbų, tačiau jo apimtis – vos keturi puslapiai. Apžvalgoje minimi senosios lietuviškos knygos antraštiniam lapui, šriftui, formatui, iliustracijoms būdingi bruožai, jų kaita, tobulėjimas ar menkėjimas įvairiais istoriniais laikotarpiais.

I. Petrauskienė monografijoje „Vilniaus akademijos spaustuvė (1575–1773)“¹¹, aptardama spaustuvės leidinių poligrafines ypatybes, bendrame kontekste pamini ir ten išleistų lietuviškų knygų išvaizdą – M. Daukšos „Katekizmo“ ir „Postilės“, J. Morkūno „Postilės“, K. Sirvydo „Punktay sakimu“ ir kt.

Lietuviškos knygos apipavidalinimo klausimus „Knygos istorijoje“¹² aptarė prof. L. Vladimirovas, kalbėdamas apie

XVI–XVII a. Prūsijos lietuvių spaudos paminklus: M. Mažvydo knygos, B. Vilento „Enchiridiono“, J. Bretkūno „Postilės“, Vilniaus Akademijos spaustuvės knygų apipavidalinimo meną (K. Sirvydo „Punktay sakimu“, M. Daukšos „Katekizmas“, K. Sirvydo žodynas) ir jų leidybos produkciją.

G. Raguotienės knygoje „Šimtas knygos mįslių“¹³ viena iš mįslių skirta knygų apipavidalinimui. Joje autorė kalba ir apie senųjų lietuviškų knygų meną, paminėdama svarbiausius jo raidos bruožus nuo M. Mažvydo „Katekizmo“ iki K. Nezabitauskio elementoriaus (1824).

Iš publikacijų periodikoje senosios lietuviškos knygos menui yra skirtas V. Kisarauskio straipsnis „Senąsias lietuviškas knygas bevertant“¹⁴. Autorius labai šiltai kalba apie šias knygas, kompleksiskai aptardamas kai kuriuos jų apipavidalinimo niuansus, daugiau dėmesio skirdamas XIX a. pradžios lietuviškai knygai. Be glaustos konkrečių knygų iliustracijų analizės (J. Kasakauskio „Rožančiaus“ ir K. Nezabitauskio elementoriaus), dailininkas apžvelgia ir tokius knygos meno apipavidalinimo elementus, kaip antraštinis lapas, šriftas.

V. Auryla ir V. Žukas straipsnyje „Iš lietuvių pedagogikos istorijos“¹⁵ kalbėjo apie K. Nezabitauskio elementoriaus teksto ir iliustracijų santykį, teigė, kad šis elementorius laikomas pirmąja iliustruota lietuviška knyga vaikams.

Vieną iš sudėtinių knygos apipavidalinimo elementų – šriftą aptaria V. Užtupas straipsnyje „Lotyniškojo šrifto įsigalėjimas lietuvių poligrafijoje“¹⁶. Autorius pateikia gana išsamią informaciją apie šriftus, vyravusius Lietuvos ir Mažosios Lietuvos knygose nuo jų spausdinimo pradžios iki XIX a., konkrečiais pavyzdžiais iliustruodamas lotyniško šrifto veržimąsi į lietuviškos knygos puslapius, gotiško šrifto „grynėjimą“ Mažosios Lietuvos lietuviškuose leidiniuose.

J. Tumelio straipsnis „Vieno raizinio kelias“¹⁷ skirtas senųjų lietuviškų knygų meno šedevrų – M. Daukšos ir J. Morkūno postilių antraštinių lapų aprėminimo problemai: kaip šis raizinytas pateko į Lietuvą, kokiuose leidiniuose buvo panaudotas anksčiau.

Senosios lietuviškos knygos meno klausimai glaudai aptariamai „Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“¹⁸ straipsniuose „Knygrištystė“ ir „Knygų grafika“. Šia tema rašoma enciklopediniame žodyne „Knygotyra“¹⁹ ir šiuo metu leidžiamoje „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“²⁰.

Pažymėtina, kad, be minėtų straipsnių enciklopedijose, pastaruosius 20 metų naujų išsamių studijų ar apibendrinančių publikacijų konkrečia senosios lietuviškos knygos iliustracijų meniškumo tema taip ir nepasirodė.

Du straipsniai knygos meno tematika išspausdinti „Knygotyros“ tome, skirtame pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakčiai paminėti: Aistė Palušytė aprašo emblemines iliustracijas Jonušui Radvilai (1612–1655) dedikuotuose leidiniuose²¹, Jolita Liškevičienė aptaria XVI a. pab.–XVII a. Vilniaus spaustuvių knygų grafiką,

užsibrėždama tikslą „bendrais bruožais nužvelgti meninį iliustracijų pobūdį ir pagrindines minėto laikotarpio knygų apipavidalinimo tendencijas.“²² Anot autorės, tai kelios pastabos Vilniaus knygų grafikos meniškumo klausimu.

Plačiai žinomuose senajai knygai skirtuose kapitaliniuose darbuose nagrinėjamas arba kitas aspektas, arba tam tikras siauras laikotarpis, arba kiti knygos meno elementai, ar net visai kitas objektas. Pavyzdžiui, prof. D. Kaunas, aptardamas Mažosios Lietuvos lietuviškos knygos raidą 1547–1940 m., savo monografijoje²³ kalba apie poligrafijos uždumazgas bei jos technologijų raidą, knygų repertuaro susiformavimą bei knygų prekybos problemas. Dailininkas V. Kisarauskas knygoje „Lietuvos knygos ženklai, 1518–1918“²⁴ istoriniu aspektu apžvelgia Lietuvos ir Mažosios Lietuvos knygos įrašus, supereklibrisus, knygos antspaudus ir ekslibrisus, aptaria šių knygos ženklų tyrinėjimą, nurodo Lietuvos knygos ženklų rinkėjus bei rinkinius. J. Liškevičienė leidinyje „XVI–XVIII amžiaus knygų grafika: herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose“²⁵ aptaria vieną knygos meno elementą – baroko laikmečio herbines iliustracijas Lietuvos knygoje, o naujausiame savo veikale „Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos“²⁶ atskleidžia emblema (vaizdo ir teksto samplaiką arba nedalomą žodžio ir vaizdo jungtį), kaip reiškinį, XVII a. Vilniaus spaustuvių leidiniuose, aptardama dvi skirtingas vaizdavimo tradicijas – embleminę ir herbinę. Literatūrologė dr. E. Patiejūnienė gausiai iliustruotame puošniame foliante „Brevitas ornata: mažosios literatūros formos XVI–XVII a. LDK spaudiniuose“²⁷ kalba apie senąsias knygas, kaip literatūros kūrinius, atskleisdama senosios lotynų kalbos paslaptis.

Apibendrinant istoriografinę medžiagą, tenka pastebėti, kad ji neatliepia straipsnio autorės temai ir yra negausi: keli bendro pobūdžio nedidelės apimties straipsniai, epizodiški paminėjimai apie senosios lietuviškos knygos meną žinomų autorių stambiuose darbuose, vienas kitas straipsnis kokiu nors siauru šios tematikos klausimu. Pažymėtina, kad beveik visa aptartoji literatūra buvo skirta XVI–XVIII a. lietuviškai knygai. Didžiausios dalies senųjų lietuviškų knygų, išleistų XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmoje pusėje, apipavidalinimo menas liko šešėlyje. Taigi menkas temos ištyrinėjimo lygis, nepakankama atida šiai problematikai Lietuvoje ir paskatino skelbti šio tyrimo medžiagą.

Senosios lietuviškos knygos leidimo bruožai

Spausdinta lietuviška knyga atsirado visu šimtmečiu vėliau už Europos knygą, jau turėjusią savas tradicijas. Todėl lietuviška knyga vystėsi veikiama bendrų spaudos tradicijų ir techninių pasiekimų. Spausdinta knyga Lietuvoje ėmė plisti paskutiniaisiais XV a. dešimtmečiais ir XVI a.

pradžioje. Tai lėmė krašto ekonominio gyvenimo kilimas, miestų augimas, prekybinių santykių plitimas. Stiprėjo kultūriniai ryšiai su tomis šalimis, kur knygų spausdinimas jau buvo įsigalėjęs, iš ten ir buvo įvežamos knygos į LDK²⁸. Senąsias lietuviškas knygas galima skirti į spausdintas Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje. Toks skirstymas čia pateikiamas dėl tos priežasties, kad leidimo vieta tuo metu lėmė vienokios ar kitokios kultūros įtaką lietuvių nacionalinės kultūros formavimuisi, t. y. Lietuvos knygai darė poveikį lenkiškoji bei Rytų slavų kultūra, o Mažosios Lietuvos knygai – vokiškoji. Vilnius ir Karaliaučius buvo du svarbiausi lietuviškos knygos leidimo ir spausdinimo centrai. Šiuose miestuose veikė daugiausia spaustuvių, leidusių lietuviškas knygas. Iki 1861 m. Vilniuje lietuviškas knygas spausdino 19 spaustuvių, o Karaliaučiuje – 15. Iš viso Vilniuje buvo išspausdinta apie 600, Karaliaučiuje – apie 400 spaudinių lietuvių kalba. Kiti lietuviškų knygų leidimo centrai – Tilžė, Gumbinė, Klaipėda, Mintauja, Peterburgas – davė kur kas mažesnę dalį lietuviškų spaudinių. Lietuviškas knygas spausdino iš viso 79 spaustuvių, veikusios Didžiojoje Lietuvoje, Mažojoje Lietuvoje, Vokietijoje ir kituose kraštuose²⁹. „Vilniaus miestas, 1522 metais išleidęs į pasaulį pirmąją baltarusišką knygą, o po šešių dešimtmečių – ir pirmąją latvišką knygą, dėl įvairių priežasčių, deja, netapo pirmosios lietuviškos knygos gimtine.“³⁰ Garbė išspausdinti pirmąją lietuvišką knygą – M. Mažvydo „Katechismusa prasty žadei, makslas skaitima rašta yr giesmes...“ (1547) – teko Mažosios Lietuvos spaustuvininkui H. Veinreichui. Vėliau jis išspausdino dar vieną M. Mažvydo knygelę „Giesmė š. Ambraziejiaus bey š. Augustina ... išgulditas per M. Mossuida Vaitkuna...“ (1549). Įspūdingas yra tas faktas, kad XIX a. pirmoje pusėje (iki 1861 m.) iš viso buvo išleista beveik du kartus daugiau lietuviškų knygų negu per visą 250-ties metų laikotarpį – nuo pirmosios lietuviškos knygos iki 1800 m.³¹ Turinio požiūriu aptariamo laikotarpio (1547–1861) lietuviškos knygos skiriamos į dvi, religinių ir pasaulietinių, knygų grupes. Suprantama, kad vyraujančią vietą užėmė religinio turinio spauda. Ją sudarė tradicinės religinių knygų, skirtų liturginiams ar propagandiniams tikslams, rūšys: katekizmai, biblijos, giesmynai, malda-knygės, pamokslų knygos.

Pasaulietinių knygų žymiai padaugėjo XVIII a. pab. Mažojoje Lietuvoje, vėliau jų skaičiumi pirmavo Didžioji Lietuva. XIX a. išleidžiamų pasaulietinių lietuviškų knygų pavadinimai sudarė didesnę visų knygų pavadinimų dalį. Ši persvara rodo išaugusią spaudos reikšmę įvairiose gyvenimo srityse, didesnę mokslo, švietimo prienamumą³².

Nuo XVIII a. pab. iki spaudos draudimo pradžios lietuviškų knygų leidimo bruožai išsamiai išdėstyti Aušros Navickienės straipsnyje „Lietuviškų knygų leidėjai ir jų leidiniai 1795–1864 m.“³³

Knygos meno sąvoka

„Kuo aukštesnės estetinės vertės bus meno produktas, tuo gilesnis ir subtilesnis bus jo vartotojas. Jeigu klausytojas auga kartu su muzika, tai skaitytojas – kartu su knyga“³⁴, ne tik literatūros, bet ir poligrafijos meno kūrinium.

Dabartinės knygos formos, jos konstrukcijos pagrindai susiformavo jau prieš pusantro tūkstančio metų. Materiali knygos sandara kito priklausomai nuo apipavidalinimui naudotos medžiagos, gamybos technologijos, poligrafinių procesų kaitos, jų tobulėjimo. Tiesa, pagrindinės materialios dalys – knygos blokas ir apdaras – visada stabilios. Elementai, sudarantys knygos bloką – antraštinis lapas, tekstas, iliustracijos, informacinės knygos priemonės – vadinami vidiniais knygos elementais, knygos formatais, apimtis, apdaras, priešlapai – išoriniais.

Knygos menas – sudėtingas sintetinis menas, organiškai jungiantis literatūrą, grafiką, poligrafiją. Knygos kūrimo proceso rezultatas – vieningas knygos ansamblis. Šio kūrinio elementai turi neprieštarauti vienas kitam ir knygos dvasiai, turėti savo vietą ir paskirtį, paklusti bendrai knygos kompozicijai. Pagrindinis knygos apipavidalinimo principas – absoliuti visų knygos elementų harmonija. Meniška apipavidalintą knygą galima apibūdinti labai skambiai, muzikaliai, kaip menotyryninkas A. Indriulaitis: „...dailiai išleista knyga žavi mus savo „architektonika“ ar „orkestruote“, atskirų dalių sąskambiais, harmonija, struktūros vieningumu.“³⁵ Kompozicija – knygos vieningumo, jos elementų ansambliskumo pagrindas. Šio organizuojančio prado dėka, naudojant tokias priemones kaip simetrija ir asimetrija, dinamika ir statika, kontrastai ir niuansai, ritmas, proporcijos, faktūra ir spalva, rankraštis įgauna meninę poligrafinę formą.

Kurdamas knygą, dailininkas naudoja standartines (knygų formatai, spaustuviniai šriftai, įrišimo būdai, popierius ir kt.) bei individualias (knygos dekoratyvinių elementų ar iliustracijų piešiniai ir visų knygos elementų sukomponavimas) plastinės išraiškos priemones. Knygoje, kaip meno kūrinyje, vertiname sumanymą ir maketą, apipavidalinimą, šrifto ypatybes, iliustracijų charakterį, reprodukcijų kokybę. Galima išskirti kelias dailininko apipavidalintojo sprendžiamas problemas: knygos maketavimas, dekoratyvinis apipavidalinimas, iliustravimas, leidinio tipizavimas. Leidinio stilistines ypatybes įvairiais laikotarpiais nulemdavo tai, kurios iš šių problemų buvo laikomos pagrindinėmis. Svarbiausią dailininko uždavinį, apipavidalinant leidinį, didžia dalimi sąlygoja literatūros rūšis. Pavyzdžiui, apipavidalinant grožinės literatūros kūrinių, svarbiausios bus knygos iliustravimo bei dekoravimo problemos, o mokslinę literatūrą – maketavimas (konstravimas)³⁶. Tačiau knygos, kaip ir žmonės, skiriasi viena nuo kitos ir išvaizda, ir turiniu, kaip ir žmonių, jų išorė ne

visada atitinka vidų. Todėl ugdant knygos meno tradicijas reikėtų stengtis, kad tie neatitikimai būtų kuo mažesni³⁷.

Vidinis knygos apipavidalinimas

Amžiams bėgant knygos forma, konstrukcija mažai tesikeitė. Kiekvienos tautos knygos formavimosi procesas turėjo savitų bruožų, tačiau pagrindiniai vystymosi etapai buvo bendri. Knygos menui didelę įtaką darė bendrieji dailės stiliai. Nustatant knygos apipavidalinimo stilių, būtina atsižvelgti į principinius jos konstrukcijos ypatumus, vaizdinės teksto interpretacijos būdus. Stiliaus savybes perteikia ne tik grafiniai elementai (ilustracijos, šriftas, ornamentai), bet ir bendras kompozicinis knygos sprendimas. Tai įrodo spausdintos knygos meno istorija. Ypatinai daili, sudėtingos meninės struktūros buvo XIII–XV a. Vakarų Europoje klestėjusio gotikinio stiliaus knyga. Jai būdingas kampuoatas, ritmiškas šriftas, dinamiškas, aštrių formų augalinis ornamentas puslapių laukuose, aprėminantis tekstą ir miniatiūras.

XV a. pradžioje Italijoje dėl renesansinio judėjimo įtakos knygoms puošti buvo naudojami antikinės architektūros ir ornamentikos motyvai³⁸. Pirmosiose spausdintose knygose buvo naudojamas gotiškas šriftas, spalvinis tonavimas atliekamas rankiniu būdu. Jau XV a. pabaigoje įsigali juodos ir baltos spalvų knygos koloritas. Knyga įgauna griežtą vidinę struktūrą, atsiranda antraštinis lapas. XVI a. mokslinio turinio knygose vyravo informacinio pobūdžio iliustracija, dažniausiai atliekama ksilografijos technika – įrengimų, anatominių schemos, astronominiai brėžiniai. Alegorinės grafikos atsiradimą skatino siekimas vizualiai perteikti abstrakčias sąvokas³⁹. Iki pat XIX a. pradžios knygos menas tobulinamas, vadovaujantis dar XVI a. įsigalėjusiais principais. Išliko simetrinė antraštinio lapo kompozicija, teksto aprėminimas užsklandomis, bordiūrinėmis juostelėmis.

XVII a. ksilografiją išstumia vario graviūra, pasižyminti tobulesnėmis išraiškos priemonėmis, detalesniu piešiniu. Giliaspaudės graviūros atsiradimas suskaidė knygos spausdinimą į du etapus: iš pradžių spausdinama graviūra, o vėliau tekstas⁴⁰. Dažnai ji buvo spausdinama atskirai, o knygoje įdedama įklijų pavidalu.

XVIII a. knyga pasižymi ypatingu dekoratyvumu: ornamentuoti antraščių šriftai, spalvoto popieriaus priešlapai (dažnai marmurinio piešinio). Išsivysto nutolusi nuo konkretaus teksto įvadinė iliustracija. XVIII a. pabaigoje klasicizmo stiliumi apipavidalintose knygose santūriau naudojami ornamentai, kompozicija tampa konstruktyvesnė, griežtesnė. Atsiranda geometriškas, sausokas šriftas. Pasaulietinio turinio knygos leidžiamos beveik be puošmenų.

Staugus stilistinis lūžis knygų apipavidalinimo srityje vyko XIX a. dvidešimtaisiais metais. Atsirado ekspresyvūs,

kontrastingi antraštinio lapo ir viršelio šriftai, įvairesnė tampa spaustinė ornamentika. Iliustracijos puslapyje komponuojamos laisvai, dažnai dedamos viršelyje – knyga įgauna reklaminį charakterį⁴¹.

Lietuviškai knygai, gimusiai praėjus visam šimtmečiui po spaudos išradimo, neteko išgyventi paties pradinio – inkunabulinio raidos etapo, kuris būdingas XV–XVI a. pradžios Europos knygoms. Pirmosiose spausdintose knygose, palyginti su rankraštinėmis, pasikeitė tiktai raidžių stilius, inicialų, vinječių ir iliustracijų atlikimo technika; rankraštinės knygos būdavo graškčiai iliustruojamos gražiomis miniatiūromis, o spausdintos – panašios vertės medžio raižiniais. Nuo pat pirmosios lietuviškos knygos LDK spaudai būdinga knygos sandara ir poligrafinis apipavidalinimas, nusistovėjęs XVI a. pradžioje kitų Europos tautų spaudos praktikoje⁴². Tais laikais buvo įprasta iliustracijų, ornamentų klišės skolintis ar pirkti iš kitų leidėjų ir naudoti jas saviems poreikiams. Todėl daugelyje senųjų knygų aptinkamos tos pačios graviūros, nors spausdintos jos skirtingais metais, skirtingose spaustuvėse, skirtinguose miestuose ar valstybėse. Ne išimtis šiuo požiūriu buvo ir senoji lietuviška knyga. Tuo mes įsitikinsime aptardami grafikos meno pasireiškimus lietuviškose knygose.

Iliustracijos

Žodis „ilustracija“, verčiant jį pažodžiui iš lotynų kalbos, reiškia „apšvietimą“⁴³. Ši žodžio prasmė tinka ir knygos iliustracijai, kuri, galinti egzistuoti ir kaip savarankiška grafikos rūšis, turi papildyti ar paaiškinti tekstą. Iliustracija galima apibūdinti įvairiais aspektais: pagal jos reikšmę ir vietą knygoje, pagal jos funkciją (ryšį su tekstu), pagal atlikimo techniką. Iliustracijos pagal komponavimą knygoje skiriamos į: frontispisus, vinjetes (atsklandas, užsklandas), siužetines iliustracijas. Pagal knygoje atliekamą funkciją iliustracijos skirstomos į dvi grupes. Pirmajai priklauso mokslinio tipo iliustracijos, paaiškinančios tekstą (piešiniai, brėžiniai, planai, vaizduojantys daiktus bei reiškinius, atskleidžiantys jų konstrukciją, apimtį, faktūrą ir pan.). Antrosios grupės iliustracijos vadinamos meninėmis, jos savitomis išraiškos priemonėmis atskleidžia knygos autoriaus sukurtus paveikslus⁴⁴. Iliustracijas, kurios skiriasi savo vieta knygoje, aptarsime atskiruose šio poskyrio skirsniuose. Bendru visų iliustracijų klasifikavimo principu laikysime jų atlikimo techniką. Kokios grafikos technikos buvo taikomos senųjų knygų iliustravimui? Prof. P. Galau-nė pastebėjo: „Grafika gimė kartu su knyga. Gimė raižinio pavidalu medyje. Ir glaudžiai juodvi susirišo. Ne tik medžiaga – medis, popierius – rišo. Jas jungė juodo-balto harmonijos principai ir vienas siekimas – būti amžino meno kūdikiais.“⁴⁵ Pradėta taikyti dar inkunabulų iliustravimui ksilografija, XV a. pabaigoje pasiekusi viršūnę, XVII a.

jau nebegalėjo patenkinti knygų leidėjų ir var-totojų⁴⁶. Medinėje lentoje nebuvo galima pakankamai tiksliai ir išraiškingai perteikti visų piešinio subtilybių. Tai buvo įmanoma padaryti, naudojant vario plokštelę, kuri, be to, buvo patvaresnė už medžio raižinį. Nepaisant visų kruopštaus piešinio detalių studijavimo galimybių vario graviūroje, XVI a. knygų iliustravimui dar plačiai taikoma ksilografijos technika. Ji pasiteisino dėl savo organiško ryšio su tekstu – iliustracijos ir tekstas buvo spausdinami kartu. Šito nebuvo galima atlikti, naudojant giliaspaudę vario graviūrą. Pastarajai paplisti trukdė dar ir tai, kad jos piešinio tikslumą lėmė labai aukšto lygio meistriškumas. Ypač sunku buvo graviruoti metalą šticheliu. Iškreiptos linijos atitaisyti buvo beveik neįmanoma. XVI a. pradžioje atsirado patobulintas graviravimo būdas aštria adata arba deimantu, vadinamas sausos adatos metodu. Juo buvo išgaunamas dar tikslesnis ir išraiškingesnis piešinys⁴⁷. Nepaisant viso metalo graviravimo sudėtingumo ir brangumo, XVII a. graverio štichelis arba adata beveik visiškai pakeičia medžio raižytojo peiliuką⁴⁸, o trijų matavimų piešinys metalinėje plokštelėje – plokštuminį, medžio raižinio atspaudo piešinį. XVIII a. pabaigoje iliustracijoms, natoms spausdinti buvo atrasta dar tobulesnė technika – litografija⁴⁹. Jos medžiaga – litografinis akmuo. Iliustracijose, atliktose šia nauja technika, buvo išgaunamas subtilesnis tonų ir pustonų žaismas. Skirtingai nuo medžio raižinio ir vario graviūros, litografija vadinama plokščiaja spauda, nes ji spausdinama nuo visai plokščio akmens paviršiaus. Visos žinomos iliustracijų atlikimo technikos istorijos raidoje neatmetė viena kitos. Kiekvienos iš jų pranašumai turėjo savo „gerbėjus“ ir nulemdavo įvairių atlikimo technikų pritaikymo galimybes.

Pirmieji grafikos meno pasireiškimai LDK taip pat aptinkami drauge su pirmomis spausdintomis knygomis jų puslapių pagražinimo ir iliustracijų pavidalu. Lietuviškų knygų iliustravimas priklausė nuo Bažnyčios požiūrio į vaizduojamosios dailės vaidmenį religinėje propagandoje. Liuteroniškoji reformacija, laikydama si princi-po, kad tikėjimo propaganda turi remtis žodžiu, mažiau teskyrė dėmesio knygų iliustravimui. Tuo tarpu Katalikų bažnyčia, religinėje propagandoje labiau vertindama akivaizdumą, prabangą ir iškilmingas priemones, knygų turiniui atskleisti gausiau naudojo iliustracijas. Dėl to iliustracijos lietuviškose knygose skirtingai buvo naudojamos protestantiškoje Mažojoje Lietuvoje ir katalikiškoje LDK⁵⁰.

Iliustruotų lietuviškų knygų padaugėjo tik XVIII a. pabaigoje, supaprastėjus išoriniam knygos apipavidalinimui. Mat autoriai bei leidėjai susirūpino labiau priartinti knygą prie sparčiai gausėjančių ir vis reiklesnių skaitytojų, akivaizdžiau atskleisti jiems knygos turinį. Tai buvo pasiekta vėl naudojant medžio raižybos techniką (XVII a. naudota vario graviūra tapo nerentabili). Medžio raižinius gamino S. Čerskio dirbtuvė Salantuose, kurios dirbiniai buvo naudojami, spausdinant maldaknyges, mažus, pamaldumo

reikmėms skirtus lapelius. Nuo 1819 m. spaudoje vis didesnę vaidmenį vaidino litografija, kuri dėl savo techninių galimybių pradėjo išstumti vario graviūrą⁵¹. Kaip trečiąją grafikos meno šaką mūsų krašte litografiją įgyvendino Vilniaus universitete dirbantis J. Glovackis⁵².

XIX a. žymiai išaugo iliustruotų knygų skaičius. Tai sąlygojo įvairių iliustracijų atlikimo technikų naudojimas, spaustuvių skaičiaus ir bendras spaudos produkcijos padidėjimas. Daugiausia buvo iliustruojamos maldaknygės. Kiek mažiau iliustracijų yra mokymosi knygose, elementoriuose. Aptariamuoju laikotarpiu iš viso pasirodė 150 iliustruotų lietuviškų knygų. Kone visos jos išspausdintos Didžiojoje Lietuvoje, nors pirmoji iliustruota lietuviška knyga 1591 m. pasirodė Karaliaučiuje – J. Bretkūno „Postilla, tatau estī Trumpas ir prastas išguldimas euangeliu...“ Vėliau Mažajoje Lietuvoje leidžiamose lietuviškose knygose buvo visai atsisakyta teksto iliustracijų. Protestantų leidiniuose pasiliko vadinamosios heraldinio pobūdžio iliustracijos (spaustuvių emblemos) bei portretai⁵³.

Vinjetės (atsklandos, užsklandos)

Vinjetė – tipiškiausia iliustracinė senųjų knygų puošmena. Jos gali būti ornamentinės, dekoratyvinės, gali būti siužetinės, teminės, simbolinės. Vinjetės komponuojamos knygos antraštiniame lape ir tekste, kurdamos bendrą jos nuotaiką ar tiesiog papuošdamos leidinį. Tekste vinjetės dažniausiai naudojamos atsklandų bei užsklandų pavidalu. Atsklandomis paprastai būna ornamentinis bordiūras, alegorinio turinio vaizdelis, figūrinių ar embleminių motyvų vinjetė, spausdinama viso knygos teksto ar skyriaus pradžioje. Dažniausiai atsklandos užima visą puslapio plotį. Jos gali turėti simbolinę prasmę, būti knygos leitmotyvu (dažnai kartojamos kiekvieno skyriaus pradžioje) ar tiesiog dekoratyviniu akcentu.

Užsklanda visada yra baigiamasis knygos ar atskiros jos dalies akordas, galbūt ne būtinai minties atžvilgiu, bet visada regimąja, vaizdine prasme. Ji būna augalinių, geometrinių ornamentų arba figūrinių motyvo, siužetinės, natiurmorto tipo. Ryškesnis akcentas knygoje būna užsklandos tipo vinjetė, kuri, būdama laisvo silueto, komponuojama baltame fone. Užsklandos juoda dėmė baltoje puslapio erdvėje išryškėja geriau negu laužinio formatą atitinkanti atsklandos forma.

Pirmųjų lietuviškų knygų, vinjetės pasižymi kiaurapjūvių pjaustinių augalniais motyvais, kitaip sakant, ažūrinio augalinio ar abstraktaus ornamento plokštuminiu piešiniu. Jo forma sudaro kokią nors geometrinę figūrą. J. Bretkūno „Postilla, tatau estī Trumpas ir prastas išguldimas euangeliu...“ (1591) vienoje atlankoje matome dvi kontrastingas vinjetes: puslapyje esančios užsklandos piešinys imituoja paprastą kaišytinį, pynimą, jo linijos labai storos,

todėl puslapyje susidaro per daug ryški juoda dėmė; gretimame puslapyje esančios vinjetės piešinio ažūras subtilus, jos komplikuo to rašto ornamentas siejasi su gotiško šrifto piešiniu, vinjetė yra stačiakampio silueto. Panašaus rašto užsklandą, tik trikampio formos, matome „Postilla, tatau estī Trumpas ir prastas išguldimas euangeliu...“ 416 puslapyje. Knygos užsklanda yra apačion siaurėjančio trikampio formos, jos ažūrą sudaro augalinis ornamentas (žr. 1 iliustraciją). Visų šios knygos vinječių (išskyrus pirmąją) piešinys panašus į užsklandos „Knyga nobažnistes krikščioniškos“ (1684) smulkų augalinių ornamentą, tik šioje dar įkomponuota atversta knyga. Minėtos knygos išleistas Karaliaučiuje, atitinkamai, G. Osterbergerio ir J. Roisnerio spaustuvsė.

Panašių ornamentų ir geometrinių figūrų siluetų medžio raizinių atspaudais puošė savo knygas ir LDK spaustuvininkai. Jų naudotos ornamentinės vinjetės kiek smulkesnės: M. Daukšos „Katechismo, arba Mokslo kiekvienam krikščioniui privalvs...“ (1595) užsklanda, J. Morkūno „Postillos lietuviškos, tatau estī Išguldimas prastas euangeliu ant kožnos nedelios ir šventes per visus metus...“ (1600) vinjetės, K. Sirvydo „Pvnty kazań od adventu až do postu, litewskim ięzykiem, z wylumaczeniem na polskie...“ (1629) stačiakampio, rombo, kvadrato siluetų, smulkesnio ir stambesnio rašto ornamentinės užsklandos, K. Sirvydo žodyno „Dictionarivm trim lingvarvm...“ (1642) trikampio formos atsklanda.

XVII a. lietuviškų knygų ornamentika ima įvairėti, atsiranda barokinių elementų. Augalų bei vaisių motyvo užsklandos vainikuoja 1701 m. Karaliaučiuje išleisto „Naujo testamento...“ skyrius. Labai originalus pirmosios užsklandos – pinto krepšelio su gėlėmis motyvo piešinys.

Užsklandos įvairių pavidalų vazų bei krepšių su gėlėmis ir vaisiais motyvais buvo labai populiarios Vilniaus akademijos spaustuvsės leidiniuose⁵⁴. Jų yra ir čia išleistose lietuviškose knygose. Keturios skirtingo piešinio vazos su gėlėmis motyvo užsklandos yra 1758 m. J. Jaknavičiaus „Ewangelie...“ puslapiuose, tokio pat motyvo yra K. Klimavičiaus „Pawinastes...“ (1767), J. Kasakauskio „Rožančias...“ (1791) užsklandos.

Barokinio stiliaus elementų pastebime Bonaventūros knygos „Žiwatas...“ (1787) stambaus ištaigingo augalinio ornamento atsklandoje, S. Jakštavičiaus knygos „Spasabas...“ (1771) vinjetėje, J. Jaknavičiaus maldaknygės (1770, 1774, 1790, 1803, 1819) alegorinio turinio vinjetėje su aru ir lauro šakelėmis.

XVIII a. antros pusės knygose randamos atsklandos dažnai esti siauro stačiakampio formos ir užima beveik visą puslapio plotį. Jų kompozicija dažnai būna visiškai simetriška. Tokio tipo atsklanda (su heraldikos elementais) pradeda knygų J. Jaknavičiaus „Ewangelie...“ (1770, 1774, 1790) ir M. Olševskio „Broma“ (1753) tekstą. J. Jaskaudo „Prasto pamokslo...“ (1772, 1797) panašaus silueto

atsklandoje simetriškai sukomponuotos dviejų angeliukų, laikančių gėlių girliandą, figūros, o tarp jų, įmantrios formos rėmelyje, įkomponuota sėdinčio žmogaus figūra.

Rokokinio stiliaus vinjetėms būdinga abstrakti puošni ornamentika, vaizduojamų detalių asimetrija, smulkesnis piešinys, laisvas siluetas. Žaismingos amūriukų motyvo rokokinės vinjetės puošia T. J. Bukotos „Knigiales...“ (1773) puslapius. Tai nedideli, vario graviūros technika atlikti, vaizdeliai. Panašaus piešinio figūrinės vinjetės ir būdingo rokoko stiliui kriauklių motyvo nedidelės užsklandėlės panaudotos Karaliaučiuje išleisto konvoliuto (1781) teksto dekoravimui. Pirmosios ir trečiosios konvoliuto maldaknygių atsklanda – siužetinis vaizdelis. Jo pirmame plane matome sėdinčio žmogaus (pasakotojo) figūrą, ranka rodančią į tolimoje atsiveriantį platų peizažą.

XIX a. lietuviškose knygose dar vis aptinkame tipiškų, „paveldėtų“ iš ankstesnio laikotarpio leidinių barokinio bei rokokinio stiliaus vinječių. Jau ne kartą išleistoje J. Jaknavičiaus maldaknygėje „Ewangelie...“ (1803) matome minėtą atsklandą su aro ir laurų šakelių motyvais, teksto užsklandą – barokinio stiliaus vazą su gėlėmis. Mažosios Lietuvos leidiniuose minėtų dailės stilių atgarsiai pastebimi įspūdingose figūrinėse vinjetėse. Pavyzdžiui, dviejų angeliukų – giedančio ir akomponuojančio arfa – kompozicija saulės ir debesėlio fone K. G. Milkaus giesmyno (1806) vinjetėje; tipiškose miniatiūrinėse vinjetėse su amūriukais, prisiglaudusiais prie didelės barokinio stiliaus vazos, ar lengvo rokokinio debesėlio F. E. Rochovo „Kūdikų prietelus“ (1806), K. H. Mertikaičio „Mažos giesmju knygeles...“ (1819), J. Arnto „Šešios knygos...“ (1819).

XIX a. knygose naudojamas vinjetėms būdingas siužetinis piešinys. Jose beveik nėra ornamentinių vinječių. Reikia pastebėti, kad Didžiosios Lietuvos lietuviškose leidiniuose XIX a. vinjetės dažnesnės negu Mažosios Lietuvos knygose. Vilniaus spaustuvių (Bazilionų, Diecezijos) leidiniuose neretai buvo naudotos tos pačios puošmenos. Paėmus į rankas tokią knygą, vien tik iš vinjetės galima pasakyti, kad ji priklauso vienai iš Vilniaus spaustuvių. Pavyzdžiais galėtų būti laisvo silueto komplikuo to augalinio motyvo vinjetė knygose „Giesmes ape švečiausy panna Marija...“ (1802), „Mokslas skaytima raštą lietuviška...“ (1805), J. Leonavičiaus „Pravadinikas...“ (1817); vinjetė su laurų vainiku J. Leonavičiaus „Pravadinikas...“ (1802), J. Jaknavičiaus „Ewangelie...“ (1805), S. Jakštavičiaus „Živatas...“ (1818), knygoje „Giesmes nabažnas...“ (1819); vinjetė su vaza ar krepšiu, pilnu gėlių bei vaisių, J. Jaknavičiaus „Evangelie...“ (1803, 1805), Dž. Bona „Išguldimas...“ (1805), L. Bortkevičiaus „Kiales križiaus...“ (1819). Vilniaus spaustuvių leidiniams būdingos ir vinjetės su heraldine atributika. Pavyzdžiui, knygos „Pavinastis krikščioniškas...“ (1806) atsklanda, 1820 m. laidos

„Altoriaus duchauno“ užsklanda. Minėtos tipiškios vinjetės dažnai buvo naudojamos ir kaip antraštinio lapo akcentas. Pavyzdžiui, knygų „Karunka...“ (1847) laisvo silueto užsklanda su klūpančiu ant debesėlio angelu, „Malda...“ (1860).

Iš ornamentinių vinječių paminėtinos maldaknygių atsklandos. Tai augalinio motyvo, stačiakampio silueto ritminės ornamentinės kompozicijos su dviem kryželiais centre vinjetės, atsklandos, kurių ornamentikoje – simetrinė kompozicija su dviem angeliukų galvomis ir karūna, kaip imperatoriaus simboliu, viduryje, pavyzdžiui, S. Jakštavičiaus knygoje „Živatos...“ (1818). Originali užsklanda, atlikta ksilografijos technika, yra V. Valmiko „Kantyčkų žemaitiškų...“ 1831 m. leidinyje. Tai kvadrato formos ornamentinis akcentas, kurio tamsiame fone persipina grakščios linijos, sudarydamos lengvą, voratinklį augalinių – geometrinių motyvų piešinį.

XIX a. vidurio knygų vinjetės buvo vario graviūrų atspaudai. Vilniaus diecezijos (arba Misionierių) spaustuvės knygose: S. Rucevičiaus „Jesus, Maria, Jozapas šventas...“ (1832), „Auksą altorius...“ (1837, 1840), matome užsklandą, kurioje pavaizduota spinduliuojanti saulė, debesis, o centre – saulės fone – kryžius su vainiku bei dvi sukryžiuotos rapyros. Vinjetė – laisvo silueto, bet jos elementų kompozicija sudaro bendrą ovalo formos įspūdį. Gausiai iliustruotas knygeles leido J. Zavadzkis. Jo naudotos metalo graviūros pasižymėjo precizišku piešiniu, vaizduojamų figūrų išraiškumu, judesio, perspektyvos pajautimu. Pavyzdys gali būti vinjetės knygose „Novenas...“ (1835, 1857), P. Bartnikovskio „Kielaviedis...“ (1857), „Aktas ir poterej...“ (1855, 1856, 1859, 1860), K. Aleknavičiaus „Pasakos...“ (1861). Vienos jų – aprėmintos embleminių motyvų ovalo ar apskritimo formos atsklandos, kitos – laisvo silueto religinės tematikos vaizdeliai ar religinės atributikos kompozicijos su heraldikos elementais (žr. 2–12 iliustracijas). Keliose pasaulietinio turinio knygelėse, kaip K. Kasakausio „Kalbrieda ležuvio žiamaytiška“ (1832), M. Akelaičio „Lamentorius...“ (1860), matome tokio pat turinio vinjetes. Pirmosios knygos užsklandoje pavaizduota gulbė. Piešinio formos sustingusios, lyg būtų skulptūrėlės kopija. „Lamentoriuje...“ prieš skyrių, skirtą ūkininkams, įkomponuota buitinio siužeto atsklanda, kurioje pavaizduoti naminiai gyvuliai pamiškėje.

Mažajoje Lietuvoje knygų su vinjetėmis XIX a. buvo išleista mažiau negu Didžiojoje Lietuvoje, tačiau jose esančios puošmenos originalesnės, retai kartojasi leidiniuose. Daugelyje vinječių, matytų Mažosios Lietuvos lietuviškose knygose, beveik nėra religinės tematikos elementų. Augalinio motyvo vinjetėms čia būdingos tokios detalės, kaip prašmatnus vainikas su girliandomis Dž. Banjano (1804) atsklandoje, avilys, rožių krūmas, nendrės D. G. Zetegasto knygų „Naudingos bičių knygeles...“ (1801, 1820) užsklandose ir J. G. „Naujas pibelis...“ (1808)

vinjetėje, netgi palmė knygų F. E. Rochovo „Kūdikių prietelius“ (1821) ir K. Stravinskio „Regulas...“ (1848) užsklandose. Čia paminėtų vinječių motyvai randami ir antraštiniuose lapuose. Buitinę sceną matome J. G. Veiso „Naujas pibelis“ (1808) medaliono formos užsklandoje, kurioje pavaizduotos stovinčios motinos ir vaiko figūros. Religinio turinio knygoje – J. G. Heima „Mišknygos...“ (1800) ir 1816 m. Biblijoje komponuojami architektūriniai elementai bei grojančio žmogaus figūra. Vinjetė aprėmintą barokinio stiliaus augalinio motyvo ornamentu (žr. 13 iliustraciją). Originali vinjetė yra B. Holaco knygoje „Ewangeliškas malones davadas...“ (1840). Tai lyg paveikslas (su rėmais ir vinimis kampuose), kurio viršutinę briauną puošia ažuolo lapų girlianda. Pats piešinys – ovalo formos. Jame pavaizduota akmeniniame soste sėdinti derliaus deivė su gėlių puokšte bei javų pėdu; tolumoje peizažo fragmentas. Kitos dvi vinjetės šioje knygoje – religinio turinio, jose vaizduojami angelai. Visos trys vinjetės pasižymi linijų grakštumu, lengvumu, piešinio meniškumu. Giesmyno „Koncyonalas...“ (1845) ir S. Stanevičiaus parengto leidinio „Pažimes žemaytyškas gaydas...“ (1833) tematikai pritaikytos vinjetės su muzikos instrumentais. Pirmąją knygą pradeda barokinio stiliaus augalinio-geometrinio ornamento atsklanda. Laisvo silueto knygos užsklandoje matome arfa skambinančią moterį, atverstą knygą (giesmyną) ant stalo; piešinio pagrindą sudaro barokinio ornamento užuominos. S. Stanevičiaus parengtos knygos užsklanda – puošnios lyros, paukščių atvaizdų ir vaiko galvutės kompozicija.

Išanalizavus senųjų lietuviškų knygų vinječių pavyzdžius, galima teigti, kad vinječių tematika keitėsi nuo abstraktaus ornamentinio piešinio iki konkrečių religinės atributikos bei simbolikos kompozicijų. Šalia religinio turinio vinječių yra ir neutralaus siužeto, realistinio charakterio vaizdėlių.

Frontispisas. Portretas

Frontispisas – piešinys, atspindintis knygos turinio svarbiausiąją idėją ir įdėtas vienoje atlankoje greta antraštinio lapo. Aptariant frontispisą senojoje lietuviškoje knygoje, bus kalbama ir apie iliustracijas antrame antraštinio lapo puslapyje, nes jos, kaip ir frontispisas, laikomos įvadine knygos iliustracija.

Vieną pirmųjų įvadinių iliustracijų randame J. Jaknavičiaus knygoje „Ewangelie polskie y litevvskie...“ (1743, 1758). Iliustracija, užimanti beveik visą puslapį, aprėmintą stačiakampio formos linijiniu rėmu, atlikta ksilografijos technika (gana smulkaus piešinio medžio raižinys). Joje vaizduojamos biblinės scenos centrinė figūra – Kristus, laiminantis minią. Iš šonų suklaupę daug žmonių. Perspektyvoje – kalvotas peizažas su architektūrinių motyvų fragmentais. Piešinys (drapiruočių studija, veidų modelia-

vimas) – labai preciziškas, gerai perteikta perspektyva (žr. 14 iliustraciją). Biblinę sceną matome J. G. Heimo „Mišknygų...“ įvadinėje iliustracijoje. Jos pagrindinis akcentas – Kristaus figūra laive, aplink – masinė scena. Piešinio fone – jūros peizažas. Iliustracijos atlikimo technika – sausa adata.

Daugelio knygų frontispise matome krucifikso motyvą. Vienose iliustracijose jis vaizduojamas tarp dviejų nukryžiuotų nusikaltėlių, kitose – su dviem apaštalais iš šonų, trečiose – vienas krucifiksas. Bonaventūros knygoje „Živatas...“ (1759, 1787) įvadinėje iliustracijoje vaizduojamas krucifiksas ir dviejų šventųjų figūros iš šonų. Fone komponuojami architektūriniai motyvai. 1787 m. laidos knygos frontispisas aprėmintas plačiu augalų motyvo rėmu. Viršutiniuose iliustracijos kampuose – debesų užuominos. Piešinys labai schematiškas, plokštuminis, štrichas grubus, stambus. Lygiai tokį patį frontispiso kompozicinį sprendimą aptikome 1821 m. leidinyje „Kielas kruvinas...“ Minėtos iliustracijos – medžio raižinių atspaudai. 1826 m. Bonaventūros knygoje frontispisas ta pačia tema atliktas metalo graviūros technika. Dažniausiai religinio turinio knygoje pastebimi vieno krucifikso motyvo frontispisai. Galime paminėti keturis skirtingo piešinių variantus. Ankstyviausias jų – ksilografijos technika atlikta J. Jaskaudo „Prasto pamokslo...“ (1797) įvadinė iliustracija. Joje vaizduojamų krucifikso, miesto fragmento piešinys atliktas gana primityvia maniera, netiksliai išreikštas perspektyvos vaizdas. Iliustraciją įrėmina dvigubas linijinis rėmelis, o visą puslapį kartu su gotiško šrifto įrašu juosia linijinis rėmas, apipintas augalais.

Maldaknygių „Garbie Dievą“ (1855, 1857, 1860) ir „Senas auksą altorius...“ (1859) frontispisuose krucifikso figūra kontrastuoja su tamsiu dangaus fonu. Kompozicija – visiškai simetrinė. Siužeto aštrumą pabrėžia alegorinės detalės (kaukolė, gyvatė). Perspektyvoje – romėniško miesto fragmentas. Iliustracija atlikta metalo graviūros technika, gana profesionalia maniera, puikiai išstudijuotas žmogaus kūnas. Dinamiškumo įspūdį sudaro čia tik drapiruotės klostės ir debesų linijos, iliustracija – statiška. Panašų krucifiksą randame keturių „Kalvarijos“ laidų (1855, 1858, 1860, 1861) frontispisuose. Čia nėra šviesos ir šešėlių žaismo, štrichas sudaro sidabrišką vientisą visumą; dangaus fonas ramus, beveik lygus, jame gerai išryškėja figūra. Šių iliustracijų fone – kalvotas peizažas. Tikslus, kruopščiai išanalizuotas šių frontispisų piešinys leidžia manyti, kad jis buvo atliekamas, sekant tapybos darbus. Šią prielaidą patvirtina dar vienas krucifikso F. Tidigo knygos „Tayp turime melstis...“ (1856) frontispise pavyzdys. Tai labai profesionalaus piešinio metalo graviūra. Piešinyje labai jautrus tonų ir pustonijų žaismas. Krucifiksas komponuojamas spindinčiame ovalo formos fone. Po iliustracija – užrašas vokiečių kalba: „Pagal E. Degerį raižė Niuselis. Religinių paveikslų platinimo draugijos nuosavybė.“

Beveik visų „Seno auksą altoriaus...“ laidų (1848, 1849, 1853, 1861) frontispise vaizduojamas prieš kryžių besimeldžiantis angelas. Ši iliustracija – gana tikslų, smulkių štrichų medžio raižinio atspaudas. Veido, draperijos, žvakidžių piešinys lankstus, sumodeliuotas. Šių leidinių avantitulo vietoje matome augalinius ornamentais išpuoštą kryžių, užimantį visą puslapį. 1852 ir 1861 m. leidiniuose toks kryžius esti frontispisu. Žymiai grubesnis, stambesnių štrichų už minėtą piešinį su angelu yra medžio raižinys, kurio atspaudas – S. Rucevičiaus maldaknygės (1853) frontispisas. Piešinio schematiškumą išduoda jame vaizduojamos Marijos su kūdikiu proporcijos, veidai, drapiuotės.

Paminėsime dar kelių frontispisų su šventųjų atvaizdais pavyzdžius. Knygos „Spasabas...“ (1835) įvadinėje iliustracijoje – meistriškas šventosios, laikančios kryžių, piešinys. Jos kūną dengia sunkaus audinio draperija. Šalia stovi angeliukas, įsmeigęs į žemę kalaviją. Tolumoje matome kalvotą gamtovaizdį, kiek arčiau – architektūrinį fragmentą – kaimo bažnytelę. Iliustracijoje įkomponuotas užrašas: „S. Barbara“. Knygos „Isyrašimas Brostvon...“ (1855) įvadinė iliustracija labai smulkaus štricho, švariai atliktas metalo graviūros atspaudas. Debesų fone vaizduojama ant išgaubto pagrindo stovinti Švč. Mergelė, sudėjusi rankas maldai. Prie jos kojų guli drakonas (šio blogio simbolio kitose lietuviškų knygų iliustracijose nepasitaiko). Aiškūs šešėliai draperijos piešinyje – galime numatyti drabužio toninį sprendimą (žr. 15 iliustracija). Labai kruopštus studijinis metalo raižinys – S. Rucevičiaus maldaknygės (1854) frontispisas, kuriame vaizduojamas „šv. Juozapas“ (įrašas po iliustracija) su kūdikiu ant rankų. Šį beveik fotografišką piešinį aprėmina bordo spalvos kiaurapjūvių pjaustinių geometrinio ornamento rėmas.

Aptarus įdomius lietuviškose knygose sutiktų frontispisų religine tematika pavyzdžius, belieka paminėti vienintelę pasaulietinio turinio įvadinę iliustraciją. Ją randame J. Chodzko knygoje „Jonas iš Svisločės...“ (1823). Tai pirmoji iliustracija Lietuvoje, atlikta litografijos technika. Čia vaizduojama valstietiško darbo scena. Piešinyje gerai išreik

šta erdvinė perspektyva: pirmame plane – dalgi galandantis jaunas valstietis, toliau – grėbėjas, dar toliau – šieno kupeta, nedidelis peizažo fragmentas. Tai labai originali, subtilaus skonio iliustracija, sukurta J. Glo-vackio (žr. 16 iliustracija).

Portretas knygos meno teorijoje traktuojamas kaip specifinė iliustracijų rūšis. Iš senųjų lietuviškų knygų portretus sutinkame tik D. Ploniaus pamokslų rinkinyje „Mišių knygos“. 1841 m. laidos pirmoje atlankoje įkomponuoti Kristaus atvaizdas ir reformacijos veikėjo Aug. Hermano Frankės portretas, antros dalies tarp 472–473 p. Martyno Liuterio portretas, trečios dalies tarp 316–317 p. Johano Arnto portretas. Visi išvardyti portretai atlikti metalo graviūros technika. Portretų autorius pasirašė

kriptonimais R. N. 1858 m. „Mišių knygų“ laidoje iliustraciniai lapai įklijuoti tarp 48–49 p. – Kristaus atvaizdas (žr. 17 iliustracija) ir tarp 148–149 p. – A. H. Frankės portretas (žr. 18 iliustracija). Jie atlikti litografijos technika. Aiškiai matomi litografinio pieštuko štrichai, didelė pustonų gradacija teikia piešiniui lengvumo, portretai atrodo lyg persišviečiantys. Pagrindinis dėmesys piešiniuose skiriamas veidui. Kristaus paveikslas manieringas; figūra vaizduojama iki pusės, ranka padėta ant krūtinės. Abu piešiniai laisvo silueto (neaprėminti). Kūnas šviesus, o drabužis ir fonas sudaro tamsią dėmę.

Beveik visi frontispisai, surasti XVIII–XIX a. (ankstesnėse knygose nepasitaikė) lietuviškose knygose, buvo religinio siužeto. Pagal tematiką ar vaizdavimo objektą juos galima suskirstyti į tam tikras grupes: konkrečių biblinių scenų, krucifikso motyvo, šventųjų atvaizdų iliustracijos.

Siužetinė iliustracija

Pirmąja iliustruota lietuviška knyga laikoma J. Bretkūno „Postilė“ (1591), išleista Karaliaučiuje, G. Osterbergerio spaustuveje⁵⁵. Beveik neįmanoma atsekti, kokia pirmoji iliustruota knyga buvo išleista Didžiojoje Lietuvoje⁵⁶. Iš peržiūrėtų *de visu* senųjų lietuviškų knygų, turėjusių siužetinę iliustraciją (apie 50 knygų), beveik visos buvo išleistos XIX a. Kalbėdami apie jas, pirmiausia aptarsime religinio turinio knygų siužetinę iliustraciją, po to – pasaulietinio.

J. Bretkūno „Postilėje“ įdėtos 49 iliustracijos Šventojo Rašto temomis. Šie medžio raižinių atspaudai padaryti nuo geresnių bei blogesnių klišių. Tai išduoda patrupėjusios linijos, išblukęs piešinys. Iliustracijos komponuojamos puslapio centre (tarp teksto). Jų piešinį, sudaro daugiafigūrės kompozicijos su architektūriniais motyvais ar gamtovaizdžiu perspektyvoje. Vaizduojamos figūros nupieštos gana realistiškai, aiškiai jaučiamas štrichas, meistriškai modeliuojami šviesa ir šešėlis. Galime pastebėti, kad iliustracijose pirmas planas išraižytas smulkiau negu fonas (perspektyvos piešinys schematiškesnis). Iliustracijų formatas nevienodas. Vienos jų aprėmintos augalinio-geometrinio ornamento ir dar dvigubu linijiniu rėmu iš keturių pusių, kitos – tik ornamentu iš šonų. Rėmelių ornamento raštas dera su teksto šrifto piešiniu (žr. 19–21 iliustracijas).

Pirmuoju siužetiniu religinio turinio raižiniu LDK lietuviškose knygose laikytinas M. Daukšos „Katekizmo“ piešinys, vaizduojantis klūpantį prie klausyklos žmogų⁵⁷. Tai visai mažo formato, grubių, netaisyklingų linijų vienintelė knygos iliustracija, aprėmintą linijiniu rėmeliu.

XVIII a. pabaigoje, o ypač XIX a. žymiai padaugėjo iliustruotų knygų. Maldaknygėse dažniausiai aptinkame nuo dvylikos iki šešiolikos medžio raižinių ar metalo graviūrų atspaudų, iliustruojančių Kryžiaus kelią. Nors iliustracijos

buvo to paties siužeto ir dažnai vaizdavo net tą pačią biblinę sceną, bet jų piešinys buvo skirtingas. Jeigu palyginsime J. Kasakauskio „Rožančius...“ (1791, 1797, 1824, 1826, 1840), „Aukšą altoriaus...“ (1830, 1834, 1843), „Seno aukšą altoriaus...“ (1850, 1852) iliustracijų piešinį su tu pačių maldaknygių kitomis laidomis – J. Kasakauskio „Rožančius...“ (1832, 1845), „Aukšą altoriaus...“ (1837, 1840), „Seno aukšą altoriaus...“ (1848, 1849, 1851, 1853) – iliustracijomis, tai pastebėsime, kad pastarųjų piešinys schematiškesnis, grubesnis, štrichai stambesni, bet stilistiškai jis vieningesnis ir dekoratyvesnis, o pirmųjų – profesionalesnis, smulkesnė raižyba, subtilesnis veidų modeliavimas, bet piešinyje mažiau individualumo. Kad ir kaip keistai nuskambėtų, bet galime teigti, kad šios iliustracijos skiriasi vienos nuo kitų savo piešinio primityvumo lygiu. Tačiau, kaip pažymi V. Kisarauskas, paprastume ir glūdi tų mažų raižinių žavumo jėga. Čia šventieji nėra nei dailūs, nei išgražinti, dažnai net nesiskiria nuo savo „neprietelių ir kankintojų“⁵⁸. Šios iliustracijos – lyg savotiškas klasikinis ksilografijos technikos naudojimo aptariamo laikotarpio leidinių iliustravimui pavyzdys (žr. 22 iliustraciją). Jos nepasižymi nei tobula raižyba, nei tikslu precizišku piešiniu, nei kompozicijos išradingumu. Minėtų knygelėlių iliustracijoms būdingas plokštuminis erdvės vaizdavimas. Iliustracijos neturi savo nuolatinės vietos puslapiuose – vienos komponuojamos visai žemai, kitos per vidurį ar viršuje. Šis faktas leidžia teigti, kad jos nebuvo iš anksto taikytos konkrečiai maldaknygei. Tai įrodo ir besikartojančios iliustracijos įvairių spaustuvių leidiniuose, kuriuose tik šiek tiek pakeičiama jų vieta puslapyje. Minėdamas visas netobulumo apraiškas iliustracijų piešinyje bei kompozicijoje, V. Kisarauskas kartu pastebi, kad šie medžio raižinių atspaudai senosiose lietuviškose maldaknygėse dvelkia liaudišku primityvumu, santūriai nuoširumu ir tuo patraukia mūsų dėmesį⁵⁹.

Labai originalios iliustracijos „Kryžiaus kelio“ tema M. Valančiaus knygoje „Živatas...“ (1853), atliktos ksilografijos technika: piešiniuose nėra ryškių kontrastų, šešėlinės plokštumos dengiamos šviesiu, sidabrišku štrichu, figūrų drapiruotės, judesiai perteikiami ekspresyvia maniera. Šios knygos savitumas pasireiškia dar ir tuo, jog visa iliustracinė medžiaga sutelkta knygos pabaigoje – vienoje vietoje, o kiekvienai iliustracijai skirtas atskiras lapas (žr. 23–25 iliustracijas).

Daugeliui senųjų lietuviškų knygų buvo būdingas eklektiškas iliustracijų maketas, t. y. vienoje knygoje iliustracijos atliktos keliomis, ksilografijos ar vario graviūros, technikomis ir dažnai sukurtos kelių autorių. Pavyzdžiui, J. Kasakauskio „Rožančius...“ (1852) iliustruojamas kelių autorių darbais: jau aptartos primityvaus piešinio iliustracijos ir dinamiški, ekspresyvi raižiniai. Pastaruosiuose dominuoja daugiafigūrės kompozicijos, veikėjų judesiai veržlūs. Figūros mažai

tonuotos, daugiau baltų plokštumų, kontūru ryškinamos draperijos ir kūno formos. Šios maldaknygės iliustracijų formatai didesni už tradicinį aprėmintų iliustracijų formatą – jos užima du trečdalius puslapio.

Paminėtini atvejai, kai vienoje knygoje galima rasti iliustracijų, atliktų ir vario graviūros, ir ksilografijos technikomis. Pavyzdžiui, 1856 m. Gumbinėje išleista P. Tidigo maldaknygė Mažosios Lietuvos skaitytojui „Tayp turite melstis...“ ir 1859 m. J. Kasakauskio, „Rožančius...“ gerai iliustruoja pastarąjį teiginį. Tačiau, nepaisant atlikimo technikos skirtumų, iliustracijų kompozicijos lieka visiškai analogiškos. Peršasi išvada: iliustruotojai šias kompozicijas galėjo kopijuoti vieni nuo kitų arba nuo kokio nors pavyzdinio užsienio leidinio. Ta pati tendencija jaučiama ir tose knygose, kuriose visos iliustracijos atliktos metalo graviūros technika. Pavyzdžiui, 1856 ir 1859 m. „Seno aukšą altoriaus...“, 1855, 1857 ir 1860 metų knygos „Garbie dievo...“ ir pagaliau 1861 m. J. Kasakauskio „Rožančius...“ visos iliustracijos vienodos, atliktos vario graviūros technika. Jos pakankamai profesionalaus piešinio, kuriamos grakščiais, tiksliais štrichais. Čia akcentuojama žmogaus figūra, dekoratyvinį vaidmenį atlieka augalų motyvas. Erdvės iliuzija iliustracijose išgauta modeliuojant šviesos pustonius ir šešėlius. Figūrų judesius pabrėžia drapiruotės. Visos iliustracijos nedidelių formatų, tačiau vienos laisvo silueto, o kitos apribotos stačiakampio formos linijiniu rėmu. Iliustracijų atlikimo maniera dvejopa: vienu labai tikslus, kruopštus piešinys (galima manyti, kad jos buvo kuriamos sekant tapybos darbais), o kitos atliktos dekoratyvia maniera, daugiau dėmesio teikiant siluetai, štrichui negu piešinio subtilumui. „Kalvarijos...“ (1855, 1858, 1860, 1861 m.) siužetinės iliustracijos dekoratyvios. Jos nedidelio formato (užima apie ketvirtadalį puslapio), daugiafigūrės. Iliustracijos atitinka teksto turinį – vaizduojamas „Kryžiaus kelias“. Gausiai iliustruota P. Bartnikovskio „Kielaviedis...“ (1857) – čia iliustracija ar vinjetė yra beveik kiekviename puslapyje. Daugiafigūrės kompozicijos dinamiškos, išraiškingos. Pabrėžtinai skoningas iliustracijų komponavimas tekste. Tačiau eklektikos ir čia neišvengta: daugelį iliustracijų jau matėme anksčiau aptartuose leidiniuose. 1857 m. knygos „Novenas...“ iliustracijos labai įdomios savo itin dekoratyviu sprendimu. Jos laisvo silueto, neturi apibrėžto rėmo. Iliustracijų fonas plokštuminis (be perspektyvos), jame dominuoja dekoratyvūs štrichai arba debesų kontūrai. Komponavimo būdas pabrėžia organišką iliustracijų ryšį su šriftu, knygos maketas tampa vieningesnis.

Iš Mažosios Lietuvos iliustruotų lietuviškų knygų įdomesnėmis laikytinos 1828 ir 1833 m. laidos knygos „Nusidavimas kentėjimo ir mirimo...“. Galima pastebėti, kad tai – vieno autoriaus metalo graviūros. Jų štrichas labai tikslus, lankstus, meistriškai modeliuojami veidai, draperijos, gerai perteikta perspektyva. Piešinių fonas

štrichuotas plonomis horizontaliomis linijomis. 1828 m. laidoje iliustracijos daugiakampiamė rėme komponuojamos beveik kiekviename puslapyje. Tai daugiafigūrės kompozicijos biblinėmis temomis. 1833 m. knygelėje tėra viena iliustracija 21 puslapyje (žr. 26 iliustracija).

Be iliustracijų skirtų, Kryžiaus kelio pavaizdavimui, religinės tematikos knygose nemaža piešinių su šventųjų atvaizdais. Paminėtinos dvi iliustracijos, rastos S. Rucevičiaus knygoje „Jėzus, Maria, Jozapas šventas...“ (1824, 1829, 1832). Joms skiriami atskiri lapai. Iliustracijos – rusvos spalvos vario graviūros atspaudai – dailininko A. H. Perli (greičiausiai italo) darbas. Jos visiškai atitinka knygos turinį – tą rodo ir identiškas knygos antraštei kaligrafiškas užrašas po pirmąją iliustraciją. Čia pat pažymėta ir autoriaus pavardė. Pirmosios iliustracijos centre – šventųjų figūros, sudarančios apskritą kompoziciją. Fonas – neutralus, linijinis. Pirmame plane – draperija. Antroje šios knygos iliustracijoje pavaizduoti tie patys šventieji, stovintys ant žemės lopinėlio, virš jų – šviečiantis saulė su balandžiu centre. Abi iliustracijos įspūdingos savo precizišku, meistrišku piešiniu, labai išraiškingos. Knygoje „Giesmė Šydlaivos...“ (1859) randame Švč. Panelės su kūdikiu ant rankų „portretą“, jo fonas – smulkiai linijinis, piešinys statiškas, veidai sustingę. K. Antonevičiaus knygos „Malda...“ (1859) penktame puslapyje daugiakampio formos rėme, juodame lygiame fone įkomponuota madona su kūdikiu. Galime teigti, kad ši iliustracija – tapybos paveikslų kopija, atlikta metalo graviūros technika. Veidai ir rankos čia palikti kaip šviesos akcentai, rūbai ir fonas – tamsūs. Virš iliustracijos įkomponuota medaliono formos puošmena, kurios kompozicijoje panaudotas šriftinis elementas „2M“ ir augalinio ornamento vainikas. Puslapį aprėmina geometrini ornamentas. Iliustracijoje įvedamas šriftas. Tokią pačią iliustraciją matėme M. Valančiaus knygos „Apej brostvą blaivistes...“ antraštiniame lape.

Toliau aptarsime pasaulietinio turinio knygų siužetinė iliustraciją. Pirmąją iliustruota lietuviška knyga vaikams laikomas K. Nezabitauskio elementorius „Naujas mokslas skaitima...“ (1824)⁶⁰. Knygoje yra penki iliustruoti lapai, suskirstyti į tris atskiras dalis. Kiekvienoje dalyje matome po 3–4 paveikslėlius, kurie, neturėdami temos ryšio, jungiami bendru piešiniu, neatsižvelgiant į daiktų proporcijas. Pavyzdžiui, vienodo dydžio yra šalia nupiešti arklys ir bitė, medis ir stalas ir pan. Tai aiškinamajai iliustracijai būdingas kompozicinis sprendimas. Iš viso elementoriuje įdėtas 51 paveikslėlis, kuriuose pavaizduoti žmonių darbai, įrankiai, naminiai ir laukiniai paukščiai, gyvuliai, žvėrys. Paveikslėliuose yra nemaža gimtojo krašto kolorito. Po kiekvienu vaizdėliu randame jo turinį atitinkantį užrašą. Tokiu būdu K. Nezabitauskis įgyvendino mokomosios knygos vaizdingumo principą. Šiuos paveikslėlius raižė dailininkas Biksas, dirbęs S. Čerskio raižykloje Salantuose⁶¹. Tai bene vienintelis atvejis, kai vario

graviūrų autorius yra žinomas. Paprastai iliustracijoje, kurios pagrindas – medžio raižinys, nebuvo žymimos autorių pavardės. Todėl aptariamojo laikotarpio knygų iliustruotojai beveik nežinomi. M. Akelaičio knygoje „Lamentorius...“ (1860) nėra nė vienos paaiškinamojo tipo iliustracijos. Šiame elementoriuje matome religinio turinio iliustracijų – jau minėtą „Stebuklingos Šilavos Panelės Švenčiausios“ portretą.

Dvi menines iliustracijas radome Ch. Šmido sentimentalios didaktinės apysakos „Amžiaus aprašimas...“ (1838) knygoje. Iliustracijoms skirti atskiri lapai. Paminėtina tai, kad šios iliustracijos – pirmas ir vienintelis spalvotų metalo graviūrų pavyzdys *de visu* peržiūrėtose lietuviškose knygose (žr. 27–28 iliustracijas). Iš spalvos kontūro ir linijos neatitikimo galime spręsti, kad pirmiausia buvo spausdinamas grafinis vaizdas, po to jis spalvinamas. Iliustracijų spalvos labai įvairios: žalia, geltona, mėlyna, raudona, rožinė, bordo, ruda. Pirmoje iliustracijoje – vaizdelis pamiškėje: prie upelio sustoję jauna dama, ponas su gražiu šunimi ir šarvuotas karžygys su ietimi; tolimoje kalnų peizažas. Antroje iliustracijoje vaizduojama scena girioje: prie mergaitės kojų parpuolęs jaunuolis, jis, matyt, neturtingas, nes šalia matome jo kepurę, lazda; antrame plane – žirgas ir kumelaitė. Iliustracijų piešinys gana grubus, kampuotas, figūros labai stilizuotos, nenatūralios.

Senosiose lietuviškose knygose aptikome kelias aiškinamąsias iliustracijas. D. G. Zetegasto knygų „Naudingas bičių knygeles...“ (1801, 1820, 1848) turinį paaiškina dvi iliustracijos. Viena jų – plano tipo: perspektyvoje piešiamas bendras sodo ir bityno vaizdas, kita – schemos tipo iliustracija, kurioje vaizduojami bitininkystės įrankiai, avilių pavyzdžiai. Iliustracijų formatas didesnis negu knygos, todėl jų puslapiai yra sulankstomi. 1801 m. ir 1820 m. laidų knygose, išleistose Karaliaučiuje, iliustracijos atliktos metalo graviūros technika. Šių leidinių bityną vaizduojančiose iliustracijose vaizdas piešiamas iš viršaus, aviliai ne visai tiksliai proporciškai, piešimo plastinė kalba – štrichas. Jų kompozicijos vienodos, išskyrus kai kuriuos neatitikimus dangaus ir medžių piešiny. 1820 m. graviūroje kiek tobulesnė perspektyva, iliustracijos piešinys griežtesnis. 1820 m. schemos tipo iliustracijoje vaizduojami bitininkystės įrankiai yra gana tobulų proporcijų, tai skiria juos nuo 1801 m. leidinio iliustracijų. Šios knygos, 1848 m. išleistos Peterburge, iliustracijos atliktos litografijos technika. Nors jos yra kopijuotos nuo 1820 m. leidinio, bet šiek tiek skiriasi, nes litografija diktuoja savo specifiką: litografiniu pieštuku išgaunami jautrūs pustoniai (vaizduojant dangų, avilius), piešinys atliekamas ne štrichuojant, o tušuojuojant. Iliustracijų kompozicija ta pati, piešinio detalių proporcijos tobulesnės. Aiškinamąsias iliustracijas matome D. Stenkovo knygoje „Pamokimas apie auginimą taboku...“ (vertė S. Daukantas), išleistoje 1847 m. Peter-

burge. Joje parodyti du tabako lauko vagojimo būdai.

Tenka pastebėti, jog iš visų senųjų lietuviškų knygų daugiausia būdavo iliustruojamos maldaknygės ir apskritai religinio turinio bei paskirties knygos. Tad ir jų iliustracijos būdavo bibliinių siužetų, dažniausiai vaizduojančios momentus „iš Kristaus gyvenimo ir kentėjimų“. Pasaulietinio turinio meninės bei vadinamosios mokslinio tipo iliustracijos – retas svečias senojoje lietuviškoje knygoje.

Išvados

Senosios lietuviškos knygos meninis apipavidalinimas, veikiamas bendrų Europos knygų spausdinimo tradicijų, keitėsi įgaudamas savitų bruožų palyginti lėtai.

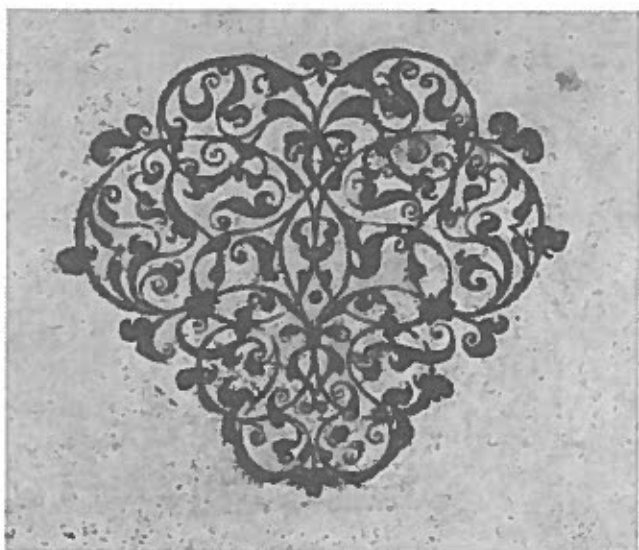
Menkas klišių kiekis bei įvairovė sąlygojo iliustracijų kartojimąsi ne tik įvairiose knygose, bet ir skirtingų spaustuvių leidiniuose. Spaustuvės lietuviškoms knygoms apipavidalinimo puošmenų specialiai negamino. Todėl tos

pačios puošmenos randamos ir vokiškose knygose.

Tekste esančių vinječių piešinys aptariamojo laikotarpio knygose pasikeitė nuo ornamentinio iki siužetinio. Paprastai vyravo religinės tematikos vinjetės, nors kartais pasaulietinio turinio knygoms jos būdavo parenkamos neutralaus piešinio arba buitinio vaizdelio.

Frontispisams buvo būdingas krucifikso ar biblinio siužeto motyvas. Nebuvo daug pasaulietinio turinio įvadinių iliustracijų. Portretai randami tik daug sykių XIX a. leistose D. Ploniaus „Miškknygose“.

Siužetinė iliustracija – reta lietuviškose knygose. Ji daugiausia pasitaiko maldaknygėse. Iliustracijų siužetai dažniausiai vienodi – atspindi „Kryžiaus kelio“ temą. Maldaknygėms būdingas eklektiškas iliustracijų maketas: tame pačiame leidinyje naudojamos skirtingų grafikos technikų iliustracijos, atliktos pasinaudojant kelių autorių raižiniais. Siužetinių iliustracijų medžio raižytojų pavardės nežinomos. Metalo graviūrose pažymėti italų, vokiečių dailininkų vardai.

1.

2.

3.

4.

5.

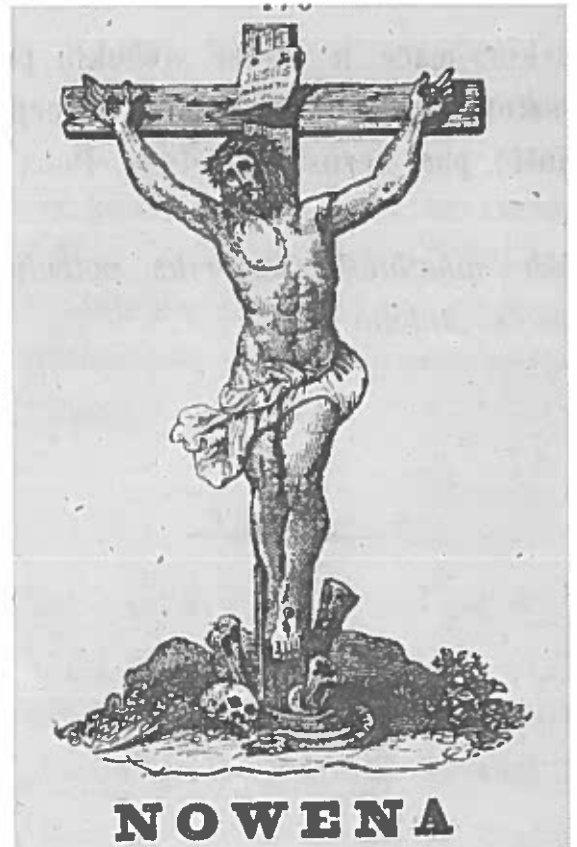

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14. Idac nà wšvstak šviat onowiadavcie Ewán-

15.

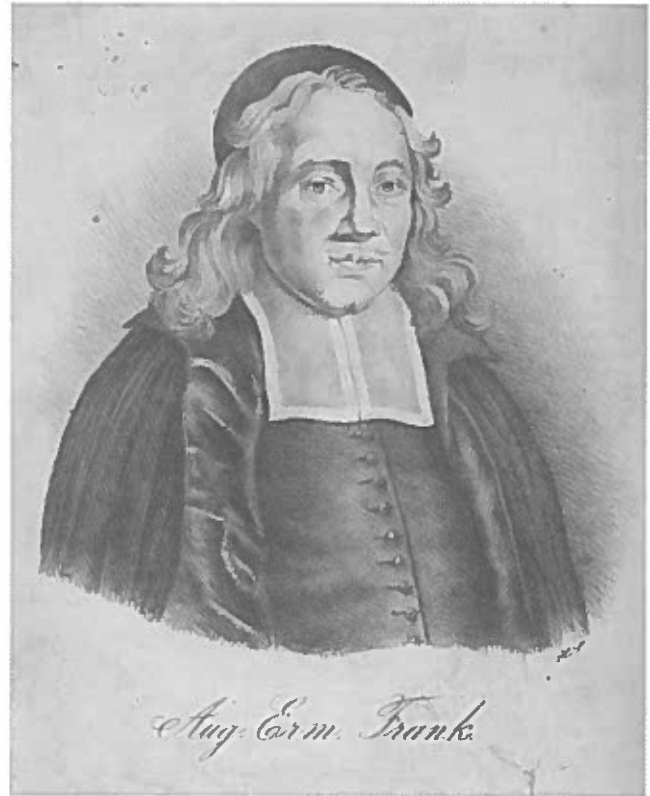
16.

Letuwininkas.

17.

18.

19. 20.

21.

22.

23.

24.

25.

26.

27. 28.

- ¹ Marcinkevičius, Just. Dienoraštis be datų. – Vilnius, 1981. – P. 63.
- ² Abramavičius, V. Senųjų lietuviškų knygų spaustuvės // Senoji lietuviška knyga. – Kaunas, 1947. – P. 321.
- ³ Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547–1861. – Vilnius, 1969.
- ⁴ Braziūnienė, A. Senosios lietuviškos knygos ir lituanika Kazio Varnelio bibliotekoje // Knygotyra. – T. 37 (2001), p. 237.
- ⁵ Kaunas, D. Knygos istorijos periodizacija: senosios ir naujosios knygos riba // Bibliografija : mokslo darbai. – 2001, p. 52-57.
- ⁶ Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. – Vilnius, 1969. – T. 1, p. XII.
- Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. – Vilnius, 1988. – T. 2, kn. 2, p. 844.
- ⁷ Galaunė, P. Lietuvos knygos meno raidos metmenys XVI–XVII amžiuose // Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. – Kaunas, 1941. – T. 1, p. 323-330.
- ⁸ Galaunė, P. Mažvydo knygų meniškąjį pusę // Senoji lietuviška knyga. – Kaunas, 1947. – P. 291-296.
- ⁹ Galaunė, P. Lietuvos knygos meno raidos metmenys XVI–XVII amžiuose // Galaunė, P. Dailės ir kultūros baruose: straipsnių rinkinys. – Vilnius, 1970. – P. 119-131.
- ¹⁰ Ročka, M. Lietuviškos knygos raidos bruožai (1547–1861) // Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. – Vilnius, 1969. – T. 1, p. XXIV-XXVII.
- ¹¹ Petrauskienė, I. Vilniaus akademijos spaustuvė 1575–1773. – Vilnius, 1976. – P. 142-156.
- ¹² Vladimirovas, L. Knygos istorija. – Vilnius, 1979. – P. 350-366, 452-456.
- ¹³ Raguočienė, G. Šimtas knygos mįslių. – Vilnius, 1981. – P. 358-361.
- ¹⁴ Kisarauskas, V. Senąsias lietuviškas knygas bevartant // Kultūros barai. – 1970, Nr. 12, p. 59-61.
- ¹⁵ Auryla, V., Žukas, V. Iš lietuvių pedagogikos istorijos : (K. Nezabitauskio elementorius „Naujas mokslas skaytima...“) // Pedagogika ir psichologija. – T. 2 (1962), p. 113-121.
- ¹⁶ Užtupas, V. Lotyniškojo šrifto įsigalėjimas lietuvių poligrafijoje // Knygotyra. – T. 5 (1975), p. 133-143.
- ¹⁷ Tumelis, J. Vieno raizinio kelias // Bibliotekų darbas. – 1982, Nr. 9, p. 33-35.
- ¹⁸ Knygrišystė. Knygų grafika // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1979. – T. 5, p. 582-584.
- ¹⁹ Knygrišystė. Knygų grafika // Knygotyra : enciklopedinis žodynas. – Vilnius, 1997. – P. 180-182.
- ²⁰ Knygrišystė. Knygų grafika // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2006. – T. 10, p. 309-313.
- ²¹ Paliušytė, A. Embleminės iliustracijos Jonušui Radvilai (1612–1655) dedikuotuose leidiniuose // Knygotyra. – T. 25 (1998), p. 90-109.
- ²² Liškevičienė, J. XVI a. pab.–XVII a. Vilniaus spaustuvių knygų grafika : (kelios pastabos Vilniaus knygų grafikos meniškumo klausimu) // Knygotyra. – T. 25 (1998), p. 110-125.
- ²³ Kaunas, D. Mažosios Lietuvos knyga : lietuviškos knygos raida 1547–1940. – Vilnius, 1996. – 764 p.
- ²⁴ Kisarauskas, V. Lietuvos knygos ženklai, 1518–1918. – Vilnius, 1984. – 221 p.
- ²⁵ Liškevičienė, J. XVI–XVIII amžiaus knygų grafika: herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose. – Vilnius, 1998. – 341 p.
- ²⁶ Liškevičienė, J. Mundus emblematum : XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos. – Vilnius, 2005. – 288 p.
- ²⁷ Patiejūnienė, E. Brevitas ornata: mažosios literatūros formos XVI–XVII a. LDK spaudiniuose. – Vilnius, 1998. – 372 p.
- ²⁸ Ročka, M. Lietuviškos knygos ..., p. IX.
- ²⁹ Ten pat, p. X.
- ³⁰ Marcinkevičius, Just. Dienoraštis ..., p. 64.
- ³¹ Ročka, M. Lietuviškos knygos ..., p. XI.
- ³² Korsakas, K. Lietuviškos knygos 400 metų kelias. – Vilnius, 1948. – P. 16.
- ³³ Navickienė, A. Lietuviškų knygų leidėjai ir jų leidiniai 1795–1864 m. // Knygotyra. – T. 19 (1992), p. 11-25.
- ³⁴ Marcinkevičius, Just. Dienoraštis ..., p. 59.
- ³⁵ Indriulaitis, A. Knygos meno dovanos // Literatūra ir menas. – 1969, birž. 14, p. 9.
- ³⁶ Искусство книги // Книговедение : энциклопедический словарь. – Москва, 1982. – P. 216-217.
- ³⁷ Každailis, A. Knygos – kaip žmonės // Naujos knygos. – 1975, Nr. 4, p. 25.
- ³⁸ Искусство ..., p. 218.
- ³⁹ Ten pat.
- ⁴⁰ Vladimirovas, L. Knygos istorija ..., p. 287.
- ⁴¹ Искусство ..., p. 219.
- ⁴² Ročka, M. Lietuviškos knygos ..., p. XXIV.
- ⁴³ Raguočienė, G. Šimtas knygos mįslių ..., p. 350.
- ⁴⁴ Иллюстрация // Художественное конструирование и оформление книги. – Москва, 1971. – P. 123.
- ⁴⁵ Galaunė, P. Vinco Krėvės raštų iliustracijos // Galaunė, P. Dailės ir kultūros baruose : straipsnių rinkinys. – Vilnius, 1970. – P. 77.
- ⁴⁶ Vladimirovas, L. Knygos istorija ..., p. 286.
- ⁴⁷ Ten pat, p. 287.
- ⁴⁸ Ten pat, p. 286.
- ⁴⁹ Galaunė, P. Vilniaus universitetas – litografijos pradininkas Lietuvoje // Dailėtyra. – Vilnius, 1981. – Kn. 1, p. 131.
- ⁵⁰ Ročka, M. Lietuviškos knygos ..., p. XXVII.
- ⁵¹ Ten pat, p. XXVI.
- ⁵² Galaunė, P. Vilniaus universitetas ..., p. 132.
- ⁵³ Raguočienė, G. Šimtas knygos mįslių ..., p. 358-359.
- ⁵⁴ Petrauskienė, I. Vilniaus akademijos spaustuvė ..., p. 147.
- ⁵⁵ Raguočienė, G. Šimtas knygos mįslių ..., p. 359.
- ⁵⁶ Kisarauskas, V. Senąsias lietuviškas knygas bevartant ..., p. 59.
- ⁵⁷ Petrauskienė, I. Vilniaus akademijos spaustuvė ..., p. 153.
- ⁵⁸ Kisarauskas, V. Senąsias lietuviškas knygas bevartant ..., p. 60.
- ⁵⁹ Ten pat.
- ⁶⁰ Auryla, V., Žukas, V. Iš lietuvių pedagogikos istorijos ..., p. 120.
- ⁶¹ Ten pat, p. 115-116.

Summary

Illustrations in Old Lithuanian Books (1547-1864)

Sandra KULIEŠIENĖ

The category of the old Lithuanian book includes all publications in the Lithuanian language from 1547-1864. During that period, 1565 Lithuanian books were published, publishing houses of Vilnius and Königsberg being the most prolific. The first Lithuanian book appeared in 1547, one hundred years after the invention of printing, not without the influence of the advanced Western European tradition of book art and typography.

This paper represents an “acquaintance” with the old Lithuanian book, dealing with one particular element of

internal typography, i. e. illustrations and their subcategories: vignettes, frontispieces, topical illustrations, and analysis of their artistic qualities. Every ornamentation type is discussed in a separate section. There had been little variation over time of both cover typography and internal typography of the old Lithuanian book. It has its distinctive artistic peculiarities deserving to be an object of research and scholarly discussion. As part of national cultural heritage, these modest beginnings of book art laid foundations for the development of modern book art in Lithuania.

XIX amžiaus lietuviškųjų periodinių leidinių publikacijos: „Lietuvos bibliografijos“ C serijos leidinių apžvalga

Audronė MATIJOŠIENĖ

Vilniaus universiteto biblioteka, Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, el. p. audrone.matijosiene@mb.vu.lt

Straipsnio tikslas – apibūdinti lietuviškosios periodinės spaudos vietą XIX amžiaus lietuvių visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime, pateikti jos paplitimo geografinį žemėlapi ir publikacijų statistinę analizę, aptarti bibliografijos metraščių rengimo eigą ir grožinės literatūros, ypač poezijos, vietą lietuviškoje periodinėje spaudoje.

Reikšminiai žodžiai: periodinė spauda; bibliografija; literatūra; poezija; kultūra; istorija; paveldas.

XIX a. pasirodė pirmieji lietuviškieji periodiniai leidiniai. 1823 m. Karaliaučiuje išėjo lietuvių periodikos pirmtakas – „Nusidavimai Dievo karalystėje“, 1879 m. Niujorke – „Gazietą lietuviška“, 1883 m. Tilžėje išspausdinamas Lietuvai skirtas pirmasis periodinis leidinys „Aušra“. Tačiau apie „Nusidavimus Dievo karalystėje“ ir „Gazietą lietuvišką“ žinoma tik iš bibliografijos šaltinių ir spaudos istorijos tyrėjų darbų. Pirmasis lietuvininkams skirtas leidinys, kurio publikacijų aprašus randame bibliografijos metraščiuose, yra „Nusidavimai apie Evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonių“, o JAV lietuvių – „Unija“.

XIX a. periodinė spauda sugulė į devynis „Lietuvos bibliografijos“ C serijos „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“ leidinius¹. 2006 m. pradžioje pasirodęs 1897-iesiems skirtas bibliografijos metraštinis užbaigė XIX šimtmečio lietuviškosios periodinės spaudos publikacijų bibliografinę apskaitą. 1832–1897 m. lietuviškosios periodikos straipsnius bibliografavo Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 1898–1900 m. – Lietuvos mokslų akademijos biblioteka.

1832–1890 metų lietuviškosios periodikos publikacijas apimantis leidinys išėjo 2004 m. Jo redaktorė-sudarytoja – Almonė Sirijos Girienė. Septynis metraščius, skirtus 1891–1897 m. lietuviškosios periodikos publikacijoms, parengė bibliografių grupė, vadovaujama redaktorės-sudarytojos Irenos Jezukevičienės. Pastarasis, 1897-ųjų metų publikacijoms skirtas leidinys yra parengtas naujai – Nacionalinės spaudos bibliografijos elektroninės duomenų bazės pagrindu. Bibliografiniai įrašai grupuojami pagal „Universaliają dešimtainę klasifikaciją“ (Vilnius, 1991); leidinyje atsakyta teritorinio medžiagos skirstymo

principo rubrikų viduje. Skaitmeninti bibliografiniai įrašai kaupiami Nacionalinės bibliografijos duomenų banke, kuris laiduoja visuotinę prieigą ir integraciją į bendrą kultūros paveldo skaitmeninę informacinę erdvę.

2000 m. išleisto Mokslų akademijos bibliotekos leidinio, skirto 1898–1900 m. lietuviškoms publikacijoms, sudarytoja – Efosinija Krivaščenko, atsakomoji redaktorė – Valerija Debesienė.

Visų šių „Lietuvos bibliografijos“ C serijos metraščių išleidimą parėmė Lietuvos Respublikos kultūros ministerija.

Didžioji dalis XIX a. lietuviškųjų periodinių leidinių buvo spausdinama Mažajoje Lietuvoje ir JAV. Lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpiu (1864–1904 m.) Didžiąjai Lietuvai skirti periodiniai leidiniai buvo spausdinami Bitėnų, Tilžės ir Ragainės spaustuose. Lietuvoje jie platinti nelegaliai. „Kadangi lietuviai Rusijos imperijoje neturėjo didelių tautinės kultūros centrų, periodinė spauda atliko ypač reikšmingas organizacines funkcijas – telkė išsisklaidžiusią inteligentiją, telkė galimybę jos visuomeninei raiškai, rūpinosi tautos švietimu per spaudą ir slaptąsias mokyklas, tautinės idėjos skleidimu, tautinio tapatumo ugdymu.“²

Lietuviškos spaudos draudimo metais nauja kokybė ėmė reikštis Didžiosios ir Mažosios Lietuvos tautinis tapatumas. Keletą šimtmečių šias abi Lietuvos dalis slėgė politinės, kultūrinės ir religinės pertvaros. Tačiau tuo metu, kai Didžiąją Lietuvą ištiko savosios spaudos draudimas, abiejų lietuvių tautos dalių, gyvenusių savitą etninį gyvenimą, tapatumo blyksnis nušvietė kovos dėl spaudos laisvės perspektyvas. Kokį vaidmenį mažlietuvių kultūriniame gyvenime turėjo spauda ir kaip ji sąlygojo tautinį tapatumą,

išnagrinėta profesoriaus Domo Kauno mokslinėse studijose³. Mažajoje Lietuvoje leidžiamą periodinę spaudą, skirtą Didžiosios Lietuvos skaitytojui, įvairiausiai rėmė mažlietuviai inteligentai, šviesuoliai, spaustuvinkai.

„Lietuvos bibliografijos“ C serijos leidiniuose „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“ aprašomi straipsniai iš laikraščių ir žurnalų, biuletenių ir tęstinių leidinių, knygų recenzijos, grožinės literatūros kūriniai ir kitos publikacijos, skirtos Mažosios Lietuvos, Didžiosios Lietuvos ir išėivijos lietuviams.

Devyniuose „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“ metraščiuose suregistruota per 38 000 publikacijų iš 76 pavadinimų lietuviškų periodinių leidinių (žr. 1 lentelę): 33 – skirti Mažajai Lietuvai (žr. 2 lentelę), 31 – JAV ir Didžiąjai Britanijai (žr. 3 lentelę) ir 12 – Didžiąjai Lietuvai (žr. 4 lentelę).

Keletas periodinių leidinių buvo skirta įvairiose teritorijose gyvenantiems lietuviams, pvz.: „Apšvieta“ (1892–1893). Šis Amerikos lietuvių mokslo draugijos leidinys buvo redaguotas Jono Šliūpo (Plimute ir Šenandore), spausdintas Tilžėje, platintas Amerikoje ir Lietuvoje. Be J. Šliūpo publikacijų, „Apšvieta“ rasime ir Jono Basanavičiaus straipsnius, ir tekstų religijos, filosofijos, kultūros istorijos tematika. Tą patį galima pasakyti ir apie Martyno Jankaus redaguotą ir lotynišku raidynu Bitėnuose 1894 m. leistą „Lietuviškąjį darbininką“, kuris buvo platintas Didžiojoje ir Mažajoje Lietuvoje, Amerikoje ir Rusijoje. Bibliografijos metraštyje randame 29 straipsnių bibliografinius įrašus, 7 iš jų skirti grožinei literatūrai. 1886–1887 m. M. Jankaus redaguojamas ir lotynišku raidynu leidžiamas „Garsas“ buvo skirtas informuoti ir koordinuoti pasaulio lietuvių jaunimo judėjimą. Jame bendradarbiavo abiejų Lietuvos dalių inteligentai. 1891 m. M. Jankus redagavo ir leido gotišku ir lotynišku raidynu pirmąjį lietuvių satyrinį laikraštį „Tetutė“, kuriame bendradarbiavo J. Šliūpas. 1899 m. M. Jankaus spaustuvėje išėjo ir pirmieji LSDP leidiniai – „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“ ir „Lietuvos darbininkas“.

Mažajai Lietuvai skirti periodiniai leidiniai buvo spausdinami gotišku šriftu. Tai pasakytina ir apie pagrindinius pasaulietinius Mažosios Lietuvos laikraščius, kurie, savo spaudos kelią pradėję XIX a., nutiesė jį ir per keletą XX a. dešimtmečių: tai „Lietuviška ceitunga“ (1877–1939), „Tilžės keleivis“ (1880–1924), „Konzervatyvų draugystės laiškas“ (1882–1918), „Nauja lietuviška ceitunga“ (1891–1923). Martyno Šerniaus (1849–1903) redaguojamoji „Lietuviška ceitunga“, Mikelio Kiošio (1868–1927) – „Nauja lietuviška ceitunga“ ir Jurgio Mikšo (1862–1903) – „Nemuno sargas“ ugdė lietuvių tautinę savimone ir gynė tautinio sąjūdžio interesus. Šiuose laikraščiuose spausdinosi A. Baltris, J. Basanavičius, J. Bruožaitis, J. Mikšas, J. Šliūpas, J. A. Vištelis.

Vokietijos konservatorių partijos ideologiją skleidė

„Konzervatyvų draugystės laiškas“ ir „Tiesos prietelius“ (1880–1882).

Visi šie periodiniai leidiniai leido priedus. Lietuvių literatūros istorijai ypač svarbus yra „Naujos lietuviškos ceitungos“ savaitinis priedas (nedėlinė pridėta) „Kaimynas“ (1896–1914), kuriame daugiausia išspausdinta grožinės literatūros kūrinių, ypač eilėraščių. Periodinės spaudos istorijoje minima, kad „Kaimynas“ nuo 1899 m. leido priedą „Tikrasis kryžiaus draugas“. Tai pirmas atvejis, kai priedas leidžia dar ir savo priedą.

Iš 33 Mažosios Lietuvos lietuviškų periodinių leidinių šeši buvo religiniai ir 27 – pasaulietiniai. Tačiau pirmojoje XIX a. pusėje ir pasaulietiniuose leidiniuose dominavo religiniai tekstai. Apie tai vaizdžiai kalba skaičiai, pvz.: 1832–1890 m. leidinyje „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“ religijos skyriui priklauso 24 proc. visų bibliografinių įrašų.

1849 m. į lietuvininkų periodinės spaudos pasaulį ateina Karaliaučiaus universiteto profesorius, lietuvių kalbininkas Frydrichas Kuršaitis (1806–1884). Atskirai minėtina F. Kuršaičio žurnalistinė veikla. 1843–1873 m. jis redagavo „Nusidavimų apie Evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonų“ kalbą ir stilių. Jo redaguojamojo laikraščio „Keleivis iš Karaliaučiaus broliams lietuvininkams žines parnešas“ kalba savo grynumu skyrėsi iš kitų to meto leidinių; į „Keleivį...“ lygiavosi visi kiti periodiniai leidiniai tiek Mažajoje, tiek Didžiojoje Lietuvoje. „Keleivyje...“ F. Kuršaičio pradėti spausdinti straipsniai apie lietuvių kalbą sukėlė atgarsį ir kituose periodiniuose leidiniuose. Bibliografijos metraščiuose yra 400 įrašų lietuvių kalbotyros klausimais. Laikraštis yra vertinamas mokslo kalbos ir terminologijos tyrinėtojų⁴. Redaguodamas „Keleivį...“ F. Kuršaitis rūpinosi ir straipsnių tematika. Laikraštyje pradėti skelbti mokslo populiarinimo straipsniai apie elektronikos, aeronautikos išradimus, paštą, telefoną ir telegrafą. Tokie F. Kuršaičio sudaryti žodžiai, kaip *dampštiepis*, *garštiepis* – garlaivis, *orkulkė* – oro balionas, *tolrašis* – telegrafas, *tolkalbis* – telefonas, *pustas* – paštas ir kiti įėjo į lietuvininkų periodikos puslapius ir buvo vartojami net XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Pats F. Kuršaitis apie sukurtus naujus žodžius yra rašęs: „Aš turiu nenorėdams mūsų kalbą vokiškais žodžiais supustyti, apie naujus daiktus kalbėdams naujų žodžių padaryti, ale ney viens man negalės išrodyti, kad toks žodis, manęs padarytasis nesąs čystai lietuviškasis žodis, ir pagal čystą lietuvišką būdą padarytasis.“⁵ F. Kuršaitis puikiai suvokė auklėjamą periodikos reikšmę, pats daug rašė; 1832–1890 m. bibliografijos metraštyje randame per tūkstančio F. Kuršaičio straipsnių bibliografinius įrašus. Straipsnių tematika įvairi: religija, politika, teisė, švietimas, kalbotyra.

Mažosios Lietuvos lietuviškų periodinių leidinių kalbos savitumą akivaizdžiai atskleidžia net į bibliografinių įrašų antraštes patekę žodžiai. Štai medicinos skyriuje randame

tokius ligų pavadinimus: *šarlakas* – skarlatina, *musalai*, *musulai* – tymai, *karštligė*, *tyfus* – šiltinė, *džiūtligė*, *sausligė* – džiova, *kaklo liga* – difteritas, *kruopės*, *lepra* – raupai, *kosulys krumulis* – bronchitas, *influenca* – gripas, *ūmų aptemimas* – nervų liga. 1895 m. randame žinutę⁶, kad Rytų Prūsijos provincijoje 1894 m. buvo 51 liekorus, 3 dantininkai, 16 galvijinių liekorių ir 32 aptekininkai.

Aišku, prūsiškoji tarmė ir gotiškas šriftas kėlė bibliografams daug rūpesčių. Galbūt dėl tos priežasties atsirado leidiniuose asmenvardžių rašymo nevienodumų. Pagal bibliografams privalomus metodikos nurodymus atsakomybės duomenų elementai yra perrašomi ta pačia kalba ir rašto sistema, tačiau bibliografijos leidiniuose atsakomybės duomenyse amenvardžiai dažnai transliteruojami, pvz.: Kurszatis – *Kuršatis*, Luszatis – *Lušnatis*, Jurkszatis – *Jurkšatis* ir kt. Pasitaiko atveju, kai gotiškojo šrifto pateikimas lotynišku raidynu iškreipia sakinio ar žodžio prasmę.

1883 m. Ragainėje išspausdinami pirmieji penki „Aušros“ numeriai, kiti – Tilžėje. Ryšium su šio pirmojo tautinio lietuvių mėnraščio pasirodymu, iš Tilžės, Bitėnų ir Ragainės spaustuvių sklido Didžiąjai Lietuvai skirti tautiniai laikraščiai ir žurnalai – „Varpas“, „Tėvynės sargas“, „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“. 1897 m. „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijų“ metraštyje randame „Baltąjį erelį“. Tai žymiausio Lietuvos knygnešio, Biržų krašto valstiečio Jurgio Bielinio Joniško apylinkėse išleistas laikraštis. Laikraščio pavadinimu pasirinktas Lenkijos karalystės herbas – Baltasis erelis. „Knygnešys buvo įsitikinęs, kad lenkai kadaise šį herbą pasisavino iš lietuvių.“⁷ Pats J. Bielinis buvo ir laikraščio teksto autorius, ir redaktorius. „Baltojo erelio“ 1–7 puslapiuose išspausdinta Lietuvos istorijos apžvalga⁸. Nors laikraštyje buvo nuoroda, kad tai „Lietuvos tarptautiškas politiškas laikraštis“, išeinantis lietuvių, latvių, lenkų rusų, prancūzų, vokiečių, anglų ir kitomis kalbomis, tačiau išėjo tik tas vienintelis numeris. To meto lietuviškoje periodinėje spaudoje laikraštis liko nepastebėtas.

JAV lietuvių periodinė spauda ieškojo kultūrinių ryšių su Didžiosios Lietuvos spauda; polemizavo atskirais klausimais, perspausdindavo straipsnius, ypač grožinės literatūros kūrinius, pvz.: iš „Aušros“ – J. Andziulaičio-Kalnėno eilėraščius perspausdindavo „Linksmą valandą“ ir „Lietuviškas balsas“, M. Davainio-Silvestraičio, A. Jakšto, V. Kudirkos – „Vienybė lietuvininkų“. Išsamią JAV ir Didžiąjai Lietuvai skirtos lietuviškos periodikos tarpusavio ryšių analizę yra pateikęs Bronius Raguotis.

Tik du lietuviški periodiniai leidiniai buvo išleisti Didžiojoje Britanijoje. Tai dvisavaitinis katalikiškas laikraštis „Vaidelytė“, leistas 1899 m. Glazgove, ir „Lietuvos sargas“, kurio tik vienas numeris buvo išleistas 1900 m. Londone.

Bibliografijos metraščiuose naudojama „Universalioji dešimtainė klasifikacija“ padeda susipažinti su XIX a.

visuomeniniu politiniu ir kultūriniu gyvenimu, su atskirų mokslo ir ūkio šakų istorijos faktais. Nors didžioji istorijos faktų paslaptis glūdi straipsnių tekstuose, tačiau kartais ir patys bibliografiniai įrašai būna iškalbūs, pvz.: 1883 m. Jonas Basanavičius rašo apie surastus Lauryno Ivinskio rankraščius, 1884 m. Jonas Spudulis praneša naujieną, kad atsirado dar vienas rankraštis, Kazys Grinius informuoja, kad *Marijampolės ligonbutis 1896 metuose turėjo 24 lovas, 283 ligonius*, 1893 m. *ant upės Vilnelės tapo atidengtas naujai pastatytas tiltas*, Petras Arminas-Trupinėlis 1884 m. rašo apie Griškabūdžio parapijos ūkininką, kuris *įsižiūrėjęs į geležinę kuliamąją mašiną, padirbo tokią pat lygiai*. Lietuvių išradėjų būta ir daugiau: Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis rašo apie išradėją ir literatą Kazį Bukavecką, 1899 m. skaitome žinutę apie Trakų ūkininką išradėją, pagaminusį skaičiavimo mašinėlę, o 1889 m. randame *navatną naujieną* apie jonavičio Jono Radzevičiaus technikos išradimus. 1897 m. randame net penkis įrašus apie Tytuvėnų kunigą Feliksą Sereiką ir jo rūpinimąsi koplyčios restauravimu.

Bibliografijos metraščiuose išsamiai suregistruota grožinė literatūra: poezija ir proza.

„Visą XIX amžių lietuvių literatūroje vyravo poezija“, – rašoma „Lietuvių literatūros istorijoje“⁹. Devyniuose bibliografijos leidiniuose randame per 2 000 eilėraščių bibliografinius įrašus: 900 – iš JAV lietuvių, 600 – iš Didžiosios Lietuvos ir 550 – iš Mažosios Lietuvos periodinės spaudos. 500 eilėraščių – benamiai; kai kurie jų turi išgalvotus vardus, bet dauguma – bevardžiai. Bibliografijos metraščiuose jie abėcėlės tvarka išrikiuoti vienoje eilėje su autoriniais kūriniais, o jų – 1515.

Straipsnyje apsiribota pažvelgti tik į Mažosios Lietuvos poetus. Argi jų būta? „Lietuvių literatūros istorijoje“¹⁰ net tarp mažai žinomų poetų lietuvininkų vardų nerasime, tačiau vardai, kurių negalima apeiti, apeiti ir nebus – jie iššoksta, lyg ir savaime pasirodo nacionalinės bibliografijos leidiniuose

Jau į patį pirmąjį periodinį leidinį „Nusidavimai apie Evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonų“ nuo 1832 m. su pietistine poezija ateina jo redaktorius Johanas Ferdinandas Kelkis (1801–1877). Bibliografijos leidiniuose randame 75 religinės poezijos bibliografinius įrašus.

Pats pirmasis pasaulietinio turinio eilėraštis buvo išspausdintas 1849 m. „Keleivyje iš Karaliaučiaus...“ Tai Mažosios Lietuvos raštijos veikėjo, Ragainės evangelikų liuteronų superintendente Karolio Augusto Jordano (1793–1871) eilėraštis „Sens karžigis“. 1853 m. tame pačiame laikraštyje Lankupių mokytojas Mikelis Šapalas (1827–1884) eilėmis sveikina Prūsijos karalių Friedrichą Vilhelmą IV. XIX a. Mažosios Lietuvos lietuviškoji periodinė spauda išspausdina 20 M. Šapalo eilėraščių ir 12 giesmių.

1875 m. lietuvininkų žemėje apsigyvena Georgas Sauerveinas (1831–1904).

Jau 1879 m. „Lietuviškos ceitungos“ puslapiuose išspausdinamas lietuvininkų himnu tapęs eilėraštis „Lietuvininkai mes esam gimę“. 1879–1900 m. devyniuose bibliografijos metraščiuose randame 160 pavadinimų G. Sauerveino eilėraščių, iš jų „Lietuviškos ceitungos“ ir „Naujos lietuviškos ceitungos“ puslapiuose – 91, „Nemuno sarge“ – 27. G. Sauerveino poezija ne tik ugdė gimtąją kalbą ir literatūrą, bet aktyvino ir tautinį lietuvių gyvenimą. Daugelyje lietuvių tautinį sąmoningumą ugdančių straipsnių paskelbta G. Sauerveino eilėraščių „Lietuvininkai mes esam gimę“ (nuo 1879 m.) ir „Lietuva ant visados“ (nuo 1881 m.) fragmentų Bibliografijos leidiniuose yra atvejų, kai viename bibliografiniame įrašė aprašyti keli eilėraščiai ar jų fragmentai, pvz.: 1894 m. leidinyje viename įrašė randame dešimt eilėraščių ir jų fragmentų iš „Tilžės keleivio“, 1881 m. leidinyje, viename įrašė – septynis eilėraščius iš „Lietuviškos ceitungos“. Be abejo, G. Sauerveino poezija turėjo įtakos XIX a. pabaigos Mažosios Lietuvos poetų kartai.

Paskutiniųjų XIX a. dešimtmečių periodinėje spaudoje buvo išspausdinta daugelio to meto poetų kūrinii, kurie turi pažintinę ir kultūrinę reikšmę; jie padeda suvokti ano meto žmonių tautines nuotaikas ir atpažinti to laiko ženklus. Ypač tai pasakytina apie Mažosios Lietuvos poetus – Vilių Bruožį, Kristupą Lekšą, Dovą Letzą, Martyną Jankų, Jerkmoną Penčiuką, Endrikį Šadagį, Joną Vanagaitį ir kitus. Dauguma jų eilių tik periodinėje spaudoje ir teisliko.

1893 m. su lyrinėmis eilėmis į „Naujos lietuviškos ceitungos“ puslapius ateina 20-metis Kristupas Lekšas (1872–1941). K. Lekšas žinomas ne tik kaip lyrinii eilių kūrėjas, bet ir kaip giesmių autorius, ir vertėjas. XIX a. Mažosios Lietuvos lietuviškoje periodinėje spaudoje randame 35 K. Lekšo eilėraščius. Beveik visi jie išspausdinti „Naujojoje lietuviškoje ceitungoje“ ir jos priede „Kaimynas“, trejetą iš jų perspausdino „Aušra“. Eilėraščių tematika įvairi: sveikinimai ciesoriaus Wilhelmo I gimimo dienai, sužadėtuvių, vestuvių ir religinių švenčių progomis. Eilėraščiuose „Meilė tėvynės“, „Mes tave mylim, miela Lietuva“, „Lietuvininko pažada“, „Lietuva, Lietuva, žeme tėvynainiška“ – aiški tautinė nuostata. XX a. pradžioje K. Lekšas išleis savo eilėraščių rinkinį „Rūtų vainikėlis“, kuris, kaip mini Domas Kaunas, buvo vienas labiausiai perkamų leidinių¹¹.

„Naujojoje lietuviškoje ceitungoje“ ir jos prieduose – 38 ir „Aušroje“ – 26 eilėraščius išspausdina Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjas, laikraštininkas Jonas Vanagaitis (1869–1946). Be lyrinii posmų, proginių sveikinimų, randame eilių ir tautiniais motyvais: „Lietuva, brangi tėvyne“, „Mūsų Lietuva“, „Prie kokios partijos mes glausimės“ ir kiti. „Lietuviškame politiškame laikraštyje“, „Žiūrone“ ir kituose mokytojas, poetas Jerkmonas Penčiukas (1852–1897) išspausdina 10 eilėraščių; pasakėčia „Kaip šersis, taip važiuosi“ perspausdina „Lietuviška

ceitunga“ ir „Saulėteka“. „Tilžės keleivyje“ spausdinosi ir Tilžės mokytojas, „Lietuviško laiško“ redaktorius Dovas Letzas. Bibliografijos leidiniuose randame 11 poeto eilėraščių. Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjo, aušrininko Viliaus Bruožio (1843–1909) eilėraštis „Lietuviška tu giminėlė“ buvo išspausdintas „Aušroje“ 1885 m., tačiau iki amžiaus pabaigos jo fragmentai keliavo iš straipsnio į straipsnį tautinio ugdymo tema. Nuo 1897 m. „Aušroje“ pradeda spausdintis Vydūnas (1868–1953). Jo eilėraščio „Atsiminimas senovės“ fragmentai bus cituojami ir XX a. lietuvių periodikoje. „Naujos lietuviškos ceitungos“ priedą „Kaimynas“ ir „Namų prietelį“ buvo pamėgęs Endrikis Šadagys (1867–1911). Jo eilėraštis „Jei nori Lietuvą mylėti“ kartu su Dovo Zauniaus eilėraščiu „Draugams“ ir kitais yra įtraukti į Mažosios Lietuvos poezijos rinktinę „Kaip ažuols drūts prie Nemunėlio“¹².

Aptardami XIX a. Mažosios Lietuvos poetų kūrybinį palikimą turime suvokti ir gilią jų buvimo literatūroje prasmę. Lietuvininkų kovos su nutautinimu intencijos sutapo su pačios poezijos esmės paieškomis; tautinio gyvenimo leitmotyvu einanti gimtoji kalba buvo svarbiausioji jų poezijos kalba. XIX a. lietuvininkų poetų išaustoji margoji poezijos drobulė aiškiai liudija jų tautinio sąmonėjimo kelio ženklus.

Į lietuvių literatūros istoriją yra įėjusios trys XIX a. poetės: Karolina Praniauskaitė (1828–1859), Uršulė Tamošiūnaitė (1847–1906) ir Liudvika Malinauskaitė-Eglė (1847–1906). Bibliografijos metraščiuose randame užregistruotą vieną U. Tamošiūnaitės eilėraščių „Budus Lietuvos“ ir 30 – L. Malinauskaitės-Eglės; 9 – Didžiosios Lietuvos spaudoje (8 – „Aušroje“ ir 1 – „Garse“) ir 21 – JAV periodinėje spaudoje: „Unijoje“, „Lietuviškame balse“, „Vienybėje lietuvininkų“ ir kituose. Tik du eilėraščiai – „Onitė ir Joniukas“ ir „Snausk sav, o dvase“ buvo perspausdinti iš „Aušros“ ir „Garso“. E. Malinauskaitė-Eglė buvo vienintelė to meto moteris, aktyviai pradėjusi bendradarbiauti periodinėje spaudoje, priklausė „Aušros“ poetų bendruomenei. Profesorė Viktorija Daujotytė, aptardama tai, kas XIX a. parašyta moterų, L. Malinauskaitė-Eglę laiko pačia pirmąja kūrybinga poete¹³. Tik viena lietuvininkė Morta Raišukytė (1874–1933) išspausdina „Aušroje“ du jaunystės eilėraščius.

Nuo 1870 m. „Keleivyje iš Karaliaučiaus...“ praddami spausdinti verstiniai eilėraščiai. Patį pirmąjį Maxo Schneckenburgerio eilėraščių „Vakta prie Rynupės“ išvertė K. A. Jordanas. 1883 m. „Tilžės keleivyje“ randame šį eilėraščių pavadinimu „Vakta prie Reino“, kurį išverčia J. F. Kėlkis. Pats pirmasis poezijos vertimas „Aušroje“ yra 1883 m. Władysława Syrokomlos poemos „Margiris“ fragmentas, o „Lietuviškajame balse“ (Niujorkas) – Ignaco Krasickio pasakėčia „Kur geriaus“. Patį pirmąjį neautorinį eilėraščių „Tav pergalejimo vainike giedame, ak karaliau!..“, 1851 m. išverstą iš vokiečių kalbos, F. Kuršaitis įdeda „Keleivyje iš

Karaliaučiaus...“ I amžiaus pabaigą vertimų daugėja; verčiami J. V. Gėtės, H. Heinės, I. Krylovo, M. Lermonovo, A. Mickevičiaus, F. Riukerto, E. Wicherto ir kitų autorių eilėraščiai.

XIX a. lietuviškosios periodinės spaudos publikacijos jau aprašytos. Devyni retrospektyvinės analizinės bibliografijos darbai – tai Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo ir Mokslų akademijos bibliografių darbo

nuopelnas. Bibliografių, kurių kvalifikacija leido neapsiriboti vien dokumentografinė kalba; jų darbas yra kūrybinis, prisiliečiantis prie giluminių mąstymo, kalbos, žinių suvokimo klodų ir jų perteikimo bibliografinė kalba. Tik toks darbo atsakomybės suvokimo matmuo leido parengti kapitalinius nacionalinės bibliografijos darbus, kuriuose yra įdabartinama ir pratęsiama XIX a. lietuvių kultūros ir istorijos atmintis.

I lentelė. „Lietuvos bibliografijos“ C serijos „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“ leidiniuose aprašytų periodinių leidinių skaičius pagal pavadinimus ir paskirtį

Metai	Iš viso			
	pagal pavadinimus	pagal paskirtį		
		Didžiąjai Lietuvai	Mažajai Lietuvai	JAV ir Didžiąjai Britanijai
1832–1890	31	6	20	5
1891	15	3	9	3
1892	19	3	10	6
1893	18	3	10	5
1894	20	4	9	7
1895	17	3	7	7
1896	24	4	11	9
1897	26	4	10	12
1898–1900	40	4	16	20

2 lentelė. „Lietuvos bibliografijos“ C serijos „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“ leidiniuose aprašyti Mažosios Lietuvos periodiniai leidiniai

Eil. nr.	Leidinio pavadinimas	Išleidimo vieta	Išleidimo metai
1.	Alyvų lapai iš žemės amžino pakajaus	Tilžė	1891–1893
2.	Aušra	Tilžė	1897–1899
3.	Heydekruger Kreisblatt	Tilžė-Klaipėda-Šilokarčiama	1855–1862, 1866–1868
4.	Kaimynas	Tilžė	1896–1914
5.	Keleivis	Priekulė	1884–1918
6.	Keleivis broliams lietuvininkams žines parnešas	Ragainė	1883
7.	Keleivis iš Karaliaučiaus broliams lietuvininkams žines parnešas	Karaliaučius	1849–1880
8.	Konzervatyvų draugystės laiškas	Priekulė	1882–1918
9.	Laukininkų prietelis	Klaipėda	1898–1899
10.	Lekiantieji laišakai	Priekulė	1881–1882
11.	Lietuvininkų paslas	Šilokarčiama	1863–1864
12.	Lietuviška ceitunga	Klaipėda	1877–1939
13.	Lietuviškas laiškas	Tilžė	1896
14.	Lietuviškas polytiškas laikraštis	Ragainė-Karaliaučius	1884–1885
15.	Lietuvos paslas	Tilžė	1896–1898
16.	Lietuvos ūkininkas	Klaipėda	1900
17.	Liuteronas	Tilžė	1887
18.	Memeler Kreisblatt	Klaipėda	1867, 1874–1878, 1880–1884, 1887, 1889

19.	Namų prietelis	Tilžė	1899
20.	Nauja aušra	Tilžė	1892
21.	Nauja lietuviška ceitunga	Tilžė	1891–1923
22.	Naujasis keleivis	Tilžė	1880–1883
23.	Naujos žinios, parnešančios daug visokių naujynų	Ragainė	1890
24.	Niamuno sargas	Ragainė-Tilžė	1884–1887
25.	Nusidavimai apie Evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonų	Tilžė-Karaliaučius	1832–1834, 1837–1861, 1872, 1875–1914
26.	Pakajaus paslas	Klaipėda	1883–1939
27.	Pasiuntinystės laiškelis	Tilžė-Klaipėda	1875–1906
28.	Saulėteka	Bitėnai	1900–1902
29.	Tetutė	Tilžė-Bitėnai	1891–1893
30.	Tiesos prietelius	Priekulė	1880–1882
31.	Tilžės keleivis	Tilžė	1883–1924
32.	Ūkininkų prietelius	Bitėnai	1894
33.	Žiūronas	Karaliaučius	1885–1886

3 lentelė. „Lietuvos bibliografijos“ C serijos „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“ leidiniuose aprašyti JAV ir Didžiąjai Britanijai skirti periodiniai leidiniai

Eil. nr.	Leidinio pavadinimas	Išleidimo vieta	Išleidimo metai
1.	Apšvieta	Tilžė-Bitėnai	1892–1893
2.	Ateitis	Pitsburgas	1900–1901
3.	Bažnyčios tarnas	Vaterburis	1898–1904
4.	Blaivystės laiškas	Pitstonas	1899
5.	Bostono lietuviškas laikraštis	Bostonas	1895
6.	Darbininkas	Šenandoras	1897
7.	Dirva	Šenandoras	1898–1906
8.	Galybė	Baltimorė	1898
9.	Garsas	Šenandoras	1892–1894
10.	Garsas Amerikos lietuvių	Šenandoras	1894–1899
11.	Kardas	Baltimorė	1896–1898
12.	Katalikas	Čikaga	1899–1917
13.	Kūrėjas	Čikaga	1900
14.	Lempa (Lampa)	Detroitas	1897
15.	Lietuva	Čikaga	1892–1920
16.	Lietuviškas knygynas	Šenandoras	1897
17.	Lietuviškasis balsas	Niujorkas-Šenandoras	1885–1889
18.	Lietuvos sargas	Londonas	1900
19.	Linksmas valanda	Mahanoi Sitis	1899–1911
20.	Linksmi vakarai	Mahanoi Sitis	1889–1890
21.	Nauja draugija	Baltimorė	1899
22.	Nauja gadyne	Šenandoras	1894–1896
23.	Niujorko gazieta lietuviška (New Yorko gazieta lietuviszka)	Niujorkas	1891–1892
24.	Rytas	Vaterburis	1896–1898
25.	Saulė	Mahanoi Sitis	1888–1899
26.	Tėvynė	Plimutas-Filadelfija	1896–1902
27.	Unija	Niujorkas	1884–1885
28.	Vaidelytė	Glazgovas	1899
29.	Valtis	Plimutas	1894–1895
30.	Vienybė lietuvininkų	Plimutas	1886–1920
31.	Viltis	Šenandoras	1899–1900

4 lentelė. „Lietuvos bibliografijos“ C serijos „Lietuviškųjų periodinių leidinių publikacijos“ leidiniuose aprašyti Didžiąjai Lietuvai skirti periodiniai leidiniai

Eil. nr.	Leidinio pavadinimas	Išleidimo vieta	Išleidimo metai
1.	Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo	Bitėnai	1899
2.	Aušra	Ragainė-Tilžė	1833–1886
3.	Baltasis erelis	Joniškio apyl.	1897
4.	Garsas	Tilžė-Bitėnai	1886–1887
5.	Lietuviškas darbininkas	Bitėnai	1894
6.	Lietuvos darbininkas	Ciūrichas-Tilžė-Bitėnai	1896–1899
7.	Šviesa	Tilžė	1887–1888, 1890
8.	Ūkininkas	Ragainė-Tilžė	1890–1905
9.	Tėvynės sargas	Tilžė	1896–1904
10.	Varpas	Tilžė-Ragainė	1889–1905
11.	Žemaičių ir Lietuvos apžvalga	Tilžė	1889–1896
12.	Žinyčia	Tilžė	1900–1902

¹Lietuvos bibliografija. Serija C. Lietuviškųjų periodinių leidinių publikacijos [1832–1900]. – Vilnius, 1994–2006. – 1832–1890 / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ; [parengė Danguolė Gineitienė, Skirmantė Kvietkauskienė, Virginija Paliliūnienė, Rimantė Terleckienė ; redaktorė-sudarytoja Almonė Sirijos Girienė ; atsakomoji redaktorė Regina Varnienė]. 2004. 727 p. ; 1891 / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ; [sudarytojos Ona Česnulevičiūtė, Daiva Danilevičienė, Irena Jezukevičienė, Birutė Juknevičienė, Milda Klimkaitė, Laima Savickienė ; atsakingasis redaktorius Osvaldas Janonis]. 1994. 224 p. ; 1892 / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ; [sudarytojos Irena Jezukevičienė, Daiva Danilevičienė, Laisva Palaimaitė, Milda Klimkaitė ; atsakingasis redaktorius Osvaldas Janonis]. 1996. 138 p. ; 1893 / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ; [sudarytojos Milda Klimkaitė, Laisva Palaimaitė, Virginija Paliliūnienė ; redaktorė-sudarytoja Irena Jezukevičienė ; atsakomasis redaktorius Osvaldas Janonis]. 1997. 186 p. ; 1894 / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ; [sudarytojos Milda Klimkaitė, Skirmantė Kvietkauskienė ; redaktorė-sudarytoja Irena Jezukevičienė ; redagavo Danutė Kovaliūnienė]. 2000. 219 p. ; 1895 / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ; [parengė Irena Jezukevičienė, Skirmantė Kvietkauskienė, Virginija Paliliūnienė ; atsakomoji redaktorė Regina Varnienė]. 2002. 236 p. ; 1896 / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ; [parengė Skirmantė Kvietkauskienė, Virginija Paliliūnienė ; redaktorė-sudarytoja Irena Jezukevičienė ; atsakomoji redaktorė Regina Varnienė]. 2004. 279 p. ; 1897 / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka ; [parengė Skirmantė Kvietkauskienė, Rimantė Terleckienė ; redaktorė-

sudarytoja Irena Jezukevičienė ; atsakomoji redaktorė Regina Varnienė]. 2006. 294 p. ; 1898–1900 / Lietuvos mokslų akademijos biblioteka ; [sudarytoja Efrosinija Krivaščenko ; redaktorė Lina Kanopkienė ; atsakomoji redaktorė Valerija Debesienė]. 2000. 514 p. : iliustr.

² Merkys, Vytautas. Lietuvių draudžiamosios spaudos ir tautinės tapatybės sąsajos // Knygotyra. – T. 44 (2005), p. 13–14.

³ Kaunas, Domas. Mažosios Lietuvos knyga : lietuviškos knygos raida 1547–1940. – Vilnius, 1996. – 764 p.

Kaunas, Domas. Aušrininkas : tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas. – Vilnius, 1996. – 233 p.

⁴ Kaulakienė, Angelė. Mokslo kalbos užuomazgos „Keleivyje“ // Lietuvių leksikos ir terminologijos problemos. – Vilnius, 1991. – P. 80–91.

⁵ Kuršaitis, Fridrichas. Atsiliepimai // Keleivis iš Karaliaučiaus broliams lietuvininkams žines parnešas. – 1864, Nr. 44, p. 173–174.

⁶ Praėjusiame mete yra mūsų provincėje 51 liekorus, 3 dantininkai, 16 galvijinių liekorų ir 32 aptekininkai išbandyti // Tilžės keleivis. – 1895, febr. 6 (Nr. 11), p. [1].

⁷ Misius, Kazys, Kaluškevičius, Benjaminas. Didysis knygnešys Jurgis Bielinis. – Vilnius, 2006. – P. 146.

⁸ Bielinis, Jurgis. „Jdeja Lietuvos karalų: Mindaugo, Gedimino ir Vitauto ...“ // Lietuviškųjų periodinių leidinių publikacijos, 1897. – Vilnius, 2006. – P. 246.

⁹ Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius. – Vilnius, 2001. – P. 274.

¹⁰ Lietuvių literatūros istorija, išnaša 6, p. 496–506.

¹¹ Kaunas, Domas. Mažosios Lietuvos knyga ..., p. 450.

¹² Kaip ažuols drūts prie Nemunėlio. – Vilnius, 1986. – 427 p.

¹³ Dajotyte, Viktorija. Parašyta moterų. – Vilnius, 2001. – P. 49–62.

Summary

Publications in 19th Century Lithuanian Periodicals: Review of Publications Registered in "Bibliography of Lithuania, Series C"

Audronė MATIJOŠIENĖ

19th century periodical press is registered in nine volumes of *Lietuvos bibliografija. Serija C. Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos* ("The Bibliography of Lithuania. Series C. Publications of Lithuanian Periodicals"). Under the programme for compiling retrospective bibliography of national periodicals, Martynas Mažvydas National Library of Lithuania was in charge of the period 1832-1897, and 1898-1900 was the responsibility of the Library of Lithuanian Academy of Sciences. The compilers of the volume comprising periodicals from 1897 followed a new approach: bibliographic records were uploaded into the National Bibliographical Data Bank. Thus universal access to them and integration into the single digital environment of the cultural heritage was ensured.

The series includes articles from newspapers and magazines, bulletins and serial publications, book reviews, fiction, and other publications for Lithuanians in Lithuania Minor, Lithuania Major, and Lithuanian emigrants.

Lithuanian periodical publications have specific features caused by history, culture, law system, traditions, etc. of different regions. It is especially true when it comes to periodical press of Lithuania Minor: even the writing system that was used there created difficulties for bibliographers. The article attempts to provide a geographical layout of publication occurrences and statistical analysis of publications, discusses the role of the 19th century in the history of the national periodical press, and describes characteristic features of the compilation process.

„Seni“ ir „nauji“ inkunabulai iš Lietuvos nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių fondo

Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ-VERBICKIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. v.verbickiene@lnb.lt

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomi 86 inkunabulai. Straipsnyje jie aptariami dėmesį telkiant į jų autorius, leidėjus, išleidimo vietą, tematiką, iliustracijas, įrišus ir nuosavybės ženklus. Iš bendros apžvalgos išskiriant įdomesnes, retesnes laidas, išryškėja bibliografinės inkunabulų ypatybės. Atskirai apžvelgiami jokiame kataloge ar sąraše nepaminėti 6 ir kataloguojant XVI a. knygas straipsnio autorės identifikuoti 9 inkunabulai.

Reikšminiai žodžiai: knygotyra; inkunabulai; nuosavybės ženklai; medžio raiziniai; įrišai.

Įvadas

Inkunabulai (lot. *incunabula* – lopšys, vystyklai) yra nuo spaudos išradimo (apie 1440 m.¹) iki 1500 m. gruodžio 31 d. (imtinai) išleistos knygos. Pradžia siejama su vokiečių spaustuviniu, spaudos renkamaisiais spaudmenimis išradėju Johannesu Gutenbergu (apie 1399–1468) ir jo garsiąja „42 eilučių Biblija“ (1456). Pabaiga nustatyta remiantis vienu pirmųjų inkunabulų katalogų, kuriame suregistruotos pirmosios knygos iki 1500 m. – tai vokiečių bibliotekininko Johanneso Sauberto (1592–1646) *Catalogus librorum proximis ab inventione annis usque ad A. C. 1500 editorum*, išėjęs kaip jo *Historia bibliothecae Noribergensis* („Niurnbergo bibliotekos istorija“, Nürnberg, 1643) priedas².

Lietuvoje esančius inkunabulus yra suregistravęs ir aprašęs Nojus Feigelmanas (1918–2002) kataloge „Lietuvos inkunabulai“ (1975) bei jo papildyme „Lietuvos inkunabulų“ papildymas“ (*Knygotyra*. T. 9, sąs. 1 (1983)) ir Juozas Tumelis straipsnyje „Nauji Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos inkunabulai“ (*Bibliotekų darbas*. 1984, Nr. 12). N. Feigelmano inkunabulų katalogas buvo palankiai įvertintas dviejų mokslininkų: J. Tumelio ir Levo Vladimirovo³. Šiame kataloge inkunabulai aprašyti itin išsamiai: be pagrindinių antraštės duomenų, nurodyta knygos bibliografija, defektai, aprašytos iliustracijos, įrišai bei nuosavybės ženklai. Daug vertingos informacijos suteikia platus įžanginis N. Feigelmano straipsnis „Pirmosios spausdintos knygos“.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – Nacionalinė biblioteka) Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomi 86 inkunabulai⁴ (tomus skaičiuojant kaip atskirus vienetus). Iš jų 62 aprašyti N. Feigelmano kataloge, 5 – N. Feigelmano inkunabulų katalogo papildyme, 4 – J. Tumelio straipsnyje, 6 nepaminėti jokiame kataloge, o 9 nustatyti straipsnio autorės kataloguojant XVI a. knygas. Iš 62 minėtų inkunabulų 12 N. Feigelmano kataloge pažymėti kaip priklausantys Knygų rūmams, o 3 – asmeninei Edmundo Laucevičiaus bibliotekai. 1992 m. Knygų rūmus prijungus prie Nacionalinės bibliotekos, jiems priklausę inkunabulai buvo perduoti Retų knygų ir rankraščių skyriui. E. Laucevičiaus bibliotekos knygas Nacionalinei bibliotekai 1995 m. dovanojo Lietuvos dailės muziejus.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių fondo inkunabulus, dėmesį telkiant į jų autorius, leidėjus, išleidimo vietą, tematiką, iliustracijas, įrišus ir nuosavybės ženklus. Bendrai visus Lietuvos inkunabulus išleidimo vietos, kalbos, turinio, kilmės atžvilgiu yra aptaręs N. Feigelmanas įvadiniame „Lietuvos inkunabulų“ straipsnyje, savo apžvalgą siedamas su tuometiniu kultūriniu kontekstu. Straipsnyje, remiantis šio mokslininko įžvalgomis, Nacionalinės bibliotekos inkunabulai apžvelgiami išsamiau, išskiriant įdomesnes, retesnes laidas. Straipsnyje taip pat remiamasi L. Vladimirovo knyga „Knygos istorija“ (1979), kur išsamiai aptartos bibliografinės inkunabulų ypatybės. Be to, aptariami jokiame kataloge nepaminėti 6 ir 9 „nauji“

inkunabulai, atskirai telkiantis ties jų tematika, autoriais, o fizinės ir bibliografinės ypatybės bei nuosavybės ženklai minimi bendroje inkunabulų rinkinio apžvalgoje.

„Seni“ inkunabulai

Vieni įspūdingiausių inkunabulų, išsiskiriančių iš kitų savo turiniu bei iliustracijų gausa, yra vokiečių humanisto Sebastiano Branto (1457/8⁵–1521) satyra *Stultifera navis* („Kvailių laivas“; orig. *Das Narrenschiff*, I leid., Basel, 1494), išjuokianti visuomenės ydas, ir vokiečių istoriko, gydytojo Hartmano Schedelio (1440–1514) *Liber croniarum* („Kronikų knyga“, I leid., Nürnberg, 1493) – pasaulio istorija nuo jo „pradžios“ iki XV a. pabaigos. Populiariausia S. Branto kūrinį „Kvailių laivas“ yra išsamiai aptarusios Jolita Steponaitienė ir Lina Pukštaitė⁶. Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomas lotyniškas vokiečių humanisto Jakobo Locherio (1471–1528) 1497 m. vertimas *Stultifera navis*, spausdintas Baselyje Johanno Bergmanno von Olpe (apie 1455–apie 1532). Tai vienintelis S. Branto „Kvailių laivo“ egzempliorius Lietuvoje, tačiau defektinis – trūksta nemažai lapų ir 7 medžio raižinių bei suplyšusi vadinamojo „vienuolių“⁷ (neaptraukti mediniai viršeliai su rudos odos nugarėle) įrišo nugarėlė. Knyga priklausė Wallenrodtų bibliotekai Karaliaučiuje, tai liudija šios bibliotekos ekslibrisas ir paties jos įkūrėjo Martino von Wallenrodto (1570–1632) rankraštinis įrašas.

Schedelio kroniką N. Feigelmanas yra apibūdinęs taip: „Meniniu požiūriu ši knyga priklauso prie stambiausių ir įdomiausių inkunabulų, turi 1809 medžio raižinius, vaizduojančius Europos miestus bei įvairius istorinius asmenis.“⁸ Ji išleista dviem variantais – vokiečių ir lotynų kalbomis. Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomas egzempliorius lotynų kalba⁹ (tokį patį egzempliorių turi ir Vilniaus universiteto biblioteka (toliau VUB)). Jame (lap. CCLXXIX verso–CCLXXX) pateiktas Lietuvos aprašymas, o šalis iliustruota fantastiniu miesto vaizdu, pritaikytu šioje kronikoje dar ir kitiems miestams. Lietuvos vardas *Littav* paminėtas ir kronikoje esančiame Europos žemėlapyje (lap. CCXCIX). Nacionalinės bibliotekos Schedelio kronika nuo VUB esančios skiriasi tuo, kad po lap. CCXLVIII įrišti 4 lapai iš geografų Sansonų (tėvo Nicolas Sansono (1600–1667) ir sūnaus Nicolas Sansono (1626–1648)) XVII a. atlasų. Paminėtina, kad jai trūksta pradžios, kai kurių pabaigos lapų, taip pat nemažai lapų yra defektiniai, sugadintas ir įrišas – trūksta viršutinio aprauko oda medinio viršelio ir nugarėlės. Ji priklausė keliems savininkams – pirmiausia Chelmo stalininkui Aleksandrui Stanislovui Rykovskiui (rankr. įrašas lape CCXCVIII verso: *25 Augusti Anno 1690 [...] Alexandr. Stan. De Ryky Rykowsky Dapifer Culmensis*), vėliau Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekai (spaudas: *Библиотека Виленской Р.К. Епархіальной Семинаріи*

bei spaudas: *S. Georgium Seminarium Dioecesanum Vlnense*).

Daugiausia tarp inkunabulų religinio turinio knygų. Iš jų minėtinos dvi lotyniškos Šv. Rašto laidos (1480 ir 1497), leistos stambiausio Niurnbergo spaustuvininko Antono Kobergerio (apie 1440–1513), bei vokiečių dominikono metraštininko Konrado von Halberstadto jaunesniojo (m. po 1355) Šv. Rašto konkordancijos (*Concordantiae biblicorum*, [iki 1481]) – pagal abėcėlę sutvarkytas Šv. Rašto žodžių bei posakių sąrašas, nurodant jų vietą (Nacionalinės bibliotekos egzempliorius defektinis – be pradžios ir pabaigos). 1497 m. Šv. Raštas išleistas 4 tomiais – Nacionalinė biblioteka turi tik trečiąjį tomą su prancūzų ezegeto pranciškono Nicolaus de Lyra (apie 1270–1349) komentarais.

Iš religinių knygų svarbus yra mišiolas. Mišiolus sudaro Šv. Mišių tekstai kiekvienai bažnytinių metų dienai ir Šv. Mišių laikymo taisyklės. Inkunabulų rinkinyje saugomas Bazelio mišiolas (*Missale Basiliense*), išleistas 1485 m. garsaus Bazelio spaustuvininko Nikolaus Kesslerio (m. po 1519). Turint omeny, kad iki XVI a. visa Katalikų bažnyčia neturėjo bendro mišiolų (jo reformomis užsiėmė Tridento bažnytinis susirinkimas, vykęs su pertraukomis 1545–1563), Bazelio mišiolas turi tris mišiolui būdingas svarbiausias dalis: *Proprium Missarum de Tempore* – kilnojamų švenčių ir šventadienių Šv. Mišios; *Proprium Missarum de Sanctis* – atskirų šventųjų Šv. Mišios pagal liturginius metus; *Commune Sanctorum* – įvairios Šv. Mišios¹⁰.

Dar viena svarbi liturginė knyga – gradualas (*Graduale Romanum* arba *Graduale dominicanum*), pasirodęs Venecijoje 1500 m. Lietuvos inkunabulų kataloge N. Feigelmanas pagal kolofoną nurodo 1499 m. rugsėjo 28 d. datą (žr. nr. 179 įrašą), nors antraštinis lapas yra su 1500 metų data. Ši liturginė knyga parengta italų muzikos teoretiko pranciškono Franciscus de Brugis (m. apie 1516) ir išleista Johanno Emericho spaustuvėje knygų pardavėjo (nuo 1509 m. spaustuvininko ir leidėjo) Lucantonio Giunta (1457–1538) lėšomis. Gradualas (lot. *graduale*, iš *gradus* – pakopa) yra katalikų liturginis giesmynas, kuriame surašytos choralinės Mišių giesmės, sudėliotos atsižvelgiant į bažnytinius metus. Pirmieji spausdinti gradualai buvo išleisti XV a. pabaigoje Vokietijoje¹¹. Kaip būdinga gradualams, melodija užrašoma neumomis (t. y. kvadratinės natos rašomos ant keturių linijų) (žr. 1 iliustraciją). Šiuo aspektu ypač svarbus yra prancūzų teologo, filosofo Jeano de Gersono (1363–1429) teologinis traktatas *Collectorium super magnificat* („Traktakas apie šlovinimą“, Esslingen, 1473), nes jame pateikiama ankstyviausia muzikinė notacija¹². Jo lape [6] recto (veikalas yra nepaginuotas ir nesignatūruotas) yra penkios kvadratinės natos, tačiau dar be išraižytų keturių linijų – jas galima numanyti.

Dñica. j. de aduētū. I

D te leuaui animā
meaz: de^o meus i te
psi do nō eru bescā neqz irride
ant me inimici me i teni vnuer
si q te expectāt nō pfun dent. ps
Uias tuas dñe d mōstra mibi et se
mitas tuas edoce me **Gloria**

Introitus.
Et sic le. r. ut mod. r. p. ad i
tro. suaf
p. totū an
tro. ad dē
Et sic post
tro. et in
fest. dup.

1 iliustracija. Pirmoji ornamentinė raidė ir neuminė notacija (*Graduale Romanum*, Venezia, 1500)

Iš religinių žanrų minėtinas ir pamokslas – jis buvo ypač populiarus ir vėlesniais amžiais. Viduramžiais aktyviausi pamokslininkai buvo elgetaujantys ordinais (dominikonai, pranciškonai, augustijonai). Pasak lenkų istoriko Jerzjo Kłoczowskio, „XIII a. itin populiarūs tapo pamokslų rinkiniai, sudėlioti sekmadienių ir švenčių ciklais, sudaryti arba pagal pagrindinį liturginį ciklą, arba pagal iškilmes šventųjų garbei ir atitinkamai vadinami *de tempore arba de sanctis*.“¹³ Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinyje gausu įvairių autorių pamokslų rinkinių – tai vokiečių teologo Johannes Herolto (1380 ar 1390–1468), vokiečių vienuolio pranciškono Johannes de Werdena (m. apie 1330), italų dominikono Leonardo de Utino (1400–apie 1470), pranciškono Michaelio de Hungaria (J. Tumelis bei kai kurie inkunabulų katalogai nurodo kitą autorių – vengrų pranciškoną Osvát Laskai (apie 1450–1511)), italų pamokslininko Servasanto da Faenza (1220/30–apie 1300), vengrų scholastiko pranciškono Temesvári Pelbárto (1435–1504), ispanų dominikono šventojo Vicento Ferrero (1350–1419) veikalai. Pastarasis pamokslininkas buvo vienas garsiausių anų laikų pamokslininkų: „visur laukiamas daugiataktantinių minių, šis stebukladarys visiems sukeldavo siaubą pamokslais apie atgimusį Antikristą bei artėjančią pasaulio pabaigą.“¹⁴

Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinyje yra taip pat garsių antikos, Bažnyčios tėvų bei viduramžių autorių veikalų, nepradusių aktualumo iki šių dienų. Tai Bažnyčios istoriko Cezarėjos vyskupo Eusebijaus (*Eusebius Caesariensis*; apie 263–apie 340) svarbiausias veikalas *Ecclesiastica hystoria* („Bažnyčios istorija“, 1500), šv. Augustino (354–430) veikalai *De civitate Dei* („Apie Dievo valstybę“, 1490) ir *De Trinitate* („Apie Trejybę“, 1490), šv. Bonaventūros (apie 1217–1274) *Opuscula* („Raštai“, 1489; 1495; 1500), šv. Tomo Akviniečio (apie 1225–1274) svarbiausias veikalas *Summa theologiae* („Teologijos sąvadas“, 1496), jo mokytojo Alberto Didžiojo (*Albertus Magnus*; apie 1193–1280) ir Bažnyčios tėvo šv. Jeronimo (*Hieronymus*; apie 347–419/20) veikalai. Taip pat minėtini popiežių Bonifacijaus VIII (1235–1303) ir Clemenso V (1264–1314) dekretai. N. Feigelmanas iš Nacionalinėje bibliotekoje saugomų inkunabulų išskiria popiežiaus Pijaus II (1405–1464) privačius laiškus *Epistolae familiares*

(Lyon, 1497; VUB turi ankstesnę 1484 m. laidą Vokietija). Ši knyga anksčiau priklausė kolekcininkui E. Laucevičiui (1906–1973).

Tarp Nacionalinės bibliotekos inkunabulų yra keletas, kurie retai aptinkami net turtingiausiose pasaulio bibliotekose. Ir N. Feigelmanas, ir J. Tumelis mini italų pranciškono Niccolò da Osimo (m. apie 1454) *Supplementum Summae Pisanellae* („Pisanellos sąvado papildymas“) nurodydami, jog šis veikalas išleistas Milane 1494 m.¹⁵ Tačiau remiantis elektroninėmis vokiečių bibliotekomis nustatyta, jog šis veikalas buvo išleistas 1488 m. Niurnberge, Antono Kobergerio spaustuvėje. Pirmieji išleidimo duomenys tikriausiai paimti iš kolofono (nors data perskaityta neteisingai), kuriame teigiama, jog autorius savo veikalą rašė Švč. Marijos Angelų Karalienės vienuolyne šalia Milano ir baigė jį 1444 m. lapkričio 28 d.¹⁶ Niccolò da Osimo veikalas, kaip moralinės teologijos terminų žodynas, yra pranciškono vienuolio Astesano (*Astesanus*; m. apie 1330) veikalo *Summa de casibus conscientiae* („Sąvadas apie sąžinės reikalus“), parašyto XIV a., papildymas. Jis buvo ypač populiarus tarp dvasininkų ir sulaukė mažiausiai 22 laidų XV a. pabaigoje¹⁷.

Inkunabulų antraštės ir leidybiniai duomenys

Inkunabulų nustatymą, katalogavimą sunkina ta aplinkybė, kad jie buvo leidžiami be išsamaus antraštinio lapo, nurodant tik knygos antraštę ir autorių. Leidybiniai duomenys – spausdinimo vieta, data, spaustuvininko vardas, kartais jo ženklas *signetas* – buvo nurodomi kolofone, turėjusiame antraštinio puslapio elementus (žr. 2 iliustraciją). Jame dažnai buvo pateikiama ir knygos antraštė, autorius ir būdavo, ir nebūdavo paminėtas. Pirmosios spausdintos knygos perėmė rankraštinų knygų bruožus, kuriose visi įprasto antraštinio lapo duomenys būdavo pateikiami pabaigoje. Tačiau inkunabulai buvo išleidžiami iš viso nežymint jokių leidybinių duomenų. Pasak N. Feigelmano, „tokie „nefirminiai“ inkunabulai sudaro apytikriai pusę viso jų kiekio, daugiausia jų pasirodė pirmaisiais spaudos dešimtmečiais.“¹⁸ Tada duomenis tenka nustatinėti pagal spaustuvių šriftą, popierių, įrišą, apkaustymus ir kitus duomenis¹⁹.

Fol. CLXXVIII.

fames p̄nunciāt. z ab hereditate repellūt. ¶ Cap̄lo. XIII.
¶ *Domos incendēs gratis vel odio alicui⁹ excōmunicet. xliij. q. viij. c. pessimā.*
Destimā siquidē z horrendā incendioꝝ maliciā auctori-
tate dei z beatoꝝ petri z pauli oimodo detestamur: et
interdicim⁹: hec etenim pesti⁹ z vastitas hostil' oēs alias
dep̄datiōes exsuperat: q̄ q̄nto p̄fo dei sit dānosa: z q̄ntū detrimē-
tum aīab⁹ z corporib⁹ inferat nullus ignorat. Assurgendū est
igif z oimodo laborandū: vt tāta clades z tāta p̄nicies p̄salu-
te populi eradice⁹ z extirpe⁹. Si quis ergo post hui⁹ n̄fe cō-
stitutionis p̄mulgationē malo studio siue odio: siue vindicta
ignes apposuerit: vel aponi fecerit z appositorib⁹ p̄cellū scient
et auxiliū tribuerit: excōmunicet: et si incendiari⁹ mortuus
fuerit ecclesiastica careat sepultura: nec absoluator nisi prius
dammū cui intulit: sc̄dm facultatē restituat: z se vltterius emē-
dauerit zc̄:

Reuerendi peritissimiq; iuris consulti Juonis pa-
normie charnotensis epi cōmēdatissimi: de varia scri-
pturaz distinctione (diuina opitulante gra) Exp̄ssis
Ab̄baelis furter elaborata. Anno fructifere incarna-
tionis. M̄. CCCC. XCIX. Ab̄ensis ab̄artij die sexta.
Feliciter exp̄liciunt.

2 iliustracija. Prancūzų teologo Yves de Chartres (apie 1040–1116) *Liber decretorum, sive Panormia* ([Basel], 1499 kovo 6 ir 7) kolofonas bei spaustuvininko Michaelio Furterio (prieš 1483–apie 1517) ženklas

Inkunabulų išleidimo data (jeigu ji yra) pateikiama nurodant dar ir mėnesį bei dieną. Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinyje anksčiausiai išleistos knygos yra dvi – prancūzų teologo Jacques'o Legrando (apie 1365–1415) enciklopedinio pobūdžio įvairių antikos rašytojų, poetų, oratorių raštų rinkinys *Sophologium* („Sofologija“, Köln, iki 1473 rugsėjo 29; Nacionalinė biblioteka turi ankstyviausią šio veikalo laidą, VUB turi apie 1476 m. ir 1495 m. laidas). Ši knyga yra defektinė (trūksta antraštinio lapo) bei išleista nenurodant leidybinių duomenų – jie pateikti pagal N. Feigelmano katalogą (žr. nr. 282 – spėjamas spaustuvininkas yra Alberto Didžiojo veikalo *De virtutibus* („Apie dorybes“, 1473) leidėjas Johannes Solidi). Kita taip pat 1473 m. knyga yra minėtas Jeano de Gersono teologinis traktatas *Collectorium super magnificat*, pasirodęs Vokietijoje, Esslingene, Konrado Fynerio spaustuvėje. Paminėtina, jog Bodlio (Bodleian) bibliotekos inkunabulų kataloge (*A Catalogue of Books Printed in the Fifteenth Century Now in the Bodleian Library*. 2005, t. 6) nurodomi kitokie šios knygos išleidimo duomenys – Strasburge, Heinricho Eggesteino (apie 1415–po 1488) spaustuvėje (žr. nr. G-112).

Daugiausia inkunabulų (55) yra išspausdinta Vokietijoje: 26 – Strasburge, 11 – Niurnberge, 7 – Kelne, Augsburg, Špejeryje ir Ulme – po 2, o Tiubingene, Leipcige, Eslingene, Reutlingene – po 1 knygą. Vokietijos miestai Strasburgas, Niurnbergas, Kelnas, Leipcigas buvo vieni didžiausių XV a. knygų leidybos centrų²⁰. Strasburgas XV a. priklausė Vokietijai – buvo laisvasis imperijos miestas, o 1681 m. atiteko Prancūzijai. Daugiausia inkunabulų išleido Strasburgo spaustuvininkai Martinas Flachas (m. 1500) – 7 knygos ir Georgas Husneris (m. 1505) – 9 knygos. 9 inkunabulus išleido stambiausias Niurnbergo spaustuvininkas Antonas Kobergeris (apie 1440–1513). Vienas žinomiausių jo leidinių – minėta Hartmano Schedelio *Liber chronicarum*. Italijoje išspausdinta 12 inkunabulų, iš jų Venecijoje – 9, mieste Brescia – 2, Romoje – 1. Iš 9 Šveicarijoje išspausdintų inkunabulų visi yra Bazelio – daugiausia, po tris knygas, išleido garsūs spaustuvininkai Johannes Amerbachas (apie 1441–1513) ir Michaelis Furteris (prieš 1483–apie 1517). Prancūzijoje išspausdinti 8 inkunabulai: 5 – Lione, 3 – Hagenau mieste. Pastaruosius išleido šiame mieste dirbęs vokiečių spaustuvininkas Heinrichas Granas (apie 1450–1523 ar 1527) kartu su taip pat vokiečių leidėju Johannesu Rynmannu (prieš 1475–1522). Kiti Prancūzijos ir Italijos spaustuvininkai įvairuoja. Dviejų inkunabulų, išspausdintų nenurodant leidybinių duomenų, šių duomenų nustatyti nepavyko (apie juos toliau).

Pažymėtina, kad beveik visi inkunabulai parašyti lotynų kalba. Ji XV a. antroje pusėje, taip pat dar ir XVI a. Vakarų Europoje buvo bendra mokslo, literatūros, religijos kalba (prasidėjus Reformacijai, imta daugiau leisti veikalų

nacionalinėmis kalbomis). Retų knygų ir rankraščių skyriaus rinkinyje yra tik viena knyga vokiečių kalba – vokiečių augustijono Stephano von Landskrono (apie 1412–1477) religinis veikalas *Himmelstrasse* („Dangaus gatvė“, Augsburg, 1484), skirtas to meto visuomenei, nemokančiai lotyniškai (XV a. lotyniškai mokėjo dažniausiai tik dvasininkai ir universitetus baigę pasauliečiai). Svarbu pastebėti, jog N. Feigelmanas savo įvardiniame „Lietuvos inkunabulų“ straipsnyje vardydamas kitakalbius inkunabulus nepaminėjo pastarojo²¹.

Iliustracijos

Pasak knygotyrimo L. Vladimirovo, XV a. knygų iliustracijos dažniausiai buvo medžio raižiniai²². Inkunabulai nepasižymi iliustracijų gausa. Dažniausiai inkunabuluose, kaip būdinga senajai knygai, pirmoji teksto, pastraipos raidė yra ornamentuota: „Spausdinamas buvo tik tekstas, o inicialams ir miniatiūroms buvo paliekama tuščios vietos. Juos nupiešdavo miniatiūristai, iliuminatoriai ir rubrikatoriai.“²³ Dažniausiai pirmosios raidės yra paryškintos mėlyna arba raudona spalva. Vis dėlto dažniau inkunabuluose vietoj pirmųjų raidžių yra likusios tuščios vietos. Dabar galima tik spėlioti, kokios buvo to priežastys.

Iš Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų rinkinio iliustracijų gausa ir įvairovė, kaip jau buvo minėta, ypač išsiskiria Schedelio „Kronika“ bei Branto „Kvailių laivas“. Schedelio kronikai iliustracijas kūrė garsaus vokiečių dailininko Albrechto Dürerio (1471–1528) mokytojai Michaelis Wohlgenuthas (1434/1437–1519) ir Wilhelmas Pleydenwurffas (m. 1494), taip pat pats Düreris. Pirmieji du dailininkai nurodyti kolofone, trečiasis nustatytas remiantis minėtu inkunabulų katalogu *A Catalogue of Books Printed in the Fifteenth Century Now in the Bodleian Library Books* (nr. S-108) bei internetine Vikipedijos enciklopedija²⁴.

S. Branto „Kvailių laivas“ turi 117 medžio raižinių, iš kurių 5 kartojasi (Nacionalinės bibliotekos egzempliorius yra defektinis – jam trūksta 7 medžio raižinių). Daugiausia iliustracijų sukūrė minėtasis Düreris. Jo bendradarbiai buvo dailininkai Haintz-Nar-Meister ir Gnad-her-Meister²⁵, taip pavadinti pagal ant jų medžio raižinių esančius užrašus „haintz Nar“ (egzemplioriui trūksta šio lapo su užrašu) ir „gnad her“ (plg. lap. XIII recto). Kiti dailininkai liko nežinomi.

Šiuo aspektu minėtina ir vokiečių teologo, istoriko, kartūzų ordino vienuolio Wernerio Rolevinco (1425–1502) knyga *Fasciculus temporum* („Laikų samplaika“, 1484, Mokslo akademijos biblioteka (toliau MAB) ir VUB turi atitinkamai 1477 ir 1478 m. šio veikalo laidas) – trumpa pasaulio įvykių chronologija, vadinama ir „istorijos enciklopedija“, sulaukusi dar esant gyvam autoriui trijų laidų bei išversta į flamandų, vokiečių ir prancūzų kalbas²⁶.

Šiame veikale išsiskiria dvi puošnios didžiosios raidės iš augalų motyvų ornamento, nuspalvinto geltona ir raudona spalva, taip pat yra įvairių medžio raizinių, vaizduojančių miestus, pastatus ir kt.

Įvairiais medžio raiziniiais (15 iliustracijų), vaizduojančiais bibliinius veikėjus, jų genealoginius medžius, miestus ir pan., iliustruotas minėtas 1497 m. Šv. Raštas su prancūzų egzegeto pranciškono Nicolaus de Lyra komentarais – Šv. Rašto tekstas išspausdintas lapo centre, o aplink pateikiami jo komentarai. Daugiausia iliustracijų įdėta pranašo Ezekielio knygoje, po vieną Danieliaus knygoje bei 1-ojoje Makabiejų knygoje. Šiame inkunabule aiškiai matyti taip ir likusios tuščios vietos prie raidžių, kurias turėjo paryškinti kita spalva iluminatoriai.

Ypač didelėmis, gražiomis ornamentinėmis raidėmis išsiskiria minėtas gradualas. Šios raidės yra maži medžio raiziniai, tematiškai susiję su giesme; pavyzdžiui, Advento giesmėse vienoje iš tokių raidžių vaizduojama šventoji šeima – Juozapas, Marija ir kūdikėlis Jėzus, kitoje – trijų karalių pasveikinimas ir pan. Pačios raidės raizytos naudojant įvairių augalų motyvus.

Paminėtinas ir mėgėjiško „ilustravimo“ pavyzdys – portretinė graffiti²⁷. Įvairių viduramžiškų pasakojimų rinkinio *Gesta Romanorum* („Romėnų darbai“, išleista pirmojo Kelno spaustuvininko Ulricho Zello (1430–1530) apie 1482–94)) pradžioje (lap. a recto) raudonai ranka paryškintos „O“ raidės centre nupieštas barzdoto vyro veidas (žr. 3 iliustraciją).

3 iliustracija. Portretinė graffiti (*Gesta Romanorum*, [Köln, apie 1482–94])

Kitos fizinės ypatybės (foliacija, signatūra, formatas)

Inkunabulai nebuvo dar paginuoti – „paginacija XV a. dar labai retas reiškinys.“²⁸ Geriausiu atveju buvo pažymėti tik lapai (foliacija). Apskritai ir foliacija XV a. buvo ne tokia dažna, pavyzdžiui, iš „naujų“ aštuonių inkunabulų tik vienas turi foliaciją. Be to, ne visi inkunabulai turi ir signatūras, žymintias kiekvienos neišistos knygos sąsiuvinį tam tikra raide, o kiekvieną sąsiuvinio lapą – skaičiumi.

Aptariamų inkunabulų formatai, kaip būdinga pirmosioms spausdintoms knygoms, dažniausiai tik du – *in quarto* ir *in folio*. Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinyje yra du mažesnio *in octavo* formato egzemplioriai (abu apie 15 cm dydžio): vokiečių katalikų teologo Jacobo Philippi (apie 1435–po 1510) dvasininkams skirtas veikalas *Reformatorium vite morumque et honestatis clericorum saluberimum* („Išganingas dvasininkų gyvenimo ir papročių bei garbės pertvarkymas“, Basel, 1494; įrištas su dviem XVI a. knygomis) bei olandų vienuolio dominikono Engelberto Cultrificis (1430–1492) religinis veikalas *Declaratio et defensorium privilegiorum fratrum mendicantium* („Elgetaujančių brolių privilegijų išdėstymas ir apgynimas“, Köln, 1497), išleistas kartu su trijų skirtingų autorių kūriniiais. Pati didžiausia *in folio* knyga – anksčiau minėtas gradualas – jos dydis 55 cm. Gana didelės yra Schedelio „Kronika“ – 46 cm bei Bizantijos imperatoriaus Justiniano I (483–565) kodeksas *Digesta Iustiniani* (Venezia, 1477) – 45 cm.

Įrišai

XV a. išspausdintų knygų spaustuvininkas arba leidėjas neįrišdavo. „Knygos „pusfabrikatis“, t. y. išspausdinti lapai ir sąsiuviniai, buvo surišami virvute ir taip parduodami. Pirkėjas galėjo įsirišti knygą pagal savo skonį pas amatininką knygrišį. Knygrišystė buvo savarankiškas amatas su savo cechais ir organizacija, kuri saugodavo cecho narių teises ir privilegijas ir drausdavo ne cecho narius, net ir spaustuvininkams, rišti knygas.“²⁹ Senosios knygos įrišimo vietą ir laiką nustatyti nėra lengva, tačiau jos išleidimo vieta ir data neturėtų būti tapatinama su jos įrišimo vieta ir laiku. Tik išsivysčius spaudai, imama rišti ne pavienes knygas, o visą tiražą³⁰.

Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų įrišai labai įvairuoja. Dažniausiai XV–XVII a. knygos įrištos mediniais kietviršiais, aptrauktas oda arba pergamentu, su sagtimis arba raišteliais. Įrišai su sagtimis paprastai būna didelių formatų knygų, tačiau tik keleto knygų yra išlikusios visos sagtys – dažniausiai tebūna jų liekanos ar tik žymės. Vėliau pradėta atsisakyti sunkių medinių įrišų – juos keitė kartoniniai, aptraukti oda arba tik su odos nugarėle. Ant

poros senesnio įrišimo inkunabulų yra išpausti įrišimo metai. Pavyzdžiui, ant Tomo Akviniečio *Summa theologiae* (1496) kietvirčio išpausta „1580“, o ant prancūzų teologo, kanonų teisės specialisto Yves de Chartres (apie 1040–1116) juridinio turinio knygos *Liber decretorum, sive Panormia* („Dekretų knyga, arba Visuma“, [Basel], 1499) kietviršio išpausta ne tik įrišimo data „1547“, bet ir veikalo antraštė. N. Feigelmano inkunabulų kataloge nurodomas apytikslis aptariamų knygų įrišimo laikas amžiais bei jų tarpnsiais. Paminėtina, kad Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų įrišimai yra gana sudėvėti.

Nepaminėtieji jokiuose kataloguose

Iš 6 neįtrauktų į jokių Lietuvos katalogus ar sąrašus paminėtinas Šv. Rašto fragmentas (1 lapas) – ištrauka iš Kunigų knygos (Strasburgas, 1482). Inkunabulų fragmentai pagal priimtą XV a. leidinių apskaitą laikomi savarankiškais saugojimo vienetais³¹. Šio fragmento išleidimo duomenys pateikti pagal lape pieštuku užrašytus duomenis.

Prancūzų pamokslininko Guillaume'o d'Auvergne (apie 1180–apie 1249) postilė *Postilla super Epistolas et Evangelia* („Postilė apie laiškus ir evangelijas“, Strasbourg, ne anksčiau 1492), įrišta kartu su Pseudo-Bonaventūros švenčių pamokslais *Sermones mediocres de tempore* („Paprasti metų laikų švenčių pamokslai“, Strasbourg, 1496), paminėta N. Feigelmano „Lietuvos inkunabulų“ papildyme“, tačiau nurodyta kaip XVI a. veikalas³². Šis veikalas yra defektinis – trūksta pradžios ir pabaigos lapų, be to, išleistas nenurodant datos (tik apytikslė buvo nustatyta pagal inkunabulų katalogą).

Inkunabulų papildyme nepaminėtas kartu su Ezopo veikalu *Esopus moralisatus* („Ezopas“, Köln, apie 1499)³³ įrištas pirmasis aligatas – moralinių sentencijų rinkinys su komentarais, priskiriamas Pseudo-Cato – *Catho cum glosa et moralisatione* [„Katonas su žodynu ir paaiškinimais“, XV a. pab.–XVI a. pr.]. Egzempliorius yra defektinis – be antraštinio lapo ir kai kurių pradžios lapų, ir nors apytiksliai išleidimo metų straipsnio autorei nepavyko nustatyti.

Kiti trys inkunabulai yra žinomų viduramžių italų pamokslininkų veikalai: dominikono Iacopo da Varazze (apie 1228–1298) knyga apie šventųjų gyvenimus, priderintus prie liturginio kalendoriaus, *Lombardica historia, que a plerique Aurea legenda sanctorum appellatur* („Lombardijos istorija, kuri daugelio vadinama Aukso legenda [arba] šventųjų [gyvenimais]“, Strasbourg, 1492 m. rugpjūčio 9 d.), pranciškono Roberto Caracciolo (1425–1495) pamokslų rinkinys *Sermones quadragesimales de poenitentia* („Keturiasdešimt pamokslų apie atgailą“, Strasbourg, 1497 m. vasario 3 d.) bei šventojo pranciškono Bernardino Sieniečio (*Bernardino da Siena*, 1388–1444) pamokslų rinkinys *Sermones de*

evangelio aeterno („Pamokslai apie amžinąją evangeliją“, Basel, [apie 1490/1495]). Pastarasis veikalas išleistas nenurodant išleidimo metų (jie nustatyti pagal inkunabulų katalogą) ir turi per visą antraštinį lapą medžio raižinį, kuriame pavaizduotas vienuolis su knyga rankoje (galima manyti, kad tai paties autoriaus atvaizdas). Be to, šios knygos yra išlikę nesugadintas originalus įrišas medžiu ir pergamentu su dviem sagtimis. Pirmųjų dviejų knygų įrišai taip pat gana geri, tik daug vėlesni – kartono viršeliai, aptraukti ruda oda. Paminėtina, jog Iacopo da Varazze veikalas pelnė tokią šlovę, kad buvo pavadintas *Legenda aurea* – „Aukso legenda“³⁴. Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinyje yra ankstesnė 1488 m. Iacopo da Varazze knygos apie šventųjų gyvenimą laida, išėjusi Niurnberge Georgo Stuchso (m. 1520) spaustuvėje. Šio pamokslininko legendiniai pasakojimai priskiriami XIII amžiuje greta šventųjų asmeninio gyvenimo aprašymų plitusiems naujoviška dvasia sukurtų hagiografinių legendų rinkiniams. Jie buvo skirti labiau dvasininkams, ypač pamokslininkams³⁵.

„Nauji“ inkunabulai

Iš „naujų“ inkunabulų (jų sąrašas pridedamas straipsnio pabaigoje) keturi yra defektiniai – be pradžios ir pabaigos (Johanneso de Werdena, Ludovico de Prussia, Pseudo-Petrus de Palude ir Gerardo Zerbolto van Zutpheno veikalai), trys išleisti be jokių leidybinių duomenų (Publilijaus Syrus, Honorijaus Augustodunensis ir Pierre'o Besuire veikalai), o du su neišsamiais leidybiniais duomenimis.

Visi šie inkunabulai parašyti lotynų kalba, o septyni jų yra religinio turinio. Tarp pastarųjų yra du pamokslų rinkiniai. Tai Kelno vienuolio pranciškono Johanneso de Werdena (m. apie 1330) pamokslų rinkinio antroji dalis, skirta šventiesiems, *Sermones de sanctis Dormi secure* („Pamokslai apie šventuosius“, [Strasbourg], 1500). Šis veikalas yra defektinis – be pradžios ir pabaigos, tačiau išlikęs kolofonas su leidybiniais duomenimis (išleidimo vieta ir leidėjas knygoje nenurodyti – jie nustatyti pagal katalogus): *M.v. Tertia die mensis Augusti* – 1500 rugpjūčio 3. Šis veikalas yra įrištas su dviem XVI a. knygomis.

Kitas pamokslų, skirtų įvairioms religinėms šventėms, rinkinys *Sermones thesauri novi de tempore* („Naujojo lobyno metų laikų švenčių pamokslai“, Strasbourg, 1484) taip pat yra defektinis – be pradžios ir pabaigos (lapai bei įrišas restauruoti). Tokį patį, bet taip pat defektinį egzempliorių turi ir MAB (jis įtrauktas į „Lietuvos inkunabulus“ – nr. 354). N. Feigelmanas šį veikalą klaidingai priskyrė prancūzų teologui Petru de Palude (apie 1277–1342). Kataloge tam pačiam autoriui klaidingai priskirta to paties veikalo 1483 m. laida (nr. 353, Retų knygų ir rankraščių skyriaus egzempliorius). Inkunabulų

kataloge *A Catalogue of Books Printed in the Fifteenth Century Now in the Bodleian Library* šio veikalo autorius nurodomas Pseudo-Petrus de Palude (P-212 ir P-213).

Olandų mistiko, vieno iš religinio sąjūdžio *devotio moderna* (lot. naujas maldingumas, pamaldumas)³⁶ tėvų Gerardo Zerbolto van Zutpheno (1367–1398) religinis veikalas *Tractatus de spiritualibus ascensionibus* („Traktatas apie dvasinius pakilimus“, Lübeck, 1490) yra be antraštinio lapo ir be dviejų paskutinių lapų, – išleidimo vieta ir data nurodyti būtent knygos pabaigoje, tačiau gana gerai išlikę originalus „vienuolių“ įrišas. Šis traktatas yra vienas svarbiausių Zerbolto van Zutpheno veikalų, buvęs populiarus bei daug kartų leistas XVI a.³⁷

Dar vienas defektinis – be pradžios ir pabaigos (viršelis dingęs) – yra pranciškono Ludovico de Prussia (m. 1498) religinis traktatas *Trilogium animae* („Trilogija apie sielą“, Nürnberg, 1498). Šis inkunabulas vienintelis iš „naujųjų“ yra iliustruotas. Jo lape E recto (veikalas nepaginuotas) yra minėto vokiečių tapytojo Albrechto Dürerio medžio raižinys³⁸. Svarbu pažymėti, kad jame dailininkas nupiešė savo draugo vokiečių humanisto Willibaldo Pirckheimerio (1470–1530) portretą³⁹.

Kaip jau minėta, labai dažnai inkunabulai buvo leidžiami nenurodant visų leidybinių duomenų. Vokiečių teologo, filosofo, dar vadinamo „paskutiniu scholastiku“ Gabrielio Bielo (apie 1410/15–1495) veikalas *Epithoma expositionis Canonis misse* („Mišių kanono išdėstymo santrauka“, Tübingen, [1499]) yra pirmojo jo veikalo *Sacri canonis missae expositio* („Švento mišių kanono išdėstymas“, 1488) santrauka ir išleistas nenurodant leidėjo bei išleidimo datos. Tam tikra nuoroda yra 1499 m. data, pateikta po vokiečių humanisto Heinricho Bebelo (1472–1518) eilėraščių antraštinio lapo kitoje pusėje. Nacionalinės bibliotekos egzempliorius defektinis – trūksta dviejų pradžios lapų po antraštinio lapo bei viršutinės viršelio dalies.

Prancūzų benediktino homiletiko Pierre'o Bersuire (apie 1290–1362) trijų dalių veikalas *Repertorium morale* („Moralinis sąrašas“, Nürnberg, 1499) – savotiškas pamokslininkams skirtas žodynas, kuriame svarbiausi Šv. Rašto žodžiai pateikti pagal abėcėlę su moraliniais, pamokančiais svarstymais. Ši knyga, pasirodžiusi prieš 1355 m., buvo labai dažnai leidžiama dar ir XVII a.⁴⁰ Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugoma trečioji šio veikalo dalis yra išleista be autoriaus ir leidybinių duomenų, nes visi duomenys pateikti pirmoje dalyje ir kitose dalyse nekartoti.

Viduramžių teologo, filosofo benediktino Honorijaus Augustodunensis (1080/90–1156) *Solemnis et devota expositio in librum Salomonis, qui dicitur Cantica canticorum; Sigillum Beatae Mariae Virginis* („Paprastas ir pamaldus Saliamono knygos, vadinamos Giesmių giesme, išdėstymas“, [Köln, apie 1499]), išleisti kartu su pamokymais, kaip švęsti Žolinę – Švč. Mergelės Marijos

ėmimo dangun šventę (Nacionalinės bibliotekos egzemplioriui trūksta šio veikalo), yra be jokių leidybinių duomenų – išleidimo vieta, leidėją ir tik apytikslę išleidimo datą pavyko nustatyti pagal įvairių bibliotekų elektroninius katalogus. Kartu šis veikalas yra puikus rankraštinio iliustravimo pavyzdys. Jo pradžioje (lap. A² v; klaidingai pažymėta A³) pirmosios raidės yra nupaišytos ranka, nuspalvintos raudonai bei mėlynai ir dar papuoštos įvairiausiais einančiais per visą lapą ornamentais.

Be jokių leidybinių duomenų išleistas ir antikinei literatūrai priskirtinas inkunabulas – tai *Proverbia Seneca* („Senekos patarlės“, apie 1490). Šis nedidelis 11 puslapių veikalas įdomus ir tuo, kad tikrasis autorius yra ne Lucius Annaeus Seneca (4 pr. Kr.–65), kaip nurodyta antraštiniame lape, o kitas romėnų rašytojas, Publilius Syrus (I a. pr. Kr.). Remiantis inkunabulų spausdintais bei elektroniniais katalogais pavyko nustatyti tik apytikslius išleidimo metus⁴¹ (išleidimo vieta ir leidėjas liko nežinomi). Ši ir prieš tai minėtoji knyga yra kartu surištos su XVI a. knyga.

Juridinio turinio knyga yra vokiečių humanisto, juristo (apibūdinamo kaip sąžiningas teisėjas) Dietricho Gresemundo (1477–1512) *Oratio ad sanctam Synodum Moguntinam elegantissima* („Grakščiausia kalba, [skirta] Mainzo sinodui“, Strasbourg, 1499). Šį veikalą sudaro tik trys lapai, ir jis išleistas nurodant tik metus (išleidimo vieta ir leidėjas nustatyti pagal inkunabulų katalogą).

Inkunabulų nuosavybės ženklai

Senajai knygai ypač svarbūs nuosavybės ženklai (rankraštiniai įrašai, spaudai, ekslibrisai, supereklibrisai), atskleidžiantys knygos kilmę, jų savininkus, skaitytojus. Retas inkunabulas yra be jokių įrašų. Dažniausiai pasitaikantys įrašai, spaudai ar ekslibrisai senosiose knygosose yra įvairių vienuolynų ir bažnyčių, kunigų seminarijų, nuo seno buvusių įvairių knygų saugotojomis. Lietuvoje bibliotekos, kaip ir Vakarų Europoje, atsirado prie religinių institucijų, daugiausia LDK kultūroje besirūpinusių visuomenės švietimu, evangelizacija⁴².

Inkunabulų turėjo Kražių kolegija (rankr. įrašas: *Collegij Crosensis S.J.* – 3 knyga), Tytuvėnų bernardinų vienuolyno biblioteka (rankr. įrašas: *Bibliothecae Citovianensis P.P. Bernardinum* – 4 knygos), Vilniaus basųjų karmelitų vienuolynas (rankr. įrašas: *Bibl. Coll. Vilnensis Carm. Excalc.* – 1 knyga), Vilniaus karmelitų vienuolynas (rankr. įrašas: *Conventus Vilnensis Maioris Fratrum Carmelitarum* – 1 knyga), Vilniaus jėzuitų kolegija (su užbrauktu rankr. įrašu: *Collegii Vilnen. Societ. Jesu.* – 1 knyga), Vilniaus dominikonų vienuolyno biblioteka (rankr. įrašas: *Pro Libraria P. Praedicatorii Vilnensis* – 1 knyga; dominikono autografas: Ioannes Banaxus O.P. – 2 knygos), Kauno arkikatedros bazilikos biblioteka (spaudas: *Bibliotheca*

Capituli Basilicae Metropolitanae Kaunensis – 1 knyga), Vilniaus evangelikų reformatų sinodo biblioteka (spaudas: *Biblioteka Synodu Wileńsk. Evang-Reform.*; spaudas: *Bibliot. Synodi Evang. Reform. Vilnensis*; ekslibrisas: *Bibl.joteka Synodu Wileńskiego Ew.-Ref.*; rankr. įrašas: *Bibliotheca Synodi Evangelico Reformatae Vilnensis* – 1 knyga), Vilniaus katedros kapitulos biblioteka (rankr. įrašas: *Ex Bibliotheca Vnrblis Capituli Vilnensis* – 1 knyga), Pašiaušės jėzuitų kolegija (rankr. įrašas: *Collegij Possausta Societ. Jesu Anno 1655. 1 Jan.* – 1 knyga),

Pašiaušės jėzuitų kolegijos ir Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bibliotekos – dviejų skirtingų ordinų rankraštiniai įrašai, esantys kartu vienoje knygoje (Johanneso de Werdenos pamokslų rinkinyje), atskleidžia bibliotekų likimus – Pašiaušės jėzuitų kolegijos rinkiniai, panaikinus jėzuitų ordiną 1773 m. Lietuvoje, atiduoti Tytuvėnų bernardinams⁴³.

Vienas dažniausiai pasitaikančių spaudų yra Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekos – *Библиотека Виленской P. K. Епархіальной Семинарію* (15 knygų). Šį savininką liudija ir Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugoma šios bibliotekos inventoriaus knyga *Liber inventarii bibliothecae maioris seminarii archidioecesanii Vilnensis* (F203-1, žr. Retų knygų ir rankraščių skyriaus fondas „Vilniaus dvasinės seminarijos biblioteka“, F203). Pagal knygos su šiuo spaudu nurodytą eilės numerį bei laikymo lentynose vietą galima patikrinti, kaip ji buvo užfiksuota. Pavyzdžiui, Schedelio kronika šioje knygoje įtraukta kaip *De aetate mundi* („Apie pasaulio amžių“), nurodant visus išleidimo duomenis bei skliausteliuose pažymint, kad tai inkunabulas. Anglų teologo ir filosofo pranciškono Richardo de Mediavilla (1247–apie 1302 ar 1307) veikalas *Super quarto sententiarum* („Apie sentencijas“, [Venezia], 1499 gruodžio 17) – Paryžiaus vyskupo Petro Lombardo (*Petrus Lombardus*; apie 1095–1160) *Quatuor Libri Sententiarum* („Sentencijos“, t. 4) komentaras – įrašytas į inventoriaus knygą be jokių išleidimo duomenų, nors jie yra pateikti kolofone (žr. nr. 14955). Minėto Yves de Chartres (apie 1040–1116) veikalo *Liber decretorum, sive Panormia* (1499) išleidimo metai, nurodyti kolofone, perskaityti neteisingi (gal suklysta rašant?) – knygoje parašyta 1799 (žr. nr. 4537). Tačiau viduramžių filosofo scholasto Johno Duns Scoto (*Duns Scotus*; apie 1266–1308) veikalas apie Aristotelio metafiziką *Questiones in metaphysicam Aristoteles* („Klausimai, skirti Aristotelio Metafizikai“, Venezia, 1499 m. rugpjūčio 20 d.) įtrauktas teisingai nurodant išleidimo vietą ir metus, nors jie taip pat pateikti kolofone (žr. nr. 20852).

Iš 9 „naujų“ inkunabulų, priklausiusių šiai bibliotekai, inventoriaus knygoje rasti 6, bet jie įrašyti be išleidimo duomenų. Zerbolto van Zutpheno traktatas iš viso neidentifikuotas, o parašyta taip: *Książka ascetyczna (bardzo stara)* (lenk. asketinė knyga (labai sena) – žr. nr.

26342). Tad galima spėti buvusią nevienodą tuo laiku bibliotekoje dirbusių žmonių kompetenciją. Paminėtina, kad 1 inkunabulas neįtrauktas, kadangi yra surištas su XVI a. knyga, o 2 neįmanoma pažiūrėti, kadangi inventoriaus knyga baigiasi mažesniu eilės numeriu negu yra užrašytas knygoje, tačiau galima manyti, kad jie taip pat nebūtų įtraukti, kadangi įrišti su XVI a. knygomis.

Kartu su Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekos spaudu paprastai būna ir Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos rankraštinis įrašas (*Collegij Nesvisiensis S.J.: Inscriptus Cat. lib. Coll. Nesvis. Soc. Jesu* – 7 knygos). Nemažai išliko knygų, priklausiusių Žemaičių kunigų seminarijos bibliotekai (lipdė: *E Bibliotheca Seminarii Samogitiensis* – 10 knygų) bei Kauno kunigų seminarijai (spaudas: *Metropolijos kunigų seminarijos inventorius* – 9 knygos). Šie knygos ženklai taip pat paprastai būna kartu, nes Žemaičių kunigų seminarija 1864 m. iš Varnių buvo perkelta į Kauną ir iki 1926 m. veikė kaip Žemaičių vyskupijos kunigų seminarija, o 1926 m. tapo Kauno arkivyskupijos metropoline seminarija⁴⁴.

Daugiausia yra inkunabulų, kuriuos naudojo Vilniaus mokslo bičiulių draugija (spaudas ir ekslibrisas: *Towarzystwo przyjaciół nauk w Wilnie*) ir Vilniaus meno ir mokslo muziejaus draugija (spaudas ir ekslibrisas: *Towarzystwo muzeum nauk i sztuki w Wilnie*) – 12 knygų. Šie knygos ženklai yra kartu, nes Vilniaus meno ir mokslo muziejaus draugijos (įkurta 1906 m.) knygos 1914 m. buvo perduotos Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekai⁴⁵. 4 šių bibliotekų inkunabulai yra priklausę Jonui Švanskiui (spaudas: *Jan Szwanski. Contra spem in spem*) ir antikvarui, 1863 m. sukilimo dalyviui Jokūbui Geištoriai (1827–1897) (spaudas: *Jak. Kaz. Gieysztor*). Pastarasis Lietuvoje turėjo apie 5000 tomų biblioteką, kurios likučius 1900 m. nupirko būtent minėtas Švanskis⁴⁶, o vėliau 1909–1910 m. jis dalį senų knygų dovanojo Vilniaus mokslo bičiulių draugijai⁴⁷.

Iš asmeninių bibliotekų paminėtinos garsaus bibliofilo Jono Krizostomo Gintilos (1788–1857) bene didžiausia XIX a. privati biblioteka (1 knyga) bei Wallenrodtų biblioteka Karaliaučiuje (3 knygos). Vieno iš nuosavybės ženklų nepavyko išsiaiškinti – tai lipdė su užrašu: *Soc. Sc. Cult. Vilnensis*. N. Feigelmano inkunabulų kataloge šis savininkas taip pat nenustatytas.

Senosiose knygoje aptinkama labai įvairių rankraštinių įrašų, nepriskirtinų įprastiniams nuosavybės ženkliams, tačiau galinčių suteikti žinių apie knygą, jos skaitytoją ar apskritai apie to meto istoriją. Vienas tokių pavyzdžių yra minėto Jeano de Gersono (1363–1429) teologinio traktato *Collectorium super magnificat* paskutinio lapo kitoje pusėje pateiktas 19 knygų sąrašas (N. Feigelmanas mini 21 poziciją – žr. „Lietuvos inkunabulai“, nr. 175), sudarytas 1560 m.⁴⁸ Tarp šių knygų minima, nenurodant jokių išleidimo duomenų, lenkų pamokslininko Jakubo Wujeko (1541–1597) postilė (*Postilla Wuikowa polska*), Biblija

(*Biblia in folio*), Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimai (*Canones decreta Concil Trident*) ir kt.

Išvados

Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų rinkinys yra antras pagal dydį, palyginti su Vilniaus universiteto ir Mokslų akademijos bibliotekų rinkiniais. Jis svarbus retais ir įdomiais egzemplioriais, įvairus turiniu, gausus nuosavybės ženklų. Aptariant inkunabulų rinkinį daugiausia buvo remtasi N. Feigelmano inkunabulų katalogu – vieninteliu šaltiniu, tačiau, per laiką pakitus informacinėms priemonėms, buvo išskirtos jame pastebėtos klaidos, pavardžių rašymo netikslumai, nustatytos autorių gimimo ir mirties datos ir kt.

J. Tumelis jau 1984 m., vertindamas tuometinį Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinį, teigė, kad „tik šešių inkunabulų egzemplioriai išlikę kitose respublikos bibliotekose; kai kurie iš jų itin retai aptinkami ne tik didžiausiose TSRS, bet ir užsienio inkunabulų rinkiniuose.“⁴⁹ Be to, iš 9 „naujų“ inkunabulų rinkinį papildžiusių egzempliorių 8 neaptinkami nei Vilniaus universiteto, nei Mokslų akademijos bibliotekose. Visų Nacionalinės bibliotekos inkunabulų bibliografiniai įrašai yra LIBIS suvestiniame kataloge.

Priedas

„Nauji“ inkunabulai:

1. Pierre Bersuire (apie 1290–1362). *Repertorium morale perutile predicatoribus*. Nürnberg: Antonius Koberger, 1499 vasario 4. D. 3 (R.XV:E.1).
2. Gabriel Biel (apie 1410/15–1495). *Epithoma expositionis Canonis misse*. Tübingen: [Johann Otmar; Friedrich Meynberger], [1499 tarp vasario 20 ir lapkričio 29] (R.XV:C.1).
3. Dietrich Gresemund (1477–1512). *Oratio ad sanctam Synodum Moguntinam elegantissima*. [Strasbourg: Martin Flach], 1499 (R.XV:C.2(2)).
4. Honorius Augustodunensis (1080/90–1156). *Solemnis et devota expositio in librum Salomonis, qui dicitur Cantica canticorum; Sigillum Beatae Mariae Virginis*. [Köln: Johann Guldenschaff, apie 1499] (R.XV:C.3(3)).
5. Johannes, de Werdena (m. apie 1330). *Sermones Dormi secure vel dormi sine cure de tempore et de sanctis*. [Strasbourg: Johann Grüninger], 1500. D. 1-2. D. 1: *Sermones de sanctis Dormi secure*, 1500 rugpjūčio 3 (R.XV:B.12(1)).
6. Ludovicus, de Prussia (m. 1498). *Trilogium anime*. Nürnberg: Antonius Koberger, 1498 (R.XV:C.4).
7. Publilius Syrus (I a. pr. Kr.). *Proverbia Senece*. [S.l.: s.n., apie 1490] (R.XV:C.3(2)).

8. Pseudo-Petrus de Palude. *Sermones thesauri novi de tempore*. Strasbourg: [typogr. operis „Vitas Patrum“], 1484 (R.XV:D.23).

9. Zerbolt van Zutphen, Gerard (1367–1398). *Tractatus de spiritualibus ascensionibus*. Lübeck: [Mohnkopf-druckerei], 1490 (R.XV:A.3).

¹ Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2005. – T. 8, p. 142. Tikslūs pradžios metai įvairuoja enciklopediniuose leidiniuose, bet sutartinai ji siejama su spaudos išradimu (Žr.: Knygotyra : enciklopedinis žodynas. 1997, p. 131; Glaister, Geoffrey Ashall. *Encyclopedia of the book*. 2001. P. 241; Vladimirovas, Levas. *Knygos istorija*. 1979. P. 165).

² Glaister, Geoffrey Ashall. *Encyclopedia of the book*. – London, 2001. – P. 241; *Lexikon der Buchkunst und Bibliophilie / herausgegeben von Karl Klaus Walther*. – München [etc.], 1988. – P. 227.

³ Tumelis, Juozas. „Lietuvos inkunabulų katalogas“ // Pergalė. – 1975, Nr. 12, p. 167-170; Vladimirovas, L. *Lietuvos inkunabulų katalogas // Knygotyra*. – T. 6 (1979), p. 163-166.

⁴ Autorės straipsnyje „Apie LNB Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų rinkinį“ (Tarp knygų. 2007, Nr. 1, p. 14) nurodyti 84 inkunabulai, nes nebuvo įtrauktas Šv. Rašto 1 lapo fragmentas ir autorės naujai nustatytas dar vienas inkunabulas.

⁵ Įvairūs vokiečių šaltiniai S. Branto gimimo datą pateikia skirtingai: 1457 – *Deutsche Biographische Enzyklopädie*. 1999, t. 2, p. 73; 1458 – *Deutsche Nationalbibliothek*; 1457/8 – http://de.wikipedia.org/wiki/Sebastian_Brant.

⁶ Steponaitienė, Jolita, Pukštaitė, Lina. „Kvailių laivas“ // Tarp knygų. – 2003, Nr. 5, p. 18-20.

⁷ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. – Vilnius, 1975. – P. 129. Įrašas 112; Laucevičius, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*. – Vilnius, 1976. – P. 91.

⁸ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 31.

⁹ Plačiau apie šią knygą: Misiūnienė, Jadvyga. *Senosios kosmografijos LNB Retų knygų ir rankraščių skyriuje // Tarp knygų*. – 2002, Nr. 12, p. 16-17.

¹⁰ Plačiau apie mišiolus autorės straipsnis „Mišioli“ (Tarp knygų. 2005, Nr. 4, p. 17-20).

¹¹ *Muzikos enciklopedija*. – Vilnius, 2000. – T. 1, p. 469.

¹² <http://www.hoasm.org/IVM/MusicPrinting.html>.

¹³ Kłoczowski, Jerzy. *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*. – Vilnius, 2006. – P. 279.

¹⁴ Ten pat, p. 416.

¹⁵ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 237. Įrašas 315; Tumelis, Juozas. *Nauji Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos inkunabulai // Bibliotekų darbas*. – 1984, Nr. 12, p. 31.

¹⁶ Žr. lap. xx6 verso: „... frat[er] Nicolaum de ausmo ordinis minor[um] indignu[m] ... apud nostru[m] locu[m] p[ro]pe Mediolanu[m] s[an]cte[m] Marie de angeli M.CCCC.XLiiij. Nouembris. 28. die sabbati p[ro]ximian adue[n]tum hora quasi sexta. ...“

¹⁷ <http://www.maggs.com/title/CO16346.asp>.

¹⁸ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 45.

¹⁹ *Lietuvių enciklopedija*. – Boston, 1956. – T. 8, p. 528.

²⁰ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 26.

²¹ Ten pat, p. 27.

²² Vladimirovas, Levas. *Knygos istorija*. – Vilnius, 1979. – P. 171.

²³ Ten pat, p. 167.

²⁴ http://de.wikipedia.org/wiki/Hartmann_Schedel.

²⁵ *Die Holzschnitte zu Sebastian Brants „Narrenschiff“: 121 Bildtafeln / herausgegeben von Manfred Lemmer*. – 2. Aufl. – Leipzig, 1979. – P. 127, 131; <http://de.wikipedia.org/wiki/Narrenschiff>.

²⁶ <http://www.lib.rochester.edu/index.cfm?PAGE=3422>.

²⁷ Burba, Domininkas, Pacevičius, Arvydas. *Portretinės graffiti senųjų Lietuvos knygų parašėse: kūrybinės iškrovo mėginant plunksną // Knygotyra*. – T. 46 (2006), p. 153-176.

²⁸ Vladimirovas, Levas. *Knygos istorija ...*, p. 169.

²⁹ Ten pat, p. 172.

³⁰ Laucevičius, Edmundas. *XV–XVIII knygų įrišimai ...*, p. 23.

³¹ Tumelis, Juozas. *Nauji Lietuvos TSR valstybinės ...*, p. 30.

³² Feigelmanas, Nojus. „Lietuvos inkunabulų“ papildymas // *Knygotyra*. – T. 9, sąs. 1 (1983), p. 98. 4 įrašė įsivėlusį korektūros klaidą: vietoj Bonaventuros veikalo 1496 metų išspausdinta 1596 metai.

³³ Ten pat, p. 97. Įrašas 1.

³⁴ Kłoczowski, Jerzy. *Krikščionių bendruomenės ...*, p. 279.

³⁵ Plačiau: Le Goff, Jacques. *Skaistyklės gimimas*. – Vilnius, 2005. – P. 375-376.

³⁶ Religinis sąjūdis, kilęs XIV–XV a. bendrojo gyvenimo brolių ir seserų, regulinių kanauninkų ir kitų vienuoliuose Nyderlanduose. Siekė kiekvieno krikščionio pastovaus asmens tobulėjimo ugdant asmeninį pamaldumą, saiką žemiškųjų dalykų atžvilgiu. Sektiniausias pavyzdys yra Jėzaus Kristaus gyvenimas žemėje (žr. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. 2003. T. 4, p. 656-657).

³⁷ Plačiau: <http://www.ilab.org/db/detail.php?lang=ch&booknr=305378927>.

³⁸ Knygoje dailininkas nenurodytas; nustatytas pagal <http://www.artfund.org/artwork/4687/trilogium-animac-with-woodcut-attributed>.

³⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Willibald_Pirckheimer.

⁴⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Pierre_Bersuire.

⁴¹ *A catalogue of books printed in the fifteenth century now in the Bodleian Library / by Alan Coates ... [et al.]*. – Oxford, 2005. – S. 156-160;

http://www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante01/Publilius/pub_sent.html.

⁴² Pacevičius, Arvydas. *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais : dingęs knygos pasaulis*. – Vilnius, 2005. – P. 245.

⁴³ Ten pat, p. 60.

⁴⁴ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 407; *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. – 2006. – T. 9, p. 616-617.

⁴⁵ Kisarauskas, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai, 1518–1918*. – Vilnius, 1984. – P. 147.

⁴⁶ Ten pat, p. 46.

⁴⁷ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 405.

⁴⁸ Rankraštinis įrašas: *Libri, quod ... veniblis N.B. Ecclia Gelm... didit 1560 (knygų sąrašas), comza, amatt, capat czerwona. Pasirašo: N. B. C. D. Kunigas su knygomis bažnyčiai paliko ir liturginius rūbus: kamžą, arnotą ir raudoną kapą.*

⁴⁹ Tumelis, Juozas. *Nauji Lietuvos TSR valstybinės ...*, p. 30.

Summary

“Old” and “New” Incunabula of the Rare Book and Manuscript Department of the National Library of Lithuania

Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ-VERBICKIENĖ

There are 86 incunabula in the Rare Book and Manuscript Department of the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. The article reviews them taking into consideration authors, publishers, place of publication, content, illustrations, binding types, and provenance. With

the focus on most interesting and rare editions, specific features of the incunabula are discussed. 6 incunabula not registered in any known catalogue or list and 9 incunabula identified by the author of the article are reviewed separately.

Lietuvių tautos paveldas – šalies tapatumo pagrindas

Romualdas GRIGAS

Vilniaus pedagoginio universiteto Sociologijos ir politologijos katedra, Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius,
el. p. romualdasgrigas@projektas.lt

Straipsnis grindžiamas socialinės antropologijos, socialinės organizacijos, tautotyros, sistemų teorijos ir kitomis žvalgomis. Pateikiama šiuolaikinė tapatumo (ir jį skatinančių veiksnių) samprata. Išskirtinis dėmesys skiriamas tautinio tapatumo prigimties prieštarumui. Aptariamos dvi tautinio bei valstybinio sąmoningumo atmainos: utilitarinė-pragmatinė ir istorinė-kultūrinė, kurios tiesiogiai sietinos su tapatumo raiška. Bandoma paaiškinti lietuvių tautos tapatumo esminių pasikeitimų, taip pat valstybės atotrūkio nuo etninės tautos priežastis. Akcentuojamas istorinės atminties ir kultūrinio paveldo vaidmuo, palaikant tautos tvarumą ir valstybės integralumą. Šis sisteminės analizės aspektas plėtojamas pasitelkus tuos konkrečius reiškinius, kurie lietuvius išskiria iš aplinkinių tautų. Plačiau kalbama apie piliakalnius ir lietuviškąsias sutartines – tas istorinės atminties ir kultūros paveldo struktūras, kurios taip pat gali būti vertinamos ir pristatomos kaip neabejotini Europos civilizacijos įdirbio elementai.

Reikšminiai žodžiai: tapatumas; lietuvių tapatumas; tautinė tapatybė; tinklaveikos visuomenė; istorinė atmintis; sąmoningumas; kultūros paveldas; tautos tvarumas; valstybės integralumas.

Tautinis tapatumas ir jo prigimties prieštarumas

Prieš ketvirtį amžiaus apie tapatumą (tai – lietuviškasis identiteto atitikmuo) kalbėjo nebent akademiniuose sluoksniuose. Šiandien šiam reiškiniui aptarti atvertos kuo plačiausios auditorijos. Tapatumo aktualizacija sietina su savo galias vis labiau išskleidžiančia globalizacija. Tai jos produktas, galima sakyti – jos antipodas.

Vienas iš pasaulyje labiau žinomų tapatumo tyrėjų C. Calhounas rašo: „Mes nežinome nei žmonių be vardų, nei kalbų bei kultūrų, kuriose nebūtų daromi kokie nors skirtumai tarp manęs ir kito, mūsų ir jų...“ Pateikęs tokį štai aksiominį teiginį šis autorius atkreipia dėmesį ir į kitą to reiškinio pusę: „savęs pažinimo (kuris, kad ir kaip panėšėtų į atradimą, visuomet yra konstrukcija) neįmanoma atskirti nuo reiškiamų pretenzijų, kad kiti mus pažintų tokius, o ne kitokius.“¹ Taiklus pastebėjimas. Jis išreiškia kiekvienos rūšies, kiekvienos gyvos atmainos (ypač socialinės prigimties) „kovą už būvį“, natūralią įsitvirtinimo pasaulyje pastangą. Tas, kuris tokios pastangos nerodo, – neišvengiamai žūna. Juolab jeigu bekonfliktinio prisitaikymo vardan tokia pastangą dar ir pats gesina.

Nesusišalau nepacitavęs ir kito autoriaus, pasaulyje

plačiai pripažinto žinių ir tinklaveikos visuomenės tyrinėtojo M. Castellso. Apmąstęs pačiais įvairiausiais ryšiais susaistytą šiuolaikinį pasaulį, šis mokslininkas rašo: „Pagrindiniu socialinės prasmės šaltiniu tampa tapatumo – kolektyvinio ar individualaus, primesto ar sukonstruoto, paieška.“² Jis taip pat teigia, jog nepriklausomai nuo visuotinės kultūros paplitimo, „nūdienos pasaulyje žmonės buriasi tapatumo pagrindu, koks jis bebūtų: etnis, teritorinis, tautinis, nacionalinis ar religinis“. Kaip žinome iš istorijos, būtent religinio tapatumo atmaina savo laiku dominavo Europoje, sukeldama broližudiškus karus ir net siaubingas skerdynes. (Bet tokių dalykų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebūta!) Kraštutinį religinį nepakantumą, prasiveržusį krauju, ne taip seniai regėjome vos ne Europos centre – buvusioje Jugoslavijoje, o šiandien tebergime kai kuriose Rytų (dažniausiai islamo) šalyse.

Turime pripažinti – tapatume slypi dvilypė prigimtis. Šalia pozityvo gali egzistuoti ir negatyvas. Net ir civilizuotame, į postmodernizmą įžengusiame pasaulyje galime pastebėti tapatumo prigimtyje rafinuotai užslėptą negatyvo alsavimą. Šiam atvejui pailiustruoti pasitelksiu anksčiau cituotą M. Castellsą: „Užuot mėginusi suvokti naująjį pasaulį bei rasti naujų problemų sprendimo būdų, JAV nutarė pasitelkti karinį pranašumą, grindžiamą technologiniais laimėjimais, kad priderintų pasaulį prie

savęs, savo interesų, mąstymo ir buvimo būdų, o ne atvirksčiai.“⁴³ Kaip matome, šis autorius principingai pasisako už tautinių, nacionalinių tapatumų įvairovę, bet kartu smerkia tas jėgas, kurios nelinkusios tokios įvairovės suvokti ir toleruoti. Betgi tokia elgsena yra ne kas kita, kaip savo nacionalinio tapatumo demonstravimas. M. Castellsas, pats būdamas ispanų kilmės ir gerai pažinodamas JAV, kaip matome, šią šalį vertina gana prieštarinčiai. Panašiai dar prieš porą dešimtmečių yra rašęs ir Z. Brzezinskis, buvęs itin aukšto rango JAV politinis veikėjas. Štai jo teiginiai: „Amerikos visuomenė negali būti pavyzdžiu pasauliui, – tiek moralės, tiek praktinės ekonomikos atžvilgiu, – jei jo esmę nusako vyraujanti kornukopinė etika (materialinių ir juslinių poreikių suabsoliutinimas – R. Grigas), o gausi, bet skurstanti mažuma yra nušalinta nuo prasmingo dalyvavimo visuomenės gyvenime. Didžiulis dėmesys materialinių įgėdžių, kurie vis auga ir tampa nebesuvaldomi, tenkinimui gali tik pagilinti objektyvią ir subjektyvią prarają, kuri jau skiria žmoniją.“⁴⁴

Šių autorių mintis pateikiu toli gražu nenorėdamas nurašyti to JAV nuostabaus ir unikalaus indėlio, kurį regime įkūnijant pasaulyje demokratinis idealus ir žmogaus laisves. Tačiau kartu pripažinkime ir tą ne visai malonų faktą, jog mūsų politikai (jau nekalbant apie verslininkus, o iš dalies – ir apie politologus) linkę nekritiškai sekti JAV pavyzdžiu, nesusimąstydami, kad tai ištis naujai susiformavusi nacija, neturinti nei gilesnių istorinių šaknų, nei prasmingesnio istorinio paveldo. O tai, kas toje šalyje iki to būta – nepripažino, netgi sunaikino... Ir kad toks nacijos elgesys labai jau primena iš indo išleistą Džiną, kuris, panašu, ne tik pats nesaikingai svaiginasi įgytomis galiomis ir pripažintais laimėjimais, bet tokį „svaiginimąsi“ vos ne jėga stengiasi įsiūlyti ir kitiems...

Tuo išskirtiniu pradžios pasakojimu norėjau pabrėžti dar ir tą tiesą, jog idealaus socialinės organizacijos tipo nėra. Atidžiau pasižvalgius, šalia teigiamo visada galima pamatyti ir neigiamą. Vienas aiškiausių religinio ar nacionalinio tapatumo demonstravimo negatyvių požymių – savo išskirtinumo suabsoliutinimas, t. y. nesugebėjimas savasties sieti su visuotinumu. Suabsoliutinus savąjį tapatumą neišvengiamas konfliktas su supančia aplinka, nes pažeidžiamas dialogas su ja. Kaip gamtoje įvairovė puikiai dera su visuotinumu (kad ir atsikartojančių gamtos ciklų, geografinių zonų, medžiagų cheminės sandaros ir kitais pavidalais), taip ir žmonių bendruomenėje lokalaus tapatumo ir universalumo ryšys, jų pusiausvyra ir egzistuojančios tarp jų trintys sudaro socialinio vyksmo energetinį šaltinį. Socialinis visuotinumas, universalumas gali būti gyvybingas, atsinaujinantis ir prasmingas tik toks, kuris pats susideda iš daugybės tapatumų (panašiai kaip vaikams skirti Lego tipo statiniai, konstruojami iš įvairiausių elementų). Kita vertus, ignoruojant tautinį, nacionalinį tapatumą sociumas gali gan greit išsigimti, kad ir dėl to,

jog jame nesuranda pasipriešinimo visuotinumui „mintančios“, parazituojančios struktūros.

Vartojimo suabsoliutinimas, jo kultas – vienas iš tokių struktūrų. Finansinis kapitalas nemėgsta užtvartų ir to, kas vadinama orientacijomis į žmogaus gyvenimą. Jam estetinės vertybės, doroviniai įsitikinimai ir politinės nuostatos „įdomios“ tik tiek ir tokios, kurios gali būti nuperkamos ir parduodamos. Būtent taip elgiamasi ir su lokaliomis kultūrine, tautine ar nacionaline tapatybėmis. Vartojimo kultas prigimtinę tapatybę visada linkęs stumti prie išsigimimo. Betgi tuo pačiu pakertamas ir tas žmonių bendruomeninis sutarimas, be kurio neįsivaizduojamas sveikas, dorovės principais grindžiamas ir grynai pragmatinių interesų tenkinimas. Užslopinęs tautinį tapatumą, finansinis kapitalas lengviau suks į politinio, informacinio ir net teisinio pobūdžio suokalbiškumus ir jų eksteritorialumą (delokalizavimą).

Dažnai galima išgirsti nuomonę, kad žmogus gali turėti visą puokštę tapatumų, kurie priklauso nuo pačių įvairiausių veiksnių, t. y. ne tik nuo kilmės, gyvenamosios vietos, bet ir nuo amžiaus lyties, profesinės ir kitokios veiklos (pavyzdžiui – nuo partiškumo). Tai, ką išvardijome, greičiau priklausytų tam, kas priimta vadinti socialiniais vaidmenimis. O mes savo dėmesį telkiame į tautinį, nacionalinį tapatumą. Į tai, kas sudaro žmogaus etnobiologinę, etnokultūrinę, etnopsichologinę prigimtį. Suprantama, kad ji vienu ar kitu laipsniu pasireiškia ir per socialinius vaidmenis... Mažumėlę pabendrėvę, vokiečių sugebėsime atskirti nuo lenko, o suomių nuo – lietuvio. Kaip ir kinas nesunkiai savo tautietį atskirs nuo korėjiečio, japono, juolab nuo vietnamiečio. Kalbu ne apie minėtų tautybių žmones skiriančias kalbas. Vėlgi prisiminsime M. Castellsą – tapatumų tyrėją. Jo nuomone, „[...] tapatumai yra tvaresni prasmės šaltiniai negu vaidmenys, nes apima savęs konstravimo (self-construction) ir individualizacijos procesus [...], tapatumai organizuoja prasmę, o vaidmenys – funkcijas.“⁴⁵ O jeigu taip, tai jais irgi reikia rūpintis, juos puoselėti tuo suteikiant ir žmogiškajam, ir socialiniam kapitalui dvasines galias.

Šiuo atveju dera priminti, kad žmogiškajam kapitalui yra priimta priskirti visa tai, ką žmogus turi: sveikatą, psichologinį tipą, išsimokslinimą, profesinę kvalifikaciją, įsitikinimus... Socialiniam kapitalui – tai, kas „cirkuliuoja“ socialiniuose santykiuose, jų tinkluose. Akivaizdus šių dimensijų persipynimas. Antai socialiniai santykiai gali slopinti turimą žmogiškąjį kapitalą, bet gali ir skatinti jo kūrybinę sklaidą.

Šiandien plačiau kalbama dar apie vieną kapitalo atmainą – dvasinį. Trumpai nusakius jį sudaro dvasinė išmintis, arba supratimas, kas aš esu⁴⁶. Ši apibrėžtis labai artima tapatumo apibrėžčiai.

Nenorėdami nukrypti nuo pagrindinės temos, toliau kalbėsime apie kolektyvinį, o šiuo atveju – apie tautinį tapatumą. Kas jį lemia? Žinoma, gyvenamoji gamtos ir

socialinė aplinka, istorija ir jos atmintis, tėvų ir senelių įtikėtas ir puoselėtas dvasinių vertybių pasaulis, praktikuotos elgesio normos ir pan. Visa tai gali būti vertinama kaip šaltiniai, kuriais „manipuliuojama“ kuriant tiek savo individualų, tiek kolektyvinį tapatumą. Tarpukaryje užteko vienos žmonių kartos, kad būtų įtvirtintas lietuvių tautinis tapatumas. Dviejų kartų – kad jis būtų palieges, trečiajai kartai (nūdieninei) perduodantis tik kai kuriuos „neišvengiamus“ tapatumo bruožus (kalbą, priklausomybės istorinei Tėvynei supratimą ir pan.). Tačiau ne tas prasminės vertybes, kurių dėka būtų demonstruojamas tvirtas suaugimas su Gimtine, su Tėvyne – su protėvių atmintim, t. y. su tuo, kas pačią valstybę daro tvarią ir tuo savo kultūriniu, socialiniu tvarumu bei išskirtinumu puošiančią Europos Sąjungą.

Tautinė tapatybė: lietuvių atvejis ir jo prieštaravimas

Nebus per daug nukrypta nuo tiesos pasakius, kad lietuvių tapatumas prasideda jau nuo tautos sąvokos. Laikaisi nuomonės, kad ji vargiai gali būti išversta į kitas kalbas. Nei vokiškasis „Volk“, nei rusiškasis „narod“, nei angliškasis „people“ arba kad ir „nation“ čia nėra tinkami. Kodėl? Dėl to, kad, žvelgiant etimologiniu žvilgsniu, sanskrito kalboje „dhauta“ reiškia išgrynintą, išskalbtą daiktą arba reiškinį, kuris yra išvalytas nuo vidinių ir išorinių priemaišų ir apnašų. Štai kodėl mes, kurie dar nepraradę tautinės sąvokos, kurie dar nesigiriame tapę pasaulio ar Europos piliečiais, susidūrę su tautos sąvoka, tebeišgyvename savotišką pirmą pradžią, t. y. prigimtinių šauksmą, kuris tegu ir „centimetru“, bet vis dėlto suvirpina mūsų sielą. Senų senovėje tai galėjo reikšti sąžiningumą santykiuose su gamta, su žmonėmis (žinoma, pirmiausia su savo tikėjimo, savo papročių atstovais). Prisiminkime kad ir arkivyskupo Adomo Bremeniečio pastebėjimą (XI a. antroji pusė), jog vakarų baltai esą žmogiškiausi žmonės (homines humanissimi), tik gaila, kad jie – nekrikštai. Vėliau tautos sąvoka galėjo reikšti etnokultūrinio tapatumo grynumo siekį. O dar vėliau – ir kultūrinę politinę organizaciją, siekiančią garantijų savo tapatumo įtvirtinimui ir tęstinumui – t. y. savo valstybingumo.

Todėl aš nelabai linkęs sutikti su mūsų politologais, kurie (sekdami kitais) tvirtina, jog tauta, kaip socialinis junginys, atsirado, susiformavo pradėdant XIX a. viduriu. Juo labiau negaliu sutikti su JAV politologo ir sociologo B. Andersono plačiai išreklamuotu teiginiu, jog tauta – viso labo tik „įsivaizduojama bendruomenė“, sukurta atsiradusios spaudos, įsigaliojusio kapitalizmo ir jo interesų⁷.

Su šiuo autoriumi galėtume sutikti dviem atvejais. Pirmas, jeigu taip kalbama apie naciją (nation), kaip politinę organizaciją, siekiančią įtvirtinti savo valstybingumą. Antra, jeigu tai yra mokslinė metafora, kuria išreiškiama tai,

kas iš tiesų yra sunkiai pagaunama, sunkiai aprašoma ir kasdien kuriama arba atvirkščiai – kasdien naikinama. Bet tokiu atveju mes „įsivaizduojamoms bendruomenėms“ turėtume priskirti religines konfesijas ir joms atstovaujančias parapines organizacijas; įvairias, ypač delokalizuotas, asociacijas ir pan.

Tautos, tautiškumo ir su šiais reiškiniais susijusio tapatumo klausimas, mūsų įsitikinimu, gali būti diskutuojamas tik ten, kur bandoma nustatyti ar kaip nors kitaip apibrėžti „ėjimą“ nuo etninės tautos prie politinės tautos, t. y. prie nacijos, kurios narius jungia, nepriklausomai nuo etninės kilmės, priklausomybė vienai valstybei ir jos likimui, išgyvenimai.

Štai nuo čia ir galime pradėti rimtesnę pokalbį apie lietuvių tapatumą, be kurio ne tik pati Lietuvos valstybė tampa beveidė, lengviau manipuliuojama savojo ir ypač transnacionalinio kapitalo. Turėtume suprasti dar ir tą paprastą tiesą, jog tokia valstybė (ir ją sukūrusi tauta) neatlieka pagrindinės savo paskirties, t. y. pasaulio nepraturtina tuo, kas gali padaryti jį žavesnį, prasingesnį ir gyvybingesnį. Tik kultūrų įvairovė, o ne biologinė (dabar – verslinė, arba rinkos) konkurencija, gali įžiebtį tas sveikas socialines įtampas, be kurių neišsivaizduojamas prasingesnis civilizacinis vyksmas. Kada kalbame apie prasingumą, mąstykime ir apie pasaulio įvairovę, per kurią pasireiškia pagrindinis Visatos evoliucionavimo dėsnis.

Štai ta „metodologinė“ priežastis, kodėl nesusilaikau čia nepaleidęs vienos... replikos...

Ar įmanoma įsivaizduoti, ar yra praktikuojamas toks kreipinys, kaip „Prancūzijos žmonės!“? Arba – „Vokietijos žmonės!“, „Lenkijos žmonės!“... Bet mūsų šalyje tokie dalykai egzistuoja. Čia vengiama net tokių, rodos, „neutralių“ sąvokų, kaip: tėvynainiai, bendrapiliečiai... Nedrįstame bemažtyti apie kreipinį – lietuviai! O popiežius Jonas Paulius II išdrįso. Prisiminkime jo atsilankymą Lietuvoje ir jo kreipinį susitikus su Lietuvos lenkais – „lenkų kilmės lietuviai!“ Elementaru: jeigu yra Lietuva – yra ir politinė lietuvių nacija.

Kuo tokį nesusipratimą paaiškinti? Sovietiniu paveldu? Modernizuoto internacionalizmo ilgesiu? Ne tik... Lietuviai, kaip tauta, nyko ir nyksta, nes valdantysis elitas dar nuo „anų laikų“ nebuvo „etniškai sąmoningas“. Politinės sąmonės prasme – taip. Bet atplėšus etninį arba tautinį sąmoningumą, politinis sąmoningumas yra nepakankamas tam, kad valstybė iš tiesų būtų integrali, sugebanti spręsti skaudžiausias savo vidaus problemas. Taip buvo „anais“, taip yra ir dabartinais laikais. Aiškinimas, kad Lietuvos valstybė yra daugiatautė (nors praktiškai pagal priimtus kriterijus ir priklauso monotautinių valstybių grupei) ir kad dėl šios priežasties čia nedera pilnesniu balsu akcentuoti lietuviškumo, yra infantilis. Nėra reikalo remtis LDK, kaip daugiatautės valstybės, tradicija. Net ir tada buvo vartojama bendra „litvino“ sąvoka.

Tai gi grįžtame prie kreipinio „Lietuvos žmonės“... Jame

pasigendame socialinės prasmės, turinio. Čia nėra užuominos į Tėvynę, į naciją, į šalies (tautos) istoriją, į kultūros paveldą. Tačiau bene svarbiausia – toks kreipinys pratęsia valstybės, kaip politinės administracinės sistemos, atskirtį nuo šalies autochtonų – etninių lietuvių. Valstybės ir tautos vienovė, kurios taip buvo ilgėtasi ir siekta – neįtvirtinama. Vargu ar tokiu kreipiniu galima įtvirtinti ir tautinių mažumų (ypač tų, kurios turi savo istorines Tėvynes) lojalumą Lietuvai. Ir – suprantama – valstybinį patriotizmą (kurio visi mes: ir „Lietuvos žmonės“, ir valstybės administracija, pasigendame).

Sąmoningai dėmesį fokusuojame į lietuvių tautos istorinę atmintį ir kultūrinį paveldą. Jeigu kalbėtume kitaip, pavyzdžiui, apie Lietuvos paveldą, tuo atveju tektų ieškoti jo aiškesnių sąsajų su baltarusių, ukrainiečių, žydų ir kitų tautų, anuomet įėjusių į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (ir palyginti darniai tą valstybę kūrusių) kultūromis. Neišvengiamai tektų paliesti ir sukrikščionintos (sueuropietintos) bei polonizuotos Lietuvos paveldą. Mes ne tik „pasiklystume“ aiškinimuose, bet ir nutoltume nuo to, kas mums ne mažiau rūpi – nuo valstybės ir jos tapatumo branduolį sudarančio paveldo, kuris gana dramatiškais aplinkybėmis buvo kurtas, saugotas ir už kurį buvo paaukota neįtikėtinų aukų. Lietuvių tautos pagrindu kūrėsi Mindaugo Lietuva. Jos pagrindu buvo paskelbta 1918-ųjų metų Respublika. Būtent jos pagrindu 1990-aisiais buvo atkurtas dabartinis Lietuvos valstybingumas.

Bet kita vertus... Jau nuo Algirdo laikų, ypač nuo Abiejų Tautų Respublikos (neskaitant carinės bei sovietinės Rusijos okupacijų) lietuvių valstybiniame gyvenime gana stiprias pozicijas užėmė slavų kultūra. Būtent dėl jos įtakos valdantysis elitas palaipsniui atsiskyrė nuo etninės lietuvių daugumos – liaudies masių. Ji atsidūrė nuošalėje nuo tuomet vykusios modernizacijos. Kadaisė buvusi iškilii baltų kultūra, senasis lietuvių tikėjimas prarado ne tik savo vedlius. Tas paveldas dar buvo įnirtingai puolamas ir polonizuotos Katalikų bažnyčios. Jis negalėjo neišsigimti ir daugeliu atvejų pavirto prietarų elementais, kuriuos entuziastingai (pagal tuometinį krikščionišką fanatizmą) rankiojo ir pasauliui skelbė ne vienas kitatautis autorius. Nėra ko stebėtis, jeigu išskirtiniais dvasinės dorovinės kultūros bruožais pasižymėjęs baltų – senlietuvių paveldas tapo vis labiau užmirštas ir net piktybiškai niokojamas jau ne tik asimiliacines užmačias puoselėjusiųjų, bet ir konfirmantais tapusiųjų pačių etninių lietuvių. Toks reiškinys buvo (ir tebėra) visuotinai paplitęs. Ir vis dėlto baltiškasis lietuvių tapatumas valstybės gyvenimui galėjo labiau praversti; galėjo padėti lietuvių tautai „išsirašyti“ į iškilnesnių Europos tautų klubą, praturtinti ją teisėtu nacionaliniu įnašu ir orumu.

Visuotinai pripažintas faktas: tuo metu, kai Europoje klestėjo religinis fanatizmas ir jo pagrindu vyko sunkūs tarpusavio karai, tiesiog skerdynės, Lietuvos Didžiojoje

Kunigaikštystėje tebevyravo pažiūrų tolerancija. Daugelis autorių (A. Greimas, V. Kavolis, J. ir Z. Kiaupos ir kt.) ši elgsenos bruožą linke sieti su lietuvių baltiškiosios kultūros paveldu.

Tačiau, kaip rodo istoriniai šaltiniai baltiškoji, senlietuvių kultūra po krikšto ir ypač nuo Abiejų Tautų Respublikos laikų buvo palikta ne tik savaiminiam nnykimui (prisiminkime kad ir piliakalnius – šių išties didingų statinių sistemą). Daugeliu atvejų ji buvo naikinama, nes neatitiko to meto krikščionybės ir krikščioniškos valstybės kriterijų. Tiesa, turime bene vienintelį anų laikų kultūros oficialaus pripažinimo atvejį. Tai – Lietuvos Statutas. Kaip žinia, šiame dokumente šalia teiginių, paimtų iš romėnų, iš Kazimiero ir kitų teisynų, esama nemažai intarpų ir iš lietuvių paprotinės teisės.

Taip kalbėdami mąstome apie tą paveldą, kuris galėjo „sutarti“ su krikščionyste, su to meto „vesternizacija“. Galėjo sustiprinti lietuvių tautos ir kaip etninės, ir kaip politinės organizacijos galias. Neatmestina: kartu su krikščionyste (dar gerokai iki kapitalizmo ekspansijos) vyko tautinių kultūrų universalizacija, o su ja – ir platesnis „susišnekėjimas“, t. y. savita globalizacijos atmaina. Tačiau kitose šalyse tai nevyko dramatiškai kaip Lietuvoje. Netgi atvirkščiai – stiprino anų šalių tapatumą.

Taip arba panašiai atsitiko su lenkų tauta ir Lenkija. Čia katalikybė suaugo su besiformuojančios (politinės) nacijos dvasia, su jos valstybine raiška. Dar aiškiau tą galime pastebėti rusų ir Rusijos istorijoje. Nuo caro Ivano Rūsčiojo ir ypač nuo Petro Pirmojo laikų stačiatikybė buvo paversta rusiškojo tapatumo ir imperijos įtvirtinimo mechanizmu.

Krikščionybės įsitvirtinimo laikais lietuvių sukurta valstybė (teisingiau sakant – jos valdantysis elitas) blaškėsi tarp katalikybės ir stačiatikybės. Toks blaškymasis, tapęs politinio elgesio stiliumi, ko gero, dar labiau atitolino valdančiuosius nuo etninės lietuvių tautos pagrindo. Liaudies sąmonėje ir papročiuose tebeglūdėjo, tebealsavo senoji, baltiškoji kosmologinės gamtatikystės tradicija. Plačiai išsidriekusi valstybė taip ir nesugebėjo suformuoti savos ideologijos. Jeigu ji ir buvo, tai buvo savotiška katalikybės, stačiatikybės ir senojo lietuvių tikėjimo rinkinys, prisidėjęs ne tik prie tos valstybės žlugimo, bet ir prie etninės tautos nnykimo...

Katalikybė, kaip lietuvių tapatumo bruožas ir kaip jo politinio sąmoningumo elementas, ėmė įsitvirtinti gana vėlai, gal tik po XIX a. sukilimų. Buvo periodai, kai Bažnyčia tiesiog buvo suaugusi su liaudimi. Tai – carinės ir sovietinės okupacijos metai, tarpukario Lietuva... O dabar? Akivaizdu, kad su visuomenės modernėjimu vyksta ir jos nubažnytinimas (sekuliarizacija). Bet ar prie šio vyksmo neprisideda ir oficialioji Lietuvos katalikų bažnyčios laikysena? Ar čia (pavyzdžiui, skirtingai nuo lenkų ar rusų, disponuojančių kur kas gausnesniais ištekliais) nėra pažeidžiama pusiausvyra tarp universalumo, visuotinio iš vienos pusės, o iš antros – nacionalumo,

lokalumo? Ar „perteklinis“ visuotinum akcentavimas neprisideda silpnindamas ir šiaip nusilpusį lietuvių tautinį, nacionalinį sąmoningumą ir jo „įvalstybinimą“? Šiais lokalių, nacionalinių tapatumų atgimimo ir paieškų laikais „tautiškesnė“ Bažnyčios laikysena, be jokios abejonės, sustiprintų dar ir jos pačios pozicijas.

Žinoma, toks klausimas kaip šis vertas atskirų diskusijų. Betgi jis, čia teikiamas tuo ar kitu pavidalu, sudaro mūsų plėtojamą temą sudėtinį elementą.

Tautinio tapatumo dualumo pobūdis

Plėtojant klausimą apie lietuvių tautos paveldą, kaip šalies tapatumo pagrindą, dera atskirai pakalbėti apie tautinį, nacionalinį sąmoningumą – apie jo prieštarumą (dualumą). Išskirsime giliai „įsirausiusias“ dvi jo atmainas, kurios nepakankamai susiliesdamos dar nuo LDK laikų skaldė ir, sakytume, tradiciškai tebeskaldo dabar jau ganėtinai nusilpusias lietuvių tapatumo pajėgas. Tas atmainas santykinai pavadinsime utilitariniu-pragmatiniu ir istoriniu-kultūriniu sąmoningumu.

Utilitarinė-pragmatinė sąmoningumo atmaina – tai žmonių sąmonėje, jų veiksmuose ir tuos veiksmus organizuojančiuose struktūrose įsitvirtinęs racionalumo pradai. Šiuo atveju žmonės, remdamiesi savo iniciatyva ir ypač valdžios mechanizmu, turimomis ir nuolat plečiamomis kitokiomis galiomis, tenkina grynai praktines, utilitarines reikmes; sprendžia ekonomines ir teises, komunikacines ir politinio dalyvavimo; išskylančių konfliktų susipriešinimo įveikimo; socialinio saugumo, elementarios tvarkos palaikymo bei elementarių juslinių poreikių problemas.

Istorinė-kultūrinė sąmoningumo atmaina išreiškia žmonių individualią bei kolektyvinę istorinę atmintį; etnokultūrinį paveldą, pasireiškiantį materializuotais statiniais bei simboliais; estetiniais, doroviniais bei religiniais įsitikinimais; taip pat už tautos laisvę ar valstybę kovojusiųjų ir į Anapilį iškeliavusių nebyliais priesakais. Tai ši sąmoningumo atmaina buvo „užvaldžiusi“ tuos dešimtis tūkstančių vyrų, kurie, tarsį prisiimdami kaltę už pusiau kvislingską 1940 m. Lietuvos vyriausybės elgesį, jau karo pradžioje ir ypač pokaryje su ginklu kovojo už savo tautos orumą ir laisvę; ir tuos šimtus tūkstančių, kurie juos aktyviai rėmė, o taip pat tuos, kurie Sibiro ir Komijos lageriuose išsaugojo ir net sustiprino savo tautinį bei valstybinį patriotizmą. Būtent išsaugotos istorinių įvykių bei asmenybių atminties dėka, bendrų papročių ir tradicijų, kurie žmonių gyvenime įgauna nediskutuojamą (prigimtini) moralinį autoritetą, dėka yra įtvirtinamas žmonių sutarimas ir išskirtiniai tautinio nacionalinio tapatumo bruožai.

Valandėlei susimąstykime apie dabartinius lietuvių emigrantus. Argi ne akivaizdu, jog jų mąstyme dominuoja utilitarinė-pragmatinė sąmoningumo atmaina. Ir kad ja grindžiamos emigracinės nuostatos gali būti aiškinamos

būtent kaip vienas iš dabartinių lietuvių tapatumą apibūdinančių bruožų (kuris, pavyzdžiui, tokiu laipsniu nėra būdingas estams). Prie to, kas jau buvo pasakyta, pridursime, jog ši atmaina, būdama „priklausoma“ nuo kasdienybės, nuo buitinių problemų sprendimo, sustiprina egoistines orientacijas, konkurencinį bylinėjimąsi už būvį ir nepastebimai tirpdo tai, kas iš tiesų žmonių kultūroje yra išskirtinio, nepakartojamo. Tirpdo tai, ką apibendrintai vadiname dvasinėmis (arba idealiosiomis) vertybėmis.

Akademiškiau kalbant, pirmąją sąmoningumo atmainą mes galėtume priskirti „profanum“ pasauliui, o antrąją – „sacrum“ pasauliui. Tauta gyvybinga, o valstybė tvari būna tuomet, kai tarp šių pasaulių nusistovi ir palaikoma pusiausvyra. Rodos, dar taip neseniai – mūsų tėvų ir senelių laikais – lietuvių „sacrum“ pasauliui atstovavo Bažnyčia, taip pat gamtatikystės elementais prisodrinta liaudies kultūra; paprotinių mąstymo ir elgesio normų sistema; tam tikrą apeigų formą išsaugoję, cikliška pasikartojantys ūkio darbai (šiaip jau priskirtini „profanum“ pasauliui). Tačiau civilizacinis vyksmas negailėstingas. „Sacrum“ pasaulis nyko... Buvo tikimasi šį aiškiu etnokultūriniu tapatumu išsiskiriantį žmogaus dvasinio gyvenimo praradimą kompensuoti profesionaliuoju menu, labiau išplėtotą švietimo sistema ir net teise. Kaip žinome iš gyvenimo patirties, tokie lūkesčiai nelabai pasiteisino. Utilitarinė-pragmatinė sąmoningumo atmaina, skatinama dar ir bendro Vakarų civilizacijoje įsitvirtinusio pragmatizmo, skverbiasi pro visas „landas ir plyšius“, tirpdydama anos sąmoningumo atmainos formuotą lietuvių tapatumą. Šis bruožas iš tiesų yra atsidūręs esminės transformacijos (artimos krizei) būsenoje.

Kokia bus tolesnė lietuvių tapatumo raidos trajektorija? Būti ar nebūti – toks yra iškilęs egzistencinis klausimas, atsakymo į kurį reiktų ieškoti sutelktomis ne tik mokslininkų, bet ir politikų jėgomis. Tai klausimas, nuo kurio priklauso dar ir nacionalinės valstybės tęstinumas.

Lietuvių tautinio (nacionalinio) tapatumo dualumas (kuris šiai dienai yra ypač būdingas) įsitvirtino jau nuo tada, kai kilmingieji ėmė atsiriboti nuo etninės tautos, nuo jos etnokultūrinio paveldo. Tokio atsiribojimo priežastys gana įvairios: dinastiniai interesai didžiulėse slavų apgyventose teritorijose, tų interesų įtvirtinimas per mišrias vedybas ir prisitaikymą prie esamos kultūros, politinis manevravimas (artimas žongliravimui) ir pan. Panašaus pobūdžio bruožai tiesiog „įsigėrė“ į lietuvių socialinę ir ypač politinę organizaciją. Jie tapo netgi savitais tautos (nacijos) tapatumą nusakančiais elementais. Tokia mūsų realybė...

Visi išgyvename tautos ir valstybės dezintegralumą, jų vieną nuo kitos atskirtį, dorovinės kultūros nynykimą, nusikalstamumo sklaidą, bet kokias sveikas ribas peržengiančią turtinę ir socialinę diferenciaciją, jaunuomenės sąmonėje įsitvirtinančias emigracines nuostatas ir pan. Tačiau ar viskas gali būti paaiškinta būtent tų dviejų anksčiau suminėtų sąmoningumo atmainų

pusiausvyros savaiminiu pažeidimu? Vargu...

Visuomenė priklauso prie kompleksinių prisitaikančių (save organizuojančių) sistemų. Tais atvejais, kai išorinių iššūkių ir dirgiklių gausėja, o į vidinę organizaciją nekreipiama deramo dėmesio, tokioje sistemoje sparčiai auga chaoso ir entropijos (irimo) laipsnis. Sistema praranda dinaminę pusiausvyrą (tą būseną, kuri jai leidžia išlikti integraliai ir „tapačiai“). Pabrėšime: didele dalimi nuo politinės kultūros, nuo praktinių politinių veiksmų priklauso tolesnis tokios sistemos (mūsų atveju – tautos ir jos valstybės) likimas.

Tačiau Lietuvoje išimčių ir čia būta! Tai – tarpukaris. Tuo laikotarpiu skubėta atstatyti ir įtvirtinti tai, kas buvo nedovanotinai paminta, užmiršta, išpukštyta. Šiandienos akimis žvelgiant, atrodo, kad čia buvo nuveikta (tegu ir pasitelkus „perteklinį“ autoritarizmą) iš tiesų labai daug. Rezultatas akivaizdus. Na, kad ir tuo, jog lietuvių tauta, jos pasionariškoji dalis, atsikvošėjusi po pirmosios sovietinės okupacijos sukeltų praradimų, sugebėjo susitelkti. Antroji sovietinė okupacija jau susidūrė su gerai organizuotu ginkluotu pasipriešinimu, o paskui – su „sovietizuotu nacionalizmu“. Šiandien mes galime tik pavydėti to entuziazmo, to pakylėtumo ir to puoselėto laisvės ilgesio, kuris net sovietiniais metais lydėdavo kiekvieną šalyje organizuotą dainų ir šokių šventę...

Tapatumo rezervai

Tauta yra nuolat kuriama. Arba atvirkščiai – be „trandomojo“ dėmesio paliekami tie veiksniai ir mechanizmai, kurie ją naikina. Keičiantis pasauliui, spartėjant jo raidai tautos transformacija tampa prieštaringesnė, sudėtingesnė. Supremodernizacija diktuoja savo sąlygas. Tačiau, kaip jau esame užsiminę, sociumas (socialinė grupė, tauta, valstybė ir pan.), kuris suvokia savo tapatumo ir universalumo (visuotinum) vienį ir jo sąmoningai siekia, užsitikrina tvarumą ir ateitį, tuo pačiu pagausina ir savo įnašą į visuotinę kultūrą.

Štai kodėl į istorinį-kultūrinį paveldą žvelgiame kaip į neišsenkantį rezervuarą, iš kurio galime semtis išminties ir turinio savo veiksmams. Įprasti, seni istorijos faktai, reiškiniai ir kadaise praktikuoti kultūros simboliai čia gali būti reinterpretojami, pritaikomi modernizuotam, naujas sąlygas ir interesus atitinkančiam funkcionalumui.

Kaip jau buvome anksčiau pastebėję, istorija į lietuvių tautos (ir nacijos, kaip politinio valstybinio junginio) prigimtį yra „įvairusi“ skaldymosi, susipriešinimo, o ne jungimosi, ne kolektyvinio sutarimo sindromą. Tą susipriešinimą regime visur: šeimoje, tarp mokinių, tarp pačių mokytojų, jau nekalbant apie politikų sluoksnį. Ką daryti? Ir – kaip daryti? Toks būtų ir tautos tęstinumo ir valstybės tvarumo klausimas. Tačiau bent kiek išsamesnis atsakymas įmanomas tik monografinėje (ko gero, ne vieno tomo) studijoje. Šio straipsnio atveju paliesime tik keletą tos

supersudėtingos problemos sprendimo kontūrų.

Kadaise, tiksliau – po pirmojo tūkstantmečio viduryje pradėtos baltų religinės reformos, mūsų protėviai, kurie dar nesivadino lietuviais, suintensyvino piliakalnių statybą (supylimą). Reikia įsivaizduoti, koks tai buvo alinantis, gal ne vieną dešimtmetį trukęs darbas. Betgi tas darbas turėjo didžiulę prasmę! Šiuo atveju mąstytkime ne vien apie gynybinę, karinę piliakalnio funkciją, bet ir apie platesnę – teritorinės bendruomenės narių, piliečių telkimo paskirtį. Tautų kraustymosi išjudinti slavai plūste užplūdo baltų žemes. Tad mūsų protėviai buvo priversti burtis į griežčiau organizuojamas teritorines bendruomenes. Aplinkybės vertė telktis į kumštį (suprantama, dvasinio gyvenimo ir geresnio materialinio apsirūpinimo sąskaita). Tam ir pasitarnavo piliakalnių idėja – jų pylimo, statymo darbai. Jų vien dabartinėje Lietuvos teritorijoje priskaičiuojama virš 1500! Tikėtina, kad piliakalniai, kaip ir alkakalniai, tarnavo dar ir šventyklomis po atviru dangumi, kurios (po minėtos religinės reformos, greičiausiai) buvo statomos kaip analogai krikščionių bažnyčioms, cerkvėms ir katedroms. Mūsų protėvių įsitikinimu, Pasaulio Sutvėrėją įvaryti į uždara patalpą ir ten garbinti tiesiog buvo nepriimtina. Drįstu teigti, kad jie nedrįso Sutvėrėjo ir antropologizuoti. Tačiau Jo įvaizdžiai, Jo kūrinijos ženklai buvo čia pat – Gamtoje. Todėl šventomis laikytos kai kurios giraitės, ažuolai, upės, ežerai... Kalbu apie tai, nes tie dalykai yra mūsų tapatumo prigimtiniai elementai.

Tiesa, būtina pastebėti, kad mūsų protėviai garbino „tarpines dievybes“: Patrimpą, Patolą, Perkūną, Žemyną, Gabiją, Medeiną ir kt.

Bet grįžkime prie piliakalnių... Būtent šie statiniai, supilti teritorinės bendruomenės jėgomis, padėjo mūsų protėviams susitelkti, tapti ypatinga karine galia ir valingumu išsiskiriančia gentimi. Užgimusi tauta pasisuko į rytus, į savo buvusių ir jau asimiliuotų giminių teritorijas... Tai buvo tikras karinis ir politinis sprogimas. Tačiau tas sprogimas kelių šimtmečių laikotarpiu vos nesunaikino pačios tautos. Kodėl? Dinastiniai valdovai, aristokratija, su labai retomis išimtimis, nesirūpino užgimusių valstybės branduolio – etninės lietuvių padermės tvarumu. Jiems, patyrusiems sėkmę, labiau parūpo teritorijos, jų dydis... Ir savasis įvaizdis...

Kodėl prakalbome apie piliakalnius? Todėl, kad ši unikali relikvija, tas neįkainojamas archainės kultūros paveldas susivienijusioje Europoje gali ir privalo suspindėti savitomis spalvomis, liudijančiomis, kad mes pajėgūs ne tik imti, bet ir duoti! Reiktų ne taip daug... Pripažinti piliakalnius kaip Vakarų civilizacijos ir kultūros sudėtinį elementą. Tačiau šiaandien tas paveldas atrodo apverktinai (net blogiau nei sovietiniais laikais). Piliakalniai, apaugę laukiniais krūmais, dilgėlynais ir nusėti plastikinėmis šiukšlėmis, tiesiog atstumia praivį. Daugeliu atvejų prie jų nebeliko net paminklinių ženklų. Vaizdas toks, tarsi visai būtume pamiršę mus gimdžiusio ir auginusio savo senelio ar tėvo

kapą... Kalbama, kad jaunimo ugdymui pasigendama gyvos, atvira didaktika neįgrisusios medžiagos. O kas gali būti parankiau, patraukliau gyvinant jaunuomenės dorovinį ir istorinį sąmoningumą už alkakalnių ir piliakalnių, esančių čia pat, mokyklos pašonėje, priežiūrą? Ar gali būti kas dėkingesnio ugdant nacionalinį orumą ir patriotizmą už restauruojamas ar naujai kuriamas tų piliakalnių ir alkakalnių, pilkapių ir senkapių – t. y. čia pat, tame pačiame žemės lopinėlyje, gyvenusių žmonių istorijas? Ne tik japonai, bet ir kitos civilizautos tautos iš panašių dalykų padarytų tikras puošmenas, keliančias dvasią, žadinančias visos tautos bei valstybės susitelkimą, intriguojančias keliautojo smalsumą.

Žmogaus, tautos dvasinio gyvenimo nuvertėjimo bei deficito laikais vėl ir vėl tenka žvelgti į tai, kas gali pasitarnauti dvasinės, etninės kultūros tęstinumo labui. Antai nūdienių ispanų dvasios mes neįsivaizduojame be subtiliai šokamo flamenko; škotų – be škotiškų kiltų ir dūdmaišio; moldavų – be moldavaneskos; gruzinų – be polifoninio dainavimo, kuriame nuostabi persiliejanči melodija nustelbia žodines prasmes... Prieš keletą metų turėjome progą pamatyti ir išgyventi airių ansamblio „Lord of the Dance“ pasirodymą. Senasis airių šokio ritmas čia atgimė žiūrovus kerinčia modernizuota atlikimo forma; išgirdome ir senąsias airių melodijas, dainavimą...

O ką panašaus mes, lietuviai, iš savo dvasinės kultūros lobyno galėtume pasiūlyti sau ir pasauliui? Šiuo atveju sociologinį žvilgsnį meskime tik į vieną vienintelį, prideramo dėmesio nesulaukiantį reiškinį – į archaiškąsias lietuvių sutartines.

Štai kaip jas apibūdina šiuolaikiniai pasaulio tautų muzikinės kultūros (taip pat ir lietuvių) tyrinėtojai B. Avramecs ir V. Muktapāvels: „Sutartinių tradicija labai sena, tobula ir subtili, jas galima laikyti savotiška elitine, pusiau profesionalia muzikos rūšimi. <...> Sutartinės – tai polifoninis dainavimas, be to, jam būdinga tiek muzikos, tiek ir teksto polifonija: vienu metu skamba dvi muzikos linijos ir kartu galima girdėti tekstą (vadinamąjį rinkinį) bei priedainį (vadinamąjį pritarinį).“⁸ Mūsų muzikologės D. Vyčinionės nuomone, „sutartinės, kaip rodo daugelis požymių <...>, senojoje lietuvių (ar baltų?) tradicijoje neabejotinai buvo svarbių apeigų sudėtinė dalis“. Toliau ji taip jas apibūdina: „Manykime, kad ir pirmieji sutartinių giedotojai kadaise turėjo ir saugojo savą poetinių bei muzikinių formulių sistemą, tinkančią ritualiniam muzikavimui, antraip mūsų nebūtų pasiekęs bei paveikęs sutartinių magijos dvelksmas, sklindantis iš amžių glūdumos.“ Įdomūs, tautinį orumą žadinantys teiginiai... Deja, anais laikais niekas neparašė jokių traktatų apie šią unikalumu išsiskiriančią ritualinę muziką. Anot D. Vyčinionės, mūsų protėviai nepaliko ateities kartoms tokių iškilų literatūros (dainų ir giesmių) paminklų, kaip senovės kinų „ši czin“ arba „Dainų knyga“...⁹ Nors galėjo... Kodėl taip atsitiko? Gal viena priežasčių ta, jog lietuviai dar ilgai

tikėjo, kad užrašytas žodis praranda savo sakralinę, magiškąją galią...

Prisiminkime kad ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino protrūkį: „Aš sakiau, sakiau!..“, kurį užfiksavo užsienio pasiuntiniai, atvykę papriekaištauti lietuvių valdovui už netesėtą žodį krikštytis. Šiuo atveju Gediminas piktinosi tuo, kad jo mintys prieš tai buvo ne visai tiksliai išverstos ir užrašytos. Tas protrūkis byloja, jog Gediminas intuityviai dar tebesilaikė senosios tradicijos – gyvo (o ne užrašyto) žodžio tradicijos.

Piktnaudžiauti plačiau aptariant sutartines – tą lietuvių etnokultūros lobio (o tuo pačiu ir tautinės tapatybės) sudedamąjį elementą šiame straipsnyje gal iš tiesų būtų nelabai atsargu. Tačiau kad išsamiau suvoktume, apie ką kalbame, t. y. apie nepanaudotus mūsų tapatumo rezervus, pateiksiu dar keletą teiginių apie tas pačias lietuviškąsias sutartines... Žinomas lietuvių kompozitorius K. V. Banaitis dar prieškarinio metais yra rašęs: „Tos sutartinės, dainuojamos sekundomis, vietomis aštrokais disonansais – tai tikras mūsų liaudies muzikos lobis! Sakytum, lietuvių kaimo dainininkės išsilavino, taip sakant emancipavo disonansą senų senovėje ir šimtmečiais pralenkė Europos muzikos modernistus.“¹⁰ O štai ką apie sutartines yra teigęs žydų kilmės muzikologas E. Geistas (1933–1942 m. gyvenęs Lietuvoje): „Mistinis tiltas, vedantis nuo sutartinių iki mūsų laikų muzikinių reiškinų, yra įrodymas, kad šis lietuvių ankstyvų dainų tipas yra neišnykęs <...>. Muzika pasiliko tokia pati ir jos ciklas primena Budos ratą.“¹¹

Tiesiog įdomus, mūsų protėvių pasaulėžiūrą taikliai nusakantis pastebėjimas. Ką šiuo atveju reikštų „Budos ratas“? Tai supratimas, kad pasaulį sudaro pastovūs elementai (struktūros). O pasaulio (ir žmonių gyvenimo) kaita – tai tik cikliškas tų elementų perėjimas iš vienos laiko dimensijos į kitą...

O apžvalgėlės pabaigai – nesusilaikau nepateikęs mūsų iškilios muzikologės D. Vyčinionės užfiksavimo mūsų dienų sutartinių klausytojos (Rūtos Lukoševičiūtės) vertinimo: „Ką girdime šitose giesmėse, kad sėdim šimtai – nuščiuvę? Nenorėdami, kad baigtųsi. Apsalę nuo švarumo ir skaidrumo. Ir lengvumo. <...> Iš kur tas giedojimas? Tas nuščiuvusių širdžių plazdėjimas – besiklausant jo? Tas žodžiais nenusakomas pajautimas, kad kažkas, neapčiuopiamo, tęsiasi – it siūlas – nuo tų, nuometuotų parugėse, – per mus – į ateitį – kokią? Kada? Kas ir tada giedos?“¹²

Ar šiandien Lietuvoje esama to, ką galėtume nedvejodami priskirti prie etnokultūrinio paveldo tęstinumo (kad ir modernizuoto) pastangų? Be jokios abejonės! Retsykiais tokias pastangas pamatome netgi jaunimui skirtose televizijos laidose. Tačiau galėtume nesunkiai pradėti diskusiją ne tik dėl to, ar tokių pastangų pakanka, bet ir dėl tokių pastangų turinio, pobūdžio.

Vilniaus valstybiniame dramos teatre išvydome baletmeisterės A. Cholinės režisuotą spektaklį, kuriam

duotas gana keistas pavadinimas – „Žmonės :)“... Tai modernizuotų lietuviškų etnografinių šokių siuita. Publika spektaklį priima labai šiltai. O kaip kitaip – juk tuo spektakliu apeliuojama į etnokultūrinį paveldą. Rodos, viskas būtų gerai. Bet... Šokami iš sovietinio laikotarpio paimti šokiai, kuriuose nesunku išvelgti (pagal ano meto privalomus reikalavimus) sąsąuką su slavų etnografiniais šokiais. Šokėjų drabužiai irgi kelia tam tikrą įtarimą: mūsų moterų bliuzelės niekada nebuvo puošiamos metaliniais blizgučiais, o vyrams nebuvo būdinga dėvėti „kepės“ tipo kepures, jau nekalbant apie sunkaus, rusiško tipo aulinius batus.

Paminėjau šį faktą dėl tos priežasties, kad minėtu spektakliu yra užimta tam tikra lietuvių etnokultūrinio tapatumo reprezentavimo niša, nesusimąsčius apie autentiškumo dvasią...

Sociopolitologinis pabaigos žodis

Ko mums trūksta? Labai nedaug. Pagarbos praeičiai, mūsų prosenelių kartai ir praktikuotai kultūrai. Trūksta tautinės savivokos ir nacionalinio patriotizmo. Trūksta supratimo, kad tauta, kuri nežino savo šaknų ir nuo jų atsiriboja, – pasmerkta socialiniam dūlėjimui ir išnykimui.

Paspartėjusiu tautinio tapatumo, apskritai – kultūros nuvertėjimu, ko gero, galima paaiškinti ir tą Lietuvai būdingą reiškinį, į kurį daugelis valstybės teorijų atkreipia dėmesį ir kurį P. Dunleavy ir B. O’Leary yra apibendrinę kaip „beveidės valstybės“ modelį. Kalbame apie valstybę, kuri atsiribojusi nuo istorinės sąmonės ir kultūrinio paveldo praktikavimo, susilpnina savo moralinį pajėgumą ir vidinį integralumą; ji tampa pasyviu mechanizmu, kurį kontroliuoja jėgos, veikiančios jau už formaliosios, oficialiosios politikos ribų. Reali valdžia čia priklauso tik tam tikroms ypatingomis galiomis disponuojančioms socialinėms grupėms¹³.

„Beveidė valstybė“ sunkiai įsivaizduojama esant brandžiai pilietinei visuomenei – pastarosios nariai pasižymi kitokia, t. y. iškilnesne politinio mąstymo bei socialinės elgsenos kultūra; aukštesne socialiniame procese dalyvaujančiųjų – ir žmonių, ir institucijų – solidarumo, sąmoningumo kokybe. „Beveidė valstybė“, gindama savo pozicijas, visada bus linkusi ne tik pilietinės visuomenės, bet ir tautinio tapatumo sklaidą pristabdyti. Kai kalbame apie žmonių dalyvavimą, įsivaizduojame būtent tas jų pilietinės raiškos, pilietinio bendradarbiavimo formas bei būdus, tą vertybinį pamatą, kurį sudaro ne vien pragmatiniai, kasdienybės iškeliami utilitariniai interesai, bet ir tautos, jos tvarumo bei valstybinio susitelkimo vidinis išgyvenimas.

Bet kurios tautos atgimimo proveržius visada lydi suaktyvėjęs istorinis kultūrinis sąmoningumas ir jo pagrindu užgimstantys sukolektyvinti veiksmai. Taip buvo 1918 metų Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo

priešaušryje. Taip arba panašiai buvo ir kovo 11-osios (1990 m.) priedangyje. Tačiau po pergalių visada palyginti staigiai pasikeičia socialinėje arenoje veikiančiųjų sudėtis: idealistų vietą užima pragmatikai, perversmo valandos išlaukę nuošalėje. Tokio pasikeitimo priežasčių čia neanalizuosime. Tik pastebėsime, kad tautai, kuri neturi gilesnių savo autentiško valstybingumo tradicijų, kur altruizmas ir sutarimas nėra įgijęs stabilaus, sustruktūrinto ar institucionalizuoto pavidalo, panašūs perversmai būna ypač nuostolingi.

Žvelgdami štai iš tokių lietuviškosios realybės, tautinio tapatumo išvalgos ir interpretacijos pozicijų, gal ir pasikartodami, pabrėšime: valstybė negali būti tvari, jeigu ji funkcionuoja atsietai nuo tautos (ar nacijos), nesirūpina jos autentika. Tauta yra valstybės suverenai, o pati valstybė yra tautos saviteigos, saviorganizavimosi, jos tapatumo saugojimo ir plėtojimo būdas. Štai kodėl tas būdas neturėtų būti suvedamas į žmonių ar jų organizuojamų grupių grynai pragmatinių interesų bei jų visumos tenkinimą, tų interesų „aptarnavimą“. Valstybingumas negali būti kreipiamas vien į praktinių, kasdienių žmogaus ar visuomenės reikmių sprendimą, teisinėmis normomis ar politiniais „žaidimais“ reguliuojamą ir į empiriką suvedamą socialinę elgseną. Valstybės tvarumas lygia dalimi priklauso dar ir nuo istorinės atminties bei kultūros paveldo praktikavimo, nuo tautinės tapatybės puoselėjimo, t. y. nuo sudvasinto socialinio rišlumo, sąsąjingumo. Būtent toks kriterijus, vertinant valstybingumą, turėtų būti vienas iš pamatinių ir nediskutuojamų. Kaip vargu ar diskutuotina tai, kad lietuvių socialinė politinė organizacija praranda tą „skiedinį“, kuris į krūvą jungtų atskirus segmentus. Praranda pačiomis įvairiausiomis formomis ir esme: pradedant religingumo ar šeimos tradicijų nunykimu ir baigiant gyvenimu, kuris primena žmogaus, esančio oro uoste ar skrendančio laineriu, būseną... Būtent iš „jungiamosios medžiagos“ stygiaus galime išvesti lietuviams būdingą šiandieninį irzlumą, pasyvumą rinkimuose, optimizmo stoką, tuščiaieges aimaną, neurotiškumą, kasdienybę tapusį politinių ambicijų, atviro cinizmo, vaidybinio aktyvumo bei susipriešinimo demonstravimą, valdininkijos bei politikų korumpuotą elgseną, tautinio orumo ir bendruomeninio sutarimo nunykimą, moralinės kultūros nuvertėjimą, vertybinių orientacijų stygių (ypač palietusį jaunąją kartą) ir pan.¹⁴ Visa tai sklaidosi po socialinę erdvę, rodo chimeriškas savo ataugas. Ne tik valstybės, bet ir visuomenės konstrukcija darosi aižėjanti, perpučiama piktų skersvėjų, t. y. neatspari globalizaciją lydinti negatyvui. Tauta, kuri praranda savo atmintį, būna išstumama iš tapatybės prasme visaverčių tautų tarpo, ji negali tikėtis ateities. Apeliavimas į pilietiškumą, į pilietinės visuomenės ugdymą neturi (ir negali turėti) tvirtesnio pamato, jeigu jis nesustiprinamas tęstinės tautos koherentiškumo (sąsąjingumo) akcentu.

Taigi mes turime pagrindą suformuluoti ir iškelti teiginį:

lietuvių tautos (arba politinės nacijos) tęstinumas, jos egzistencijos prasmingumas (tiek Europos Sąjungos, tiek pasaulio kontekste), **jos visavalybiškumas** (ir visaeuropiškumas) **integralumas ir tvarumas tiesiogiai priklauso ir priklausys nuo to, koku laipsniu valstybėje yra ir bus gerbiama istorinė-kultūrinė atmintis bei tautinė tapatybė; kaip tuo pagrindu yra ir bus ugdomas valstybės piliečių, taip pat valdžios bei privačių institucijų nacionalinis sąmoningumas.**

Be pastarojo komponento yra sunkiai įsivaizduojamas ne tik nuolat kylančių susipriešinimų: ekonominių, politinių, sociokultūrinių ir grynai psichologinių – „blokavimas“; migracinių srautų, ypač neigiamai veikiančių (ir juolab veiksmiančių ateityje) visą lietuvių socialinę politinę organizaciją, mažinimas. Nuo šio klausimo sprendimo labai ženkliu laipsniu priklausys lietuvių, kaip tautos, ir Lietuvos, kaip valstybės, vieta ir įnašas į dabar jau bendraisiais tapusius namus – Europos Sąjungą.

¹ Calhoun, Craig. *Social theory and the politics of identity*. – Oxford, 1994. – P. 9-10.

² Castells, Manuel. *Tinklaveikos visuomenės raida*. – Kaunas, 2005. – P. 19.

³ Castells, Manuel. *Tapatumo galia*. – Kaunas, 2006. – P. 14.

⁴ Brzezinski, Zbigniew. *Nebevaldomas pasaulis: globalinė sumaištis XXI amžiaus išvakarėse*. – Vilnius, 1998. – P. 224.

⁵ Castells, Manuel. *Tapatumo galia ...*, p. 23.

⁶ Zahar, Danah, Marshall, Ian. *Dvasinis kapitalas: gerovė, kuri gali padėti išlikti*. – Vilnius, 2006. – P. 16-17.

⁷ Anderson, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. – Vilnius, 1999.

⁸ Avramcs, B., Muktupāvels, V. *Pasaulio muzika*. – Vilnius, 2000. – P. 89.

⁹ Vyčinienė, Daiva. *Archaiškosios sutartinės – tiltas į modernųjį Europos pasaulį // Tautinės tapatybės dramaturgija*. – Vilnius, 2005. – P. 341-342.

¹⁰ Kučiūnas, A. Kazimieras Viktoras Banaitis // *Kultūros barai*. – 1990, Nr. 1, p. 23.

¹¹ Geist, Edwin. *Antikes und modernes im litauischen Volkslied*. – Kaunas, 1940. – P. 65.

¹² Vyčinienė, Daiva. *Archaiškosios sutartinės ...*, p. 346.

¹³ Dunleavy, Patrick, O'Leary, Brendan. *Valstybės teorijos: liberaliosios demokratijos politika*. – Vilnius, 1999. – P. 377.

¹⁴ Agentūros „Eurobarometer“ 2002 m. tyrimo duomenimis, lietuvių, nesididžiuojančių savo tauta, buvo 45%, kai tuo tarpu artimiausių kaimynų – latvių tokių aptikta 15%, o lenkų – vos 8%. Tos pačios agentūros 2005 m. pradžioje atlikti tyrimai parodė, kad Europoje savo gyvenimu labiausiai nepatenkinti lietuviai – 44% (Europos Sąjungos šalių vidurkis – 19%).

Summary

Lithuanian National Heritage as the Basis for National Identity

Romualdas GRIGAS

The article is grounded on insights from anthropology, social organization, systems theory, etc. The modern concept of identity (as well as factors enabling it) is determined. The main focus is on inconsistency in the content of the national identity. Two varieties of national awareness, which could be associated with expression of identity are discussed: utilitarian and pragmatic as well as historical and cultural. There are attempts to provide reasons for major transformations of Lithuanian national identity and the increasing gap between the state and the

nation as an ethnic entity in the article. The role of historical memory and cultural heritage in supporting stability of the nation and integrity of the state is highlighted. The latter aspect of the analysis is developed with the help of those particular characteristics that are peculiar to Lithuanians. The article expands on mounds and Lithuanian sutartinė (glee) songs as integral components of memory and cultural heritage, which could be unambiguously qualified and represented as elements of the European civilization framework.

Lenkijos nacionalinė bibliografija

Jadwiga SADOWSKA

Lenkijos nacionalinė biblioteka, Varšuva, el. p. j.sadowska@bn.org.pl

Straipsnyje aptarta Lenkijos nacionalinės bibliografijos raida nuo XVIII a. ir plėtra šiuolaikinėmis sąlygomis. Pateikta Bibliografijos instituto – nacionalinės bibliografijos centro – veiklos istorinė apžvalga, supažindinama su jo funkcijomis ir einamosios nacionalinės bibliografijos leidinių sistema. Retrospektyvinė nacionalinė bibliografija aptariama pradedant XX a. pradžia.

Reikšminiai žodžiai: Lenkijos nacionalinė bibliografija; Lenkijos retrospektyvinė nacionalinė bibliografija.

[vadas

Lenkijos nacionalinės bibliografijos istorija siekia XVIII a. Pirmuosius jos parengimo planus suformulavo 1732 m. Józef Andrzej Żaluski – nusipelnęs bibliofilas ir mokslų mecenatas, Lenkijos nacionalinės bibliotekos pagrindų kūrėjas. Jis pirmas pradėjo rengti nacionalinės raštijos bibliografinius sąrašus. Deja, jo rankraštinės bibliografijos iki mūsų laikų neišliko. XIX a. bibliografinės iniciatyvas rėmė Mokslo bičiulių draugija (Towarzystwo Przyjaciół Nauk) ir Lenkijos mokslų akademija (Polska Akademia Umiejętności). Tačiau dėl Lenkijos teritorijos padalijimo tarp Rusijos, Austrijos ir Prūsijos buvo labai sunku organizuoti nacionalinės bibliografijos, registruojančios raštiją, rengimo darbus.

Iš pirmųjų iniciatyvų reikėtų paminėti periodinį bibliografijos leidinį „Przewodnik Bibliograficzny“¹, kurį 1878 m. Krokuvoje įsteigė Władysław Wisłocki. Beveik pusę amžiaus jis atliko einamosios nacionalinės bibliografijos funkcijas, nors dėl sunkumų gauti privalomuosius egzempliorius bibliografiniai sąrašai nebuvo išsamūs. Šis leidinys – svarbus šaltinis dirbantiems su Lenkijos retrospektyvine bibliografija. Jis buvo leidžiamas iki 1914 m. tačiau su pertraukomis buvo tęsiamas dar keliolika metų (1934 m. nustojo eiti). 1928 m. jį galėjo pakeisti jau reguliariai Nacionalinės bibliotekos leidžiama einamoji nacionalinė bibliografija.

Antroji svarbi iniciatyva – tai bibliografijos profesoriaus ir Jogailos bibliotekos direktoriaus Karolio Estreicherio Lenkijos raštijos bibliografija. Jis pradėjo kurti monumen-

talų darbą, apimantį Lenkijos raštiją ir užsienio poloniką, išspausdintą Lenkijos teritorijoje nuo spaudos atsiradimo iki XIX a. pabaigos. Karolio Estreicherio „Bibliografia polska“ – išsamiausias Lenkijos raštijos bibliografinis sąrašas. Jos pirmoji dalis pasirodė 1870 m. ir apėmė 120 tūkstančių XIX a. spaudinių. Antroji dalis buvo išleista 1882 m. ir apėmė 140 tūkstančių spaudinių, išleistų 1455–1799 m. Karolio Estreicherio bibliografiją pildė pats autorius, o vėliau jo sūnus ir anūkas. Nuo XX a. pradžios bibliografai bandė tęsti Karolio Estreicherio „Bibliografia polska“. 1918–1939 m. šis darbas buvo tęsiamas Jan Muszkowski iniciatyva. Deja, nuo 1901 m. sukaupia leidinių kartoteka sudegė Antrojo pasaulinio karo metais. XX a. 6-ajame dešimtmetyje iš naujo buvo pradėta rinkti medžiaga 1901–1939 m. bibliografijai.

XX a. pradžioje buvo bandymų įkurti institucija, kuri bibliografuotų spaudinius. To pavyzdys galėtų būti 1895 m. Briuselyje įkurtas Tarptautinis bibliografijos institutas (Institut International de Bibliographie). 1907 m. buvo įkurtas Varšuvos viešosios bibliotekos Bibliografijos institutas (Nacionalinės bibliotekos tuo laiku dar nebuvo). Bibliografijos instituto darbų programoje buvo numatyta tęsti Karolio Estreicherio „Bibliografia polska“ (XX a. bibliografijos rengimas), registruoti užsienio poloniką, rengti periodinių leidinių straipsnių bibliografiją, vykdyti spaudos statistinę apskaitą. Deja, dėl lėšų trūkumo sumanyti darbai nebuvo atlikti. Šias užduotis pradėta vykdyti tik po dvidešimties metų, kai buvo įsteigta Lenkijos nacionalinė biblioteka (Biblioteka Narodowa) ir jos padalinys – Bibliografijos institutas (Instytut Bibliograficzny).

¹ Jo visa antraštė „Przewodnik Bibliograficzny: miesięcznik dla wydawców, księgarzy, antykwaryzów jako też dla czytających i kupujących książki“. Su šia antrašte siejama dabartiniu metu leidžiama Lenkijos nacionalinė knygų bibliografija „Przewodnik Bibliograficzny“.

Bibliografijos institutas – nacionalinės bibliografijos centras

Bibliografijos institutas – Lenkijos nacionalinės bibliografijos centras – vienas iš Nacionalinės bibliotekos padalinių. Instituto ryšiai su Nacionaline biblioteka užsimezgė 1928 m. Tų metų vasario 24 d. buvo išleistas Respublikos Prezidento įsakymas dėl Nacionalinės bibliotekos (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o Bibliotece Narodowej), jo pagrindu buvo įkurta nacionalinė knygų saugykla ir Bibliografijos institutas, kurio tikslas – inicijuoti ir vykdyti įvairią bibliografinę veiklą, o ypač rengti einamąją ir retrospektyvinę nacionalinę bibliografiją.

Nacionalinės bibliografijos centro ir Nacionalinės bibliotekos sujungimo koncepcija buvo suformuluota 1919 m., netrukus po Lenkijos nepriklausomybės atgavimo. Tais pačiais metais įsigaliojo privalomojo egzemplioriaus įstatymas, kurio pagrindu buvo pradėta rengti nacionalinę bibliografiją, tačiau tai vyko tik vienerius metus. Reguliariai leisti einamąją nacionalinę bibliografiją pradėta 1928 m. Tai buvo savaitraštis „Urządowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej i Druków Polskich lub Polski Dotyczących Wydanych za Granicą“, Jame registruojamos knygos, brošiūros, muzikos spaudiniai (natos), polonika ir nauji periodiniai leidiniai, taip pat ir tie, kurie nustojo eiti.

Antrojo pasaulinio karo nutraukta Bibliografijos instituto veikla buvo atnaujinta 1945 m. birželio mėnesį. Institutas pradėjo rengti einamąją nacionalinę bibliografiją ir leisti savaitraštį „Przewodnik Bibliograficzny. Urządowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej i Poloników Zagranicznych“. Tai XIX a. leidžiamo „Przewodnik Bibliograficzny“ ir „Urządowy Wykaz Druków“, leisto iki karo, tęsinys. 1947 m. pradėta rengti periodinių leidinių straipsnių bibliografija – mėnesinis leidinys „Bibliografia Zawartości Czasopism“.

1949–1950 m. buvo Bibliografijos instituto persilaužimo metai, kai jo direktoriumi tapo žinomas tarpukario laikotarpio bibliotekininkas, Vilniaus universiteto bibliotekos direktorius (1930–1939) Adam Łysakowski. Jam vadovaujant buvo pakeista organizacinė Instituto struktūra ir praplėsti uždaviniai. Institutas turėjo tapti bibliografijos centru, rengiančiu einamąją ir retrospektyvinę nacionalinę bibliografiją, periodinių leidinių straipsnių bibliografiją, taip pat rekomendacinio pobūdžio bibliografijos leidinius (bibliografijos vadovus), be to, jis turėjo būti bibliografinę veiklą koordinuojantis centras ir šalies mokslo apie knygą (bibliologijos) centras. Instituto veiklos kryptys su tam tikromis modifikacijomis išlaikytos iki šiol.

Šiuo metu Bibliografijos instituto pagrindinė užduotis – registruoti leidinius ir jų pagrindu rengti einamąją

nacionalinę bibliografiją (spausdintine ir elektronine forma).

Bibliografijos institutas taip pat leidžia specialias knygotyros, bibliografijos, bibliotekininkystės ir mokslinės informacijos bibliografijos rodykles. Tai ir „Bibliografia Bibliografii Polskich“ – metininkas, kur šiuo metu registruojama per 4 tūkstančius bibliografinių sąrašų, ir „Polska Bibliografia Bibliologiczna“ – metininkas, registruojantis bibliotekininkystės, mokslinės informacijos, knygotyros leidinius. Abu bibliografijos leidiniai leidžiami nuo 1946 m., nuo 1949 m. juos leidžia Bibliografijos institutas. Trečioji – analizinė užsienio periodinių leidinių straipsnių bibliografijos rodyklė „Bibliografia Analityczna Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej“, leidžiama kas ketvirtį. Kiekvienas sąsiuvinis apima apie 100 bibliografinių įrašų iš užsienio bibliotekininkystės žurnalų. Be to, Bibliografijos institutas renka informaciją apie parengtus, bet neišspausdintus bibliografijos leidinius. Anksčiau kas kelerius metus šis sąrašas buvo išleidžiamas, dabar prieinamas tik elektronine forma.

Einamoji nacionalinė bibliografija ir bibliologijos bibliografija pateikiamos spausdintine ir elektronine forma. Nuo 1998 m. jos prieinamos internete Nacionalinės bibliotekos adresu (<http://www.bn.org.pl>). Aptarnaujama Nacionalinės bibliotekos sistema (MAK sistema).

Svarbi Bibliografijos instituto funkcija – spaudos statistika. Šis darbas vykdomas kartu su Vyriausiąja statistikos tarnyba (Główny Urząd Statystyczny). Nuo 1955 m. leidžiamas metininkas „Ruch Wydawniczy w Liczbach“, kuriame yra keliasdešimt įvairių lentelių, atspindinčių knygų, serialinių, muzikos ir kartografijos leidinių produkciją per metus ir retrospektyvą nuo 1944 m. Tai oficiali valstybinė statistika.

Nuo 1977 m. Bibliografijos institute veikia Nacionalinė ISSN agentūra, o nuo 1993 m. – Nacionalinis ISBN biuras (anksčiau ISBN biuras buvo ne Nacionalinėje bibliotekoje), nuo 2002 m. – ISMN biuras.

Bibliografijos institutas taip pat vykdo metodinę veiklą, rengia katalogavimo taisyklių ir bibliografijos standartizacijos instrukcijas, kurios skelbiamos serijoje „Prace Instytutu Bibliograficznego“. Bibliografijos institutas taip pat yra atsakingas už Universaliosios dešimtainės klasifikacijos lentelių parengimą nacionalinės bibliografijos ir viešųjų bibliotekų reikmėms.

Einamoji nacionalinė bibliografija

Lenkijos einamoji nacionalinė bibliografija registruoja knygas, serialinius, natų, kartografijos, elektroninius leidinius, užsienio poloniką, straipsnius iš periodinių leidinių.

Iki šiol nėra registruojami ikonografijos dokumentai. Nuo 2003 m. pradėta rengti garso dokumentų bibliografija, tačiau ji iki šiol nėra publikuojama atskirai ir neturi atskiros duomenų bazės, užregistruoti garso dokumentai –

Nacionalinės bibliotekos katalogų dalis.

Lenkijos einamoji nacionalinė bibliografija yra spausdintine ir elektronine forma. Leidžiami CD-ROM, jau beveik 10 metų ji prieinama internete. Nacionalinės bibliografijos įrašai naudojami duomenų bazių (anksčiau – kortelinių katalogų) kūrimui šalies bibliotekose. Pagrindiniai vartotojai – viešosios bibliotekos, kur daugiausia leidinių lenkų kalba.

Bibliografiniai aprašai sudaromi pagal ISBD, duomenų formatas – MARC21 (polonikos bibliografijai – MARC-BN – parengtas ir naudojamas Nacionalinėje bibliotekoje). Bibliografiniuose aprašuose ne lotynų rašmenys transliuojami.

1989 m., kai ėmė keistis visuomeninė santvarka, buvo leidybinės produkcijos kiekio didėjimo pradžia. Nuo 1990 m. daugiau negu dvigubai padidėjo knygų leidyba (nuo beveik 11 iki 25 tūkst.), panašiai ir periodinių leidinių skaičius (nuo 3 iki 6 tūkst.). Tuo metu atsirado elektroniniai dokumentai fizinėmis laikmenomis (CD-ROM, DVD) ir kompiuterių tinkle, taip pat padidėjo garso dokumentų skaičius.

Knygos – „Przewodnik Bibliograficzny“. „Przewodnik Bibliograficzny“ (savaitinis) – pagrindinė Lenkijos valstybinės bibliografijos dalis, kurioje registruojamos knygos ir natos, patenkančios į Nacionalinę biblioteką. Šiuo metu per metus užregistruojama 22–24 tūkst. dokumentų. Natų leidiniai, kurių yra apie 300, registruojamos viename atskirame „Przewodnik Bibliograficzny“ numeryje. Iki 2002 m. leidinyje „Przewodnik Bibliograficzny“ buvo registruojami ir kartografiniai dokumentai, kurie dabar registruojami atskirai. Deja, beveik 10% knygų lieka už valstybinės bibliografinės apskaitos ribų, nes jų privalomieji egzemplioriai nepristatomi.

Valstybinėje bibliografijoje neatsispindi mažesnės negu 17 puslapių apimties ir spausdinamos mažesniu negu 100 egzempliorių tiražu knygos (išskyrus grožinę literatūrą, bibliografinius sąrašus ir ypač vertingus senus spaudinius – cimelia). Taip pat neregistruojami visuomeninio gyvenimo dokumentai.

Dokumentų dalykinimui naudojamas Lenkijos nacionalinės bibliotekos rubrikynas, sistemimui – Universalioji dešimtainė klasifikacija, kuri nuo 1986 m. tapo spausdinto „Przewodnik Bibliograficzny“ medžiagos išdėstymo pagrindu.

Serialiniai leidiniai – „Bibliografia Wydawnictw Ciągłych“. Antroji valstybinės bibliografijos dalis – tai kas ketvirtį leidžiama „Bibliografia Wydawnictw Ciągłych Zawieszonych i Zmieniających Tytuł“. Leidžiama reguliariai nuo 1976 m., iš pradžių buvo „Przewodnik Bibliograficzny“ priedas, o nuo 2003 m. – atskiras leidinys². Daugiausia

registruojama naujų periodinių leidinių pavadinimų ir mažai nebeleidžiamų (sunku nustatyti tikslią informaciją apie tai, ar leidinys jau nebeleidžiamas, ar tai tik laikina pertrauka). Iki 1990 m. Lenkijoje buvo išleidžiama apie 120 naujų periodinių leidinių (visų periodinių leidinių skaičius peržengė 3000), vėliau naujų periodinių leidinių skaičius pradėjo smarkiai didėti, iki 1200 per metus. Pastaruoju metu naujų pavadinimų periodiniai leidiniai sudaro 15%. Dabar išleidžiamų žurnalų ir laikraščių skaičius Lenkijoje siekia 6500, iš jų 1000 naujų periodinių leidinių.

1958–2000 m. Bibliografijos institutas rengė „Bibliografia Wydawnictw Ciągłych“. Tai buvo metininkas, registruojantis visus tais metais išėjusius periodinius leidinius (atranka – apie 5–7% pavadinimų). Ši bibliografija buvo leidžiama su didelėmis pertraukomis. Nuo 2001 m. serialinių leidinių bibliografija apims penkerių metų leidinius. Pirmoji 2001–2005 m. bibliografija aprėps apie 10 tūkst. periodinių leidinių ir bus išleistas CD-ROM, taip pat bus prieinama internete.

Serialinių leidinių bibliografijoje registruojami visi Lenkijoje išleidžiami žurnalai ir laikraščiai, išskyrus įstaigų ir organizacijų leidžiamus vidaus reikmėms (pavyzdžiui, mokyklų, parapijų, miestų mikrorajonų, politinių partijų, bankų, įstaigų, butų kooperatyvų ir pan.). Neregistruojami reklaminio ar pornografinio turinio periodiniai leidiniai.

Periodinių leidinių turiniui aprašyti vartojamas rubrikynas. Spausdintinėje bibliografijoje įrašai išdėstyti periodinių leidinių antraščių abėcėlės tvarka.

Kartografiniai dokumentai – „Bibliografia Dokumentów Kartograficznych“. Iki 2002 m. kartografiniai dokumentai buvo registruojami „Przewodnik Bibliograficzny“ kartu su knygomis. Šiuo metu registruojami atskirame leidinyje „Bibliografia Dokumentów Kartograficznych“ (pusmetinis). Kartografiniai dokumentai nesudaro atskiros bazės, bet yra Nacionalinės bibliotekos katalogų dalis. Per metus išleidžiama apie 1600 kartografinių dokumentų.

Turiniui aprašyti naudojamas Nacionalinės bibliotekos rubrikynas. Spausdintinėje bibliografijoje medžiaga išdėstyta antraščių abėcėlės tvarka.

Elektroniniai dokumentai – „Bibliografia Dokumentów Elektronicznych“. „Bibliografia Dokumentów Elektronicznych“ rengiama nuo 2000 m., leidžiama kas pusmetį ir yra „Przewodnik Bibliograficzny“ priedas. Prieinama atskiroje duomenų bazėje. Per metus bibliografijoje registruojama apie 300 elektroninių dokumentų (CD-ROM, DVD). Neregistruojami elektroniniai dokumentai iš kompiuterių tinklo, nes jie Lenkijoje nei bibliografuojami, nei archyvuojami. Laikoma, jog į Nacionalinę biblioteką patenka mažiau negu 50% elektroninių dokumentų privalomųjų egzempliorių.

² Iki 1976 m. buvo leidžiama atskirais „Przewodnik Bibliograficzny“ sąsiuviniais.

Turiniui aprašyti naudojamas Nacionalinės bibliotekos rubrikynas. Spausdintinėje bibliografijoje medžiaga išdėstyta antraščių abėcėlės tvarka.

Užsienio polonika – „Polonica Zagraniczne. Bibliografia“. Šis leidinys – metininkas, leidžiamas nuo 1956 metų. Anksčiau polonika buvo registruojama „Przewodnik Bibliograficzny“ kartu su knygomis. Registruojamos užsienyje išleistos knygos, kurios laikomos polonika pagal autoriaus kilmę (etninė polonika) arba pagal dokumento kalbą (kalbinė polonika), taip pat pagal dokumento turinį (dalykinė, turinio polonika). Užsienio polonikos bibliografijoje neregistruojami straipsniai iš periodinių leidinių. Kiekviename leidinyje yra apie 3500 bibliografinių įrašų. Pusė registruojamų knygų yra iš Nacionalinės bibliotekos rinkinių, o kiti bibliografiniai įrašai – iš užsienio nacionalinės bibliografijos.

Straipsniai – „Bibliografia Zawartości Czasopism“. Žurnalų straipsnių bibliografiją Bibliografijos institutas pradėjo rengti 1947 m. Spausdintinė forma „Bibliografia Zawartości Czasopism“ (mėnesinis) buvo leidžiama iki 2005 m. Nuo 1996 m. straipsnių bibliografija buvo ir elektronine forma. Dabartiniu metu ji prieinama tik CD-ROM ir internete. Per metus aprašoma apie 50 tūkst. straipsnių iš 1200 mokslinių ir iš 150 visuomeninių bei kultūrinių periodinių leidinių, leidžiamų dažniau negu kas mėnesį.

Straipsnių bibliografija yra universali, kai kuriuose jos skyriuose yra labai nedaug medžiagos, nes, pavyzdžiui, medicinos, žemės ūkio, karybos, technikos šakinė bibliografija rengiama kitose bibliotekose.

Nuo 2006 m. Bibliografijos institutas kartu su 10 didelių viešųjų bibliotekų kuria bendrą straipsnių iš laikraščių ir savaitraščių bazę. Tai centrinės duomenų bazės pavyzdys Nacionalinės bibliotekos serveryje. Kol kas aprašomi straipsniai iš 24 didžiausių Lenkijos laikraščių ir savaitraščių.

Retrospektyvinė nacionalinė bibliografija

Karolio Estreicherio sukurtas monumentalus veikalas „Bibliografia polska“ – Lenkijos retrospektyvinės bibliografijos žymiausias pavyzdys. Joje registruojama Lenkijos raštija ir polonika iki XIX a. pabaigos. Šio veikalo tęsinį „Bibliografia polska 1901–1939“ rengia Nacionalinės bibliotekos Bibliografijos institutas, medžiagos atranka tokia pat kaip ir Estreicherio bibliografijoje.

„Bibliografia polska 1901–1939“. Lenkijos raštijos retrospektyvinė bibliografija pradėta rengti 1950 m. Kartotekoje yra apie 400 tūkst. lenkiškų dokumentų ir polonikos, išleistų 1901–1939 m. dabartinės Lenkijos teritorijoje, bibliografinių aprašų. Tai knygos, brošiūros, natos, žemėlapiai, dalis visuomeninio gyvenimo dokumentų.

Manome, jog 1/3 sukauptos medžiagos yra dubletai. Todėl 1901–1939 m. bibliografijoje bus apie 250 tūkst. bibliografinių įrašų. Sukaupti bibliografiniai aprašai tikrinami penkiose svarbiausiose mokslinėse bibliotekose – Jogailos bibliotekoje, Varšuvos universiteto bibliotekoje, Poznanės universiteto bibliotekoje, Šlionsko bibliotekoje, Katovicuose ir Torūnės viešojoje bibliotekoje. Apskaičiuota, kad apie pusė 1901–1939 m. dokumentų yra Lenkijos nacionalinės bibliotekos saugyklose.

„Bibliografia polska 1901–1939“ leidžiama (nuo 1986 m.) spausdintine forma. Išleisti 6 tomai, 7 tomas – spaudoje. Juose yra per 60 tūkst. bibliografinių įrašų, t. y. 25 % viso įrašų skaičiaus.

Sukaupti kartotekoje bibliografiniai įrašai nuo 2004 m. perkeliama į duomenų bazę, kuri nuo 2007 m. sausio mėn. prieinama internete. Bibliografijos institutas planuoja perkelti visus to laikotarpio dokumentų bibliografinius įrašus į duomenų bazę (planuojama baigti 2012 m.) ir sėkmingai leisti bibliografiją spausdintine forma.

1944–1995 metų retrospektyvinė serialinių leidinių bibliografija. Dvidešimtojo amžiaus 8-ąjį dešimtmetį Lenkijoje planuota pradėti rengti išsamią serialinių leidinių retrospektyvinę bibliografiją. Bibliografijos institutas turėjo būti vienas iš to sumanymo vykdytojų. Šie planai nebuvo įvykdyti, tačiau Bibliografijos institutas 1996 m. pradėjo rengti 1944–1995 m. serialinių leidinių bibliografiją. Dalis medžiagos jau išleista³, likusi dalis bus parengta iki 2010 m. Baigęs šį darbą, Bibliografijos institutas pradės rengti 1918–1939 m. serialinių leidinių retrospektyvinę bibliografiją.

1976–1990 metų pagrindžio leidinių retrospektyvinė bibliografija. 8-ojo dešimtmečio viduryje Lenkijoje buvo pradėtos leisti nelegalios (pagrindžio) knygos ir periodiniai leidiniai. Jų publikavimas pasibaigė 1990 m., kai buvo panaikinta valstybinė cenzūra. Šie spaudiniai buvo nelegaliai kaupiami bibliotekose, tačiau nė viena Lenkijos biblioteka, tarp jų ir Nacionalinė, neturi jų viso komplekto.

1995 m. buvo išleista „Bibliografia podziemnych druków zwartych z lat 1976–1989“. Joje – 6500 knygų bibliografinių įrašų.

1994 m. pradėta rengti pagrindžio periodikos bibliografija. Ji buvo išleista 2001 m.: „Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych za lata 1976–1990“. Joje 4300 bibliografinių įrašų. Ji nuolat papildoma, ir 2007 m. bus išleista su papildymais dar kartą. Nacionalinės bibliotekos specialistai apskaičiavo, kad joje bus informacija apie 5500 periodinių leidinių.

1939–1955 metų užsienio polonikos retrospektyvinė bibliografija. 1945–1955 metais Nacionalinės bibliotekos ryšiai su užsieniu buvo riboti, ypač su Vakarų Europos ir

³ „Bibliografia Wydawnictw Ciągłych 1958–1970“ (2002), „Bibliografia Wydawnictw Ciągłych 1971–1975“ (2000), „Bibliografia Wydawnictw Ciągłych 1976–1980“ (2004), „Bibliografia Wydawnictw Ciągłych 1981–1985“ (2006).

Amerikos šalimis. Į Nacionalinės bibliotekos fondus atkeliaudavo nedaug polonikos, todėl iškilo būtinybė parengti šių dokumentų retrospektyvinę bibliografiją. 8-ąjį dešimtmetį šie darbai buvo pradėti. 1975 m. buvo išleista pirmoji leidinio „Polonica zagraniczne. Bibliografia za okres od września 1939 do 1955 roku“ dalis, apimanti buvo per 22 tūkst. bibliografinių įrašų. 2003 m. buvo išleistas paskutinis tomas.

Nacionalinės bibliografijos retrokonversija

Nacionalinės bibliografijos retrokonversijos problema pirmiausia yra susijusi su XX a. išleistomis knygomis ir periodiniais leidiniais. Dalis šių darbų jau įvykdyta. Duomenų bazėje jau yra knygų, suregistruotų „Przewodnik Bibliograficzny“ nuo 1974 metų iki dabar, bibliografiniai įrašai. Tai 440 tūkst. bibliografinių įrašų. Liko perkelti į elektronines laikmenas apie 220 tūkst. 1944–1973 m. knygų bibliografinių įrašų.

Tik nedidelė dalis ikikarinio (1901–1939) laikotarpio knygų yra katalogo duomenų bazėje. Joje galima rasti tik tas knygas, kurias nuo XX a. 10-ojo dešimtmečio gaudavo Nacionalinė biblioteka. Nesunkiai galima konvertuoti bibliografinius įrašus iš „Urządowy Wykaz Druków“, nes jie tikslūs. Tačiau 1901–1927 m. bibliografinius įrašus reikia taisyti ir tikslinti, todėl juos perkelti į duomenų bazę bus sunkiau. Pradėta 2004-aisiais 1901–1939 m. retrospektyvinės bibliografijos retrokonversija turi būti baigta apie 2013 m.

Serialinių leidinių bibliografijos retrokonversija susijusi su šių dokumentų 1944–1995 m. retrospektyvinės bibliografijos parengimu. Periodinių leidinių bibliografiniai įrašai sėkmingai įtraukiami į duomenų bazę. Šį darbą planuojama užbaigti 2010 m.

Nėra planuojama užsienio polonikos bibliografijos retrokonversija. Dalis polonikos yra Nacionalinės bibliotekos fonduose ir jos bibliografiniai įrašai bus įtraukti į bazę kartu su bibliotekos abėcėlinio katalogo retrokonversija. Dalis darbų, susijusių su polonikos retrokonversija, atliekami kuriant lenkų literatūros vertimų į kitas kalbas bazę (fiksuojami dokumentai nuo 1944 m.), ankstesnių metų polonika bus apdorojama kartu su „Bibliografia polska 1901–1939“ dokumentais.

Nacionalinės bibliografijos retrokonversija atliekama rankiniu būdu.

Išvados

Didžiausia Lenkijos nacionalinės bibliografijos rengimo problema – jos išsamumas. Lenkijos leidybos rinkoje veikia keli tūkstančiai įmonių, jos ne visada profesionalios. Kasmet atsiranda per 1 tūkst. naujų leidėjų (ISBN biure užregistruota apie 20 tūkstančių leidėjų), kurie ne visada laikosi privalomojo egzemplioriaus įstatymo reikalavimų. Dėl to dalis knygų ir periodinių leidinių, ypač regionų, nėra registruojami valstybinėje bibliografijoje. Panašiai yra su elektroniniais ir garso dokumentais, jų privalomųjų egzempliorių dažnai nepavyksta gauti.

Iš lenkų kalbos vertė M. Ivanovič

Valstybinė bibliografija: vakar, šiandien ir rytoj – Korėjos patirtis

Yeon-Kyoung CHUNG

Seulo Ewha moterų universitetas, Korėja, el. p. ykchung@ewha.ac.kr

Straipsnyje analizuojama Korėjos valstybinės bibliografijos, nacionalinio suvestinio katalogo, privalomojo egzemplioriaus, bibliografinės apskaitos istorija ir dabartinė situacija. Korėjos nacionalinei bibliotekai tenka pagrindinis vaidmuo sudarant visų gaunamų Korėjos leidinių išsamius bibliografinius įrašus. Valstybinė bibliografija tampa įvairesnė savo sudėtimi: į ją įtraukiama įvairių rūšių medžiaga. Korėjos nacionalinė biblioteka ketina vykdyti specialius projektus, skirtus privalomojo egzemplioriaus sistemos tobulinimui ir ją reguliuojančios įstatyminės bazės peržiūrėjimui siekiant į privalomojo egzemplioriaus sudėtį įtraukti daugiau medžiagos rūšių, ypač elektroninius leidinius. Šiais projektais taip pat siekiama atkreipti visuomenės dėmesį į privalomojo egzemplioriaus problemas. Per artimiausius metus bus peržiūrėtas privalomojo egzemplioriaus įstatymas ir jis apims visų rūšių publikuotą medžiagą, tai atitiks ICNBS rekomendacijas.

Reikšminiai žodžiai: Korėjos nacionalinė biblioteka; bibliografinė apskaita; Korėjos valstybinė bibliografija; KOLIS-NET; privalomasis egzempliorius.

Korėjos nacionalinė biblioteka

Korėjos nacionalinė biblioteka – tai valstybinės reikšmės biblioteka, turinti apie 5,7 mln. egzempliorių fondą, teikianti nacionalinės bibliotekos paslaugas Korėjos gyventojams ir visiems, besidomintiems Korėja ir korėjiečiais. Šiame lobyne nuosekliai ir sistemiškai kaupiamos ir saugomos ateities kartoms nacionalinės intelektualinės ir kultūros vertybės.

Nacionalinė biblioteka buvo įkurta Seule 1945 m. spalio 15 d. Tada joje buvo tik 16 darbuotojų, o fonduose tebuvo 284 457 saugojimo vienetai. Biblioteka keletą kartų keitė patalpas. 1988 m. buvo pastatytos naujos patalpos. 2005 m. pabaigoje Korėjos nacionalinės bibliotekos fonduose jau buvo 5 658 476 saugojimo vienetai, joje dirbo 228 darbuotojai. 2006 m. atidaryta Nacionalinė vaikų ir jaunimo biblioteka, o 2008 m. – Nacionalinė skaitmeninė biblioteka.

Nacionalinė biblioteka yra pagrindinis visų Korėjoje publikuotų knygų ir kitų dokumentų – tautos intelektualinio ir kultūros paveldo šaltinio – kaupimo centras. Lee (2000) kaip pagrindinius nacionalinės bibliotekos tikslus ir funkcijas nurodė nacionalinių leidinių kaupimą ir saugojimą, valstybinės bibliografijos rengimą ir atitinkamų paslaugų teikimą, užsienio leidinių ir privalomojo egzemplioriaus komplektavimą. Svarbiausios iš jų, sudarančios nacionalinės bibliotekos funkcijų pagrindą, yra valstybinės biblio-

grafijos rengimas ir šalies intelektualinės produkcijos bibliografinės apskaitos vykdymas siekiant suteikti prieigą prie jos vartotojams. Taip nacionalinė biblioteka, atlikdama svarbiausią savo vaidmenį, dideliu mastu prisideda prie žinių ir išteklių sklaidos.

Pagal Bibliotekos ir skaitymo plėtros įstatymą Korėjos nacionalinė biblioteka atsakinga už bibliografinės informacijos apie krašto leidinius sudarymą ir jos pateikimą vartotojams. Tam Nacionalinė biblioteka kaupia medžiagą, nuolat ją sistemina ir kataloguoja. Pagrindiniai medžiagos įsigijimo būdai yra privalomojo egzemplioriaus gavimas, pirkimas, dovanos ir tarptautiniai mainai. Kasmet įsigijama daugiau kaip 530 000 vienetų.

Pateiksime įvairiapusę Korėjos valstybinės bibliografijos apžvalgą ir nagrinėsime, kaip Korėja vykdo kai kurias Tarptautinės konferencijos, skirtos valstybinės bibliografijos tarnyboms (International Conference on National Bibliographic Services- ICNBS), 1998 m. vykusios Kopenhagoje, rekomendacijas, kurios laikomos pagrindinėmis gairėmis kiekvienos šalies valstybinei bibliografijai. Korėjoje, kaip ir daugumoje kitų šalių, privalomojo egzemplioriaus įstatymai yra pagrindinė priemonė, užtikrinanti publikuotų visų formų dokumentų komplektavimą, o valstybinė bibliografija yra pagrindinė priemonė, užtikrinanti nacionalinio paveldo registravimą.

Korėjos valstybinė bibliografija

Valstybinės bibliografijos pagrindas yra veiksminga privalomojo egzemplioriaus sistema ir visuotinai priimtų bibliografinių standartų taikymas. Privalomasis egzempliorius užtikrina išsamų nacionalinės publikuotos produkcijos registravimą, bibliografinių standartų laikymasis suteikia galimybę platinti nacionalinius bibliografinius įrašus šalies bibliotekoms ir už jos ribų.

Būdamą valstybinės bibliografinės apskaitos centras, Korėjos nacionalinė biblioteka kaupia ir saugo visus šalyje publikuotus dokumentus, rengia valstybinę bibliografiją ir kitus leidinius, todėl jos rinkiniai tampa prieinami mokslo tikslams. Pagrindinė atsakomybė už valstybinę bibliografiją, taip pat katalogų, MARC formato ir bibliografinių standartų tobulinimo strategiją tenka Korėjos nacionalinei bibliotekai.

Pagal Bibliotekos ir skaitymo plėtros įstatymą, priimtą 1994 m. kovo 24 d., (peržiūrėtas 2000 m. sausio 12 d., peržiūrėtas 2003 m. gegužės 29 d.), Korėjos nacionalinė biblioteka privalo rengti valstybinę bibliografiją, atitinkamus standartus, suteikti ISBN ir ISSN, taip pat koordinuoti kompiuterinį bibliotekų tinklą ir prisidėti prie šalies informacinės infrastruktūros kūrimo. Šią veiklą efektyviai atlikti padeda bendradarbiavimas su Korėjos Respublikos Nacionalinio Susirinkimo biblioteka.

Valstybinė bibliografija yra pagrindinė nacionalinio publikuoto paveldo išsamaus registravimo ir sėkmingos bibliografinės apskaitos priemonė.

Korėjos valstybinė bibliografija – tai standartizuota visos Korėjoje publikuotos medžiagos, gautos privalomojo egzemplioriaus būdu, valstybinės bibliografijos rodyklė. Korėjos nacionalinė biblioteka ją platina įvairiomis formomis: spausdintine, CD-ROM, DVD ir internetu. Nacionalinė biblioteka leidžia *Korėjos valstybinę bibliografiją, Korėjos valstybinės bibliografijos mėnraštį*, taip pat rengiamas nuotolinės priedos *Korėjos valstybinės bibliografijos savaitraštis*. Nuo 2004 m. valstybinė bibliografija leidžiama CD-ROM, todėl galima konstatuoti, kad spausdintinės Korėjos valstybinės bibliografijos era artėja prie pabaigos.

Nuo 1963 m. buvo pradėta kasmet leisti Korėjos valstybinę bibliografiją. Ji buvo pavadinta *Išsamus Korėjos leidinių sąrašas*. Joje buvo pateikiama bibliografinė informacija apie visus Korėjos nacionalinės bibliotekos per metus sukomplektuotus dokumentus ir kuria buvo siekiama standartizuoti katalogus ir leidybinę informaciją. Kasmet gausėjant leidinių skaičiui nuo 1989 m. valstybinė bibliografija buvo pradėta leisti dviem tomis. 2004 m. buvo išleista CD-ROM versija.

Nuo 1990 m. Nacionalinė biblioteka nekomplektuoja magistro ir daktaro disertacijų. Atsakomybę už jas perėmė Korėjos Respublikos Nacionalinio Susirinkimo biblioteka, kuri nuo 1969 m. leidžia *Korėjoje apgintų daktaro ir magistro disertacijų sąrašą*.

Korėjos valstybinė bibliografija gana išsami: ji apima monografijas, serialinius leidinius, garso ir vaizdo įrašus, kasetines juostas, žemėlapius, skaidres, kompiuterines laikmenas, tokias kaip vaizdo CD, DVD, CD-ROM, CD-I, CD-G ir t. t., mikroformas, vyriausybės leidinius, mokslinius leidinius. Kol kas pirmenybė teikiama tekstinėms formoms, o naujausia medžiaga tokia, kaip elektrininės knygos, elektroniniai žurnalai valstybinėje bibliografijoje atspindima nepakankamai. Neknyginei ir elektronei medžiagai išlieka daug didesnė tikimybė nepatekti į valstybinę bibliografiją. Korėjos nacionalinė biblioteka kaupia ir registruoja nacionalinių autorių užsienyje išleistus dokumentus, medžiagą apie Korėją, jos gyventojus, kitą su Korėja susijusią medžiagą, tačiau ji nėra Korėjos valstybinės bibliografijos dalis.

2004 m. išleista *Išsamaus Korėjos leidinių sąrašo* (2003) CD-ROM versija, palyginti su spausdintine forma, suteikė galimybę išplėsti paieškos funkcijas paprastąja paieška pagal antraštę, autorių, leidėjus, reikšminį žodį, klasifikacinį indeksą, ISBN; taip pat išplėstine logine paieška ir pakartotine paieška pagal rezultatus. Papildomai buvo įdiegtos paieškos funkcijos, taip pat leidinių peržiūrėjimo funkcija pagal metus ir medžiagos formą (dokumentų rūšis): knygos, disertacijos, vyriausybės leidiniai, knygos vaikams, mokomoji literatūra, senosios korėjietiškos knygos, knygos Brailio raštu, nespausdintinė medžiaga ir serialiniai leidiniai. Taikomas Unikodas, meniu ir žinyno funkcijos prieinamos korėjiečių ir anglų kalbomis. Valstybinė bibliografija ir toliau bus internacionalizuojama.

Korėjos valstybinė bibliografija (2004), apimanti 1945–2004 metus, buvo išleista Korėjos nacionalinės bibliotekos įkūrimo 60-čiui, kuris buvo pažymimas 2005 m. Tai suteikė galimybę iš naujo įvertinti tikrąjį Korėjos valstybinės bibliografijos statusą. Ji apima visą medžiagą, gaunamą Korėjos nacionalinės bibliotekos privalomojo egzemplioriaus būdu, dokumentus, užregistruotus universitetų bibliotekų, priklausančių Korėjos švietimo ir mokslo informacijos tarnybai (KERIS), suvestiniuose kataloguose ir Korėjos bibliotekų informacinės sistemos tinklo (Korean Library Information System Network – KOLIS-NET) viešųjų bibliotekų fondus. Šioje bibliografijoje negalima suskaičiuoti pateikiamų dokumentų skaičiaus pagal rūšis, yra tik bendras užregistruotų dokumentų skaičius. Ji buvo išleista DVD ir ankstesnė antraštė *Išsamus Korėjos leidinių sąrašas* buvo pakeista į aiškiau turinį nusakančią antraštę – *Korėjos valstybinė bibliografija*.

Nacionaliniai bibliografiniai įrašai, pateikiami internete ir DVD, prieinami nemokamai. Nors ICNBS nepateikia jokių specialių rekomendacijų dėl kainų politikos, manome, kad mokesčiai gali riboti naudojimą. Kopijos platinamos šalies įstaigose, tarp jų – viešosiose, specializuotose ir universitetų bibliotekose, valstybinėse mokslo tyrimo įstaigose, mokyklų bibliotekose ir vyriausybės leidinių

depozitinėse saugyklose. Daugiau kaip 150 egzempliorių papildomai išplatinama užsienyje tarptautinių mainų būdu.

Korėjos valstybinės bibliografijos mėnraštis nuo 1965 m. skelbė bibliografinius įrašus apie Korėjos nacionalinės bibliotekos privalomojo egzemplioriaus būdu per mėnesį gaunamą medžiagą. 1972-1993 m. bibliografija buvo leidžiama antrašte *Biblioteka ir informacija*. 1994 m. buvo gražinta ankstesnė antraštė *Korėjos valstybinės bibliografijos mėnraštis*, kaip tiksliau atitinkanti turinį. Kataloguojant naujas Korėjos nacionalinės bibliotekos per mėnesį gautas knygas, buvo pateikiama operatyvi informacija apie naujas Korėjos knygas. Buvo išleista daugiau kaip po 1000 egzempliorių kiekvieno *Korėjos valstybinės bibliografijos mėnraščio* numerio (du sausio/vasario ir liepos/rugpjūčio mėnesių jungtiniai numeriai). Leidiniai buvo platinami šalies įstaigose, tarp jų – viešosiose, specializuotose ir universitetų bibliotekose, didžiosiose informacijos įstaigose, mokyklų bibliotekose, vyriausybės leidinių depozitinėse saugyklose ir užsienyje. Be to apie 50 egzempliorių buvo išplatinta tarptautinių mainų būdu. Tačiau mėnesiniai leidiniai nebeleidžiami, nes bibliografija tapo prieinama CD-ROM ir internete.

Nuo 2003 m. gegužės 30 d. *Korėjos valstybinės bibliografijos savaitraštis* prieinamas per Korėjos nacionalinės bibliotekos nuotolinio ryšio paslaugą. Jame greitai pateikiama šiuolaikinė bibliografinė informacija apie privalomojo egzemplioriaus būdu per savaitę gautus naujus leidinius. Bibliografinis formatas ir išdėstymo tvarka liko tokia pat, kaip ir *Korėjos valstybinės bibliografijos mėnraštyje*. *Korėjos valstybinės bibliografijos savaitraštis* naujinamas kiekvieną penktadienį; savaitinis bibliografinis sąrašas prieinamas internetu aštuonias savaites, po to pateikiama nauja informacija. Į sąrašą įtrauktos keturios medžiagos kategorijos: bendro pobūdžio knygos, vyriausybės leidiniai, knygos vaikams ir nespausdintinė medžiaga. Bibliografiniai įrašai pateikiami antraščių abėcėlės tvarka. Bendro pobūdžio knygos susistemintos pagal turinį, pateikiamas ISBN; kataloguojama pagal Korėjos dešimtainės klasifikacijos (KDC) sistemos 4-ąją laidą ir KORMARC aprašo taisyklės. Vyriausybės leidiniai kataloguojami pagal autoritetinius vyriausybinių institucijų vardus, knygos vaikams – pagal antraštę, o nespausdintinė medžiaga – pagal laikmeną.

Ši informacija prieinama Korėjos nacionalinės bibliotekos tinklalapyje. Valstybinės bibliografijos pateikimas internete suteikė galimybę operatyviai ir efektyviai jos sklaidai. Galimas dalykas, ateityje visa valstybinė bibliografija bus prieinama internetu.

Valstybinė bibliografija turi aprėpti visą einamąją nacionalinę produkciją. Praktiškai jokia valstybinė bibliografija to pasiekti negali. Korėjos valstybinė bibliografija yra pakankamai išsami. Tačiau nuotolinių elektroninių išteklių atrankos kriterijai dar nėra iki galo

suformuoti. Kartu su tradicinių dokumentų bibliografinė apskaita valstybinėje bibliografijoje turi būti vykdoma ir naujų leidinių rūšių, tarp jų – interneto dokumentų, bibliografinė apskaita. Todėl atrankos kriterijai turi būti apibrėžti ir Korėjos nacionalinės bibliotekos paskelbti pagal ICNBS rekomendacijų 4-ą punktą: „Valstybinė bibliografija turi apimti einamąją nacionalinę produkciją ir, pagal galimybes, retrospektyvinę. Prireikus valstybinės bibliografijos tarnybos turi apibrėžti ir paskelbti atrankos kriterijus.“

2004 m. rugpjūčio mėn. Korėjos nacionalinė biblioteka pagal žinių valdymo programą tapo privalomojo egzemplioriaus ir MARC duomenų bazių centru. Programos tikslai – operatyviai surinkti Korėjoje išleistą ir pateiktą medžiagą, aprūpinti standartiniais katalogais visas Korėjos bibliotekas ir padėti bibliotekininkams plėsti profesionalias informacijos paslaugas. Parinkti vietiniai atstovai vykdo privalomojo egzemplioriaus komplektavimą, sistemina, kataloguoja, sudaro antraščių ir turinio duomenų bazes. Bibliotekos darbuotojai kontroliuoja katalogavimo, sisteminimo, dalykinių pradmenų, kreipties elementų, autoritetinių duomenų kokybę ir vykdo išsamaus įrašo galutinį patikrinimą.

Pagal Korėjos nacionalinės bibliotekos planą iki 2010 m., bus teikiamos įvairios bibliografinės informacijos paslaugos. Viena iš jų – visapusiškos valstybinės bibliografijos rengimas. Dauguma pasirinktų bibliografinių priemonių, pavyzdžiui, informacija apie numatomas leisti knygas bus rengiama elektroninio CIP sistemos pagrindu. *Korėjos valstybinės bibliografijos savaitraštyje* bus pateikiamos knygų apžvalgos, kurios padės vartotojams, knygynams ir bibliotekoms pasirinkti knygas. Kasmet bus pateikiama bibliografinė informacija tiek apie specifines mokslo sritis, tiek apie svarbesnius metų leidinius.

Valstybinės bibliografijos tinklalapyje skelbiama svarbi informacija apie katalogą, aptariamą katalogavimo taisyklės, dalykiniai pradmenys ir autoritetiniai įrašai, taip pat kitų įstaigų komentarai.

KOLIS-NET

1994 m. buvo pradėtas korėjietiško MARC diske projektas, apimantis bibliografinę informaciją apie Korėjoje nuo 1900 m. paskelbtas monografijas ir disertacijas. Korėjietiškas MARC diske pasitarnavo ne tik kaip atsarginis bibliografinės informacijos apie Korėjos nacionalinės bibliotekos fondus šaltinis. Juo buvo aktyviai naudojamosi kataloguojant perėmimu ir standartizuojant bibliografinius duomenis. Korėjietiškas MARC diske su bibliografinė informacija apie Korėjos monografijas ir universitetų disertacijas buvo leidžiamas du kartus per metus: pavasarį ir rudenį. 2003 m. rudens laidą jau buvo galima atsisiųsti iš KOLIS-NET tinklalapio, todėl CD-ROM gamyba buvo nutraukta.

Siekiant valdyti kompiuterinę nacionalinės leidybos informacinę sistemą ir jungtinių bibliotekų tinklą Korėjos nacionalinė biblioteka sukūrė KOLIS. Jos tikslas – teikti visapusiškas kompiuterizuotas paslaugas apie visą Korėjos nacionalinės bibliotekos fondę esančią medžiagą. 1999 m. spalio 1 d. pradėjus veikti KOLIS, tiek bibliotekininkams, tiek vartotojams atsivėrė patogi ir kokybiška prieiga prie didelių informacijos masių, ir prasidėjo nauja skaitmeninės bibliotekos era. Be to, atsižvelgdama į greitai besikeičiančią bibliotekų aplinką, kintantį darbo pobūdį Biblioteka sutelkė pastangas į tobulintinas sritis siekdama sukurti nuoseklią ir efektyvią valdymo sistemą. Tai – bendras tinklas, jungiantis bibliotekas ir jose esančių išteklių katalogų duomenų bazes. Dalyvaudama standartizavimo procese, skleisdama skaitmeninę informaciją ir teikdama paslaugas internetu Biblioteka atlieka dokumentų ir informacijos nacionalinio informacinio centro vaidmenį.

Visa šalies viešosiose bibliotekose saugoma medžiaga įvedama į Nacionalinio suvestinio katalogo duomenų bazę, veikiančią Windows pagrindu viename iš penkių nacionalinių infrastruktūrinio lygmens tinklų, – KOLIS-NET. KOLIS-NET – bibliotekų ir informacijos sistemos tinklą – iš esmės tvarko Korėjos nacionalinė biblioteka, padedant trims jai pavaldžioms bibliotekoms. Dabartiniu metu jungtinį tinklą sudaro daugiau kaip 350 bibliotekų. Šios sistemos įdiegimas sudarė galimybę bibliotekininkams ir vartotojams efektyviai valdyti didelį informacijos kiekį. KOLIS-NET vartotojai gali lengvai atlikti paiešką medžiagos, saugomos visose šalies bibliotekose, o bibliotekos aprūpintos veiksminga ir patikima valdymo sistema, kuria naudojantis galima išsiųsti ir atsisiųsti bibliografinius duomenis. Galutinai įdiegus KOLIS-NET, kurti Nacionalinį suvestinį katalogą tapo realybe, tai tvirtas pagrindas elektroninės bibliotekos sistemos plėtrai ir atitinkamų paslaugų visuomenei teikimui.

Bibliografinių ir medžiagos buvimo vietos duomenų paiešką visoje šalyje galima atlikti naudojantis patikima informacijos paieškos sistema ir patogia vartotojo sąsaja. Ribotą paiešką galima atlikti pagal antraštę, autorių, leidėją, saugojimo vietą, reikšminį žodį, medžiagos rūšį, šalį, kalbą, universalų kodą. Sistema leidžia ir kitas paieškos galimybes. Naudojant Z39.50 protokolą galima atlikti paskirstytą ir integruotą paiešką, o tai sudaro galimybes vykdyti individualų klientų informacinį aptarnavimą. Taip pat galima atlikti integruotą paiešką Korėjos nacionalinės bibliotekos, Korėjos pramonės ir technologijos informacijos instituto (KINITI), KERIS, Nacionalinio Susirinkimo bibliotekos, Korėjos šiuolaikinių mokslo ir technikos problemų instituto (KAIST) Mokslinės technologijos bibliotekos duomenų bazėse, sudarančiose vieną paieškos sistemą.

Naudojant KOLIS-NET, galima atlikti paiešką bet kurios bibliotekos fonduose ir kataloguose. Jei norimos medžiagos

regiono bibliotekoje nėra, vartotojų prašymu bibliotekininkas ją užsako kitoje bibliotekoje ir dokumentai atsiunčiami paprastuoju arba elektroniniu paštu. Viena iš numatomų vykdyti programų yra bendras bibliotekinių-informacinių išteklių naudojimas pasitelkiant KOLIS-NET. Tai pagerins visos šalies bibliotekų fondų naudojimą. Ir, galiausiai, programa bus kaip priemonė, padėsianti nepriekaištingai atlikti bibliografinio aptarnavimo funkcijas, tokias kaip tarpbibliotekinis abonementas, taip kaip paskirstytasis katalogavimas padėjo efektyvinti ir supaprastinti katalogavimo procedūras visoje šalyje.

Naudojamiesi Korėjos nacionalinėje bibliotekoje esančiais kompiuteriniais terminalais vartotojai gali atlikti paiešką bibliotekos išteklių katalogo duomenų bazėje. Bibliotekos informacinis tinklas taip pat suteikia vartotojams galimybę greitai ir jiems patogiu būdu pasiekti katalogo informaciją iš namų ir darbo vietų. Taip pat galima atlikti kiekvienoje bibliotekoje esančių išteklių paiešką ir, jei reikia, juos atsisiųsti savo bibliotekos informacinei duomenų bazei kurti. Taip pat buvo sukurta didelė informacinė duomenų bazė, apimanti duomenis apie fondus nuo 2000 m.

Privalomasis egzempliorius

Privalomasis egzempliorius yra geriausias būdas teisėtai ir sistemingai komplektuoti nacionalinės bibliotekos fondus ir jis gyvybiškai reikalingas valstybinei bibliografijai rengti. Privalomojo egzemplioriaus funkcionavimą apibrėžiantys dokumentai sudaro valstybinės bibliografijos tarnybų egzistavimo pagrindą ir šis klausimas negali būti atidėliojamas. Pagal 1998 m. galutinės ICBNS rekomendacijas valstybinės bibliografijos tarnyba privalo išnagrinti galiojančią privalomojo egzemplioriaus įstatyminę bazę atsižvelgiant į jai keliamus esamus ir būsimus reikalavimus. Prireikus galiojanti įstatyminė bazė turi būti peržiūrėta.

Korėjoje pagal 1963 m. priimtą Bibliotekų įstatymą privalomasis egzempliorius pirmiausia buvo pristatomas Nacionalinei bibliotekai. Tuomet didžioji dalis medžiagos buvo spausdintinė. 1987 m. peržiūrėtas Bibliotekų įstatymas į privalomojo egzemplioriaus sudėtį įtraukė ir serialinius leidinius, o 1991 m., priimtas Bibliotekos plėtros įstatymas į privalomojo egzemplioriaus sudėtį įtraukė įvairias formas: knygas, periodinius leidinius (laikraščius, žurnalus, mokslinius žurnalus), muzikos įrašus, vaizdo įrašus, kasetines juostas, žemėlapius, skaidres, elektroninius išteklius (vaizdo CD, DVD, CD-ROM, CD-I, CD-G ir kitus kompaktinius diskus), mikrofيلمus, vyriausybės ir mokslinius leidinius. Nors nuo 1990 m. privalomojo egzemplioriaus koncepcija keitėsi, iš pradžių jį laikant intelektinio kultūros paveldo priežiūros, vėliau – jo išsaugojimo ir tęstinumo priemone, privalomojo egzemp-

lioriaus išsamumas nebuvo pasiektas, ir nemaža dalis intelektualinio kultūrinio paveldo prarasta.

Privalomojo egzemplioriaus pristatymą reglamentuoja Bibliotekos ir skaitymo plėtros įstatymas, priimtas 1994 m. (1994 m. kovo 24 d., peržiūrėtas 2000 m. sausio 12 d., peržiūrėtas 2003 m. kovo 29 d.). Pagal Bibliotekos ir skaitymo plėtros įstatymo, peržiūrėto 2003 m., 17-ą straipsnį, visų Korėjoje publikuotų ar pateiktų dokumentų du egzempliorius per 30 dienų po publikavimo ar pateikimo leidėjas (leidybos kompanija ar pavienis asmuo), gamintojas, vyriausybė ar savivaldos institucija privalo pristatyti Korėjos nacionalinei bibliotekai. Visi pristatyti ištekliai, skirti ilgalaikiam išsaugojimui, kaip užregistruoti nacionaliniai dokumentai ir atspindėti valstybinėje bibliografijoje, jie tarnauja žinių apie Korėjos kultūrą visame pasaulyje sklaidai. Privalomojo egzemplioriaus būdu gauti ištekliai sudaro 70% visų Nacionalinės bibliotekos fondų.

Nors Korėjoje galioja neseniai priimti privalomojo egzemplioriaus įstatymai, visos publikuotos ir pateiktos medžiagos pristatymas dar iki galo neįgyvendintas. Kyla problemų dėl įvairių oficialaus platintojo neturinčių formatų, sunku nustatyti jų buvimo vietą. Taip pat sunku rasti anksčiau publikuotą medžiagą, kurios tiražas jau parduotas, kituose miestuose išleistą medžiagą. Tokios paieškos reikalauja daug pastangų ir laiko.

Medžiaga, kurios dar neapima Bibliotekos ir skaitymo plėtros įstatymas (ypač elektroniniai leidiniai), jau dabar turi būti įtraukiama į bibliografinę apskaitą, nelaukiant, kol minėtas įstatymas bus peržiūrėtas. Elektroninės medžiagos įtraukimas į privalomojo egzemplioriaus sudėtį priklauso nuo autorių teises reguliuojančių nutarimų, susijusių su elektronine medžiaga, ir trumpo pačios elektroninės medžiagos gyvavimo laiko. Pagal 2003 m. peržiūrėtą Autorių teisių įstatymą ribojamas elektroninių leidinių vienalaikis vartotojų skaičius bibliotekose ir ribojama prieiga prie jų atsižvelgiant į publikavimo ir pardavimo datą. Elektroninės medžiagos perdavimo terminas turėtų būti trumpesnis, nes jų siuntimas palyginti paprastas ir neužima daug laiko: jis galėtų būti dvi savaitės po publikavimo.

1992 m. informacijos mainų, elektroninių leidinių tobulinimo, jų standartizacijos ir sertifikavimo tikslais buvo įsteigta Korėjos elektroninių leidinių asociacija (KEPA). Asociacijos tikslai – skatinti elektroninę leidybą ir prisidėti prie informacinės visuomenės kūrimo. 1998 m. buvo įkurtas Korėjos elektroninių leidinių sertifikavimo centras (KEPCC), kurio funkcija - skatinti elektroninę leidybą ir elektroninių leidinių socialinį pripažinimą, jiems suteikiant elektroninio leidinio sertifikatą.

2004 m. liepos mėn. KEPA tapo centru, kaupiančiu elektroninių leidinių privalomuosius egzempliorius. Nuo 2004 m. rugpjūčio mėn. KEPA atsakinga už Korėjos elektroninių leidinių privalomuosius egzempliorius ir sertifikavimo sistemą. Tai nuotolinio ryšio sistema, kuria

naudojantis gaunamas privalomasis egzempliorius ir sertifikatas iš KEPCC, pritarus Kultūros ir turizmo ministerijai, taip pat Korėjos leidinių etikos komisijai. Didesniąją perduodamos medžiagos dalį sudaro elektroninės knygos. Elektroninių leidinių bibliografinę apskaitą yra viena iš KEPA funkcijų. Suprantama, kad į Korėjos nacionalinės bibliotekos fondus nepatenka visa nacionalinė publikuota produkcija. Informacija apie privalomąjį egzempliorių ir atitinkami statistiniai duomenys kol kas viešai neskelbiami. Asociacija numato juos paskelbti 2006 m. vasarą. KEPA atsakinga už elektroninių leidinių privalomojo egzemplioriaus ir sertifikavimo sistemą, todėl Korėjos nacionalinė biblioteka bendradarbiauja su Asociacija vykdydama elektroninių leidinių bibliografinę apskaitą ir įtraukdama juos į valstybinę bibliografiją.

Korėjos nacionalinė biblioteka moka už du privalomuosius egzempliorius, jei leidėjas ir kt. pareikalauja juos gražinti ne vėliau kaip per 90 dienų nuo jų pristatymo. Už pristatymo pažeidimus pagal Bibliotekos ir skaitymo plėtros įstatymo 153 straipsnio 3 punktą numatoma bauda, iki 10 kartų viršijanti leidinio kainą. Būtina parengti veiksmingesnį privalomojo egzemplioriaus įstatymą, skatinantį leidėjus pristatyti privalomąjį egzempliorių ir akcentuojantį jo svarbą. Tokia sistema leistų Korėjos nacionalinei bibliotekai vykdyti nacionalinių dokumentų komplektavimo, išsaugojimo ir viešos prieigos prie jų suteikimo funkcijas. Šiuo metu minėtas įstatymas detalai neaptaria elektroninių leidinių. Neveikia įstatymo vykdymo kontrolės mechanizmas, todėl neįmanoma sudaryti išsamaus Korėjos leidinių rinkinio, o tai savo ruožtu trukdo sudaryti išsamią Korėjos valstybinę bibliografiją.

Be to, yra įstatymų pagal kuriuos už kai kurių rūšių dokumentų (pavyzdžiui, filmų) privalomuosius egzempliorius atsako kitos įstaigos. Leidėjams būna nelengva suprasti, kurios įstaigoms ką perduoti ir todėl geriau iš viso nieko neperduoti. Yoon (2000) siūlo susitarti dėl brangios medžiagos ir elektroninių leidinių egzempliorių skaičiaus. Reikia sumažinti įstatymu numatytą pristatomų egzempliorių skaičių, leidėjams ir kt. netaikyti mokesčių, nustatyti depozitinių įstaigų pareigas ir peržiūrėti sankcijas už juridinių įsipareigojimų nevykdymą.

Biblioteka negautos medžiagos analizei naudoja įvairius šaltinius. Tačiau dėl darbuotojų stygiaus neįmanoma peržiūrėti visų informacijos apie leidėjus ir gamintojus šaltinių.

Nuo 1997 m. Biblioteka bendradarbiauja su penkiomis regioninėmis bibliotekomis (Busan, Gwangju, Daejeon, Daegu ir Incheon), siekiant gauti šių regionų leidinių privalomuosius egzempliorius. Tačiau norint toliau sėkmingai tęsti šią veiklą, būtina papildoma finansinė ir administracinė parama šioms bibliotekoms ir privalomojo egzemplioriaus naudos leidėjams ir gamintojams išaiškinimas. Todėl, kad gautų privalomuosius

egzempliorius, Korėjos nacionalinė biblioteka stengiasi pati, vyksta į vietas, peržiūri įvairius šaltinius trūkstamai medžiagai įsigyti. Tačiau tai daryti gana sudėtinga, nes nemažai leidėjų jau neegzistuoja, kartais neįmanoma rasti jų adresų arba leidiniai jau būna išparduoti.

Tikimasi, kad greitai laiku vėl bus peržiūrėti nacionaliniai įstatymai, ir Korėjos nacionalinė biblioteka numato vykdyti specialų projektą „Visos nacionalinių žinių informacijos rinkimas tobulinant privalomojo egzemplioriaus sistemą“. Projektas susideda iš trijų dalių: pirmoji – apie Bibliotekos ir skaitymo plėtros įstatymo peržiūrėjimą privalomojo egzemplioriaus sistemai tobulinti; antroji – apie leidėjų ir Korėjos nacionalinės bibliotekos bendradarbiavimo sistemos stiprinimą, siekiant atgaivinti privalomojo egzemplioriaus sistemą; trečioji – skirta medžiagos, kurios privalomojo egzemplioriaus pristatymas iki šiol nėra teisiškai reglamentuotas, analizei, taip pat viešųjų ryšių, susijusių su privalomuoju egzemplioriumi, gerinimui. Remiantis atlikto tyrimo rezultatais, Korėjos nacionalinė biblioteka planuoja artimiausiais metais padaryti svarbių pakeitimų bibliografinės apskaitos ir privalomojo egzemplioriaus srityse. Vienas iš pagrindinių pakeitimų – išplėsti privalomojo egzemplioriaus sudėtį ir įtraukti visų tipų elektroninę medžiagą. Todėl Korėjos nacionalinė biblioteka atsižvelgdama į dabartiniu metu keliamus ir būsimus reikalavimus nagrinėja galiojančius privalomojo egzemplioriaus įstatymus. Peržiūrėtas Korėjos privalomojo egzemplioriaus įstatymas turi apimti „naujausią“ medžiagą, tokią kaip elektroniniai ištekliai (elektroninės knygos ir elektroniniai žurnalai). Taip pat iškyla problemų dėl privalomųjų egzempliorių skaičiaus ir įstatymo vykdymo. Egzempliorių skaičius gali skirtis priklausomai nuo leidinio rūšies, formato, tiražo ir kainos.

Būsimasis įstatymas apims tiek statinius, tiek dinامينius tinklo leidinius ir juo bus siekiama iki minimumo sumažinti ir bibliotekų, ir leidėjų sąnaudas. Korėjos nacionalinė biblioteka deda daug pastangų tam, kad būtų vykdoma visos einamosios nacionalinės produkcijos bibliografinė apskaita.

Korėjos nacionalinė biblioteka rengiasi vykdyti plataus masto viešąją privalomojo egzemplioriaus kampaniją, nes leidėjai dažnai nežino apie įstatymuose numatytas baudas už nepristatytą privalomąjį egzempliorių, prilygstančias dešimteriopai leidinio kainai. Mūsų manymu, tai nėra didelė bausmė už įstatymo nevykdymą. ICNBS rekomendacijose skelbiama apie veiksmingų įstatymo vykdymo priemonių taikymą.

Privalomojo egzemplioriaus sistemai gerai funkcionuoti vis dar kliūdo nepakankamas Korėjos nacionalinės bibliotekos finansavimas ir darbuotojų trūkumas. Biblioteka deda visas pastangas, kad šios problemos būtų išspręstos. 2004 m. pabaigoje buvo padaryti organizaciniai pakeitimai siekiant suaktyvinti naujos medžiagos komplektavimą ir

jos pagrindu vykdomą informacinį aptarnavimą. Tuo pačiu metu pradėta diegti nauja privalomojo egzemplioriaus tarpininkų sistema. Leidėjai tik ką išleistą medžiagą perduoda tarpininkui, kitas tarpininkas sudaro įrašą MARC formatu, tikrina ISBN ir klasifikacijos sistemos pagrindu sudaro duomenų bazę pateikiant turinį ir visą tekstą. Knygos su klaidingais ISBN siunčiamos į Korėjos nacionalinės bibliotekos ISBN centrą, o leidėjui siunčiamas pranešimas apie ištaisymą. Kai medžiaga ir sudaryta duomenų bazė perduodama Korėjos nacionalinei bibliotekai, jos darbuotojai patikrinę sistemavimo kokybę, dalykinius pradmenis, autoritetinio įrašo MARC formatu sudarymą, teikia informacines paslaugas vartotojams. Dėl to katalogavimui ir medžiagos tvarkymui skiriamas laikas sutrumpėjo nuo 1–3 mėnesių iki 1–2 savaičių, o maždaug 10 anksčiau šį darbą dirbusių darbuotojų perkelti į kitas veiklos sritis. Pradėjus vykdyti šią programą, bibliografinė informacija per Nacionalinį bibliotekų ir informacijos tinklą greitai pasiekia visas šalies bibliotekas. Informacija apie komplektavimą ir standartizuotą katalogavimą, antraštę ir turinį pateikiama bibliotekininkams, tokiu būdu sukuriama pagrindą tobulinti informacinį vartotojų aptarnavimą ir leidėjų, privalomojo egzemplioriaus tarpininko, Korėjos nacionalinės bibliotekos bendradarbiavimo sistemą, plėsti registruojamos medžiagos apimtį ir aktyvinti bibliografinės informacijos sklaidą.

Privalomojo egzemplioriaus būdu gauta medžiaga registruojama kaip nacionalinė medžiaga ir skirta ilgalaikiam išsaugojimui. Publikuojant valstybinę bibliografiją, taip pat suteikiant prieigą prie šios medžiagos informuojama apie Korėjos kultūrą pasaulyje. Apie 70% Korėjos nacionalinės bibliotekos fondo sudaro privalomojo egzemplioriaus būdu gauta medžiaga: 2006 m. kovo 31 d. 4 128 694 egzemplioriai iš 5 786 393 saugojimo vienetų.

Tačiau visos nacionalinės produkcijos registravimas – ypač sudėtinga užduotis, ir jai įgyvendinti Korėjos nacionalinė biblioteka turi turėti visaapimančius išteklius. Pagal įstatymus atsakomybę už privalomąjį egzempliorių gali prisiimti kelios įstaigos. Korėjos nacionalinė biblioteka neatsako už kino filmus, vaizdo filmus, elektrinius leidinius, disertacijas. Tai rodo, kad reikia sukurti naują visaapimančios valstybinės bibliografijos, į kurią būtų įtraukiami kitų tarnybų sudaryti bibliografiniai įrašai, modelį.

Kai buvo palyginti Korėjos nacionalinės bibliotekos fondo katalogo duomenys su KOLIS ir KERIS suvestiniu katalogu, paaiškėjo, kad daug medžiagos nėra jos fonduose. Daug vertingų leidinių, išleistų seniai, sugadinta arba visiškai dingę. Tokių leidinių paieškai Korėjos nacionalinė biblioteka 2004 m. sukūrė specialią programą „Šviesą palėpių knygoms!“ Ši programa – tai dovanojimo programa ir jos tikslas – nacionalinės kolekcijos gausinimas. Tai sustiprins Korėjos nacionalinės bibliotekos, kaip nacionalinio informacijos centro ir įstaigos, saugančios Korėjos

leidinius, pozicijas, taip pat pagerins informacinį aptarnavimą. Ši programa suteiks galimybę Korėjos nacionalinei bibliotekai išsaugoti leidinius, kurie anksčiau nebuvo surinkti ir perduoti kai kurią dovanotą medžiagą viešosioms, kalėjimų, karinių struktūrų, ligoninių ir kitoms nedidelėms bibliotekoms, ten kur ji bus žinių šaltiniu. Programoje aktyviai dalyvavo daug žymių žmonių. Iki 2004 m. pabaigos Korėjos nacionalinei bibliotekai buvo padovanota daugiau kaip 100 000 egzempliorių, iš kurių apie 20 000 egzempliorių sudarė medžiaga, kurios nebuvo Korėjos nacionalinės bibliotekos fonduose.

Klasifikacijos ir katalogavimo sistemos

Valstybinės bibliografijos bibliografiniai įrašai turi būti sudaromi pagal tarptautinius standartus, turėti kreipties elementus, atitinkančius vartotojų poreikius, atitikti šiems įrašams platinti naudojamo formato apibūdinimus. Valstybinės bibliografijos tarnyba turi nuolat naujinti egzistuojančius standartus ir principus bei jų laikytis, kurti naujas bibliografinės veiklos priemones. Klasifikacijos ir katalogavimo sistemos turi suteikti patogią prieigą prie medžiagos. Korėjoje plačiausiai naudojama Dewey dešimtainė klasifikacija (DDC) ir KDC, sukurta DDC pagrindu. Ji naudojama Korėjos nacionalinėje bibliotekoje, valstybinėje bibliografijoje, daugumoje Korėjos viešųjų ir mokyklų bibliotekose.

Rytų Azijos knygos, tarp jų – korėjietiškos (bendro pobūdžio knygos, knygos vaikams, vadovėliai, mokomosios, komiksų knygos ir t. t.), kiniškos ir japoniškos knygos sisteminamos pagal KDC 4-ąją laidą ir DDC 21-ąją laidą. Kiniškos ir japoniškos knygos, knygos vaikams, vadovėliai, mokomosios ir komiksų knygos sisteminamos pagal KDC, o senosios korėjietiškos knygos – pagal Korėjos dešimtainę klasifikaciją Pak Bong Suk (KDCP). Rytų Azijos knygoms, išskyrus periodinius leidinius, šifras suteikiamas pagal Rytų Azijos autorinių ženklų lenteles, kurias išleido Korėjos nacionalinė biblioteka. Neknyginė medžiaga sisteminama pagal KDC 4-ąją laidą, o šifrai suteikiami pagal jos gavimo datą.

Vakarų knygos ir užsienyje publikuoti periodiniai leidiniai sisteminami pagal DDC 21-ąją laidą, o knygos Vakarų kalbomis, išleistos Korėjoje, sisteminamos ir pagal KDC, ir pagal DDC. Neknyginė medžiaga Vakarų kalbomis sisteminama pagal KDC, šifrai suteikiami pagal Cutter-Sanborn triženklės autorinių ženklų lenteles.

Korėjoje kataloguojama pagal AACR ir ISBD. Korėjos katalogavimo taisyklės apima įvairius ISBD. [nacionalines taisykles įtrauktos AACR2 dalys, taikomos pradmenims, unifikuotoms antraštėms ir nuorodoms. 2005 m. buvo peržiūrėta 4-oji laida, siekiant išaiškinti santykį tarp katalogavimo ir kreipties elementų. Panaikinta pagrindinio įrašo sąvoka ir neberibojamas įrašo elementų skaičius.

Anksčiau buvo vadovaujamosi ribojančia „trijų taisykle“.

Nuo Korėjos bibliotekų automatizavimo pradžios buvo kuriamas nacionalinis MARC formatas. 1981 m. Korėjos nacionalinė biblioteka sukūrė KORMARC formatą monografijoms, 1984 m. – serialiniams leidiniams ir 1991 m. – neknyginei medžiagai. Pirmieji du formatai 1991 m. buvo peržiūrėti. KORMARC buvo perimtas Korėjos standartu, kurio pagrindu apdorojama leidybinė informacija.

Biblioteka kataloguoja knygas pagal šias taisykles: Rytų Azijos knygas – KORMARC knygoms (1993), neknyginę medžiagą – KORMARC neknyginiai medžiagai (1996), periodiką – KORMARC periodikai (1995) ir senąsias knygas – KORMARC senosioms knygoms (2000). Papildomai įtraukiami reikšminiai žodžiai, sudaryti iš antraštės ir turinio. Rytų Azijos knygų autoritetiniai įrašai sudaromi pagal KORMARC autoritetiniams duomenims (1999). Knygos ir periodika Vakarų kalbomis kataloguojamos pagal AACR2, o duomenų formatai – pagal KORMARC taisykles. Neknyginė medžiaga kataloguojama pagal KORMARC taisykles neknyginei medžiagai (1996). 2004 m. buvo sukurtas ir priimtas KORMARC suvestinei bibliografijai. Anksčiau ar vėliau Korėjoje įsigalios vieningas standartas knygų, neknyginės medžiagos, periodikos ir senųjų knygų bibliografiniams duomenims užrašyti.

2002 m. buvo parengtos dalykinių pradmenų lentelės ir nuo 2003 m. katalogų informacija įrašoma nauju, kol kas eksperimentiniu, režimu. Ir iki 2004 m. gruodžio mėn. daugiau kaip 57 000 leidinių buvo priskirti dalykiniai pradmenys. Autoritetiniai duomenys skirti standartizuoti pradmens informaciją (asmenų, organizacijų, vietų vardus, dalykinius pradmenis, unifikuotas antraštes ir t. t.), kuria remiantis realizuojama katalogo paieškos funkcija. Korėjos nacionalinėje bibliotekoje kortelinio katalogo autoritetiniai sąrašai buvo tvarkomi iki 1999 m. Po to, kai 1999 m. autoritetinė kontrolė KORMARC formatu tapo Korėjos standartu, Biblioteka pradėjo kurti savo autoritetinių įrašų katalogą.

Bibliotekos skaitmeninimo projektas

1995 m. Korėjos nacionalinė biblioteka pradėjo teikti mokslinių išteklių vaizdų paslaugą ir tai buvo būsimos skaitmeninės bibliotekos fondų sudarymo pradžia. 1997 m. ji inicijavo eksperimentinį skaitmeninės bibliotekos sukūrimo projektą, o 1998 m. - projektą, jungiantį visas pagrindines šalies bibliotekas. Šis projektas tęsiamas iki šiol.

2000 m. vasario mėn. specialiu Prezidento potvarkiu patvirtintas išsamus bibliotekos skaitmeninimo planas, pagal kurį Korėjos nacionalinė biblioteka taptų pagrindine įstaiga, tenkinančia informacinės visuomenės žinių poreikius. Skaitmeninė biblioteka – tai informacinių paslaugų sistema, kuri renka, apdoroja ir platina

skaitmeninius multimedijos išteklius, naudodama kompiuterius ir komunikacinius tinklus, siekiant suteikti vartotojams aukštos kokybės informaciją be laiko ir erdvės apribojimų.

Korėjos nacionalinė biblioteka kartu su septyniomis šalies įstaigomis (Nacionalinio Susirinkimo biblioteka, Korėjos mokslinio tyrimo ir plėtros informacijos centras, KERIS, KAIST mokslo ir technologijos biblioteka, KINITI, Korėjos Aukščiausiojo Teismo biblioteka) sukūrė integruotą nacionalinės skaitmeninės bibliotekos sistemą. Remdamasi šia sistema Biblioteka pasiūlė bazinį skaitmeninės bibliotekos, galinčios suteikti universalias informacines paslaugas vartotojams, modelį.

2004 m. Nacionalinio suvestinio katalogo duomenų bazėje skaitmeniniu turiniu papildyta 1 600 000 įrašų (viso yra 16 600 000 įrašų), Turinių duomenų bazė – daugiau kaip 60 000 knygų, Visatekstė duomenų bazė – daugiau kaip 30 000 knygų, Straipsnių rodyklė ir santraukų duomenų bazė – daugiau kaip 200 000 įrašų. Projekto metu daugiau kaip 5000 neknyginės medžiagos vienetų buvo konvertuota į kitas laikmenas. Duomenų bazė silpnaregiams pasipildė daugiau kaip 2000 visatekstiškų knygų.

2005 m. KOLIS-NET tinkle ir Korėjos nacionalinės bibliotekos tinklalapyje vartotojams buvo pateikta daugiau kaip 4 430 000 bibliografinių ir apie 1 735 saugojimo vietos duomenų. Nacionalinio suvestinio katalogo duomenų bazėje galima atlikti išsamią medžiagos, saugomos visos šalies viešosiose bibliotekose ir vyriausybės skaityklose, paiešką. Suvestinio katalogo sukūrimas ir katalogavimo proceso standartizavimas leido visoms Korėjos viešosioms bibliotekoms sumažinti darbuotojų skaičių ir finansines išlaidas.

Šiuo metu Korėjos nacionalinė biblioteka Turinių duomenų bazės pagrindu teikia tikslesnę bibliografinę informaciją. Pagerėjo vartotojų informacinis aptarnavimas, nes padaugėjo kreipties elementų iš turinių katalogo. Ši informacija prieinama Korėjos nacionalinės bibliotekos tinklalapyje ir Nacionalinėje skaitmeninėje bibliotekoje. Biblioteka suteikia galimybę viešosioms bibliotekoms atsisiųsti iš savo tinklalapio knygų turinių informaciją. 2005 m. buvo pateikta daugiau kaip 1 240 000 knygų turinių.

Korėjos nacionalinė biblioteka, siekdama spartinti komplektavimo procesą, aktyvinti tarpvalstybinius informacijos mainus ir užtikrinti nacionalinių išteklių ilgalaikį išsaugojimą, toliau tęsia šalies originalių leidinių duomenų bazės kūrimą.

Išvados ir rekomendacijos

Bell (1998) rašė, kad einamoji valstybinė bibliografija – veidrodis, atspindintis šalies kultūrą, charakterį ir interesus. Ji yra ne tik istorinis metraštis, bet, platinama

kitose šalyse, atveria „langą“ į savo šalį. Vienas pagrindinių Korėjos nacionalinės bibliotekos uždavinių – tobulinti ir standartizuoti bibliografinius įrašus ir formatus. Korėjos nacionalinė biblioteka siekdama pagerinti katalogavimo procesą kuria naują bibliografinių įrašų sudarymo modelį. Rengiant naujus arba peržiūrint valstybinės bibliografijos standartus Biblioteka atsižvelgia į tarptautines rekomendacijas, modelius ir standartus, bibliografinių formatų ir duomenų bazių funkcinius reikalavimus.

Apskritai kalbant, bibliografinė apskaita Korėjoje pastaruju metu vystosi sėkmingai ir pasiekė tam tikrą standartinį lygmenį. Tai galbūt natūralus reiškinys, atspindintis bendrą šalies pažangą, kurią iš dalies galima išmatuoti ir sukurtomis žiniomis. Įvyko nemaža teigiamų pokyčių valstybinės bibliografijos platinimo formų, nacionalinio suvestinio katalogo, privalomojo egzemplioriaus ir kitose bibliografinės apskaitos srityse.

Geriausiai tai iliustruoja tokie faktai:

1. Korėjos nacionalinė biblioteka komplektuoja medžiagą privalomojo egzemplioriaus pagrindu ir sudaro valstybinę bibliografiją.

2. Korėjos valstybinėje bibliografijoje atspindi vis įvairesnės medžiagos rūšys, tačiau kol kas tebevyrauja tekstinės formos. Ateityje planuojama į valstybinę bibliografiją įtraukti daugiau įvairesnių formų.

3. Valstybinės bibliografijos spausdintinę formą keičia internetinė, ir ši tendencija artimiausiais metais netgi didės. Kasmetinė valstybinės bibliografija platinama DVD formatu, o savaitinė Korėjos valstybinė bibliografija prieinama internetu. Vis didesnis dėmesys kreipiamas nuotolinei ir interneto prieigai, kaip pagrindiniam valstybinės bibliografijos formatui.

4. Valstybinės bibliografijos bibliografiniai įrašai sudaromi pagal tarptautinius standartus ir turi vartotojo reikmes tenkinančius kreipties elementus.

5. KOLIS-NET, nacionalinis bibliotekų ir informacijos sistemos tinklas, lygiais pagrindais sudaro Nacionalinį suvestinį katalogą; suteikia tvirtą pagrindą plėsti elektroninės bibliotekos sistemą ir aptarnauti visuomenę.

6. Korėjos nacionalinė biblioteka kartu su septyniomis pagrindinėmis šalies įstaigomis, sukūrė integruotą nacionalinės skaitmeninės bibliotekos sistemą ir sudaro straipsnių rodyklių, santraukų ir neknyginės medžiagos duomenų bazes, išsamią bibliografiją, visatekstę duomenų bazę silpnaregiams.

7. Pagal Bibliotekos ir skaitymo plėtros įstatymą, peržiūrėtą 2003 m., du kiekvieno Korėjoje publikuoto ar pateikto dokumento egzemplioriai turi būti perduodami Korėjos nacionalinei bibliotekai ne vėliau kaip per 30 dienų po jo publikavimo ar pateikimo. Biblioteka moka už du privalomuosius egzempliorius, jei leidėjas ir t. t. pareikalauja juos grąžinti ne vėliau kaip per 90 dienų nuo jų pristatymo. Leidėjui ir t. t. nepristačius privalomojo egzemplioriaus,

jam taikoma bauda, prilygstanti dešimteriojai nustatytai leidinio kainai.

8. Elektroninių leidinių privalomieji egzemplioriai perduodami KEPA. Reikia padaryti Bibliotekos ir skaitymo plėtros įstatymo pakeitimus, įtraukiant elektroninius dokumentus ir šie pakeitimai turi atsispindėti valstybinėje bibliografijoje.

9. Nuo 2004 m. Korėjos nacionalinė biblioteka vykdo naują privalomojo egzemplioriaus tarpininko ir MARC duomenų bazės užsakomųjų paslaugų programą.

10. Apie 70% Korėjos nacionalinės bibliotekos fondų sudaro privalomojo egzemplioriaus būdu gauta medžiaga.

11. Korėjos nacionalinė biblioteka rengiasi vykdyti specialų projektą „Visos nacionalinių žinių informacijos rinkimas tobulinant privalomojo egzemplioriaus sistemą“.

12. Korėjos nacionalinė biblioteka tikisi, kad nauji privalomojo egzemplioriaus įstatymai po kelerių metų duos teigiamų rezultatų ir bibliografinė apskaita aprėps daugiau medžiagos. Visaapimanti privalomojo egzemplioriaus įstatyminė bazė svarbi valstybinės bibliografijos vaidmeniui, turiniui, atrankos kriterijams ir aprašo lygmeniui.

Po penkerių metų Korėjos nacionalinė biblioteka tikisi savo fonduose turėti daugiau negu 10 milijonų saugojimo vienetų, gauti naudos iš naujo privalomojo egzemplioriaus įstatymo, įtraukti į bibliografinę apskaitą daugiau medžiagos. Į privalomojo egzemplioriaus įstatymą būtina įtraukti nuotolinės prieigos leidinius. Korėjos nacionalinė biblioteka toliau skelbs Korėjos valstybinę bibliografiją DVD formatu ir suteiks prieigą prie jos. Tačiau nebus atsisakoma ir spausdintinės versijos, skirtos elektroninės prieigos neturintiems vartotojams, taip pat spausdintinė versija atlieka bibliografinių įrašų išsaugojimo kopijos funkciją.

Kadangi elektroninės medžiagos kiekis nuolat auga, turime tobulinti privalomojo egzemplioriaus sistemą. Reikia aptarti bibliotekų, leidėjų ir KEPA bendradarbiavimo klausimus, taip pat leidybos tendencijas akcentuojant problemas, susijusias su elektroninėmis knygomis. Elektroninės knygos sudaro Korėjos leidybos produkcijos dalį ir turi būti įtrauktos į valstybinę bibliografiją. Korėjos nacionalinė biblioteka privalo bendradarbiauti su

elektroninių knygų leidėjais ir KEPA, prisiimdama atsakomybę už jų archyvavimą ir prieigos prie jų suteikimą.

Nacionalinė biblioteka privalomojo egzemplioriaus pagrindu turi komplektuoti, archyvuoti visą šalyje publikuotą medžiagą ir suteikti prieigą prie jos. Pagrindiniai privalomojo egzemplioriaus sistemos tikslai – perduoti būsimums kartoms tautos kultūros paveldą ir užtikrinti jo išsaugojimą. Tam, kad būtų ką saugoti, pirmiausia reikia surinkti. Svarbūs privalomojo egzemplioriaus sistemos aspektai yra sistemingas komplektavimas, prieinamumas ir leidinių naudojimas, valstybinės bibliografijos rengimas ir platinimas, šalies leidinių statistika, autorių teisių įstatymo vykdymas, šalies žinių ir kultūros tęstinumas ir išsaugojimas.

Todėl Korėjos nacionalinė biblioteka privalo rinkti visą Korėjoje publikuotą medžiagą, tenkinti piliečių informacinius poreikius, kurti nacionalinę duomenų bazę ir pristatyti savo fondus visiems. Kad privalomojo egzemplioriaus sistema atliktų svarbų vaidmenį nacionalinėje bibliotekoje, ji turi būti pakankamai tobula, o privalomojo egzemplioriaus įstatymas bus pagrindas efektyviai valstybinei bibliografijos rengti. Nacionalinės bibliotekos saugojimo ir išsaugojimo sistema turi būti stabili. Antraip sumažės medžiagos prieinamumo galimybė ir nebus galima užtikrinti jos išsaugojimo.

Visų anksčiau minėtų reiškinų ir tendencijų analizė rodo, kad Korėjos valstybinės bibliografijos sistemos reforma vykdoma teisinga kryptimi. Sėkmingą tolesnę sistemos raidą skatina ir šalies tradicijos, dinamiškas informacinės visuomenės kūrimas, sparti socialinių sąlygų kaita.

Korėjos valstybinė bibliografija apims, identifikuos ir aprašys visus Korėjoje publikuotus leidinius, kad būtų gausinami nacionalinės bibliotekos ir archyviniai fondai, tenkinami tautos informaciniai poreikiai ir tobulinama sudėtinė bibliotekos, dokumentacijos ir archyvinė infrastruktūra.

Iš anglų kalbos vertė T. Auškalnis

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2006 m. Seule (Korėja) vykusioje 72-ojoje IFLA konferencijoje.

Bell, Barbara L. 1998. Annotated guide to national bibliographies. 2nd ed. München : Saur.

Cho, Jae Soon. 2000. Improving method of legal deposit system for electronic publications at National Library of Korea. *Collection of the Papers 38th KLA Annual Conference*. Seoul : The Ministry of Culture and Tourism, Korean Library Association.

Lee, Chi Ju. 2005. System conversion for strengthening of the legal deposit at the National Library of Korea. *Publication, library and services*. Seoul : The National Library of Korea.

Lee, Eun Chul. 2000. A study on the roles of the National Library of Korea. *Humanities* 30: 101-122.

Madson, Mona. 1999. ICNBS 1998 new recommendations for the national bibliography. The 65th IFLA Council and General

- Conference. <http://www.ifla.org/IV/ifla65/papers/015-123e.htm>, 2006.4.19.
- The National Library of Korea. 2004. *National Library of Korea annual report 2003*. Seoul : the Library.
- The National Library of Korea. 2005. *National Library of Korea 2010*. Seoul : the Library.
- Yoon, Hee Yoon. 2003. A study on the reform model of legal deposit systems in Korea. *Korean Society for Library and Information Science*. 37(4): 23-52.
- Korėjos bibliotekų informacinės sistemos tinklas: <http://www.nl.go.kr/kolisnet>
- Nacionalinio Susirinkimo biblioteka: <http://www.nanet.go.kr>
- Nacionalinė skaitmeninė biblioteka: <http://www.dlibrary.go.kr>
- Korėjos nacionalinė biblioteka: <http://www.nl.go.kr>

Valstybinė bibliografija: Kinijos patirtis

Ben GU

Kinijos nacionalinė biblioteka, Pekinas, el. p. bgu@nlc.gov.cn

Kinijos valstybinės bibliografijos spausdintinė versija pirmą kartą buvo išleista 1987 m., o 1994 m. ją pakeitė Kinijos nacionalinės bibliotekos teikiamos virtualios paslaugos. Dėl Kinijoje susiklosčiusios privalomojo egzemplioriaus politikos valstybinės bibliografijos aprėptis nėra plati. Egzistuoja ir kita, didesnės aprėpties, „valstybinė bibliografija“, tačiau ją rengia ne bibliotekininkai. Kinijoje susiduriama su vardų autoritetinių įrašų skirtingų formų ir įvairių MARC formatų įrašų vartojimo problemomis. Kinijos nacionalinė biblioteka tikisi, kad bibliografinės paslaugas padės tobulinti Nacionalinis suvestinis katalogas.

Reikšminiai žodžiai: Kinijos valstybinė bibliografija; Kinijos privalomojo egzemplioriaus politika.

Kinijos valstybinė bibliografija: istorija

Kinijos valstybinė bibliografija (中国国家书目(1985)), apimanti 1985 m., pirmą kartą išleista 1987 m. Ją parengė Kinijos nacionalinės bibliotekos Valstybinės bibliografijos sudarymo komitetas. Ji apėmė 17 000 pavadinimų visų 1985 m. išleistų monografijų, kai kurių monografijų, išleistų 1984 m., ir kai kurių naujų ir pavadinimą pakeitusių periodinių leidinių. Tuo pačiu metu buvo išleistas pagalbinių rodyklių tomas¹.

Dėl finansinių problemų Kinijos valstybinės bibliografijos spausdintinė versija nuo 1994 m. nebeleidžiama. Dabartiniu metu leisti spausdintinę valstybinės bibliografijos versiją neįmanoma dėl keleto priežasčių:

1. Kinijoje kasmet publikuojama apie 120 000 naujų pavadinimų, todėl kasmet reikėtų spausdinti apie 10 tomų.
2. Leidinių kaina.
3. Ribota rinka.

Šiuo metu dauguma Kinijos bibliotekų naudoja bibliotekines automatizuotas sistemas ir kataloguojant sudaro įrašus MARC formatu. Kinijos nacionalinės bibliotekos virtuali duomenų bazė yra prieinama daugumai bibliotekų ir atlieka valstybinės bibliografijos elektroninės versijos funkciją.

Valstybinė bibliografija: nuo spausdintinės iki elektroninės

Nustojus leisti spausdintinę *Kinijos valstybinę bibliografiją*, Kinijos nacionalinė biblioteka, kaip valstybinės

bibliografijos tarnyba, kurį laiką susidūrė su tam tikromis problemomis. Pirmiausia, dėl mažo privalomojo egzemplioriaus skaičiaus Kinijos nacionalinės bibliotekos katalogas neatspindėjo visų Kinijoje leidžiamų leidinių. Antra, katalogo apimtį mažino ir tai, kad ji nebekomplektuoja knygų vaikams ir mokyklinių vadovėlių. Trečia, dėl Nacionalinės bibliotekos ir kitų Kinijos bibliotekų bendradarbiavimo katalogavimo srityje stygiaus Nacionalinė biblioteka negali aprėpti leidinių, kurių ji nekomplektuoja pati ir kitos OLCC (Online Library Cataloging Center, 全国图书馆联合编目中心) veikloje dalyvaujančios bibliotekos.

Aptariamai nauji bibliografinių paslaugų būdai. OLCC, priklausantis Nacionalinės bibliotekos Komplektavimo ir katalogavimo skyriui (图书采选编目部), kartu su firma Ex Libris svarsto galimybę Aleph500 sistemos pagrindu sukurti virtualaus katalogavimo modulį. Jei pasisektų gauti kitų bibliotekų bibliografinius ir fondų duomenų pateikčių įrašus, būtų sudaroma tikra valstybinė bibliografija.

Dabartiniu metu, siekiant parengti kuo išsamesnę Valstybinės bibliografijos duomenų bazę, reguliariai kaupiami kitų bibliotekų įrašai.

Kinijos valstybinė bibliografija: retrospektyvinė duomenų bazė ir virtualios paslaugos

Kinijos nacionalinė biblioteka Valstybinės bibliografijos duomenų bazę pradėjo kurti 1988 m., o 1990 m. – platinti įrašus MARC formatu. Nuo 1995 m. gegužės iki 1996 m. liepos mėn. Nacionalinė biblioteka parengė 1975–1987 m. leidinių bibliografinių įrašų retrospektyvinę duomenų bazę

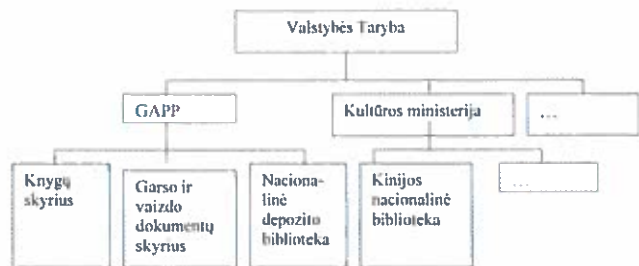
(vartojamas ISO 10646 ženklų rinkinys, kurį sudaro 20 902 ženklai) ir 1996 m. rugpjūčio mėn. Pekino IFLA generalinės konferencijos metu buvo pateikta šios bazės CD-ROM versija². 1998 m. baigtas vykdyti nacionalinis mokslinis-techninis projektas „Kinijos valstybinės bibliografijos retrospektyvinė duomenų bazė (1949–1987)“³. Ji Nacionalinė biblioteka vykdė kartu su Šanchajaus biblioteka, Guangdongo provincijos biblioteka ir Šendženo biblioteka. Duomenų bazėje yra maždaug 400 000 įrašų, atspindinčių daugiau kaip 80% minėto laikotarpio leidinių³.

OLCC atsakingas už valstybinės bibliografijos įrašų, parengtų CNMARC formatu Nacionalinės bibliotekos ir kitų bibliotekų dalyvių bibliografinių įrašų pagrindu, platinimą. Vartotojams bibliografinių duomenų bazė prieinama per Z39.50 protokolą tiesiogiai arba iš OLCC, arba iš regioninių padalinių.

Duomenų bazėje yra apie 1,2 mln. visų monografijų bibliografinių įrašų ir kasmet ji papildoma maždaug 100 000 naujų monografijų įrašų.

Privalomojo egzemplioriaus politika Kinijoje

Kinijoje nėra privalomojo egzemplioriaus įstatymo, tačiau yra kai kurie Valstybės Tarybos ir Valstybės Tarybos GAPP (*General Administration of Press and Publications*) (GAPP, 新闻出版总署), priimti nutarimai. Pagal šiuos nutarimus knygų, žurnalų, laikraščių, vaizdo ir garso medžiagos privalomieji egzemplioriai turi būti pristatomi GAPP (1 egzempliorius), GAPP priklausančiai Nacionalinei depozito bibliotekai (NDL, 中国版本图书馆) (1 egzempliorius) ir Kinijos nacionalinei bibliotekai (NLC, 中国国家图书馆) (3 egzemplioriai). Tačiau šie nutarimai ne visuomet vykdomi.

Nacionalinė biblioteka nėra atsakinga už ISBN registravimą ir nėra privalomojo egzemplioriaus įstatymo, jai labai sudėtinga įsigyti visus šalyje publikuojamus naujus leidinius. Leidėjai privalomuosius egzempliorius pirmiausia pristato GAPP skyriams, ir tik po to – Nacionalinei bibliotekai, kuri priklauso Kultūros ministerijai. GAPP ir Kultūros ministerijos veikla nėra suderinta. Komplektuotojams kasmet tenka priminti leidėjams, kad jie siųstų privalomuosius egzempliorius, ir rengti ataskaitas GAPP, kad GAPP, vykdydama valdymo funkcijas, atkreiptų daugiau dėmesio į privalomojo egzemplioriaus pristatymo Nacionalinei bibliotekai problemas. Pavyzdžiui, į biblioteką

patenka apie 70% knygų, išleistų šalyje (be knygų vaikams ir jaunimui, mokyklinių vadovėlių ir mokytojų knygų). Siekama kuo išsamiau sukomplektuoti fondą ir parengti kuo išsamesnes bibliografinių duomenų bazes, Nacionalinė biblioteka priversta skirti lėšų trūkstamoms knygoms pirkti.

Pastaraisiais metais Nacionalinė biblioteka nuolat aptaria privalomojo egzemplioriaus problemas su GAPP siekdama, kad ši įstaiga tinkamiau vykdytų savo funkcijas. Tikimasi, kad ateityje privalomojo egzemplioriaus pristatymo procentas padidės. Taip pat tikimasi, kad į nacionalinės bibliotekos įstatymo projektą bus įtraukti privalomojo egzemplioriaus klausimai. Nacionalinis Liaudies Kongresas turi daug svarstytinų įstatymų, todėl nacionalinės bibliotekos įstatymas bus priimtas vėliau.

Hongkongas, Makao ir Taivanas

Nors Honkongas buvo sugrąžintas Kinijai 1997 m., o Makao – 1999 m., jie yra ypatingi Kinijos Liaudies Respublikos administraciniai regionai (su kai kuriomis autonominėmis funkcijomis). Kadangi Nacionalinė biblioteka iš Taivano ir Makao negauna leidinių privalomųjų egzempliorių, Kinijos valstybinėje bibliografijoje šių regionų leidiniai neatsispindi. Dėl politinių priežasčių neįtraukiami ir Taivano leidiniai, nors techninės galimybės tam yra.

Honkonge privalomieji egzemplioriai siunčiami į Honkongo viešąsias ir kai kurias universitetų bibliotekas.

Makao centrinė biblioteka (Biblioteca Central de Macau) atsakinga už ISBN registravimą ir gauna privalomuosius egzempliorius.

Taivane už ISBN registravimą atsakingas Leidinių tarptautinių mainų biuras ir taip pat gauna privalomuosius egzempliorius iš Taivano leidėjų, teikia ISBN, ISSN, ISRC ir CIP paslaugas.

Informacijos apie šių regionų „valstybinę bibliografiją“ reikia kreiptis į anksčiau minėtas įstaigas.

Nacionalinės bibliotekos OLCC gali pateikti šios bibliotekos fonduose esančių Honkonge, Makao ir Taivane išleistų monografijų bibliografinius įrašus CNMARC formatu. Tačiau šiuo metu Kinijos valstybinės bibliografijos duomenų bazėje Honkongo, Makao ir Taivano leidinių nėra.

Bibliografiniai formatai ir klasifikacijos sistemos

Kinijos bibliotekos vartoja du MARC formatus, t. y. MARC21 ir CNMARC. CNMARC buvo sukurtas UNIMARC pagrindu ir pradėtas taikyti 10-ojo dešimtmečio pradžioje. Jame, be UNIMARC laukų, yra keletas specialių laukų, skirtų kiniškiems leidiniams. Dauguma mažų bibliotekų visų rūšių medžiagai vartoja CNMARC. Didžiosios bibliotekos, turinčios gausius fondus užsienio kalbomis, dėl suderinamumo tarptautiniu lygiu ir patogesnio

įrašų atsiuntimo pirmenybę teikia USMARC/MARC21.

Nacionalinė biblioteka kiniškiems leidiniams vartoja CNMARC formatą, Kiniškąją bibliotekinę klasifikaciją, Kiniškąją sisteminę tezaurą ir MARC21 užsienio leidiniams, tarp jų ir leidiniams Vakarų, japonų ir rusų kalbomis. Leidiniams Vakarų kalbomis vartojama AACR2, Kongreso bibliotekos dalykiniai pradmenys, Kongreso bibliotekos vardų autoritetinis failas ir Kiniškoji bibliotekinė klasifikacija.

Aleph500 sistema leidžia palaikyti dvi atskiras duomenų bazes (atitinkamai MARC21 ir CNMARC formatais). Šiuo metu ieškoma galimybių kaip šias dvi duomenų bazes susieti.

Skirtingi MARC formatai ir aprašo taisyklės įvairiuose regionuose

Žemyninėje Kinijoje dauguma bibliotekų kiniškiems leidiniams vartoja CNMARC formatą. Honkonge dauguma bibliotekų laikosi Vakarų šalių praktikos ir visiems leidiniams vartoja MARC21. Makao vienos bibliotekos vartoja CNMARC, kitos – MARC21. Taivano didžiosios bibliotekos vartoja CMARC (kuris taip pat remiasi UNIMARC ir yra artimas CNMARC) arba LCMARC/USMARC, vidutinės bibliotekos pirmenybę teikia CMARC.

UNIMARC pagrindu sukurtus formatus vartojančios bibliotekos vadovaujasi skirtingomis aprašo taisyklėmis, ypač vardų pradmenims. Dabartiniu metu dauguma bibliotekų lotyninimui vartoja Pinyin, tačiau segmentavimo būdai kartais gali skirtis, pavyzdžiui, „毛泽东“ „mao zedong“ arba „Mao Zedong“.

CIP, BIP ir Nacionalinė depozito biblioteka

GAPP priklausanti Nacionalinė depozito biblioteka atsakinga už CIP (leidybinio katalogavimo) duomenų sudarymą ir publikavimą. Dėl nepakankamos Kultūros ministerijos ir GAPP veiklos koordinacijos, Kinijos nacionalinės bibliotekos ir Nacionalinės depozito bibliotekos veikla taip pat nėra koordinuojama. Taip pat yra kai kurių su CIP susijusių problemų:

1. CIP remiasi išankstinių anketų, kurias GAPP siunčia leidėjams, duomenimis. Neretai prieš pat išleidžiant knygas keičiamos antraštės, todėl CIP duomenys neatspindi tikrovės, jie – tik būtina sąlyga leidėjams gauti ISBN.

2. CIP rengia ne profesionalūs bibliotekininkai;

3. CIP nesudaro įrašų MARC formatu;

4. Nėra CIP įrašų autoritetinės kontrolės.

Kai kurios Kinijos kompanijos svarsto galimybę naudoti CIP įrašus BIP (books in print – numatomų leisti knygų) informacijai rengti. Šiuo metu privati *Rentian Bookstore* (人天书店) knygų prekybos kompanija bando sukurti sistemą „Numatomos leisti kiniškos knygos“. Yra duomenų,

kad GAPP Informacijos centras taip pat rengiasi sukurti kažką panašaus į BIP. Tačiau akivaizdžių rezultatų dar nėra. 2005 m. spalio 27 d. Kinijos leidybinė grupė įkūrė naują kompaniją projektui „Numatomos leisti kiniškos knygos“ plėsti, kuri konkuruotų rinkoje su *Rentian Bookstore*. Kinijos leidybinė grupė, būdamas ambicingas ir stambiausias šalies leidybinis susivienijimas, tai numato atlikti maždaug per penkerius metus. Jau greitai tikimasi sulaukti pirmųjų rezultatų.

Kita „valstybinė bibliografija“

Kadangi GAPP yra Kinijos ISBN registravimo agentūra, jai priklausanti Nacionalinė depozito biblioteka kasmet išleidžia *Nacionalinį knygų registrą* (全国总书目). Tai savotiška valstybinės bibliografijos rūšis, iš dalies besiremianti CIP duomenimis. Kinijoje nėra leidžiamas BIP, todėl *Nacionaliniu knygų registru* dažniausiai naudojasi informacijos apie naujas knygas ieškantys bibliotekų komplektuotojai. *Nacionalinis knygų registras* leidžiamas ir CD-ROM forma, tačiau be išvedimo funkcijų. Kataloguotojams *Registras* praktinės vertės neturi, nes jį sudarant nėra griežtai laikomasi katalogavimo taisyklių.

Autoritetinė kontrolė

Kinijos nacionalinė biblioteka vardų autoritetinį failą pradėjo kurti 1995 m., ir šiuo metu vardų bazėje jau yra apie 600 000 įrašų. Kinijos nacionalinė biblioteka parengė vardų autoritetinių įrašų sudarymo taisykles, atitinkančias GARR (*Guidelines for Authority Records and References*). Tačiau šios taisyklės neišsamios ir daugelį metų nebuvo peržiūrimos. Be to, Kinijos bibliotekos, ypač Nacionalinė biblioteka ir Pekino universiteto bibliotekoje įsikūręs CALIS (Kinijos universitetų bibliotekų informacijos centras) nesutaria dėl vardų autoritetinės kontrolės ir vardų pradmenų pasirinkimo bibliografinių duomenų bazėse. Šie nesutarimai daugiausia susiję su internacionalizacija ir kinų rašmenimis.

Pavyzdžiui, yra trys asmens vardo pradmenų formos:

程伟元(?-约 1818) (Vardas + Data);

程伟元(清) (Vardas + Dinastija);

(清)程伟元 (Dinastija + Vardas).

Kai kurios bibliotekos kolektyvų vardams vartoja viso vardo formas, kitos – struktūruotas formas (su padaliniais):

中国共产党中央委员会 (Visas vardas);

中国共产党 中央委员会 (Struktūruota forma su padaliniu).

Nacionalinė biblioteka numato tikslinti autoritetinius įrašus ir atitinkamus bibliografinių įrašų pradmenis. Tačiau šiam darbui būtini papildomi finansiniai ir žmogiškieji ištekliai. Nacionalinė biblioteka siekia susitarti su kitomis bibliotekomis dėl vienodų taisyklių taikymo, tačiau tai ilgas procesas. Ateityje numatoma parengti nacionalinių vardų

autoritetinių įrašų standartą.

Dalykų autoritetinei kontrolei Nacionalinė biblioteka Kiniškojo sisteminio tezauro pagrindu sudaro Kinijos leidinių dalykų autoritetinę duomenų bazę.

Problemos

Vis dar susiduriama su kai kuriomis problemomis:

1. Dvi „valstybinės bibliografijos“: viena (Nacionalinės depozito bibliotekos *Nacionalinis knygų registras*), išsamesnė, tačiau skirta ne bibliotekoms, kita (Kinijos nacionalinės bibliotekos *Kinijos valstybinė bibliografija*) mažiau išsami, tačiau skirta bibliotekoms.

2. *Kinijos valstybinėje bibliografijoje* neatsispindi literatūra užsienio kalbomis, kadangi kiniški leidiniai ir leidiniai užsienio kalbomis pateikiami dviejose atskirose bibliografinių duomenų bazėse (atitinkamai CNMARC ir MARC21 formatais).

3. Siaura aprėptis: Kinijos nacionalinės bibliotekos duomenų bazėje neatsispindi mokykliniai vadovėliai, knygos vaikams ir jaunimui. Kai kurios šalys šią literatūrą įtraukia į savo valstybinę bibliografiją.

4. Paslaugos užsienio bibliotekoms: norėtume teikti savo bibliografinius įrašus kitoms šalims. Tai įgyvendinti kliudo:

a) CNMARC formato konvertavimas į MARC21 formatą: tam reikalingas rankų darbas; nėra tikslaus atvaizdavimo iš vieno formato į kitą;

b) Kiniškosios bibliotekinės klasifikacijos konvertavimas į Dewey dešimtainę klasifikaciją: visiškas konvertavimas neįmanomas, dalinis pakeitimas įmanomas, reikalingas rankų darbas;

c) kinų rašmenų konvertavimas į Pinyin ir laukų, skirtų kinų rašmenims, sukūrimas: daugeliu atvejų tai įmanoma, tačiau tikriniamis vardams reikia rankų darbo;

d) rankinis ir automatinis konvertavimas: jei bus nuspręsta teikti paslaugas užsienio šalims MARC21 formatu, tam prireiktų papildomų finansinių ir žmogiškųjų išteklių, nes išsamiems bibliografiniams įrašams sudaryti reikia papildomo rankų darbo.

Išvados

Kinijos nacionalinė biblioteka siekia stiprinti savo, kaip valstybinės bibliografijos tarnybos, pozicijas. Tam reikia sudaryti išsamesnę Valstybinės bibliografijos duomenų bazę ir įtraukti į ją daugiau įrašų iš kitų šaltinių, taip pat įrašus apie leidinius kinų kalba iš viso pasaulio, pateikti bibliografinius įrašus vartotojams. Taip pat ieškoma būdų, kaip įvairioms vartotojų grupėms pateikti įrašus skirtingais formatais.

Iš anglų kalbos vertė T. Auškalnis

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2006 m. Seule (Korėja) vykusioje 72-ojoje IFLA konferencijoje.

¹ 林尘：“简评《中国国家书目》1985”，《黑龙江图书馆》，2(1988)，p. 22-23.

² 苑克圆：“《中国国家书目回溯数据库（1949-1987）》之建立”，《北京图书馆馆刊》，1(1998)，p. 104-111.

³ “《中国国家书目回溯数据库（1949-1987）》鉴定及研讨会召开”，《北京图书馆馆刊》，4(1998)，p. 137.

Valstybinės bibliografijos padėtis Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) Vidurinės Azijos šalyse

Aleksandr DŽIGO

Rusijos knygų rūmai, Maskva

Aleksandra TEPLICKAJA

Rusijos valstybinė biblioteka, Maskva

Straipsnyje analizuojama bibliotekininkystės ir bibliografijos, įstatymų, bibliografinės apskaitos, valstybinės bibliografijos ir leidybos dabartinė situacija ir raidos tendencijos penkiose Vidurinės Azijos šalyse: Kazachstane, Kirgizstane, Tadžikistane, Turkmėnistane ir Uzbekistane.

Reikšminiai žodžiai: valstybinė bibliografija.

Įvadas

Buvusias Vidurinės Azijos sovietines respublikas – Kazachstaną, Kirgizstaną, Tadžikistaną, Turkmėnistaną, Uzbekistaną – vienija ne tik geografinė, bet ir geopolitinė, ekonominė padėtis, taip pat bendra istorija: iki 1991 m. jos buvo vienos valstybės – Sovietų Sąjungos, o dar anksčiau (iki 1917 m.) – Rusijos imperijos sudėtyje. Imperinis principas suponuoja visų tautybių piliečių lygybę. Esant tokioms sąlygoms, didėja gyventojų migracija, kuri savo ruožtu skatina etninių kultūrų, kurios tūkstantmečiais formavosi šių Vidurinės Azijos valstybių teritorijoje, susiliejimą. Pavyzdžiui, rankraštinės tadžikiškos knygos ištakos siekia senovės Irano raštijos ir literatūros laikus, konkrečiai – senovės persų literatūrinį paminklą „Avesta“ (III–VII a.). IX–X a. dabartinio Uzbekistano teritorijoje savo knygų gausa garsėjo Samanidų rinkiniai. Būtent tada šalia originalių literatūros kūrinių, filosofijos, matematikos, medicinos veikalų atsirado ir senovės graikų mokslininkų veikalų vertimų. Daugelis Uzbekistano tautų raštijos paminklų neišliko: jie buvo sunaikinti VII–IX a. vykusiu arabų užkariavimų metu. Dar Biruni rašė apie knygų naikinimą ir jų savininkų žudymus. Skirtingais istorijos laikotarpiais dominuojančiomis tapdavo vis kitos tautos, keitėsi šalių teritorinės ribos. Dabartiniu metu Kazachstanas, Kirgizstanas, Tadžikistanas, Turkmėnistanas ir

Uzbekistanas yra nepriklausomos respublikos, įeinančios į Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) sudėtį. Kartu su savarankiškumo įsisąmoninimu stiprėja ir šių šalių integracijos procesai, kuriuos nulemia ne tik objektyvūs faktoriai (geografija, istorija, kultūra), bet ir ekonominis tikslingumas bei būtinybė glaudžiai bendradarbiauti sprendžiant kiekvienos šalies socialines, kultūrinės ir ekologines problemas. Šios tendencijos būdingos ir tradiciniam šių šalių bendradarbiavimui bibliografijos srityje.

Centrinės Azijos valstybių tautos išpažįsta vieną religiją – sunitiškos pakraipos islamą. Visos kalbos (išskyrus tadžikų) priklauso tiurkų kalbų šeimai; tadžikų kalba – indoeuropiečių kalbų šeimos iraniečių grupei. Rašto pagrindas yra kirilika, išskyrus turkmėnų kalbą, kuri grindžiama lotyniška abėcėle. Nacionalinės kalbos turi valstybinės kalbos statusą, tačiau daugelyje valstybinių įstaigų greta nacionalinės kalbos vartojama ir rusų kalba. Maždaug pusė (48,5%) gyventojų moka rusų kalbą. Kazachstane ir Kirgizstane rusų kalba pripažinta oficialiaja kalba¹, Tadžikistane ir Turkmėnistane – tarptautinio bendravimo kalba, o Uzbekistane – tautinės mažumos kalba. Tokį rusų kalbos statusą užtikrina šių valstybių konstitucijos (išskyrus Uzbekistaną, kur rusų kalbos statusas juridškai niekur nereglamentuotas). Bendras regiono gyventojų skaičius yra 56,6 mln.; plotas – daugiau kaip 4 mln. km² (žr. 1 lentelę). Palyginimui: visos Europos

¹ 2006 m. sausio mėn. Kazachstano Respublikos prezidentas Nursultanas Nazarbajevas dalį savo inauguracinės kalbos pasakė rusų kalba.

plotas – maždaug 10 mln. km². Pagal plotą Kazachstanas užima 9-ąją vietą pasaulyje po Rusijos, Kinijos, JAV, Argentinos, Brazilijos, Kanados, Indijos ir Australijos. Visos regiono valstybės yra prezidentinės respublikos, jų aukščiausia įstatymų leidybos institucija – parlamentas (medžlisas).

Bibliotekininkystė ir bibliografija

Žlugus SSRS, bibliotekininkystė ir bibliografija Centrinės Azijos šalyse išgyvena tam tikrą nuosmukį. Sumažėjo bibliotekų tinklas: Kazachstane 2003 m. veikė 3,5 tūkst., Kirgizstane – 1 tūkst. bibliotekų².

Turkmėnistane ir Tadžikistane valstybinės bibliografijos leidiniai faktiškai nebeleidžiami, nebevykdoma bibliografinė apskaita, ženkliai sumažėjo knygų leidyba ir bibliotekų

aprūpinimas nauja literatūra. Tačiau išliko pagrindinės valstybinės (dabar nacionalinės) bibliotekos, įkurtos dar XIX–XX a. Po nepriklausomybės paskelbimo buvo priimti nauji nutarimai, kurie suteikė nacionalinį statusą: Kazachstanas (dvi nacionalinės bibliotekos) – Nacionalinė biblioteka (Almata) – 1991 m., Nacionalinė akademinė biblioteka (Astana) – 2004 m., Kirgizstanas – 1993 m., Tadžikistanas – 1993 m., Turkmėnistanas – 1992 m., Uzbekistanas – 2002 m.

Vidurinės Azijos šalių nacionalinės bibliotekos aktyviai bendradarbiauja regioniniu lygiu, jų vadovai nuolat dalyvauja NVS nacionalinių bibliotekų direktorių pasitarimuose, visos jos (išskyrus Turkmėnistano nacionalinę biblioteką) yra Eurazijos bibliotekų asamblėjos narės. Taip sukuriama sąlyga plėsti tradicinius tarpvalstybinius bibliografinius mainus.

1 lentelė. Pagrindiniai duomenys apie valstybes (2004 m. sausio 1 d.)

Šalis	Plotas (tūkst. km ²)	Gyventojų skaičius (mln.)	Gyventojų tankumas (1 km ²)	Valstybinė kalba	Valstybės valdymo forma
Kazachstanas	2724,9	15,1	5,5	kazachų	respublika
Kirgizstanas	199,9	5,1	25,5	kirgizų	respublika
Tadžikistanas	143,1	6,8	47,5	tadžikų	respublika
Turkmėnistanas	491,2	4,2 ²	8,6	turkmėnų	respublika
Uzbekistanas	448,9	24,8 ²	55,2	uzbekų	respublika
Iš viso	4008	56,6	14,1		

2 lentelė. Vidurinės Azijos šalių gyventojų aprūpinimas knygomis (2004 m. sausio 1 d.)

Šalis	Visų bibliotekų fondų apimtis (mln. egz.)	Santykinis saugojimo vienetų kiekis 1 gyventojui
Kazachstanas	290,3	19
Kirgizstanas	50	9,8
Tadžikistanas	apie 47	6,9
Turkmėnistanas	apie 30	7,1
Uzbekistanas	140	5,6

² 2001 m. duomenys.

³ Tai oficialūs Nepriklausomų Valstybių Sandraugos statistikos komiteto duomenys. Neoficialių šaltinių duomenimis (profesionaliosios spaudos publikacijose), Kazachstane yra 11,5 tūkst., o Kirgizstane – 3 tūkst. bibliotekų.

3 lentelė. Nacionalinės bibliotekos (2005 m. sausio 1 d.)

Šalis	Fondų apimtis (mln. egz.)	Literatūra rusų kalba (%)	Darbuotojų skaičius	Metinis biudžetas (mln. JAV dol.)
Kazachstanas:				
- Astana	0,1	61,4	150	2
- Almata	5,8	87	280	0,867
Kirgizstanas	5,7	93	312	0,211
Tadžikistanas	3	91	150	0,07
Turkmėnistanas	5,5	nėra duomenų	330	nėra duomenų
Uzbekistanas	6,4+3,5 (spaudos archyvo fondas)	84 (be spaudos archyvo fondo)	250	0,634

Vidurinės Azijos šalių bibliotekinės ir bibliografinės organizacijos, ypač nacionalinės bibliotekos ir knygų rūmai, visose profesinės veiklos srityse stengiasi plėsti ir stiprinti informacinį bendradarbiavimą. Tuo tikslu kasmet vyksta Kirgizstano ir Uzbekistano kultūros ministerijų organizuojamos Isyk-Kulio ir Taškento tarptautinės informacinės konferencijos. Šių susitikimų metu svarstomos leidėjų, knygų prekybininkų, bibliotekininkų ir bibliografų bendradarbiavimo, naujų informacinių technologijų plėtojimo, spaudos produkcijos katalogavimo, knygos kultūros propagavimo ir rimtojo ugdomojo skaitymo problemos. Vis daugiau dėmesio šiose konferencijose kreipiama unifikuoto programinio aprūpinimo, einamųjų ir retrospektyvinių bazių bei duomenų bankų kūrimo ir diegimo problemoms. Tai susiję su pastaruoju metu suaktyvėjusia Vidurinės Azijos šalių vyriausybių ir rėmėjų veikla techniškai aprūpinant bibliotekas ir bibliografijos centrus.

Valstybinės bibliografijos tarnybos

Pagal dar sovietinių metų praktiką Vidurinės Azijos šalyse pagrindinės valstybinės bibliografijos tarnybos yra ne nacionalinės bibliotekos, o knygų rūmai, įkurti XX a. 3–4 dešimtmečiais: Kazachstane – 1937 m. rugpjūčio 19 d., Kirgizstane – 1939 m. sausio mėn., Tadžikistane – 1936 m. rugpjūčio 11 d., Turkmėnistane – 1926 m. rugpjūčio 14 d., Uzbekistane – 1926 m. sausio 3 d. Nuo to laiko vykdoma buvusių SSRS respublikų teritorijoje išleistos spaudos produkcijos bibliografinė apskaita. Sovietų Sąjungoje buvo sukurta didžiausios pasaulyje apimties, gerai sutvarkyta sąjunginė privalomojo egzemplioriaus sistema, visas sąjungines respublikas aprūpinusi leidybine produkcija. Jos dėka buvo sudarytas visos šalies valstybinis bibliotekinis ir informacinis fondas, sukurta valstybinė bibliografija, vyko centralizuotas katalogavimas ir spaudos produkcijos bibliografinė apskaita. Knygų rūmai iki šiol veikia kaip

savarankiškos įstaigos, atliekančios valstybinės bibliografijos tarnybų funkcijas. Išimtį sudaro tik Uzbekistano knygų rūmai, kurie, nors ir išlaikę autonomines funkcijas, šiuo metu pavaldūs Nacionalinei bibliotekai.

Svarbu pažymėti, kad visi šie knygų rūmai yra Šalių – NVS narių knygų rūmų asociacijos nariai ir savo veikloje remiasi bendrais leidybinės produkcijos bibliografinės ir statistinės apskaitos principais bei metodais. Rusijos knygų rūmai yra pagrindinis reglamentuojančių dokumentų rengėjas.

Privalomojo egzemplioriaus įstatyminė bazė

Centrinės Azijos šalys faktiškai neturi bibliotekinę ir bibliografinę veiklą reglamentuojančios įstatyminės bazės. Bibliotekų veiklą reglamentuojantys įstatymai priimti trijose šalyse: Kirgizstane (1998), Tadžikistane (2003), Turkmėnistane (2000). Privalomojo egzemplioriaus įstatymas priimtas tik Kirgizstane (1997).

Kazachstane kol kas nėra nei bibliotekų veiklą, nei privalomąjį egzempliorių reglamentuojančių įstatymų, tačiau priimta keletas teisės aktų, skirtų šios kultūros srities formavimui: „Dėl informatizavimo“ (2003), „Dėl mokslo“ (2001), „Dėl inovacijų“, „Dėl kultūros“ (1996, rengiama nauja redakcija), „Dėl autoriaus ir gretutinių teisių“, „Dėl nacionalinio archyvinio fondo ir archyvų“ (1998), „Dėl masinės informacijos priemonių“ (1999). Kazachstane spaudinių privalomojo egzemplioriaus pristatymą reguliuoja įstatymas „Dėl spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių“, priimtas 1991 m. birželio mėn., kai Kazachstanas dar buvo Sovietų Sąjungos sudėtyje (pakeitimai – 1995 m.). Vėliau buvo priimtas poįstatyminis aktas (Ministrų Tarybos nutarimas) „Dėl spaudinių kontrolinių ir privalomųjų egzempliorių pristatymo tvarkos“ (1992). Ministrų Taryba taip pat priėmė nutarimą „Dėl Kazachstano Respublikos nacionalinių valstybinių knygų

rūmų“, pagal kurį neslaptųjų kontrolinių egzempliorių pagrindu formuojamas spaudos archyvas. Nacionaliniai valstybiniai knygų rūmai yra valstybinės (nacionalinės) bibliografijos, spaudos statistikos centras, veikia nacionalinės ISBN ir ISSN agentūros, atlieka centralizuotą katalogavimą, visų spaudinių apskaitą ir mokslinius tyrimus.

Kirgizstanas – vienintelė Vidurinės Azijos šalis, turinti pakankamai išplėtotą įstatyminę bazę: priimti bibliotekų veiklos ir privalomojo egzemplioriaus įstatymai. Nacionaliniai knygų rūmai yra valstybinės bibliografijos, centralizuoto katalogavimo, valstybinės spaudos statistikos, bibliografinės dokumentacijos standartizavimo centras. Taip pat jie yra ir nacionalinės spaudos saugojimo centras. Knygų rūmų struktūriniai padaliniai yra nacionalinės ISBN ir ISSN agentūros.

Tadžikistane nėra privalomojo egzemplioriaus įstatymo, tačiau priimtas įstatymas „Dėl bibliotekų veiklos“ (2003), dokumentų privalomąjį egzempliorių apibrėžiantis kaip „įvairių rūšių dokumentų egzemplioriai, kurių tam tikrą skaičių įstatymo numatyta tvarka jų rengėjai privalo perduoti atitinkamoms įstaigoms ir organizacijoms“. Pagal šį įstatymą Tadžikistano Respublikos nacionalinė biblioteka kartu yra ir nacionalinės spaudos archyvas. Vienas iš jos uždavinių yra knygų ir kitų Tadžikistano teritorijoje tadžikų kalba išleistų dokumentų ir kitur išleistų dokumentų apie Tadžikistaną fondo kaupimas. Pagal 1992 m. patvirtintą nutarimą Tadžikistano Respublikos valstybiniai knygų rūmai yra valstybinės (nacionalinės) bibliografijos, valstybinės spaudos statistikos, retrospektyvinės bibliografijos, knygų ir skaitymo problemų sociologinių tyrimų centras, saugo spaudos archyvą, vykdo centralizuotą katalogavimą, rengia bibliografinio aprašo, sisteminimo ir dalykinimo mokslinę ir metodinę medžiagą.

Turkmenistane privalomojo egzemplioriaus įstatymo nėra. Įstatyme „Dėl bibliotekų ir bibliotekinės veiklos“ (2000) teigiama, kad vienas iš nacionalinės bibliotekos uždavinių yra visuotinės valstybinės bibliografinės apskaitos vykdymas, spausdintinių leidinių ir dokumentų, esančių Turkmenistano bibliotekų fonduose, centrinio katalogo tvarkymas. Bibliotekų (tarp jų ir nacionalinių) knygų ir kitų spausdintinių leidinių fondai komplektuojami padedant Turkmenistano knygų rūmams, knygų prekybos organizacijoms ir įstaigoms, taip pat juridiniams bei fiziniams asmenims neatlygintinai perduodant bibliotekoms spausdintinę ir kitą medžiagą. Bibliotekoms siunčiami spaudinių, išleistų Turkmenistane, privalomieji egzemplioriai. Bibliotekų sąrašą ir privalomojo egzemplioriaus siuntimo tvarką reglamentuoja Turkmenistano Ministrų Taryba. Tačiau įstatymo „Dėl bibliotekų ir bibliotekinės veiklos“ teiginiai fondų papildymo negarantuoja. Todėl būtinas kitas mechanizmas, kuris užtikrintų privalomojo egzemplioriaus pristatymą bibliotekoms.

Uzbekistane kol kas nepriimtas joks įstatymas, tiesiogiai susijęs su bibliotekine veikla ir bibliografija. Tai sunkina bibliotekų darbą, trikdo bibliotekų bendradarbiavimą, jų įsiliejimą į pasaulio informacinę infrastruktūrą, palieka bibliotekas ir bibliotekininkus be juridinės apsaugos. Nacionalinė biblioteka veikia vadovaudamasi Respublikos Prezidento įsaku ir Ministrų Tarybos nutarimu „Dėl mokslo tiriamosios veiklos organizavimo tobulinimo“ (2002), Bibliotekos nuostatais ir Įstatais. Uzbekistano knygų rūmams tapus Nacionalinės bibliotekos struktūriniu padaliniu, fondai pasipildė 3,5 mln. nacionalinių spaudinių egzempliorių. Pati Nacionalinė biblioteka spaudinių privalomąjį egzempliorių gauna nuo 1920 m. Pagrindines bibliotekos funkcijas papildė spaudos archyvo tvarkymas ir valstybinės bibliografijos rengimas. Biblioteka, dalyvauja nacionalinių dokumentų valstybinėje bibliografinėje apskaitoje, sudaro bibliografinės, referatinės ir analitinės informacijos šaltinius; sudarydama nacionalinės bibliografijos šaltinius vykdo visų apie Uzbekistano Respubliką dokumentų, išleistų tiek Uzbekistano teritorijoje, tiek už jos ribų, bibliografinę apskaitą. Numatoma įkurti paskirstyto katalogavimo centrą.

Valstybinė bibliografija

Dabartiniu metu regiono šalyse vykdoma tik spausdintinių leidinių einamoji bibliografinė apskaita, už kurią atsakingi knygų rūmai. Ji kol kas neaprepia vis gausėjančios leidybinės produkcijos nepopierinėmis laikmenomis (elektroniniai leidiniai, visų rūšių garso ir vaizdo produkcija). Regione faktiškai nevykdoma retrospektyvinė bibliografinė apskaita. Pagal susiklosčiusią tradiciją už ją atsakingos nacionalinės bibliotekos, tačiau šioje srityje jos galėtų bendradarbiauti su knygų rūmais.

Valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklės šiuo metu leidžiamos tik spausdintine forma (žr. 4 lentelę), nors jau parengti jų elektroninių versijų diegimo planai. Įprastas valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklių tiražas yra 100–200 egzempliorių; jos paprastai platinamos bibliotekų metinės prenumeratos būdu.

Specialioji valstybinės (nacionalinės) bibliografijos periodikos rodyklė leidžiama tik Uzbekistane; Kazachstane leidžiamos specialiosios analitinio pobūdžio valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklės (laikraščių ir žurnalų straipsniai). Visos kitos valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklės yra universalios, kiekvienoje jų yra skyriai konkrečioms leidinių rūšims. Pavyzdžiui, „Kirgizstano spaudos metraštis“ sudaro savarankiški skyriai: „Knygų metraštis“, „Žurnalų straipsnių metraštis“, „Laikraščių straipsnių metraštis“, „Vaizduojamojo meno leidinių metraštis“, „Recenzijų metraštis“, „Periodinių ir tęstinių leidinių metraštis“, „Bibliografinių priemonių metraštis“.

4 lentelė. Valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklės (VBR)

Šalis	VBR leidėjas	Universaliosios VBR	Specialiosios VBR	
			Knygos ir brošiūros	Periodiniai leidiniai
Kazachstanas	Kazachstano nacionaliniai valstybiniai knygų rūmai	Spaudos metraštis (nuo 1957 m.)	Knygų metininkas (nuo 1971 m.)	Laikraščių straipsnių metraštis (nuo 1970 m.), Žurnalų straipsnių metraštis (nuo 1940 m.)
Kirgizstanas	Kirgizstano nacionaliniai knygų rūmai	Spaudos metraštis (nuo 1976 m.)		
Tadžikistanas	Tadžikistano knygų rūmai	Spaudos metraštis (nuo 1950 m.)		
Turkmėnistanas	Turkmėnistano knygų rūmai	Spaudos metraštis (nuo 1930 m.)		
Uzbekistanas	Uzbekistano nacionaliniai knygų rūmai	Spaudos metraštis (nuo 1968 m.)	Knygų metininkas (nuo 1977 m.)	Periodinių leidinių ir natų metraštis (nuo 1976 m.)

Mažus valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklių tiražus ir nedidelę jų apimtį lemia ne tik nepakankamas ir nereguliarus visai posovietinei informacinei erdvei (taip pat ir Vidurinei Azijai) būdingas bibliografinės veiklos finansavimas, bet ir menkai išvystyta leidyba (žr. 5 lentelę).

Kaip matyti iš lentelės, tokiose didelėse (europiniu mastu) šalyse, kaip Kazachstanas ir Uzbekistanas (atitinkamai 15 ir 25 mln. gyventojų), išleidžiama 5–6 kartus mažiau knygų (skaičiuojant pavadinimais) nei daugelyje Europos šalių, turinčių panašų gyventojų skaičių. Tadžikistane ir Turkmėnistane situacija dar blogesnė. Šiose šalyse nėra pastarųjų metų oficialios spaudos statistikos; ekspertų vertinimu, knygų metinė produkcija neviršija 150–200 pavadinimų. Suprantama, kad leidėjų aktyvumas arba pasyvumas daugeliu atžvilgių priklauso nuo konkrečios

šalies ekonomikos būklės ir pragyvenimo lygio. Šį teiginį patvirtina Kazachstano pavyzdys: šios šalies gyventojų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis (šiek tiek daugiau nei 200 JAV dolerių) keletą kartų viršija atitinkamus kitų regiono šalių duomenis.

Valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklių publikavimo operatyvumas visose šalyse galėtų būti geresnis. Valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklių periodiškumas gana nevienodas; paprastai jos išcina kas mėnesį arba kas ketvirtį.

Problemos, susijusios su valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklių rengimu ir leidyba, kyla tiek dėl ne viso ir nereguliaraus knygų ir kitos leidybinės produkcijos privalomojo egzemplioriaus pristatymo, tiek dėl silpnos knygų rūmų techninės būklės ir darbuotojų trūkumo. Vis dėlto pažymėtina, kad apskritai visose Vidurinės Azijos

5 lentelė. 2001–2004 m. statistiniai knygų ir brošiūrų leidybos duomenys (2005 m. sausio 1 d.)

Šalis	Metai							
	2001		2002		2003		2004	
	Pavadinimų skaičius	Tiražas, tūkst. egz.	Pavadinimų skaičius	Tiražas, tūkst. egz.	Pavadinimų skaičius	Tiražas, tūkst. egz.	Pavadinimų skaičius	Tiražas, tūkst. egz.
Kazachstanas	2400	nėra duomenų	3031	nėra duomenų	3576	nėra duomenų	3907	nėra duomenų
Kirgizstanas	510	749	672	1056,6	642	1885	703	1600,3
Tadžikistanas	nėra duomenų							
Turkmėnistanas	nėra duomenų							
Uzbekistanas	1265	nėra duomenų	1238	nėra duomenų	1196	nėra duomenų	1212	nėra duomenų

šalyse privalomas egzempliorius apima ne mažiau kaip 70–80% visos leidybinės produkcijos, o tai nedaug tesiskiria nuo pasaulinių rodiklių. Tačiau Vidurinės Azijos šalyse (skirtingai nuo Europos šalių) knygų rūmai ir nacionalinės bibliotekos neturi pakankamai lėšų trūkstantiems leidiniams įsigyti. Tam kliudo ir nepakankamas informacinis-bibliografinis aprūpinimas. Negalima pavadinti sėkmingais ir šių šalių bandymų rengti „Numatomų leisti knygų“ sąrašus: tiek dėl leidėjų ir knygų platintojų nesugebėjimo, tiek dėl neveiksmingo bendradarbiavimo tarp šalies regionų ir knyginkystės sričių atstovų (sostinės ir provincijos leidėjų, knygų prekybininkų, bibliotekininkų ir bibliografų).

Pagrindiniai einamajai bibliografiniai apskaitai skirti įvairių tipų ir rūšių medžiagos atrankos kriterijai, medžiagos grupavimas, bibliografinis aprašas leidinio teksto kalba (paprastai tos šalies pagrindine kalba arba rusų kalba), sisteminimas pagal Universaliąją dešimtainę klasifikaciją (UDK) ir dalykinimas, valstybinės bibliografijos rodyklių įforminimas atliekamas pagal NVS šalyse galiojančius standartus ir metodines rekomendacijas.

Valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklės pagrindinę dalį sudaro skyriais sugrupuota bibliografinių įrašų visuma. Pagrindinėje bibliografinio įrašo dalyje yra: bibliografinio įrašo eilės numeris; bibliografinio įrašo pradžioje; publikuoto dokumento bibliografinis aprašas; leidinio valstybinės registracijos numeris; klasifikaciniai indeksai (UDK ir BBK)⁴.

Knygų ir brošiūrų, straipsnių, recenzijų, bibliografinių priemonių rodyklėse bibliografiniai įrašai grupuojami pagal UDK. Detalumas priklauso nuo leidinio pobūdžio ir bibliografinių įrašų skaičiaus.

Skyrių (poskyrių) pavadinimai turi atitikti pagrindinius klasifikacijos sistemos, skirtos tai valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklei, skyrius ir turi būti poligrafiškai išskirti. Patys skyrių (poskyrių) pavadinimai pateikiami tos šalies pagrindine kalba.

Valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklės informacinės paieškos priemonės sudaro: įžanga; apžvalginis straipsnis; nuorodų sistema; naudotų informacijos šaltinių sąrašas; sutrumpinimų ir sutartinių ženklų sąrašas; pagalbinės rodyklės; turinys.

Įžangoje pateikiama:

- bibliografinio leidinio struktūra, apimanti skyrius, atitinkančius atskiras valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklių rūšis;
- rodyklės tikslinė paskirtis;
- bibliografinės atrankos principai;
- bibliografinių įrašų sudarymo taisyklės;
- bibliografinių įrašų grupavimas;

- pagalbinių rodyklių sąrašas ir jų sudėtis; leidybos pakeitimai (periodiškumas, pavadinimas);
- konkretaus rodyklės leidinio ir (arba) atskirų leidinių ypatumai.

Įžanga pateikiama pirmajame einamosios, suvestinės ar retrospektyvinės valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklės numeryje (dalyje, tome). Kituose numeriuose (dalyse, tomuose) jos gali ir nebūti.

Rusijos knygų rūmai kartu su NVS šalių knygų rūmais, nacionalinėmis bibliotekomis rengia tarpvalstybinius standartus, kurių dauguma remiasi ISO ir IFLA parengtais tarptautiniais standartais. Pastaraisiais metais buvo priimti nauji leidinių (tiek popierinių, tiek nepopierinių laikmenų) bibliografinio aprašo, knygų ir serialinių leidinių identifikavimo standartai. Visose valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklėse yra reikalingiausios informacinės paieškos priemonės (rodyklės - vardų, dalykų, serijų, antraščių, taip pat nuorodų sistema, įžanginiai straipsniai). Apie aukštą regiono valstybinės bibliografijos pagalbinių rodyklių kokybę kalbėjo ir Barbara Bell pranešime 2001 m. 67-ojoje IFLA konferencijoje Bostone (JAV): „Išskirtinis Centrinės Azijos ir Užkaukazės šalių valstybinės bibliografijos bruožas yra didelis pagalbinių rodyklių skaičius (trys ir daugiau); tai suteikia galimybę ieškoti informacijos pagal skirtingus parametrus. Šis teigiamas bruožas paveldėtas iš SSRS buvusios valstybinės bibliografijos organizavimo sistemos.“

Kalbant apie komunikacinius formatus, tenka pažymėti, kad Vidurinės Azijos knygų rėmuose nenaudojamas nė vienas Vakarų šalyse priimtas (UNIMARC, USMARC) formatas. Kaip šioks toks pakaitalas naudojamos „savos“ modifikacijos. Kirgizstane ir Uzbekistane naudojamos RUSMARC formatus. Tas pats pasakytina apie transliteraciją ir autoritetinių duomenų bazes.

Išvados

Šiandieninis Vidurinės Azijos šalių leidybinės produkcijos bibliografinės apskaitos organizavimas turi daugiau neišspręstų problemų ir sunkumų, nei pasiekimų ar aiškių vystymosi perspektyvų. Visame regione faktiškai nebevykdoma retrospektyvinė bibliografinė apskaita; į apskaitą kol kas neįtraukiama vis gausėjanti leidybinė produkcija nepopierinėmis laikmenomis (elektroniniai leidiniai, visų tipų ir rūšių garso ir vaizdo produkcija), o ir pačios valstybinės (nacionalinės) bibliografijos rodyklės leidžiamos tik tradicine spausdintine forma. Tačiau tokiose šalyse kaip Kirgizstanas ir Kazachstanas aktyviai bandoma modernizuoti tradicinius spaudos statistikos ir valstybinės (nacionalinės) bibliografijos technologinius procesus.

⁴ BBK – Bibliotekinė ir bibliografinė klasifikacija – tai SSRS (dabar Rusijos) nacionalinė klasifikacinė sistema, iki šiol naudojama kai kurių tipų NVS bibliotekose (dažniausiai pavaldžiose kultūros ministerijai).

Neabejotina, kad ir kitų regiono šalių bibliografai jau seniai pasirenę vadovautis tarptautiniais standartais, kompiuterizuoti savo veiklą ir tokiu būdu įsiliesti į tarptautinę informacijos rinką. Tam greičiausiai kliudo techninės ir finansinės problemos, kurias sėkmingai išspręsti daugeliu atvejų gali padėti tarptautinė bibliografinė bendruomenė, taip pat ir IFLA.

Vidurinės Azijos valstybės ir tautos neįsivaizduoja savo mokslo, kultūros, švietimo vystymosi tiek be praeities tradicijų išsaugojimo ir puoselėjimo, tiek be naujų ir pažangių šiuolaikinių knyginkystės praktinių metodų taikymo. Vienas iš pagrindinių ir neatidėliotinių šios srities uždavinių - parengti bendrą visų suinteresuotų šalių tarptautinio bendradarbiavimo programą nacionalinei

knygai ir skaitymui kiekvienoje Vidurinės Azijos šalyje remti. Pirmosios tarptautinės konferencijos „Knygos vaidmuo demokratijos raidoje“, skirtos Kirgizstano nacionalinių knygų rūmų 65-mečiui (Biškekas, 2004 m.), dalyviai pabrėžė šiuolaikinių informacinių technologijų plataus diegimo ir programinio aprūpinimo svarbą bibliografinėi ir statistinei apskaitai, tinklo technologijų plėtrą siekiant nuotoliniams vartotojams suteikti bibliografinę ir kitą informaciją.

Iš rusų kalbos vertė T. Auškalis

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2006 m. Seule (Korėja) vykusioje 72-ojoje IFLA konferencijoje.

- О библиотеках и библиотечном деле : закон Туркменистана № 31-II (15 июня 2000 г.).
- О библиотечной деятельности : закон Республики Таджикистан № 32 (1 августа 2003 г.).
- О библиотечном деле : закон Кыргызской Республики № 145 (16 ноября 1998 г.).
- Бердигалиева, Р.А. Грани библиотечного сотрудничества // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. 2003, № 1, с. 17-20.
- Джиго, А.А. Обзор национальных библиографий в странах СНГ // Книга и мировая цивилизация : материалы одиннадцатой международной научной конференции по проблемам книговедения. Москва, 2004. Т. 3, с. 207-210.
- Джумаева, М.Н. Национальная библиотека Туркменистана сегодня // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. 2003, № 1, с. 38-39.
- Книга : энциклопедия. Москва, 1999. 799 с. : ил.
- Никонорова, Е.В. Библиотечная Ассамблея Евразии: возможности для формирования единого информационно-интеллектуального пространства // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. 2005, № 1, с. 34-40.

- Содружество Независимых Государств в 2004 году : краткий справочник предварительных статистических итогов / Межгосударственный статистический комитет Содружества Независимых Государств. Москва, 2005. 409 с.
- Страны Евразийского экономического сообщества : Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Россия и Таджикистан : статистический сборник. Москва, 2005.
- Тасыбаева, С.А. Библиотечное право Казахстана // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. 2005, № 1, с. 57-60.
- Тогонбаева, Б.Ж. Национальная книжная палата Кыргызской Республики // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. 2004, № 4, с.70-71.
- Тошев, Ш.К. Библиотечное дело в современном Таджикистане // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. 2004, № 4, с. 62-65.
- Умаров, А.А. Библиотеки современного Узбекистана // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. 2003, № 3, с. 50-54.
- Белл, Б. Национальные библиографии и рекомендации международной конференции по библиографическим службам: Африка, Ближний Восток, Азия. <<http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/120-199r.pdf>>.

Nauja monografija apie Rusijos retrospektyvinę nacionalinę bibliografiją

Osvaldas JANONIS

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas, Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius, el. p. osvaldas.janonis@kf.vu.lt

Retrospektyvinė bibliografinė apskaita Rusijoje turi ilgą istoriją. Žymiausių rezultatų šiame bare iki Spalio perversmo pasiekė Vasilijus Sopikovas, kuris savo veikale „Rusijos bibliografijos bandymas...“¹ suregistravo leidinius iki XIX a. 3-iojo dešimtmečio pradžios. Vėlesni bandymai parengti rusų knygos repertuarą (visetą), kurių ėmėsi pavieniai asmenys (G. Genadi, S. Vengerovas ir kt.), kolektyviniai bibliografinės veiklos subjektai (Maskvos bibliografinis ratelis, Rusų bibliografinė draugija), baigėsi nesėkme. Istorija parodė, kad tokį sudėtingą uždavinį galima išspręsti tik remiant valstybei. 1928 m. Valstybiniai centriniai knygų rūmai nutarė įkurti specialią komisiją bibliografiniam repertuarui parengti. Viešoji biblioteka Leningrade pradėjo perkataloguoti rusų knygų fondą ir leisti spausdintines knygų, išleistų iki 1927 m., katalogo korteles. Tačiau, kaip taikliai pastebi monografijos² autorius, tarybų valstybei nereikėjo išsamios bibliografijos rodyklės, atspindinčios Rusijos istorinio kelio politinę, ideologinę ir kultūrinę įvairovę.

Pedagogikos mokslų kandidatas, Rusijos valstybinės bibliotekos Bibliografijos mokslo sektoriaus vadovas, vienas pagrindinių Rusijos nacionalinės bibliografijos srities specialistų Grigorijus Levinas savo monografijoje detaliai ir kompetentingai nagrinėja Rusijos retrospektyvinės nacionalinės bibliografijos raidą įvairiais istorijos laikotarpiais, esmines šios rūšies bibliografijos teorines, metodologines, organizacines problemas.

Monografiją sudaro trys skyriai. Pirmajame skyriuje autorius savo dėmesį sutelkia į retrospektyvinės nacionalinės bibliografijos teorines ir metodologines problemas. Antrasis skyrius skirtas šios rūšies bibliografijos Rusijoje teoriniams, metodologiniams, organizaciniams ir valdymo aspektams. Trečiajame skyriuje aptariama spausdintinių, nepublikuotų ir elektroninių (skaitmeninių) leidinių

retrospektyvinės bibliografinės apskaitos būklė ir raidos perspektyvos.

Ypač vertingas pirmasis monografijos skyrius, kuriame G. Levinas neapsiriboja vien rusų bibliografijos mokslininkų požiūrių analize, bet ir pateikia pavyzdžių iš užsieninės praktikos. Jame dar kartą akcentuojamas savotiškas paradoksas; nors nacionalinė bibliografija – svarbiausia bibliografijos rūšis, egzistuojanti praktiškai visose pasaulio valstybėse ir sulaukianti teoretikų dėmesio, tačiau pati nacionalinės bibliografijos sąvoka suprantama labai įvairiai. Autorius laikosi nuomonės, kad tik teritorija ir (arba) kalba teorijos požiūriu gali būti laikomi apskaitos nacionalinėje bibliografijoje požymiais (p. 70). Apskaitos objektų analizė leido padaryti išvadą, kad jais gali būti: rankraštinės knygos, spausdintinės knygos ir brošiūros, disertacijų autoreferatai, periodiniai ir tęstiniai leidiniai, kartografiniai dokumentiniai išteklių, natų dokumentiniai išteklių, vaizduojamosios dailės spaudiniai, bibliografiniai išteklių, straipsniai, recenzijos, leidiniai akliesiems, oficialieji leidiniai ir publikacijos, patentiniai dokumentiniai išteklių, standartai, mokslo tiriamųjų ir bandomųjų konstrukcinių darbų ataskaitos, deponuoti rankraščiai, disertacijos, garso dokumentai, vaizdo dokumentai, garso ir vaizdo dokumentai, mikrografiniai dokumentiniai išteklių, elektroniniai (skaitmeniniai) išteklių.

Autorius pagrindžia retrospektyvinės nacionalinės bibliografijos išteklių sistemą, kurią jo manymu, sudaro: spausdintinės ir elektroninės nacionalinės bibliografijos rodyklės, nacionalinės bibliografijos retrospektyvinės bibliografinių duomenų bazės, spausdintiniai nacionalinės bibliografijos kumuliaciniai leidiniai, kurių chronologinė aprėptis didesnė negu vieneri metai, nacionalinės bibliografijos duomenų integruojamosios bazės (bankai), atnaujinamieji elektroniniai nacionalinės bibliografijos

¹ Опыт российской библиографии, или Полный словарь сочинений и переводов, напечатанных на славенском и российском языках... : собрание из достоверных источников Васильем Сопиковым. Санкт-Петербург, 1813-1821. 5 т.

² Левин, Григорий Львович. Ретроспективная национальная библиография России : монография. Москва : Пашков дом, 2006. 351, [1] p.

leidiniai kompaktiniuose diskuose, nacionalinių spaudos archyvų ir kitų nacionalinių dokumentų fondų saugyklų katalogai (spausdintiniai ir elektroniniai, integruojamieji arba retrospektyviniai), nacionalinių dokumentų retrospektyviniai suvestiniai katalogai (spausdintiniai ir elektroniniai), nacionaliniai suvestiniai nacionalinių dokumentų katalogai-repertuarai (visetai, spausdintiniai ir elektroniniai). Pagrindine forma autorius laiko elektroninę, tačiau įspėja, kad vartotojui šiuo atveju turi būti suteikiama galimybė bibliografinius įrašus rūšiuoti pagal įvairiausias požymius: autorių, antraštę, išleidimo vietą ir metus, leidėjo vardą, kalbas, dokumentų rūšis, turinį, personalijas ir t. t. Jis mano, kad tik tokiu atveju elektroniniai bibliografiniai ištekliai galės realizuoti retrospektyvinės nacionalinės bibliografijos informacinę, komunikacinę ir kultūrinę bei istorinę funkcijas.

Įdomios informacijos teikia trečiasis monografijos skyrius, kuriame apibūdinami retrospektyvinės nacionalinės bibliografinės informacijos ištekliai pagal bibliografuojamų dokumentų tipus ir rūšis. Čia aptariami tie bibliografiniai ištekliai, kuriuose registruojami Lietuvos teritorijoje iki Pirmojo pasaulinio karo išleisti leidiniai rusų kalba. Skyrelyje „Lietuvių kalba“ pažymima, kad Lietuvos žemės Rusijos imperijai priskirtos 1795–1810 m. ir kad knygos ir periodiniai leidiniai iki 1917 m. esą suregistruoti kontroliniuose sąrašuose (tai prasilenkia su tikrove, tačiau bibliografijos leidinių sąrašė paminėti ir „Lietuvos TSR bibliografijos“ A serijos „Knygos lietuvių kalba“ du tomai bei pirmojo tomo papildymai. Jame randame ir dviejų „Lietuvos TSR spaudos“ tomų aprašą ir atsitiktinai (matyt, dėl kalbos barjero) patekusios Egidijaus Juodžio natų rodyklės „Muzikinė literatūra, 1959–1963“ (1965) aprašą).

Taigi autorius neturėjo išsamesnės informacijos apie mūsų nacionalinės bibliografijos leidinių sistemą. Tiesa, jis pamini, kad dabartiniu metu formuojamas Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas ir kad Lietuvos bibliografiniai repertuarai aprėpia visų rūšių spaudinius.

Rusijos retrospektyvinę nacionalinę bibliografiją G. Levinas traktuoja kaip universalios bibliografinės apskaitos sistemą, kurios objektas yra Rusijos valstybės, Rusijos nacionalinių respublikų ir tautų dokumentai. Jis pastebi, kad naudojami įvairūs bibliografinės apskaitos požymiai. Pagrindiniais autorius laiko teritorinį ir kalbinį. Aptardamas teritorinį požymį jis akcentuoja, kad bibliografinės apskaitos objektas yra Rusijos valstybės konkrečiose istorinėse ribose išleisti dokumentai, nepriklausomai nuo jų kalbos. Rusijos bibliografai realizuoja ir pasaulinio knygų rusų kalba, išleistų 1917–1945 m., repertuaro sudarymo idėją.

Vertingą monografijos dalį sudaro 704 bibliografinių įrašų literatūros ir bibliografinių išteklių sąrašas. Tarp cituojamų šaltinių matome ir Lietuvos autorių vardus (A. Ulpio, V. Lyrovo, V. Žuko, J. Čepytės, O. Janonio).

Taigi recenzuojama monografija yra vertingas įnašas į retrospektyvinės nacionalinės bibliografijos tyrimų aruodą. Joje apibendrintas Rusijos bibliografų, dirbančių universalios retrospektyvinės bibliografinės apskaitos srityje, patyrimas, susumuoti teorinės minties rezultatai, pateikta ne viena rekomendacija, kuri tinka ir mūsų šalies bibliografams. Monografija tarsi primena, kad šių abiejų suverenių valstybių bibliografai turi sąlyčio taškų ir kad jiems reikia pradėti glaudžiau bendradarbiauti. Kol kas žingsnių link Lietuvos rusiškosios knygos bibliografinės apskaitos dar nežengta.

VIAF (Virtualus tarptautinis autoritetinis failas): Vokiečių bibliotekos ir Kongreso bibliotekos vardų autoritetinių failų susietis

Rick BENNETT

OCLC, Dublinas, Ohio valstija, JAV, el. p. rickbennett@oclc.org

Christina HENGEL-DITTRICH

Vokiečių biblioteka, Frankfurtas prie Maino

Edward T. O'NEILL

OCLC, Dublinas, Ohio valstija, JAV, el. p. oneill@oclc.org

Barbara B. TILLET

Kongreso biblioteka, Vašingtonas, DC, JAV, el. p. btill@loc.gov

Vokiečių biblioteka, JAV Kongreso biblioteka ir OCLC kuria asmenų vardų Virtualų tarptautinį autoritetinį failą (Virtual International Authority File – VIAF), kuriame susiejami pasaulio valstybinės bibliografijos tarnybų autoritetiniai įrašai ir jie bus laisvai prieinami žiniatinklyje. Projekto tikslas – išmėginti, ar įmanoma automatiškai susieti nacionalinių autoritetinių failų autoritetinius įrašus, ir parodyti tokios susieties naudą. Kongreso bibliotekos ir Vokiečių bibliotekos autoritetiniai ir bibliografiniai failai buvo naudojami kuriant pradinį VIAF, apimančią per šešis milijonus vardų ir daugiau nei pusę milijono saitų. Projekte pagrindinis dėmesys skirtas automatinio vardų sutapties algoritmo sukūrimui, kuris naudotų ir autoritetinių įrašų, ir susijusių bibliografinių įrašų duomenis. Parodomas asmenų vardų algoritminės susieties su nacionaliniais autoritetiniais failais praktiškumas: 70 proc. bendrų abiem failams vardų autoritetinių įrašų buvo automatiškai susieta mažesniu nei 1 proc. klaidų dažniu. Strateginis VIAF projekto tikslas – sujungti daugelio nacionalinių bibliotekų ir kitų svarbių šaltinių vardų autoritetinius įrašus į bendrai naudojamą pasaulinę autoritetinių įrašų paslaugą.

Reikšminiai žodžiai: Virtualus tarptautinis autoritetinis failas (VIAF); asmenų vardų tapatinimas.

Įvadas

Virtualaus tarptautinio autoritetinio failo (VIAF)¹, kuriame autoritetiniai įrašai, rodantys tą patį entitetą pasaulio valstybinės bibliografijos tarnybose, turėtų būti susieti ir prieinami internete, galimybes pripažino keletas IFLA Katalogavimo sekcijos grupių. Toks VIAF būtų visuotinės bibliografinės apskaitos koncepcijos praktinė plėtra ir remtųsi darbu, kurį atlieka kiekviena valstybinės bibliografijos tarnyba. Tai leistų koegzistuoti šalies arba regiono aprobuotos formos variantams ir tuo pačiu atitiktų viso pasaulio vartotojų poreikius vartoti variantus norima kalba, rašmenimis ar rašyba.

Žiniatinklio ateities plėtra siejama su ontologijų

siūlomomis galimybėmis; jų dėka žiniatinklis taptų imlesnis kompiuteriniam ir automatiniam apdorojimui. VIAF, susietas su kelių šaltinių, tokių kaip referavimo ir indeksavimo tarnybos, archyvai, muziejai, leidėjai ir t. t., kontroliuojamais žodynais ir autoritetiniais failais, galėtų tapti „semantinio žiniatinklio“² konstrukcijos elementu. Bibliotekos turi galimybę dalyvauti tokios ateities kūrime ir padėti įgyvendinti šią viziją. Svarbu plėtoti tokią bendrą viziją, kad VIAF taptų laisvai prieinamas viso pasaulio vartotojams.

Asmenų vardų saitus autoritetiniuose failuose buvo siūloma nagrinėti ir kituose projektuose. LEAF (*Linking and Exploring Authority Files*) projekte³ bandyta susieti autoritetinius įrašus iš skirtingų šaltinių, tarp jų – bibliotekas,

archyvus, dokumentavimo ir mokslinius centrus. Šie įrašai yra įvairiais formatais, labai skiriasi jų rūšiniai ypatumai ir turinio apimtis. LEAF projekte siūloma juos automatiškai susieti su įrašais, įkeliant į sistemą. Dėl vardų autoritetinių įrašų skirtingų šaltinių buvo pripažinta, kad vienintelė bendroji informacija, leidžianti sukurti saitus, yra vardas su nuorodomis „žr.“ ir su juo susijusios datos. Kadangi dabartinių dalyvių autoritetiniuose įrašuose dažnai nėra datos, vardų autoritetiniuose įrašuose tikėtinos nepriimtinais dažnos nesutapties klaidos.

InterParty projektas⁴ – tai ES finansuojamas parodomasis projektas, skirtas sukurti saitus tarp skirtingų organizacijų autoritetinių failų. Pagrindinis jo tikslas – remti skaitmeninių teisių valdymą. Pasiūlyta InterParty sistema turėtų suteikti vieną kreipties elementą į daugelį jų sudarančių duomenų bazių, taigi pirmiausia suteikti centralizuotos paieškos paslaugą. Kadangi saitai tarp vardų bet kurioje bazėje identifikuojami rankiniu būdu, tai ryšius nustatantis asmuo gali įvesti ir saitą. Vėliau saitai gali būti naudojami automatiškai. Saitų patikimumas priklauso nuo juos kuriančios organizacijos. Kiti sistemos dalyviai neturi patvirtinti atskiro dalyvio saito teiginio. Projekte numatyta algoritminės sutapties galimybė, bet nenustatyti techniniai arba duomenų reikalavimai, būtini susieties gebai palaikyti.

VIAF projektas

2003 m. vykusio IFLA Pasaulio bibliotekų ir informacijos kongreso Berlyne metu Vokiečių biblioteka, Kongreso biblioteka ir OCLC sutarė kurti asmenų vardų Virtualų tarptautinį autoritetinį failą (VIAF)⁵. VIAF projekto tikslas – išmėginti, ar įmanoma automatiškai susieti nacionalinių autoritetinių failų autoritetinius įrašus ir parodyti VIAF naudą. VIAF projektas susies Vokiečių bibliotekos ir Kongreso bibliotekos vardų autoritetinius failus į vieną virtualią vardų autoritetinių įrašų sistemą. OCLC kuria programinę įrangą, kuri leis palyginti dviejų autoritetinių failų vardų autoritetinius įrašus. Strateginis VIAF projekto tikslas – sujungti daugelio nacionalinių bibliotekų ir kitų svarbių šaltinių autoritetinius vardus į bendrai naudojamą pasaulinę asmenų, kolektyvų, konferencijų, vietų ir t. t. autoritetinių įrašų paslaugą.

VIAF projektą sudaro penki etapai:

1. Sukurti vadinamuosius „praplėstus autoritetinius“ įrašus iš *Personennormdatei* (PND) ir Kongreso bibliotekos autoritetinių įrašų. Šis etapas apims tam tikrų autoritetinių įrašų identifikavimą, jų įtraukimą į praplėstus autoritetinius įrašus ir bet kokių specialiųjų naujų failų apdorojimo poreikių nustatymą.

2. Sukurti sutapties algoritmus ir palyginti PND ir Kongreso bibliotekos praplėstus autoritetinius įrašus, siekiant sukurti pradinę VIAF versiją. Čia pasikartojo 1-ojo etapo procesai, nes tarpiniai sutapties rezultatai išryškino

papildomos informacijos, kuri turėtų būti išrinkta ir įtraukta į praplėstus autoritetinius įrašus bei leistų patobulinti sutapties procesą, poreikį.

3. Atvirųjų archyvų iniciatyvos (*Open Archive Initiative – OAI*)⁶ pagrindu sukurti serverį ir suteikti prieigą prie VIAF.

4. Siekiant palaikyti VIAF duomenų bazę būtina, kad visos dalyvaujančios tarnybos papildytų ir keistų autoritetinius ir bibliografinius įrašus. Ši duomenų naujinimo ir priežiūros sistema bus kuriama pagal protokolus, kuriuos naudoja OAI informacijai apie duomenų naujinimą gauti.

5. Prieigai prie VIAF įrašų atvirajame žiniatinklyje bus sukurta vartotojo sąsaja. Ilgainiui duomenų bazė palaikys Unikodą, įvairias kalbas ir rašmenis. Vykdam tiesiogiai į duomenų bazę siunčiamas užklausa, pavyzdžiui, surasti Kongreso bibliotekos vardo variantą, sutampantį su PND esančiu vardu, gali būti naudojamas paprastas hipersaitas, palaikantis semantinio žiniatinklio galimybes.

Iš pradžių projektas buvo sutelktas parodyti VIAF galimybes susieti vardų autoritetinius įrašus tarp PND ir Kongreso bibliotekos vardų autoritetinių failų (*Library of Congress Name Authority File – LCNAF*). 2005 m. gruodžio 31 d. LCNAF buvo 4,2 mln. asmenų vardų autoritetinių įrašų. Iki to paties laikotarpio Kongreso biblioteka sukūrė ir išplatino 9,3 mln. bibliografinių įrašų.

2005 m. pabaigoje PND failą sudarė 2,6 mln. asmenų vardų autoritetinių įrašų. PND autoritetinis failas naudojamas tiek Vokiečių bibliotekos, tiek Bibliotheksverbund Bayern bibliografiniuose įrašuose. Šiuose dviejuose bibliografiniuose failuose yra 15 mln. bibliografinių įrašų, susietų su PND autoritetiniais įrašais.

Vardų tapatinimo problema

Iš pradžių VIAF funkcionuos kaip vokiečių-anglų ir anglų-vokiečių kalbų asmenų vardų žodynas. Pavyzdžiui, Amerikos vartotojas ieško J. P. De Valk (vardo forma, suteikta Kongreso bibliotekos), vardas gali būti automatiškai „išverstas“ į Johannes P. De Valk (forma, suteikta Vokiečių bibliotekos). Įprasta, kad, kaip ir šiuo atveju, skirtingos katalogavimo tarnybos nustato nevienodą to paties asmens vardo formą arba, priešingai, keliems autoriams vartoja tą pačią vardo formą. Tikėtina, kad Vokiečių biblioteka J. P. De Valk formą gali nustatyti visai kitam autoriui.

Tam pačiam asmeniui gali būti vartojamos skirtingos vardo formos arba tą pačią vardo formą gali turėti skirtingi žmonės, dėl to sunku patikimai palyginti skirtingų autoritetinių failų vardus. Dviejų autoritetinių failų aprėptis labai skiriasi; tik nedidelė asmenų vardų dalis pateikiama abiejuose failuose. Todėl siekiant užtikrinti patikimą sutaptį reikia vartoti ir kitą informaciją, ne tik patį vardą. Asmenų vardų autoritetiniuose įrašuose dažnai pateikiamas asmens

gimimo ir (arba) mirties datos. Paprastai atskirti to paties vardo žmones pakanka gimimo ir mirties datų derinio.

Šiai vardų tapatinimo autoritetiniuose įrašuose problemai išspręsti iš Kongreso bibliotekos ir Vokiečių bibliotekos autoritetinių failų buvo parinkti bendri vardai be papildomos informacijos. Po to šių autoritetinių įrašų poros rankiniu būdu buvo peržiūrėtos, siekiant nustatyti, ar jos atitinka tą patį asmenį. Šio patikrinimo metu nustatyta, kad apie 10 proc. vardų porų priklauso skirtingiems žmonėms. Taigi nustatytos vardo formos sutapties klaidų dažnis nepriimtinais didelis. Kadangi dviejuose autoritetiniuose failuose vardo formos ne visada tapačios, parenkant panašias, bet netapačias vardų poras susidarytų didesnis klaidų dažnis. Šiuo paprastu būdu taip pat nepavyksta susieti daugelio vardų, kuriems buvo suteiktos skirtingos formos.

Vardų tapatinimo sprendinys

Patvirtinant ar atmetant galimus vardų atitikimus būtina papildoma tapatinimo informacija. Pavyzdžiui, panagrinėkime Kongreso bibliotekos Diane Glynn autoritetinio įrašo duomenis:

100 10 \$a Glynn, Diane, \$d 1946-
400 10 \$a O'Connor, Diane, \$d 1946- \$w nna
670 \$a Country western dancing, 1994: \$b CIP t.p.
(Diane Glynn) pub. info. (an avid country w. dancer & co-author of How to make your man more sensitive)

Vardai ir gimimo data – vieninteliai tiesiogiai vartojami duomenys. Kompiuterinio apdorojimo metu galėtų būti išrinktos dvi antraštės, įtrauktos į 670 lauką (Duomenų šaltinis). Iš tikrųjų iš šių laukų patikimai išrinktos gali būti tik kelios antraštės.

Akivaizdu, kad bibliografiniai įrašai yra papildomų duomenų apie asmenį šaltinis. Šie bibliografiniai įrašai gali pateikti apie asmens kūrinių papildomų žinių, padedančių atskirti asmenis, turinčius panašius vardus. Viename bibliografiniame įrašė nurodyta:

100 1 \$a Glynn, Diane, \$d 1946- -
245 10 \$a How to make your man more sensitive / \$c by Diane and Dick O'Connor.
700 1 \$a O'Connor, Dick, \$d 1938- \$e joint author -

Bibliografiniuose įrašuose yra dviejų rūšių papildomų duomenų. Paprastai bibliografiniuose įrašuose yra konkretūs kūrinių duomenys – antraštė ir apraiškos konkretūs duomenys – ISBN. Tapačios antraštės užtikrina beveik tikslią vardų sutaptį. Bibliografiniame įrašė taip pat yra papildomų duomenų, kurie gali būti taikomi daugeliui

asmens kūrinių. Šie duomenys gali padėti palyginti autorius, jei nėra konkrečios antraštės sutapties. Toks pavyzdys gali būti bendraautoris Dick O'Connor. Dick O'Connor daugiau nei vienos Diane Glynn knygos bendraautoris, tai labai svarbus faktas tapatinant vardus autoritetiniame faile. Net jeigu tas pats kūrinys įtrauktas į abi duomenų bazes, bet tik vienoje iš jų pateiktas kūrinių vertimas, antraštės sutaptis gali būti sunkiai automatiškai nustatoma. Tuo atveju bendraautorio vardas duomenų bazėse gali būti panašus ir tai patvirtintų sutaptį.

Visų esamų bibliografinių įrašų, kuriuose vardas yra kaip pagrindinis ar papildomas pradžioje arba kaip dalykas, duomenys transformuojami, kad būtų sukurtas tarpinis įrašas, vadinamasis „išvestinis autoritetas“. Tada šie išvestiniai autoritetiniai įrašai, sujungti su originaliu autoritetiniu įrašu, tampa praplėstu autoritetiniu įrašu. Kadangi praplėsti autoritetiniai įrašai apima papildomus, su vardu susijusius bibliografinio įrašo duomenis, jie gali padėti tiksliau atlikti tapatinimo procesą nei patys autoritetiniai įrašai.

Vardų sutapties patvirtinimas

Paprastas dviejų autoritetinių failų vardų sugretinimas yra priimtinas būdas surasti tą patį asmenį. Galimi vardo formos skirtumai mažina tikimybę, kad tai bus tas pats asmuo. Kad automatiškai būtų patvirtinta šių asmenų sutaptis, šiuo atveju 1) vardai privalo būti suderinami ir 2) turi būti pakankamai papildomų duomenų, patvirtinančių sutaptį.

Suderinamumas reikalauja, kad nebūtų jokių vardų skirtumų, kurie sukliudytų pateikti tą patį asmenį. Vardai gali skirtis savo išsamumu, pavyzdžiui, John A. Smith ir John Allen Smith. Šie vardai suderinami, kadangi „A“ gali būti Allen. Tačiau John A. Smith ir John B. Smith nesusuderinami dėl skirtingo antrojo inicialo. Tikrinant suderinamumą atsižvelgiama tiek į vardo aprobuotą formą, tiek į formos variantus.

Jei nustatoma, kad vardai suderinami, šiems vardams surandami sutaptį patvirtinantys papildomi duomenys. Bibliografiniuose failuose gali būti daug skirtingų, bet panašių antraščių ir daug skirtingų, bet panašių vardų. Jei vardo ir antraštės poros abiejuose failuose sutampa, tikėtina, kad vardas rodo tą patį asmenį. Toks pagrindinis būdas taikomas ir kitiems iš bibliografinių įrašų gaunamiems duomenims.

Kaip teigiama koreliacija, datos atidžiai įvertinamos atskirai. Jei datos skiriasi daugiau nei metais, vardai laikomi nesusuderinamais ir sutaptis atmetama. Tarp datų leistinas vienerių metų skirtumas. Kuriant VIAF buvo palyginti paprasta rasti nežymius kelių datų nesutapimus, o sutapties patvirtinimui net nežymių datos nuokrypių atveju pakako papildomų tapatinimo duomenų.

Sugretinus du praplėstus autoritetinius įrašus, kiekvienas sutampantis elementas yra laikomas tapatinimo tašku. Tapatinimo taškai suskirstyti į tris kategorijas: stiprūs, vidutiniai ir silpni. Sutampantiems vardams stiprus sutapties taškas laikomas pakankamu patvirtinti, kad tai yra tas pats asmuo. Stiprūs sutapties taškai yra antraštės, ISBN, gimimo ir mirties datos arba bendraautorai. Vien tik gimimo datos nepakanka vardams atskirti, ir geriau jas priskirti prie vidutinio tapatinimo taško. Vidutiniais tapatinimo taškais laikoma asmens kūrimo aplinka, t. y. leidėjai, dalykinė sritis arba asmens vaidmuo (pvz., iliustruotojas arba kompozitorius). Stambūs leidėjai leidžia daugelio autorių kūrinius ir kai kurie vardai gali sutapti. Tapatinimas pagal daugelį vidutinių taškų yra pakankamas sutapčiai patvirtinti. Silpni tapatinimo taškai laikomi pakankamais neaiškių, kitaip sudarytų sutapčių atskyrimui. Tokie silpnų tapatinimo taškų pavyzdžiai yra kalba, dalykinė sritis, publikavimo šalis.

Siekiant sujungti tapatinimo taškus, kiekvienam jų priskirtas taškų skaičius. Numeriui, tokiam kaip ISBN, sutaptis yra arba tiksli, arba jos nėra, tada taškų skaičiaus rezultatas – vienetas sutapčiai ir nulis – nesutapčiai. Tekstui, pavyzdžiui, antraštei, taškų skaičiaus rezultatas nuo nulio iki vieneto priskirtas priklausomai nuo to, koks teksto panašumas. Teksto panašumui apskaičiuoti naudojama trigrama, kuri remiasi taškų skaičiaus metodu. Pavieniai taškų skaičiai pakeičiami priklausomai nuo svorio, grindžiami stiprumu (stiprus, vidutinis ar silpnas) ir sumuojami. Jei bendras taškų skaičius viršija nustatytą ribą bandomojo proceso metu, sutaptis yra patvirtinta. Dabartiniame sutapties algoritme daugelio įrašų bandymas leidžia papildyti šių kategorijų rezultatus. Tikimasi, kad toks papildymas bus atliekamas toliau, daugiau autoritetinių įrašų failų bus įtraukiama į sistemą ir įgyjama patirties.

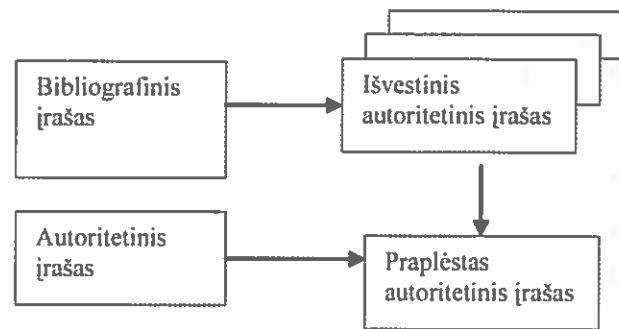
Praplėsto autoritetinio įrašo sudarymas

Anksčiau aprašyti būdai buvo naudojami ir PND, ir Kongreso bibliotekos praplėstiems vardų autoritetiniams įrašams sukurti. Kongreso bibliotekos bibliografiniai failai buvo apdoroti siekiant gauti išvestinius autoritetinius įrašus Kongreso bibliotekos praplėtam autoritetiniam failui, o Vokiečių bibliotekos ir *Bibliotheksverbund Bayern* bibliografiniai failai buvo apdoroti siekiant išplėsti PND autoritetinius įrašus. 1 pav. pateikta bendra informacijos, naudojamos sudaryti praplėstą autoritetinį įrašą, schema.

Kongreso bibliotekos praplėstame autoritetiniame faile, iš 4,2 mln. autoritetinių įrašų gali būti praplėsta 3,8 mln. (90%). Tik 2,6 mln. (60%) buvo papildyti duomenimis iš bibliografinių įrašų, iš viso 7,4 mln. antraščių. Kiti papildymai buvo atlikti naudojant 4,1 mln. antraščių, paimtų iš autoritetinių įrašų 670 laukų (Duomenų šaltinis). Baigiamojoje straipsnio dalyje bus parodyta, kad, siekiant

gauti sutapčių, antraštės yra svarbiausias papildomas elementas.

1 pav. Praplėsto autoritetinio įrašo sudarymas

Praplėtam PND autoritetiniam failui 2,4 mln. iš 2,6 mln. (90%) autoritetinių įrašų buvo siek tiek papildyti, 2 mln. (80%) buvo praplėsti duomenimis iš bibliografinių įrašų. Likusieji 400 tūkst. įrašų buvo papildyti antraštemis iš pačių PND autoritetinių įrašų.

Sutapties patikrinimo metodika

VIAF dalyviai palaikė tapatinimo proceso kūrimą kruopščiai peržiūrėdami ir komentuodami rezultatus. Pavyzdžiui, iš pradžių buvo naudojamos serijų antraštės, bet tapatinant vardus dažnai buvo randama netikslumų. Po kiekvienos peržiūros buvo atliekami pakeitimai, dėl kurių sutapčių skaičius padidėdavo arba sumažėdavo klaidingų sutapčių. Per tą laiką buvo sukurtas tikslios taškų skaičiaus ribos ir taškų skaičiavimo algoritmas. Čia pateikti tik patvirtinti galutiniai patikrinimo rezultatai.

Siekdami patvirtinti tapatinimo proceso tikslumą ir efektyvumą, patyrę Vokiečių bibliotekos ir Kongreso bibliotekos kataloguotojai peržiūrėjo bandomuosius vardų sutapties pavyzdžius. Pirmasis bandomasis pavyzdys turėjo du tikslus: nustatyti iš dalies sutampančius vardus dviejuose autoritetiniuose failuose ir kokia šių vardų porų dalis gali būti identifikuota tapatinimo metu. Antrasis bandomasis pavyzdys panaudotas nustatyti sisteminės klaidas arba trūkumus, kurie gali būti ištaisyti, ir įvertinti bendrą klaidų dažnį.

Iš PND į pirmąjį bandomąjį pavyzdį atsitiktine tvarka buvo atrinktas 391 autoritetinis įrašas. Šiems įrašams Kongreso autoritetiniame faile automatiškai ir rankiniu būdu buvo ieškoma sutapčių. Siekiant padidinti automatiškai atliekamo tapatinimo proceso dalį, PND autoritetiniai įrašai buvo suporuoti su visais Kongreso bibliotekos autoritetiniais įrašais, kuriuose buvo ta pati pavardė, todėl buvo parinkta 74 tūkst. porų. Visoms 74 tūkst. vardų poroms ir automatiškai sutapatintoms 79 PND ir Kongreso bibliotekos autoritetinių įrašų poroms buvo taikomas sutapties algoritmas.

Visus 391 PND autoritetinius įrašus peržiūrėjus rankiniu būdu, buvo nustatyti 35 papildomi vardai, kurie atitiko Kongreso bibliotekos autoritetinį įrašą, bet nebuvo nustatyti parenkant pavardžių poras, kai siekiant patikrinti sutaptį naudotas sutapties algoritmas. Rankiniu būdu atliekamos peržiūros metu nustatyta, kad 79 automatiškai parinktos sutaptys buvo teisingos. Remiantis PND bandomuoju pavyzdžiu nustatyta, kad apie 30% PND vardų pateikti ir Kongreso bibliotekos autoritetiniuose įrašuose ir kad algoritmas gali tapatinti apie 70% bendrų vardų. Iš šių rezultatų ekstrapoliacijos apytiksliai 800 tūkst. vardų, turimų abiejuose autoritetiniuose failuose, galima tikėtis, kad automatiškai tapatinant galima identifikuoti 550 tūkst. vardų.

Rezultatai taip pat buvo peržiūrėti siekiant patobulinti vardų porų nustatymo procesą. Vartojant tik pavardes, vos ne tūkstančiui vardų porų būtina atlikti visą tapatinimo procesą kiekvienai porai. Porų parinkimo rezultatų patikrinimas buvo atliekamas rankiniu būdu siekiant įsitikinti, kad tapatinimo strategija pagal pavardę, vardą ir informaciją, apribotą datomis, galėtų būti panaudota apytikriam vardų suderinamumui patikrinti. Šis paprastas rodiklis nustato iki 95% sutapčių tik su viena iš keturių porų. Paprastas rodiklis yra naudingas ir veiksmingas, o jo nežymios pataisos padės pagerinti tolesnius rezultatus.

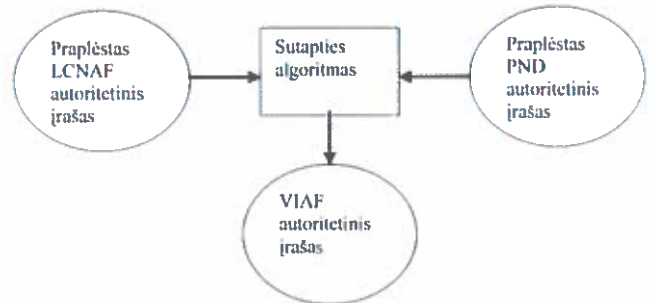
Antro bandomojo pavyzdžio tikslas – įvertinti tapatinimo klaidų dažnį. Viena šio proceso sudėtinių dalių buvo kaip bandomasis pavyzdys atliekamas pirminis taškų skaičiaus ribos patikrinimas ir, jei reikia, jos koregavimas. Naudojant taškų skaičiaus ribą tikimybė, kad ribai artimų taškų sutapties klaidų bus daugiau nei apskaičiuota parenkant poras ir gali būti viršyta riba. Daugumoje autoritetinių įrašų, kuriuose buvo sutampančių vardų, buvo gauti geresni negu ribinės vertės rezultatai. Siekiant visiškai sumažinti klaidų dažnį rankinės peržiūros metu, bandomasis pavyzdys buvo suskirstytas į keturis pogrupius. Rankinės peržiūros metu buvo nustatomos klaidos visoms sutaptims, ir kiekvienam bandomojo pavyzdžio pogrupiui buvo nustatytas klaidų dažnis ir patikimumas. Šie daliniai rezultatai buvo apskaičiuoti ir susumuoti nustatant bendrą tapatinimo metodikos klaidų dažnį. Klaidingų sutapčių skaičius sudarė mažiau nei 1 proc.

Vienas iš bandomojo pavyzdžių pogrupių buvo nagrinėjamas siekiant nustatyti taškų ribą. Jei taškų riba žemėjo, viena klaidinga sutaptis buvo pridėdama prie kiekvienos iš trijų teisingų sutapčių. Aišku, kad ribos sumažinimas yra nepagrįstas. Skaičiuojant taškų skaičių virš ribos, klaida buvo tik vienoje sutapyje iš 25. Kadangi atliekant šiuos skaičiavimus buvo naudojamas palyginti nedidelis sutapčių skaičius, klaidų poveikis bendram dažniui buvo mažas, o tvarkant didesnį skaičių teisingų sutapčių – nedidelis. Taigi išankstinis taškų ribos lygis buvo priimtinas.

Pradinio VIAF kūrimas

Sutapties algoritmas buvo panaudotas abiejų šaltinių praplėstiems autoritetiniams failams patikrinti, ir tokiu būdu gauti sutampantys ir nesutampantys įrašai buvo pakeisti VIAF įrašais. Šis procesas parodytas 2 pav.

2 pav. VIAF autoritetinio įrašo sudarymas

Gautame VIAF faile yra 6,3 mln. praplėstų autoritetinių įrašų, tarp jų – 500 tūkst. susijusių įrašų, 3,7 mln. nesutampančių įrašų iš Kongreso bibliotekos ir 2,1 mln. nesutampančių įrašų iš PND autoritetinių failų. Šie skaičiai panašūs į gautus tikrinant įrašus rankiniu būdu. Apskaičiuota, kad dar yra 250 tūkst. autoritetinių įrašų porų, pateikiančių tuos pačius asmenis, tačiau dėl tinkamų duomenų trūkumo jie negalėtų būti automatiškai sutapatinti. Galutinė sistemos versija leis rankiniu būdu tapatinti tokias poras ir suteiks kitas intelektinio sutapčių nustatymo galimybes. Autoritetiniai įrašai apims nuosekliai suteiktą VIAF įrašo numerį.

3 pav. VIAF įrašas

```

000  nz n
001  viaf30543
005  20050826163535.0
008  050826n|janannabbn|a aaa
040  VIAF$e VIAF
400 10 $w nnaO'Connor, Diane, $d 1946-
700 17 Glynn, Diane, $d 1946-$2 DLC $0 n 94057411
700 17 O'Connor, Diane $2 DDB $0 108982424
901  052512920$9 1
901  349917275$9 1
901  350215532$9 1
903  75014386$9 1
910 11 how to make your man more sensitive $9 3
910 11 macht eure manner zartlicher $b liebevolle ratschlage
      fur e neues rollenverhalten $9 1
910 11 macht eure manner zartlicher $b wie e frau ihrem mann
      helfen kann e verstandnisvoll $9 1
919  country western dancing, $9 1
920  0-525 $9 1
  
```

920 3-499 \$9 1
 920 3-502 \$9 1
 921 dutton \$9 1
 921 rowohlt \$9 1
 921 scherz \$9 1
 922 gw \$9 2
 922 nyu \$9 1
 940 eng \$9 1
 940 ger \$9 2
 942 18 \$9 1
 943 197x \$9 3
 944 am \$9 3
 950 11 oconnor, dick \$9 2
 950 11 oconnor, dick \$d 1938 \$9 1
 999 1 \$b 75014386 //r94 \$2 DLC
 999 1 \$b n 94057411 \$2 LoCNA
 999 2 \$b 780147766 \$b 790425319 \$2 DDB

3 pav. parodytas VIAF įrašo MARC 21 formatu pavyzdys. Kadangi svarbiausias VIAF tikslas – pateikti saitus tarp failų, VIAF įrašas apima kiekvieno vardo pradmenį 700 lauke (Pradmenų ryšys), kartu nurodant jo šaltinį. Kadangi nėra vienos aprobuotos vardo formos, 100 laukas (Asmens vardo pradmuo) nevertojamas. Kai sutaptį nustato algoritmas, įrašė pateikiami du susiję pradmenys. Jei vardas nesutapatintas, pateikiamas tik vienas 700 laukas.

Papildomi duomenys taip pat įtraukiami į praplėstų autoritetinių įrašų vietinius (9xx) laukus. 4 pav. trumpai aprašyti praplėstuose autoritetiniuose įrašuose vartojami vietiniai laukai. Siekiant supaprastinti tapatinimą, visas tekstas yra sunormintas pagal modifikuotą NACO (*Name Authority Cooperative Program of the Program for Cooperative Cataloging*) taisyklių versiją⁷. Duomenys apie tam tikros sąvokos pasikartojimų atvejus kaupiami polaukyje \$9. Kadangi šie duomenys pirmiausia skirti kompiuteriniam apdorojimui, jų nebūtina pateikti galutinio vartotojo matomuose įrašuose. Kai vėliau bus pridėjami kiti nacionaliniai autoritetiniai failai, jie pirmiausia bus palyginti su jau esamais praplėstais VIAF įrašais, tokiu pat būdu prijungiant papildomas sutaptis prie VIAF įrašų. Kai sutaptys jau gautos, papildomi duomenys iš sutampančių įrašų taip pat suliejami.

Daugeliu atvejų, parenkant sutampančius vardus, aprobuotas vardas viename faile sutampa su daugeliu aprobuotų vardų kituose failuose. Kadangi VIAF tikslas yra sukurti tiesioginę susieties paslaugą, sutaptis būdavo nepatvirtinama, jei buvo gaunama daug sutapčių. 70 tūkst. algoritminių sutapčių buvo atmesta dėl to, kad buvo gauta daug sutapčių. Buvo nustatytos mažiausiai dvi priežastys, kodėl gaunama daug sutapčių.

Pirma, PND yra daug nediferencijuotų vardų, kiekvienas jų sutapdavo su dviem ar daugiau diferencijuotų vardų Kongreso bibliotekos vardų autoritetiniame faile.

Vokietijos katalogavimo praktikoje pagal katalogavimo taisykles RAK-WB buvo leidžiama nediferencijuoti asmenų vardų. Kai Vokiečių biblioteka pradėjo kurti autoritetinius įrašus, šios praktikos buvo atsisakyta ir Vokiečių biblioteka daugiau nekuria nediferencijuotų vardų autoritetinių įrašų. Vis dėlto PND vis dar yra daug nediferencijuotų vardų. Vokiečių biblioteka, remdamasi sutaptimis tarp Kongreso bibliotekos ir Vokiečių bibliotekos antraščių, įrašytų į praplėstus autoritetinius įrašus, kiek įmanoma labiau automatiškai diferencijuos vardus su daug sutapčių; likusieji bus diferencijuojami rankiniu būdu. Pataisymai VIAF praturtins dažniais naujinimais ir padidins tikslų saitų tarp sutampančių įrašų skaičių.

Antra, daugelis Kongreso bibliotekos autoritetinių įrašų atspindi AACR2 praktiką, kuri leidžia sudaryti atskirus autoritetinius įrašus kiekvienam bibliografiniam identitetui, vartojamam vieno asmens, tokiam kaip slapyvardžiai. Tai visiškai kitoks atvejis nei PND nediferencijuoti įrašai. Šiuo atveju vienam asmeniui sudaroma daug autoritetinių įrašų. Pagal RAK-WB taisykles visiems vardų identitetams į PND įtrauktas tik vienas autoritetinis įrašas. Kaip ir nediferencijuoti vardai, šie bibliografinių identitetų autoritetiniai įrašai sukelia problemas, kurioms tinkamo sprendimo dar nerasta.

Susiję vardai gali būti tiesiogiai naudojami kaip automatinis vertimas iš Kongreso bibliotekos autoritetinio failo į PND arba atvirkščiai. Tai gali atitikti semantinio žiniatinklio arba jungtinių paieškos sistemų reikmes. Bendrųjų nuorodų „žr.“ jungtis gali leisti vartotojams peržiūrėti papildomą informaciją.

Dalyvaujančių šalių autoritetinių įrašų numeriai arba patys VIAF numeriai taip pat gali būti URI pagrindas. Tai suteiktų galimybę atpažinti URI autoritetiniame įrašė. Vartotojui, pradėdant bet kuria dokumente, įrašė ar žiniatinklyje pateikta URI nuoroda, būtų prieinami visi dokumentai, įrašai, ištekliai ir t. t., susiję su URI pateiktais autoritetinių duomenų šaltiniais ir pačiais autoritetiniais įrašais.

Tolesnė sistemos plėtra

Nacionaliniai vardų autoritetiniai failai ir bibliografinių duomenų bazės nuolat keičiasi. Susietos duomenų bazės kuriamos dviejų ar daugiau kintančių failų pagrindu, saitai turi būti iš naujo įvertinti ir dažnai naujinami. Pradinės VIAF sistemos logika ir programinė įranga keičiama, kad nuolat būtų galima naujinti įrašus. Kai gaunami nauji bibliografiniai ar autoritetiniai įrašai, esantys praplėsti autoritetiniai įrašai tobulinami, ir vardų sutapties rezultatai iš naujo įvertinami. Nuolat bus gaunamos naujos sutaptys, o tos sutaptys, kurios nebus toliau palaikomos dėl pakitimų pradiniuose įrašuose, bus pašalinamos. Jei sutaptis pašalinama, ankstesnės sutapties istorija kiekviename sutampančiame įrašė bus saugoma ir išliks prieinama.

4 pav. Praplėsto įrašo formatai

90x Kontroliniai numeriai

901	ISBN	\$a ISBN skaitmenys (be kontrolinio skaitmens ir brūkšnelių)
902	ISSN	\$a ISSN skaitmenys (be kontrolinio skaitmens ir brūkšnelių)
903	LCCN	\$a LCCN skaitmenys (be kontrolinio skaitmens ir brūkšnelių)

91x Antraštės laukai

910	Antraštės forma iš 245 lauko	Polaukiai \$a ir \$b
911	Sutrumpinta antraštės forma iš 210 lauko	Polaukiai \$a ir \$b
913	Unifikuota antraštės forma iš 130 ar 240 lauko	Polaukiai \$a ir \$b
914	Išversta antraštė iš 242 lauko	Polaukiai \$a ir \$b
915	Siejamoji unifikuota antraštė iš 243 lauko	Visi polaukiai
916	Antraštės variantas iš 246 lauko	Polaukiai \$a ir \$b
917	Autoritetinio įrašo unifikuota antraštė	Paimta iš vardų ar antraščių autoritetinių įrašų, 100 laukas polaukis \$t
919	Iš kito teksto paimta antraštė	[vairios pastabos arba panašūs laukai

92x Leidėjo laukai

920	Leidėjo numeris	\$a Leidėjo numeris iš ISBN
921	Leidėjo vardas	\$a Leidėjo vardas iš 260 lauko polaukio \$b ar 533 lauko polaukio \$c
922	Publikavimo vieta	\$a Šalies kodas iš 008 lauko

93x Vartojimas

930	Vardo vartojimas	\$a Vardo forma iš atsakomybės duomenų, 245 lauko polaukis \$c
-----	------------------	--

94x Atributai

940	Kalba	\$a Kalbos kodas iš 008 ar 041 lauko polaukio \$a
941	Autoriaus vaidmuo	\$a Santykio kodas iš 700 lauko, polaukių \$e ir (arba) \$4
942	NATC Subject	\$a NATC survey line number
943	Publikavimo dekada	\$a Publikavimo dekada
944	Formatas	\$a Rūšis ir bibliografinis lygmuo (008/06-07)
945	Conspectus Subject	[prastinis vartojimas, žr. PND diskusiją

95x Bendraautoriai

950	Individualieji autoriai	Polaukiai \$a, \$b, \$c, \$d ir \$q iš 100 arba 700 laukų
951	Kolektyviniai autoriai	Polaukis \$a iš 110 arba 710 laukų

96x Vardas kaip dalykas

960	Vardas kaip dalykas	Polaukiai \$a, \$b, \$c, \$d ir \$q iš 600 lauko
969	Dalyko vartojimas	„Temos“ tekstas, žymintis autoritetinio įrašo pradmenį, buvo naudotas kaip dalykas ir paimtas iš 600 lauko

99x Specialūs laukai

999	Susiję bibliografiniai įrašai	\$a Bendras įrašų skaičius \$b Įrašo kontrolinis numeris \$2 Įrašo šaltinis
-----	-------------------------------	---

Ateityje VIAF sistema pasinaudos šaltinių duomenų bazių OAI pranašumais, jei jos taps prieinamos. Tuo tarpu daugiau tradicinės failų prieigos priemonės, tokios kaip FTP, bus naudojamos projektui išbandyti.

Dėl didelės duomenų sankaupos vienoje vietoje gali būti numatyta daug įvairių duomenų gavimo ir panaudojimo būdų. Saitai, kaip semantinio žiniatinklio dalis, gali būti naudojami verčiant asmens vardą į galutinio vartotojo pageidaujama formata. Galėtų būti sukurtos priemonės, palaikančios automatinę paiešką alternatyviose bibliografinių duomenų bazėse, siekiant surasti tinkamą tai duomenų bazei vardo formą. Panašiai galėtų būti sukurtos katalogavimo ir autoritetinės kontrolės priemonės, kurios identifikuotų esančių įrašų tinkamą vardo formą. Be abejo, VIAF duomenų bazėje taip pat bus galima atlikti ir tiesioginę paiešką.

Išvados

PND failui projektas jau davė apčiuopiamos naudos. Automatinis sutapčių patikrinimas abiejuose failuose leido gerokai patobulinti PND, ir Vokiečių biblioteka tikisi didelio palaikymo diferencijuojant vardus, nustatant praplėsto įrašo porose vienodas antraštes. Tapatinimo procesai ir algoritmai, sukurti projektui, pritaikomi daugelyje kitų programų. Buvo ištirtos galimybės, kaip panaudoti vardų tapatinimo duomenis tobulinant prieigą prie bibliografinės informacijos ir palaikyti dalyvių katalogavimo veiklą.

Projektas parodė praktines asmenų vardų dviejų nacionalinių autoritetinių failų automatinio siejimo galimybes. 70 proc. asmenų vardų autoritetinių įrašų, esančių abiejuose failuose, buvo susieti mažesniu nei 1 proc. klaidų dažniu. Strategija originalius autoritetinius įrašus papildyti duomenis iš bibliografinių įrašų gerokai pagerino sutapčių dažnį ir sumažino klaidingų sutapčių skaičių. Nedideli autoritetinių įrašų pakeitimai galėtų žymiai pagerinti tapatinimo rezultatus. Dėl nevykusiai gramatiškai sutvarkyto 670 lauko (Duomenų šaltinis) buvo gauta daug klaidingų sutapčių. Būtų naudinga papildoma struktūra, kuri leistų išvengti sutrumpintų vardų ir antraščių vartojimo arba kurioje būtų aiškiai parodyti pradinio bibliografinio įrašo saitai. Bendros veiklos arba specialybės (kompozitorius, iliustruotojas, matematikas ir t. t.) nustatymo aiškumas praplėstų tolesnį, tiek automatinį, tiek rankinį tapatinimą, siekiant įtraukti išsamesnes vardų formas dalinėse nuorodose.

Bibliotekoms tyrimas atvėrė plačias autoritetinės kontrolės, autoritetinių įrašų naudojimo, tinklo ir abipusės susieties ir semantinio žiniatinklio kūrimo galimybes. Toms Vokietijos bibliotekoms ir bibliotekų tinklams, kurie gauna ar kaupia bibliografinius įrašus su LCNAF kreipties elementais, VIAF taps platforma pereiti nuo vieno autoritetinio failo prie kito, taip pat pateikti LCNAF ir PND

formų sankirtą arba LNCAF bibliografinių įrašų kreipties elementus perrašyti į PND kreipties elementus, arba suteikti galimybę per VIAF ieškoti ir gauti duomenis su PND pradmenimis. Pritaikytas tokiuose daugianacionaliniuose ir daugiakalbiuose portaluose, kaip Europos bibliotekos portalas (*European Library Portal*), VIAF galės automatiškai susieti paieškos užklaudas abiejuose LCNAF ir PND failuose, leisdamas naudotis susietais abiejų šaltinių bibliografiniais įrašais.

[diegus tapatinimo technologiją, planuojama sukurti naujinamą sistemą, kurioje naudojant OAI galimybes bus kaupiami dalyvaujančių šalių dabartiniai asmenų vardų autoritetiniai ir bibliografiniai duomenys. Sukurta keičiamo dydžio sistema, todėl nauji dalyviai mielai kviečiami teikti savo autoritetinius ir bibliografinius duomenis. VIAF apimties didinimo ribos nebus aiškios tol, kol į projektą neįsitrauks daugiau įstaigų.

VIAF projekto dėmesio centre yra asmenų vardų autoritetinių įrašų tapatinimo problema. VIAF prižiūrėti, plėsti ir taikyti bus reikalingas ilgalaikių paslaugų teikimas ir valdymo strategija. Reikalingi sprendimai dėl projekto plėtros, įtraukiant kolektyvų vardus, unifikuotas antraštes ir t. t., taip pat naujas dalyvaujančias įstaigas. Ketinama plėsti sistemos pajėgumus, į ją įtraukiant Unikodo ženklų rinkinį. Unikodas leis įtraukti nelotyniškus rašmenis. Iššūkiu taps sutapties algoritmo išplėtimas, ypač tokioms rašto sistemoms, kaip korėjiečių, kinų ar japonų.

Iš anglų kalbos vertė N. Bliūdžiuvienė ir L. Buckienė

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2006 m. Seule (Korėja) vykusioje 72-ojoje IFLA konferencijoje.

¹ IFLA Core Activity: IFLA-CDNL Alliance for Bibliographic Standards (ICABS) <http://www.ifla.org.sg/VI/7/icabs.htm> [May 2006].

² Berners-Lee, Tim, Hendler, James, Lassila, Ora. The semantic Web: a new form of Web content that is meaningful to computers will unleash a revolution of new possibilities. *Scientific American*. May 17, 2001. <http://www.sciam.com/article.cfm?articleID=00048144-10D2-1C7084A9809EC588EF21> [May 2006].

³ LEAF Project, <http://www.leaf-eu.org> [May 2006].

⁴ Project InterParty: From Library Authority Files to E-Commerce, Andrew MacEwan, http://www.haworthpress.com/store/E-Text/View_EText.asp?a=3&fn=J104v39n01_11&i=1%2F2&s=J104&v=39 [May 2006].

⁵ VIAF: The Virtual International Authority File, <http://www.oclc.org/research/projects/viaf> [May 2006].

⁶ Open Archives Initiative - Protocol for Metadata Harvesting, <http://www.openarchives.org/OAI/openarchivesprotocol.html> [May 2006].

⁷ Hickey, Thomas B., Toves, Jenny, O'Neill, Edward T. NACO normalization: a detailed examination of the Authority File Comparison Rules. *Library resources & technical services*. Vol. 50, no. 3, p. 18-24.

„Niekas nežino, kas bus rytoj“¹: katalogavimo pabaiga?

Alan DANSKIN

Britų biblioteka, Didžioji Britanija, el. p. alan.danskin@bl.uk

Straipsnyje apžvelgiami iššūkiai, su kuriais ateityje gali susidurti katalogavimas dėl to, kad daugėja įvairiomis laikmenomis publikuojamų leidinių, kai tuo tarpu katalogavimui lėšų skiriama vis mažiau. Jame parodoma, kad tokioje aplinkoje katalogavimo reikšmė ne mažėja, o atvirkščiai, didėja, aptariami kai kurie katalogavimo išlikimui būtini pokyčiai.

Reikšminiai žodžiai: katalogavimas; katalogo funkcijos.

Straipsnio tikslas – apžvelgti dabartinio katalogavimo iššūkius ir aptarti, kaip juos sutikti ir nugalėti. Pagrindinis dėmesys kreipiamas ne tiek į patį katalogą, kiek į katalogavimą, nors akivaizdu, kad ir viena, ir kita glaudžiai susiję.

Pirmiausia svarbu išsiaiškinti, ką reiškia „katalogavimas“. Šiame straipsnyje katalogavimas suvokiamas plačiai jam priskiriant tokią veiklą:

- ištekliaus aprašymą, leidžiantį jį identifikuoti ir atskirti nuo kitų panašių išteklių;
- kreipties elementų identifikavimą ir kontrolę;
- ryšių su kitais ištekliais identifikavimą ir kontrolę;
- ištekliaus turinio analizę;
- dalykinimo terminų priskyrimą;
- klasifikacinių indeksų priskyrimą.

Iššūkiai, su kuriais susiduria katalogavimas, visiems gerai žinomi. Pagrindiniai iš jų, išvardyti atsitiktine tvarka, būtų tokie:

- didėjantis įvedimo duomenų skaičius;
- naujos informacijos išteklių rūšys;
- konkurencija su kitomis tarpininkaujančiomis paslaugomis;
- suvokimas, kad katalogavimas reikalauja daug išlaidų ir neatsiperka;
- finansiniai suvaržymai;
- mažėjantis kataloguotojų skaičius.

Tai bauginantis sąrašas. Viena išeitis būtų, perfrazuojant Johną Lennoną, „išjungti protą, atsipalaiduoti ir plaukti pasroviui“, kol ateis pensija ar bus pasiūlyta išeiti iš darbo abiejų šalių susitarimu, o gal persikvalifikuoti į rinkodaros konsultantus. Kitas pasirinkimas – pasitikti iššūkius ir apsvarstyti, kokia jų tikroji katalogavimui keliami grėsmė.

Apskaičiuota, kad 2004 m. vien Jungtinėje Karalystėje buvo išleista 160 000 naujų monografijų ar laidų². Nors nėra duomenų apie 2003 m., vien šis skaičius reiškia maždaug 17 000 pavadinimų, arba 18% pagausėjimą per metus. Žiūrint optimistiškai, nėra pagrindo teigti, kad katalogavimui kada nors pritrūks medžiagos. Tačiau bibliografinėms tarnyboms iškyla realus pavojus būti tiesiog užtvindytoms vis gausėjančių leidinių srauto. Tais pačiais 2004 m. Jungtinės Karalystės vyriausybės finansinė parama Britų bibliotekai, sudaranti 75% jos biudžeto, padidėjo maždaug 0,75%³ Išlaidoms viršijant pajamas maždaug 17% per metus, būtina didinti darbo efektyvumą, kad katalogavimo procesai neatsiliktų. Deja, publikuotos monografijos – tai tik nedidelė dalis visos panoramos.

Internetas iš esmės pakeitė leidybos pobūdį. Istoriskai dėl spausdinimo, pardavimo, platinimo kaštų ir sudėtingumo leidybos priemonės buvo sutelktos palyginti nedaugelio rankose, kas buvo kliūtimi naujiems leidiniams atsirasti. Dabar šis stabdantis faktorius iš esmės prarado savo galią, ir kiekvienas, turintis pakankamai iniciatyvos ir kompiuterį, gali tapti savo kūrinį leidėju. Bibliotekos įpareigojamos archyvuoti, saugoti ir suteikti prieigą prie šių naujų leidinių, tarp jų – elektroninių leidinių, tinklalapių ir blogų, kurie seniau arba iš viso neegzistavo, arba nebuvo prieigos prie jų. Nuolatinė serialinių leidinių migracija į žiniatinklį kelia naujus reikalavimus prieigai prie straipsnių. Taikant tradicinius katalogavimo procesus nebeįmanoma įveikti jau vien šių išteklių gausos. Jungtinės Karalystės domenas apima daugiau kaip 4 mln. svetainių⁴.

Atsirado naujų priemonių ir tarnybų, tarpininkaujančių suteikiant prieigą prie šios informacijos. Tarpininkavimas tarp informacijos ieškotojo ir pačios informacijos buvo

bibliotekos ir bibliotekos katalogo tradicinė funkcija. Katalogai dabar konkuruoja su *Google* ir kitomis internetinės paieškos sistemomis. Virtualūs knygynai, tokie kaip *Amazon*, pasižymi intuityvia, patogia ir vartotojui palankia sąsaja, gausiais siūlomų leidinių aprašais. Katalogai, priešingai, apibūdinami kaip sunkiai pasiekiami, nepatogūs naudotis, gana neišvaizdūs ir ribotas jų turinys⁵. Pastebima, kad OPAC naudojamosi vis rečiau, ypač tarp studentų. Mažėjant vartotojų skaičiui bus vis sunkiau pateisinti katalogavimą.

Katalogavimas brangiai kainuoja. Calhoun pranešime sakoma, kad Amerikos mokslinės bibliotekos 2004 m. su tiesioginiu vartotojų aptarnavimu nesusijusiai veiklai išleido 239 mln. JAV dolerių⁶. Tai sudaro maždaug trečdalį naujų dokumentų tradicinėmis laikmenomis komplektavimo išlaidų. Marcum⁷ nurodo stulbinančią sumą, kurią Kongreso biblioteka kasmet išleidžia katalogavimui – 44 mln. JAV dolerių. Britų biblioteka visai katalogavimo veiklai 2005–2006 m. išleido apie 5,8 mln. svarų sterlingų, t. y. maždaug 5% viso bibliotekos biudžeto.

Net jei manytume, kad katalogavimui lėšų bus skiriama pakankamai, išlieka nuojauta, kad šios profesijos gretas būtina atjauninti. Pranašaujama, kad iki 2010 m. 33% JAV kataloguotojų išeis į pensiją⁸. Dabartinė išėjimo į pensiją iš Kongreso bibliotekos banga galbūt ir yra būsimos situacijos pranašas. Kaip ir kitos pasaulio įstaigos, Britų biblioteka labai priklauso nuo Kongreso bibliotekos aukšto profesinio lygio kataloguotojų veiklos. Sprendžiant iš nesenos Leysen ir Boydston apžvalgos, mažai tikėtina, kad laisvos kataloguotojų darbo vietos užsipildytų ar kad bibliotekininkų mokymo įstaigos parengtų jas užimsiančią kataloguotojų kartą. Tai leidžia manyti, kad apskritai mažėja profesionalių kataloguotojų. Jungtinėje Karalystėje ir JAV bibliotekininkystės studijų sistemoje katalogavimo mokoma vis mažiau, o akademinė bendruomenė sensta⁹.

Kas belieka daryti? „Numalšinti mintis“ ir „grimzti į tuštumą“? Svarbu atsakyti į du su mūsų aptartais iššūkiais susijusius klausimus:

1. Ar interneto erdvėje katalogavimas apskritai vis dar svarbus ir ar ilgai jis toks išliks?

2. Jei katalogavimas vis dar svarbus, kaip jis turėtų keistis atsižvelgiant į minėtus iššūkius?

Atsakant į pirmąjį klausimą – ar katalogavimas aktualus interneto erdvėje – galima drąsiai teigti, kad „taip“, jei turima galvoje netolima ateitis, nes internetas dar nepakeitė spausdintinės, kaip tam tikroms informacijos rūšims ir tam tikroms pramogų rūšims skirtos laikmenos. Kol kas nepanašu, kad spausdintinių knygų produkcija mažėtų. Priešingai, prognozuojama intensyvi rinkos plėtra tokiose kylančios ekonomikos sistemose, kaip Kinija, Indija, Brazilija ir Rytų Europa; tuo tarpu tokiose susiformavusiose rinkose, kaip JAV ir Jungtinė Karalystė, ši plėtra sėkmingai tebevyksta¹⁰. Jei tie nauji leidiniai pateks į bibliotekų fondus, juos reikės kataloguoti.

Tačiau greičiausiai tai tik laikinas atokvėpis. Technologijos vis sparčiau sensta, ir nors kol kas vartotojai atsispiria elektroninei knygai, negalima garantuoti, kad spausdintinės knygos nelaukia vinilinės plokštelės ar kompaktinio disko likimas. Lordas Young, buvęs Thatcher vyriausybės ministras, išgarsėjęs savo pomėgiu technologinėms naujovėms, neseniai pranašavo, kad po 5 metų visi iš interneto siųsimės elektronines knygas¹¹. Vargu ar tokia prognozė pasitvirtins, tačiau, anot kai kurių aiškintojų, perversmas gali įvykti per artimiausius 10 metų¹². Ar katalogavimas beturės kokią nors perspektyvą, jei elektroniniai formatai aprėps didžiąją dalį naujojo turinio, kurį bus galima tiesiogiai pasiekti pasitelkus reikšminį žodį? Galima ginčyti nuomonę (ir tai bus daroma), kad tiesioginė prieiga prie turinio katalogavimą daro nebereikalingu.

Tokia nuomonė ignoruoja faktą, kad daugelis išteklių nėra tekstiniai ir negali būti aptikti be pridėdamų metaduomenų. Be to, iš mūsų fondų dar daug metų neišnyks spausdintinė forma. Calhoun duomenimis, pagal pačias optimistiškiausias prognozes reikės daugiau kaip 20 metų ir milijonų dolerių svarbiausioms spausdintinėms kolekcijoms suskaitmeninti¹³. Įsivaizduokime, kad stebuklingu būdu pasiekus viešosios politikos ir technologijos darną tai jau padaryta: visas pasaulio žinių lobynas suskaitmenintas ir prieinamas internete. Kokiu būdu bus tarpininkaujama prieigai prie šių neaprepiamų išteklių? Ar pakaks vien tik paieškos pagal reikšminius žodžius ir grupavimo pagal atitiktį? Neatrodė, kad *Google* ir *Microsoft* būtų tokios nuomonės. Savo visaapimančiuose skaitmeninimo projektuose šios korporacijos jau naudoja spausdintiniams originalams sudaromus katalogo įrašus.

Katalogavimas – tai šis tas daugiau nei aprašyti išteklius. Tai ir konteksto kiekvienam ištekliui nustatymas. Katalogavimas nustato santykius, susiejančius aprašomą išteklių su kitais ištekliais, su entitetais, dalyvavusiais jį kuriant ir gaminant, taip pat sąvokomis, kurias jis apima. Tai svarbi informacija, kuri vertinga realiems vartotojams. Žmonėms įdomu, ką dar yra parašęs jiems patikęs autorius, net jei yra pasirašęs skirtingais slapyvardžiais. Kitiems svarbu atpažinti kokios nors senos knygos skirtingas laidas; kai kam – gyvybiškai svarbu surasti *Lord of the Rings* savilaidos vertimą į čekų kalbą. Maždaug šimtmečio trukmės kataloguotojų darbo dėka sukurtas užrašytų žinių ir intelektinių pasiekimų žemėlapis. Kraštui pažinti daug naudingiau naudotis būtent žemėlapiu, kad ir koks neišsamus ar netobulus jis būtų, nei pačiu išsamiausių vietovardžių sąrašu.

Metaduomenų naršymo galimybės niekada nebuvo iki galo išnaudotos, todėl OPAC įgijo tokią prastą reputaciją. Spausdintiniuose ir korteliniuose kataloguose siūloma mažai kreipties elementų, tačiau išsamiai atspindimi santykiai tarp išteklių. OPAC tendencija atvirkštinė - pirmenybė teikiama

kreipties elementų skaičiaus didinimui, tačiau trūksta santykių tarp išteklių. Toks OPAC, koks jis yra dabar, neturi ateities, tačiau žiniatinklio technologijos, toli gražu nepanaikindamos katalogavimo, suteikia galimybę integruoti spausdintinių katalogų ir OPAC potencialą ir tokį dvimatį žemėlapi transformuoti į galingą orientavimo pasaulio žinių lobyne priemonę.

Katalogavimo tikslas – taupyti mūsų sukaupytų fondų vartotojo laiką ir lėšas. Jei katalogavimo dėka į mūsų fondus nukreipiami anksčiau jais nesidomėję vartotojai ir jiems padedama rasti tai, ko norima, galime laikyti, kad mūsų užduotis atlikta. Tai nauda, kuri nėra tiesioginė, ir ji sunkiai išmatuojama. Britų biblioteka gavo vyriausybės subsidiją įdomiam tyrimui, padėsiančiam įvertinti bibliotekos teikiamą finansinę naudą. Jame katalogavimas atskirai neanalizuojamas, tačiau bet kokių atveju požiūris, kad kokybinį vertinimą gali pakeisti kiekybinis, yra pamokantis¹⁴.

Netenka abejoti, kad internetu pasiekiamos informacijos kiekis neįsivaizduojamai išaugs, tuo pačiu, galimas dalykas, didės ir išteklių paieškos alternatyvūs kaštai. Viename neseniai išleistame romane prognozuojama, kad ateities kataloguotojai ir tyrinėtojai sugebės neatsilikti nuo naujos informacijos srauto tik fiziologinių manipuliacijų dėka – koreguojant jų laiko suvokimą¹⁵. Vargu ar tai įgyvendinama ne mokslinėje fantastikoje, o realiame gyvenime, tad ko belieka tikėtis „čia ir dabar“ ribose įstrigusiam kataloguotojui?

Su tam tikra isteriškumo doze reiškiamą nuomonę, kad jei neįmanoma kataloguoti interneto išteklių, tai apskritai nieko nebereikia kataloguoti. Būtų visai nereikalingas dalykas kataloguoti visus interneto išteklius. Tradiciškai bibliotekos laikėsi atrankinio požiūrio į komplektavimą ir ypač į katalogavimą. Išbandymai laukia ne tik katalogavimo, bet ir komplektavimo proceso. Ką bibliotekos nori turėti savo fonduose? Kaip joms atskirti grūdus nuo pelų, kaip sėkmingai atrinkti katalogavimui tinkamą medžiagą?

Oficialiai publikuotą medžiagą iš dalies nesunku identifikuoti, lygiai kaip ir spausdintinę, nes ji turi standartinius identifikatorius; jos sklaida ir įsigijimas daug kuo panašūs į spausdintinių leidinių. Didžioji dalis interneto išteklių gali turėti kultūrinės vertės ateities mokslininkų (arba pornografijos ekspertų) kartoms, arba neturėti jokios vertės niekam, išskyrus pačius kūrėjus. Bibliotekos labiau primins archyvus, ir dauguma interneto išteklių bus neišvengiamai laikomi labiau archyviniais nei bibliografiniais. Jie turės būti bent minimaliai tvarkomi. Kai kurios jų rūšys gali sulaukti mokslininkų dėmesio ir būti išsamiau aprašomos, tačiau tai būtų išimtis, kaip daugelio dabartinių archyvinių rinkinių atveju. Tarp šių kraštutinumų liks nemažai tinklalapių ir kitokių interneto išteklių, kuriems reikės įprastinio katalogavimo. Šie ištekliai jau gali būti šiaip taip aprašyti, tačiau sunku įsivaizduoti, kad jie savaime

automatiškai integruotųsi į platesnį bibliografinį kontekstą. Kongreso biblioteka pasiūlė prieigos lygmenį „sutrumpintą aprašą“ – „save aprašančio“ išteklių įrašą, padedantį integruoti į sąsajomis grindžiamą katalogo struktūrą¹⁶. IFLA Darbo grupė elektroninei valstybinei bibliografijai taip pat rengia tokių išteklių identifikavimo atrankos kriterijus¹⁷.

Atsakydamos į vis didesnius reikalavimus, keliamus išteklių katalogavimui, bibliotekos sėkmingai kooperuojasi, nors kai kuriais atvejais tam kliudo skirtingi standartai, stengiasi pritraukti partnerius iš leidybos, komercijos, teisių valdymo sričių, siekiant realizuoti „bibliografinį vientisumą“ ir naudotis kitų tarnybų sukurtais metaduomenimis. AACR peržiūros komitetas ir ONIX „ėmėsi iniciatyvos sukurti bendrą struktūrą, kurią tiek RDA, tiek ONIX galėtų naudoti savo srities išteklių rūšių plėtotei, ir kuri galėtų būti išteklių aprašų suderinamumo pagrindas“. Tai kukli pradžia, tačiau labai svarbus indėlis į turinio standartų tobulinimą ir atspindintis didėjančią susidomėjimą metaduomenimis, kaip esminiais identifikatorių papildymais.

Katalogavimo ateitis priklauso nuo to, ar pavyks katalogavimo procesą iš amato pertvarkyti į industriją. Tam būtinas tikslus identifikavimas skirtingais lygmenimis - tai supaprastintų metaduomenų, sukurtų skirtinguose išteklių kūrimo ir publikavimo etapuose, konvertavimą. Tai taip pat reiškia, kad gali tekti atsisakyti kai kurių pamėgtų darbo metodų. Katalogavimo procesas grindžiamas nepaprastai gausia ir nuolat besikeičiančia dokumentacija. Ši taisyklių, interpretacijų ir išimčių gausa neveiksminga ir paini. Perėjimas nuo *Anglo-American Cataloguing Rules* prie *Resource Description & Access* kalba apie principais grįstą sistemą. Tikimasi, kad joje pirmiausia bus akcentuojami ne aprašo mažmožiai, o organizavimo principai. Mes nepajėgūs visko kontroliuoti ir valdyti, todėl savo išgales turime nukreipti į tuos dalykus, kurie būtini teikiant pamatines katalogavimo paslaugas: mokėjimą sujungti bendrų atributų siejamus išteklius; gebėjimą atskirti panašius išteklius pagal konkretaus vartotojo specifines reikmes.

Privalu „įsiklausyti į savo sapnų spalvas“. Jei mes patys neturėsime aiškaus supratimo apie esminius mums svarbius dalykus, kiti tuo labiau nesupras mūsų siekių. Optimizmui yra pagrindo. Sunku įsivaizduoti internetą be katalogų: kiekvienas klestintis virtualus prekybininkas turi savo produkciją reklamuojantį katalogą; kai kurie populiarūs interneto ištekliai, tokie kaip *Internet Movie Database*, turi aiškų bibliografinį pagrindą. Egzistuoja net tokia paslauga, kuria naudodamasis kiekvienas gali susikataloguoti savo asmeninę biblioteką¹⁸. Ateis diena, kai mes visi pasidarysime kataloguotojai. „Tai nemiršta, tai nemiršta.“

Iš anglų kalbos vertė T. Auškalnis

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2006 m. Seule (Korėja) vykusioje 72-ojoje IFLA konferencijoje.

- ¹Lennon & McCartney. Tomorrow never knows. London : Northern Songs, 1966.
- ²Duomenys iš Leidėjų asociacijos svetainės: URL <http://www.publishers.org.uk/paweb/paweb.nsf/0/3CEA683597F6BC6D80256BAC005034E7!opendocument>. Site searched 5th May 2006.
- ³British Library. From knowledge to innovation: 29th annual report and accounts, 2001/2002; British Library. Making a measurable difference: annual report and accounts 2003/2004.
- ⁴British Library. Collection development policy for UK websites. URL <http://www.bl.uk/collections/british/pdf/modbritecdpwebsites.pdf>. Website visited 5th May 2006.
- ⁵Schneider, Karen G. How opacs suck. Part 1: Relevance rank (Or the lack of it) – Part 2: Checklist of shame. ALA TechSource. <http://www.techsource.ala.org/blog/Karen+G./Schneider/100003/>. Website visited 11th May 2006.
- ⁶Calhoun, Karen. The changing nature of the catalog and its integration with other discovery tools : final report. Ithaca, N.Y. : Cornell University Library, March 17th 2006.
- ⁷Marcum, Deanna B. The future of cataloguing. Address to the Ebsco leadership seminar, Boston, Massachusetts, January 16, 2005. URL <http://www.loc.gov/library/reports/CatalogingSpeech.pdf>. Site searched 9th May 2006.
- ⁸Leysen, Joan M. and Boydston, Jeanne M.K. Supply and demand for cataloguers present and future. *LRTS* 49(4), pp. 250-265.
- ⁹Morgan, John and Bawden, David. Teaching knowledge organization: educator, employer and professional association perspectives. *Journal of Information Science*, 32 (2) 2006, pp. 108-115.
- ¹⁰The British Library's content strategy consultation: meeting the knowledge needs of the nation. <http://www.bl.uk/about/strategy/pdf/contentstrategy.pdf>, p.15. [Website accessed 15/5/05].
- ¹¹Midweek. BBC Radio 4. Broadcast 5th April, 2006 21:30 BST.
- ¹²McCrum, Robert . E-read all about it. *The Observer*. Review 15th January 2006, p. 23.
- ¹³Calhoun, Karen. The changing nature of the catalog and its integration with other discovery tools : final report. Ithaca, N.Y. : Cornell University Library, March 17th 2006.
- ¹⁴Measuring our value: results of an independent economic impact study commissioned by the British Library to measure the Library's direct and indirect value to the UK economy. <http://www.bl.uk/about/valueconf/pdf/value.pdf>
- ¹⁵Banks, Iain M. The algebraist. London : Orbit, 2004.
- ¹⁶Library of Congress. LC implementation plans for access level MARC/AACR Records. <http://www.loc.gov/catdir/access/accessrecord.html>
- ¹⁷Minutes of the IFLA Working Group on (Electronic) National Bibliographies, 18th -20th November 2004, Prague. *IFLA Bibliography Section Newsletter*, December 2004. <http://www.ifla.org/VII/s12/pubs/s12-newsletter-Dec04.pdf>.
- ¹⁸LibraryThing. <http://www.librarything.com/>

Kolektyvai nuo Paryžiaus Tarptautinės katalogavimo principų konferencijos iki 2003 m.

Mauro GUERRINI

Florencijos universitetas, Italija, el. p. guerrini.mauro@fastwebnet.it

Bendradarbiaujant su Pino BUIZZA ir Lucia SARDO

Straipsnyje išsamiai nagrinėjama kolektyvinės autorystės tema, įvertinami pokyčiai, įvykę po 1961 m. Paryžiuje vykusios Tarptautinės katalogavimo principų konferencijos, ir analizuojami kolektyvų katalogavimo ypatumai, baigiant 2003 m. Aptariami svarbūs entitetų autoritetinių įrašų sudarymo archyvuose aspektai.

Reikšminiai žodžiai: kolektyvinė autorystė; kolektyvo vardo pradmuo; katalogavimo principai; autoritetinis įrašas.

Kolektyvinė autorystė iki Tarptautinės katalogavimo principų konferencijos

Kolektyvinės autorystės sąvoka atsirado veikiant amerikiečių-anglų katalogavimo tradicijai¹. Kai kurių

kolektyvų vardų įrašų vartojimas pirmą kartą buvo susistemintas Antonio Panizzi devyniasdešimt vienoje taisyklėje²; kolektyvinės autorystės sąvoka sukūrė ir pritaikė Charles Coffin Jewett³, o Charles Ammi Cutter ketvirtoje *Rules for a Printed Dictionary Catalogue*⁴ laidoje

¹ Apie kolektyvinės autorystės istorinę raidą iki ICCP plg.: Eva Verona, *A Historical Approach to Corporate Entries*; James A. Tait, *Authors and Title*; Michael Carpenter, *Corporate Authorship: its Role in Library Cataloging*. Kolektyvų įrašai iki jų apibendrinimo Panizzi taisyklėse buvo vartojami jau ilgą laiką (nuo XVII a. pradžios). Jų kilmė sietina ne su tariamu individualaus ir kolektyvinio autoriaus tapatumu; jį labiau susijusi su antraštėse pateikiamais kolektyvų vardais, kur anoniminiai ir kolektyviniai kūriniai pateikiami pagal antraštę (ir didžiąją antraštės dalį arba pirmąjį svarbiausią antraštės žodį) ar pagal dalyką; ir kolektyvo vardas faktiškai buvo didžioji antraštės dalis arba pirmasis svarbiausias antraštės žodis, arba jis buvo dalykas. Toks pavyzdys yra Thomas Hyde 1674 m. išleistame *Catalogus impressorum librorum bibliothecae Bodleianae in Academia Oxoniensi*: „pastebima, kad vis reikšmingesni tampa anonimių ir kolektyvinių kūrinių pradmenys, atliekantys tiek autoriaus, tiek dalyko funkciją, dažnai atitinkantys lotyniškus miestų, šalių, institucijų vardus“. Pavyzdžiui, *Anglia, Jesuita, & Societas Jesu, Londinum, Parisiensis Academia* ir t. t.; arba *Brescia* anoniminei antraštei *Il sontuoso apparato fatto dalla città di Brescia nel ritorno delle [sic] Vescovo suo Cardinale Morosini* (plg. Alfredo Serrai, *Storia della bibliografia. 7: Storia è critica della catalogazione bibliografica*, Roma, Bulzoni, 1997, p. 237).

² 1841 m. Britų muziejaus išleistose Antonio Panizzi devyniasdešimt vienoje taisyklėje *Rules for the Compilation of the Catalogue* apie kolektyvinę autorystę neužsimenama. XXXIV taisyklė išaiškina anksčiau minėtą tradiciją: „Jei nėra asmens vardo, pirmenybė teikiama antraštėje esančiam susirinkimo, organizacijos, draugijos, įstaigos, partijos, sektos ar denominacijos vardui pagal IX taisyklėje pateiktą tvarką; jei nėra ir tokio vardo, pradmeniu laikomas antraštėje esantis šalies, provincijos, miesto, miestelio ar vietos vardas“; jei nėra individualaus autoriaus, Panizzi pagrindiniam įrašui pasitelkia antraštėje (tuo metu ja buvo laikomas visas antraštinio puslapio tekstas) nurodytą kolektyvo vardą ar vietą, o ne kūrinio autorystę. Kaip tokio pasirinkimo pasekmė, IX taisyklė: „Visi įstatymai, nutarimai ar kiti dokumentai, reikalaujantys pritarimo, aprobavimo arba išleisti kokio nors susirinkimo ar įstaigos (išskyrus akademijas, universitetus, mokslines draugijas ir religines bendruomenes [...]), aprašomi atskiromis abėcėlinėmis grupėmis pagal šalies arba vietos vardą, iš kurios kilęs jų vardas, arba, jei tokio vardo nėra, pagal vietą, kurioje jų dokumentai išleisti“ – yra tik įvadinių žodžių ir išdėstymo esmė: kolektyvo vardas gali nebūti pradmeniu. Pradmenys, kitokie negu asmenų vardai, turi būti vietų vardai, pagal kuriuos surenkami kolektyvų vardai atskiromis abėcėlinėmis grupėmis; arba antraštės, apie kurias čia neužsimenama; arba formos pradmenys, tokie kaip „Akademijos“ (LXXX taisyklė), „Periodiniai leidiniai“ (LXXXI taisyklė), „Ephemerides“ (LXXXII taisyklė). Pirmiausia šie įrašų formos pradmenys išdėstomi abėcėlės tvarka pagal žemynus, valstybes, miestus ir tik po to pagal akademijų vardus. Kolektyvo įrašo buvimo galimybę, nepriklausomai nuo to, ar antraštėje pateiktas vardas, ir pagal formalų leidinių skirtumą numato vienintelė XLVII taisyklė: „Bendri įstatymų, įsakymų, dekretų ar kitų panašiai apibūdinamų dokumentų rinkiniai aprašomi pagal valstybės ar nacijos, kurioje arba kurios jie buvo sankcionuoti, pasirašyti arba paskelbti, vardą.“ Kolektyvinė autorystė šiuo atveju nepripažįstama ir, išskyrus valstybes, kolektyvų vardai vartojami tik kaip pagalbinės įrašų išdėstymo priemonės. (Corporate authors and the cataloguing of official publications / Yvonne Ruysen, Suzanne Honoré. – In: *Journal of documentation*. – Vol. 13, no. 3, p. 132-146.)

³ Kolektyvinės autorystės principą 1852 m. pirmasis paskelbė Charles Coffin Jewett darbe *On the Construction of Catalogues of Libraries, and of a General Catalogue, and their Publication by Means of Separate, Stereotyped Titles, with Rules and Examples*. XXII taisyklė bet kurio tipo kolektyvą laiko jo išleistų kūrinių autoriumi. Laikydamas šio požiūrio Jewett pirmenybę teikia įrašui pagal kolektyvo vardą, o ne įrašui pagal kolektyvo vardo antraštinį žodį, arba kolektyvo vardo pakaitalui: vietai ar šaliai arba formos pradmeniu.

iškėlė ją iki principo lygmens ir išplėtojo iki išbaigtų taisyklių. XIX a. pabaigoje Karl Dziatzko⁵ aiškiai išdėstė vokiečių atsakymą pripažinti kolektyvo įrašus; Italijoje priešingai jų tradicinę vartoseną savo parengtose katalogavimo taisyklėse⁶ susistemino Giuseppe Fumagalli.

Seymour Lubetzky savo darbe *Code of Cataloging Rules, Author and Title Entry: an unfinished draft* (1960) suformulavo bendrą autorystės taisyklę: „Asmens kūrinys, nepriklausomai nuo jo rūšies ar laikmenos, kuria jis pateikiamas, aprašomas pagal asmens, kaip pateikiamo kūrinio autoriaus, vardą“ (1 taisyklė). Viena charakteringiausių šių taisyklių ypatybių yra tai, kaip jose traktuojami kolektyvai, ypač ankstesnėms taisyklėms būdingo skirtumo tarp draugijų ir institucijų panaikinimas. Todėl jose visi kolektyvai yra aprašomi pagal jų vardus. Lubetzky stengiasi kolektyvinę autorystę kuo labiau įsprausti į individualios autorystės rėmus, tačiau su tam tikromis išlygomis (žr. 21 taisyklę). 22 taisyklė tiksliai apibrėžia tuos atvejus, kuriais kolektyvą galima laikyti jo vardu išleistų leidinių autoriumi.

Kolektyvai Tarptautinėje katalogavimo principų konferencijoje, 1961

Kolektyvinė autorystė visada buvo problemiška tema. Prūsiškos instrukcijos vokiečių tradicijoje net nesvarstoma, ar kolektyvas gali būti autoriumi; tuo tarpu anglų-amerikiečių tradicijai būdinga kolektyvo pradmenų vartojimo praktika, atskiriant draugijas nuo institucijų. 1954 m. prasidėjusi IFLA preliminarinė veikla padėjo pamatus šių viena kitai prieštaraujančių tradicijų susiliejimui. 1961 m. Paryžiaus Tarptautinėje katalogavimo principų konferencijoje (*International Conference on the Cataloguing Principles* – ICCP) kolektyvai buvo pripažinti svarbiais

bibliografinės informacijos paieškos elementais. Apie kolektyvus buvo diskutuojama spalio 11 ir 12 dienomis: pagrindiniai kolektyvo įrašo principai buvo pateikti principų išdėstymo 9 skyriuje. Diskusijos šiuo klausimu pagrindas buvo V. A. Vasilevskaja ir Suzanne Honoré (Prancūzijos nacionalinė biblioteka) parengti pranešimai⁷. ICCP diskusijos apie pagrindinio įrašo pasirinkimą išeities taškas buvo šie teiginiai:

„9.1 *Kolektyvas* (t. y. bet kuri kolektyvinį vardą turinti institucija, organizacija ar asmenų grupė) kataloge gali būti laikomas kūrinio arba serialinio leidinio autoriumi,

9.11 jei kūrinys ar leidinys savo pobūdžiu neabejotinai yra kolektyvinės minties ar veiklos išraiška, arba

9.12 jei antraštės ar antraštinio puslapio formuluotė, atskleidžianti kūrinio pobūdį, aiškiai nusako, kad atsakomybė už kūrinio ar leidinio turinį tenka kolektyvui.“

9.11 ir 9.12 punktai apibūdina kūrinis, kurių autorystę galima priskirti kolektyvui: juose mėginama rasti kompromisą tarp kolektyvinės atsakomybės principo šalininkų ir jo priešininkų (net tarp pirmųjų nėra visiško sutarimo dėl jo taikymo). Apibrėžiant kolektyvinės autorystės principo taikymo ribas, svarbiais laikomi trys kriterijai; jei 1-as netaikomas, 2-as ir 3-ias turėtų būti taikomi kartu:

1. Kūrinio turinys ir paskirtis, jei kūrinys savo pobūdžiu neabejotinai yra kolektyvinės minties ar veiklos išraiška;

2. Vardo pateikimas antraštėje ar pagrindinėje antraštinio puslapio dalyje;

3. Bendra kolektyvo atsakomybė už kūrinio turinį.

Diskusijose dalyvavo nemažai dalyvių, tarp jų: Arthur H. Chaplin, Eva Verona, Andrew Osborn, Seymour Lubetzky ir Jkos Domanovszky. Daugelio šalių (pvz., Nyderlandų, Švedijos, Danijos, Suomijos) atstovai nepritarė kolektyvinės autorystės principui, nes, jų

⁴ Ch. A. Cutter toliau vystė kolektyvinės autorystės idėją, bet jo 1876 m. parengti principai vėlesnėse taisyklėse išliko beveik nepakitę. Ketvirtojoje *Rules for a Dictionary Catalogue* laidoje (1904) jis pateikia dvi priežastis, kodėl pritaria kolektyvinei autorystei: „iš tikrųjų kolektyvai yra ne tik pavienių darbų, bet ir jų rinkinių autoriai [...] patogumo dėlei [...] geriau, jei visos su tam tikros draugijos ar vyriausybės vardu susijusios knygos sutelktos vienoje vietoje“ (p. 40). *Autoriaus* apibrėžimas primena Jewett taisyklę: „Žmonių grupės (draugijos, miestai, įstatymų leidybos įstaigos, šalys) turi būti laikomos jų sukurtų mokslo darbų, sutarčių, žurnalų, debatų, pranešimų ir t. t. autoriais“ (p. 14). Cutter gynė kolektyvinę autorystę nuo vokiečių praktikos, laikančios tokius leidinius anoniminiais ir aprašomais pagal pirmąjį savarankišką jų antraščių daiktavardį. 45-oji taisyklė teigia: „Žmonių grupės laikomos jų vardu arba pagal jų įgaliojimą išleistų kūrinių autoriais“. Tolesnėse taisyklėse detalai apibūdinami tam tikri kolektyvų tipai, tokiu būdu tai nagrinėjama sistemishkai. Trumpaiariant, galėtume teigti, kad Cutter kolektyvinės autorystės sąvoką prilygino individualiai autorystei ir ją išsamiai išplėtojo, žengdamas svarbų žingsnį šiuolaikinės katalogavimo praktikos link. Vėlesnėse taisyklėse, tokiose kaip *Anglo-American Code* (1908) ir Amerikos bibliotekų asociacijos (American Library Association) (1949), atsižvelgiama į Cutter kolektyvinės autorystės principą ir pabrėžiama kolektyvų vardų forma. Taip susiformavo keturios pripažintos kolektyvų grupės: vyriausybės, draugijos, institucijos ir miscellaneous organizacijos.

⁵ K. Dziatzko darbe *Instruktion für die Ordnung der Titel im Alphabetischen Zettelkatalog der Königlichen und Universitätsbibliothek zu Breslau* (1886) nepateikia jokios konkrečios taisyklės apie kolektyvus ir jokio alternatyvaus įrašo individualiam autoriui ar antrašči. Pateikiami įrašai pagal kolektyvų vardus tik kaip pirmasis antraštės daiktavardis, pvz., *Chauser Society* (§110), tokie leidiniai laikomi anoniminiais.

⁶ G. Fumagalli, iš dalies įtakojamas Cutter, savo darbe *Cataloghi di biblioteche e indici bibliografici* (1887) pripažino itališkąją tradiciją. Jo XXXIX taisyklė: „Politinės, socialinės ar religinės institucijos, trumpiauariant kolektyvo, išleisti leidiniai aprašomi pagal to kolektyvo vardą“; trumpose taisyklėse (Nr. 27) pritariama kolektyvinės autorystės principui: „Kolektyvas laikomas jo leidinių autoriumi“ (p. 81).

⁷ Report / International Conference on Cataloguing Principles, Paris, 9th-8th October, 1961; [edited by A.H. Chaplin and Dorothy Anderson]. – London : International Federation of Library Associations, 1963. No. 5: 1. Limits to the use of entries under corporate authors. 2. The cataloguing of laws and treaties / by V.A. Vasilevskaya, p. 165-174; No. 6: Corporate authorship. 1. Form of heading for corporate authors. 2. Treatment of subordinate bodies / by Suzanne Honoré: p. 175-183.

nuomone, kataloguotojams labai sudėtinga jį tinkamai pritaikyti ir katalogų vartotojams jis nenaudingas. Chaplin pareiškė, kad net jei dauguma dalyvių ir pritartų kolektyvinės atsakomybės principui, vis tiek išliktų du skirtingi požiūriai į įrašą pagal kolektyvo vardą:

1. Kolektyvas, išleidęs kūrinį turi būti prilyginamas individualiam autoriui;

2. Naudinga sudaryti papildomą įrašą kolektyvo vardui, nes šis vardas yra tinkamiausias elementas identifikuoti visus to kolektyvo kūrinius, net jei nesilaikoma kolektyvinės autorystės principo.

Kai kuriems kūriniams (apibūdintiems 9.11) nesvarbu, kuris iš jų taikomas; tačiau tai netinka 9.12 apibūdinamiems kūriniams, nes jų atveju įrašas galimas tik tuomet, jei laikomasi kolektyvinės autorystės principo. Lubetzky pabrėžė, kad individualių ir kolektyvinių autorių traktavimo skirtumas negalimas, abiem atvejais nėra paprasta nustatyti santykį tarp autoriaus ir jo kūrinio.

Balsavimo dėl 9.1 poskyrio rezultatai: už 56, prieš 7. Jugoslavijos atstovas buvo „beveik pasirengęs pritarti [...] Darbo grupės ataskaitoje (*Libri*, 1956, p. 291) pateiktai alternatyvai apie kūrinius, tiesiogiai nesusijusius su kolektyvo veikla, funkcijomis ar vidaus veiklos administravimu. 9.11 pateiktas apibrėžimas daug platesnis už minėtą alternatyvą ir, be to, gana nekonkretus“. Tuo tarpu Švedijos atstovų nuomone, „kolektyvo įrašo naudojimas būtų labai naudingas grupuojant kai kurią medžiagą“. Kolektyvinės atsakomybės sąvoka buvo griežtai kritikuojama kaip „nekonkreči“. Balsuojant už 9.12 punktą, rezultatai buvo tokie: už 50, prieš 6, susilaikė 2.

Diskusijoje atsižvelgta ir į 9.4 poskyrio tekstą: kolektyvo vardo unifikuotas pradžmuo.

Diskusijoms baigiantis buvo patvirtintas ICCP principų išdėstymo 9 skyriaus tekstas:

9.1 Pagrindinis įrašas kūriniui turi būti sudaromas pagal kolektyvo (t. y. bet kokios institucijos, organizacijos ar asmenų grupės) vardą,

9.11 jei kūrinyje savo pobūdžiu neabejotinai yra kolektyvinės minties ar veiklos išraiška⁸, net jeigu jis pasirašytas asmens, kuris yra institucijos pareigūnas ar tarnautojas, arba

9.12 jei antraštės ar antraštinio puslapio formuluotė, atskleidžianti kūrinio pobūdį, aiškiai nusako, kad atsakomybė už kūrinio turinį tenka kolektyvui⁹.

9.2 Kitais atvejais, kai kolektyvas atlieka ne autorius, o pagalbinę (pvz., redaktoriaus) funkciją, kolektyvo vardui sudaromas papildomas įrašas.

9.3 Abejotinais atvejais pagrindinis įrašas gali būti

sudaromas arba pagal kolektyvo vardą, arba antraštę, arba individualaus autoriaus vardą, bet kuriuo atveju sudaromas papildomas įrašas alternatyvai, nepasirinktai pagrindiniam įrašui.

9.4 Kolektyvo vardo unifikuotas pradžmuo turi būti vardas, pagal kurį kolektyvas dažniausiai identifikuojamas jo leidiniuose, išskyrus:

9.41 jei leidiniuose dažnai randami vardo formų variantai, unifikuotas pradžmuo turi būti oficiali vardo forma;

9.42 jei oficialūs vardai yra keliomis kalbomis, pradžmuo turi būti vardas bet kuria iš jų kalba, labiausiai tinkančia katalogo vartotojų reikmėms;

9.43 jei kolektyvas paprastai žinomas pagal sutartinį vardą, šis sutartinis vardas (viena iš dažniausiai kataloge vartojamų kalbų) turi būti unifikuotu pradmeniu;

9.44 valstybių ir kitų teritorinės valdžios institucijų unifikuotas pradžmuo turi būti esamu metu vartojama teritorijos vardo forma ta kalba, kuri labiausiai tinka katalogo vartotojų reikmėms;

9.45 jei įvairiais gyvavimo laikotarpiais kolektyvas vartojo skirtingus vardus, kurių negalima laikyti nežymiai tesiskiriančiais to paties vardo variantais, pradžmuo kiekvienam kūriniui turi būti jo vardas publikavimo metu, skirtingi vardai susiejami nuorodomis¹⁰;

9.46 norint atskirti vieną kolektyvą nuo kitų tą patį vardą turinčių kolektyvų, turi būti, jei reikia, pateikiami papildomi identifikuojantys požymiai.

9.5 Konstitucijos, įstatymai, sutartys ir kiti kūriniai, turintys panašius apibūdinimus, turi būti aprašomi pagal atitinkamos valstybės ar kitos teritorinės valdžios institucijos vardą kartu su formaliomis ar sutartinėmis antraštėmis, nurodančiomis medžiagos pobūdį. Jei reikia, turi būti sudaromi papildomi įrašai faktinėms antraštėms.

9.6 Kolektyvo, kuris yra pavaldaus vadovaujančiam kolektyvui, kūrinyje turi būti įrašomas pagal pavaldaus kolektyvo vardą, išskyrus:

9.61 jei pats šis vardas nusako pavaldumą ar pavaldumo funkciją, arba jo nepakanka pavaldžiam kolektyvui identifikuoti, pradžmuo turi būti vadovaujančiojo kolektyvo vardas su pavaldaus kolektyvo vardu, kaip popradmeniu;

9.62 jei pavaldus kolektyvas yra administracinis, juridinis ar valstybinio valdymo įstatymų leidžiamasis organas, pradžmuo turi būti atitinkamos valstybės ar kitos teritorinės valdžios institucijos vardas su organo vardu, kaip popradmeniu.

Aptarimui ICCP pateiktame tekste aiškiai atspindėtas kolektyvinės autorystės principas; ICCP patvirtintame

⁸ Pvz., oficialūs pranešimai, taisyklės ir nuostatai, įstatymai, manifestai, programos, ataskaitos apie kolektyvines veiklos rezultatus.

⁹ Pvz., serialiniai leidiniai, kurių antraštės sudaro tipinis terminas (*Biuletėnis*, *Sutartys* ir t. t.), prieš kurį arba po kurio yra kolektyvo vardas ir kuris apibūdina kolektyvo veiklą.

¹⁰ Jei to paties kolektyvo vardas keitėsi, galima alternatyva: surinkti visus įrašus pagal paskutinį vardą su nuorodomis į kitus vardus.

tekste kalbama apie „įrašą pagal kolektyvo vardą“, o kolektyvų, kaip autorių, sąvoka neminima.

Kolektyvų unifikuotų pradmenų sąrašas

Po ICCP konferencijos principų išdėstymo dėka pradėti sudarinėti tarptautiniai autoritetiniai kolektyvų vardų unifikuotų pradmenų sąrašai, tačiau laikui bėgant tai atlikti darosi vis sudėtingiau, nes:

- į šią veiklą įsitraukia vis daugiau šalių, didėja kultūrinė ir ypač lingvistinė įvairovė;

- po Paryžiaus konferencijos taikomos taisyklės neskatinama priimti specifinius sprendimus, kurių buvo tikimasi po nelengvai pasiekto susitarimo dėl principų išdėstymo.

Visuotinės bibliografinės apskaitos programos įgyvendinimas (ir logika) paskatino iš naujo išsamiai persvarstyti šį klausimą, taip pat pakartotinai peržiūrėti ir patobulinti principų išdėstymą siekiant susitarti dėl kolektyvų vardų pradmenų formos. Buvo išleistos šios akademinės autoritetinių sąrašų laidos:

List of uniform headings for higher legislative and ministerial bodies in European countries / International Federation of Library Associations and Institutions ; compiled by the USSR Cataloguing Committee. – 2nd ed. rev. – London : IFLA International Office for UBC, 1979.

African legislative and ministerial bodies : list of uniform headings for higher legislative and ministerial bodies in African countries / compiled by IFLA International Office for UBC. – London : [s.n.], 1980.

Names of states: an authority list of language forms for catalogue entries / compiled by the IFLA International Office for UBC. – London : IFLA International Office for UBC, 1981.

Teoriniai svarstymai: Eva Verona, Michael Carpenter, Ákos Domanovszky

Nors Paryžiaus principams buvo pritarta beveik vieningai, po Paryžiaus konferencijos priimtose taisyklėse labai skiriasi. Tarptautinis katalogavimo ekspertų pasitarimas Kopenhagoje 1969 m. rekomendavo, kad anotuojoje Paryžiaus principų laidoje būtų pateikiami priimti arba bent jau aptarti nutarimai, ir skatino pradmenyse vartoti originalius šalių ir miestų vardus. 1971 m. Verona palygino įvairiose šalyse vartojamus variantus ir aiškiai parodė, kad yra didelis atotrūkis tarp teorijos ir praktikos. Buvo nutarta ieškoti būdų, kaip šį atotrūkį sumažinti.

1972 m. IFLA Budapešto konferencijoje Katalogavimo komitetas kreipėsi į Veroną su prašymu išanalizuoti tuometinį požiūrį į kolektyvus. Kaip kolektyvinio autoriaus sąvoka interpretuojama ir kokia įvairių šalių praktika ir taisyklės. 1973 m. IFLA Grenoblio konferencijoje Verona paskelbė pirmuosius tyrimo rezultatus. Ji pripažino, kad šalia platesnės kolektyvinės autorystės sąvokos (pagal AACR kolektyvo vardas glaudžiai siejamas su kūriniu) egzistuoja ir siauresnė (pvz., Bulgarijos požiūris: kolektyvas gali būti vartojamas kaip pradmuo tik, jei leidinio forma – įstatymai, biuleteniai ir t. t.). Buvo paminėti ir tarpiniai variantai (kolektyvas gali būti laikomas kūrinio iniciatoriumi tik tam tikrais formaliai apibrėžtais atvejais, RAK).

Verona taip pat pasiūlė tokį kolektyvinės autorystės apibrėžimą: „Kolektyvas gali būti laikomas kūrinio autoriumi tuo atveju, kai kūrinio pobūdis (arba jo turinys) viena-reikšmiškai nusako jį esant viso kolektyvo kūrybinės ir (arba) organizacinės veiklos, o ne atskirų jį rengusių asmenų intelektualinės veiklos rezultatu.“ Komiteto nariai buvo labiau linkę pritarti kolektyvinės autorystės platesniajai sąvokai.

1974 m. IFLA Vašingtono konferencijoje buvo paskelbti galutiniai Veronos tyrimo, taip pat Maria Valenti serialinių leidinių pradmenų tyrimo rezultatai. Valenti savo tyrime pateikė du skirtingus variantus: pagrindinis įrašas pagal antraštę arba pagrindinis įrašas pagal kolektyvą. Šis tyrimas, patvirtinęs Veronos darbo išvadą, buvo pripažintas svarbiu indėliu aptariant serialinių leidinių klausimus.

Veronos tyrimo, paskelbto 1975 m., įžangoje autorė rašo: „iki šiol dar nepriimti kolektyvų vartojimo, interpretavimo, formos ir struktūros tarptautiniai standartai“ ir pažymi, kad „neabejotinai vyraujanti tendencija yra tokia, kad dauguma įvairiomis taisyklėmis reglamentuojamų ir katalogavimo praktikoje ir t. t. nenutolsta nuo ilgainiui šalyje susiklosčiusių katalogavimo tradicijų“¹¹. Šis tyrimas – tai kritinė su kolektyvų pradmenimis susijusių klausimų analizė, kurios dėmesio centre – teorinių darbų ir katalogavimo taisyklėmis bei valstybine bibliografija paremtų sprendimų nagrinėjimas. Jame išsamiai aptariami ir lyginami kiekvienam nagrinėjamam aspektui pritarianys arba jam prieštaraujantys požiūriai, siūlomi labiau Paryžiaus principus ir tarptautinį kontekstą atitinkantys sprendimai.

Pirmajame skyriuje susitelkiama ties katalogavimo tikslams skirtu kolektyvo apibrėžimu, kolektyvinio autoriaus sąvoka ir kitomis kolektyvo pradmenų interpretacijomis, taip pat analizuojamos įvairios kolektyvams priskirtinos dokumentų rūšys.

Antrajame skyriuje nagrinėjama kolektyvo pradmenų forma ir struktūra; pirmiausia paliečiamos visiems

¹¹ Corporate headings: their use in library catalogues and national bibliographies: a comparative and critical study / by Eva Verona. – London : IFLA Committee on Cataloguing, 1975, p. 1.

kolektyvo pradmenims bendros problemos, po to išsamiai analizuojama kiekvieno kolektyvo tipo pradmens struktūra ir forma, atsižvelgiant į kiekvieno pradmens pobūdį.

Darbas išsamus; jame nagrinėjamos techninio pobūdžio detalės, tokios kaip skyryba, didžiųjų raidžių vartojimas, transliteracija, geografiniai patikslinimai, t. y. dalykai, esantys už katalogavimo principų ribų ir tik tam tikrais atvejais detaliau aptariami katalogavimo taisyklėse. Jame gausu pavyzdžių, tarp jų ir iš iki Paryžiaus konferencijos galiojusių katalogavimo taisyklių. Tad jis gali pasitarnauti pagrindu ne tik pradendant vykdyti unifikavimą tarptautiniu lygiu, bet ir skatinant geriau suprasti katalogavimo praktiką įvairiose šalyse. Išvadose Verona pateikia pasiūlymų naujiems susitarimams dėl kolektyvo pradmenų, išdėsto savo (jau anksčiau skelbtus) prioritetus, atkreipia dėmesį į skirtingus požiūrius ir pateikia būdų, kaip juos suderinti. Štai keli Veronos pasiūlymai: „Termino reikšmė turi apimti visus grupių tipus [...] neturi būti daromos išimties teritorinės valdžios institucijoms ar komerciniams leidėjams“; „Pareigūnų oficialaus pobūdžio kūrinių autorystė turi būti laikoma individualia autoryste“ (išskyrus įstatymus); „[statymai turi būti įtraukiami pagal jų pagrindinę antraštę“; pavaldžių kolektyvų atveju „pirmenybė turi būti teikiama tiesioginiams pradmenims.“

Gali susidaryti įspūdis, kad naudojantis bet kokia išsamia lyginamąja analize siekiama sukurti tarptautines katalogavimo taisykles (ko buvo vengiama Paryžiuje), tačiau minėti Veronos pasiūlymai rodo visai ką kita: šis darbas savo pobūdžiu iš esmės užima tarpinę vietą tarp principų ir taisyklių. Po jau penkiolika metų besitęsiančių svarstymų neoficialiai pripažinta, kad principų (nors nuolat interpretuojamų ir vis iš naujo priiminėjamų) taikymo rezultatas – įvairiose šalyse vartojami skirtingi pradmenys. Skirtingi pradmenys gali būti suprantami už tam tikros šalies ribų, todėl, kad jie buvo sukurti vadovaujantis bendra praktika, tačiau jie nėra pakankamai unifikuoti, kad būtų kartu pateikiami abėcėliniame kataloge ir parodytų, „tam tikro autoriaus kūrinius ir konkretaus kūrinio laidas“. Tai ypač aktualu pakitusių dabarties sąlygomis: neįtikėtina išaugo keitimasis bibliografinė informacija ir paskirstyto katalogavimo metu šalia vienas kito atsiradusių skirtingos kilmės pradmenys, tuo tarpu dirbant kompiuteriu būtina šiuos procesus griežtai formalizuoti, siekiant išvengti pradmenų formų dubliavimosi.

Ataskaitos apie pradmenų struktūrą įžangoje teigiama: „Ji [Verona] pareiškė, kad „visiškas vienodumo nebuvimas“ – didelė kliūtis vykdyti veiksmingą visuotinę bibliografinę apskaitą, ir įtikinėjo, kad reikia panaikinti nacionalinius barjerus ir kad nacionaliniai bei vietiniai interesai turi užleisti vietą tarptautiniams. Turi būti iki minimumo sumažinti

praktinio taikymo skirtumai; vengiama sudėtingų ir pernelyg painių taisyklių, nes jos nesuprantamos eiliniam vartotojui. Verona yra paskelbusi „Pasiūlymų“ rinkinį, kuriame ji propaguoja nacionalinių interesų padiktuotus skirtumus eliminuojančią ir paprastus sprendimus siūlančią sistemą“¹².

Teoriniuose ginčuose apie autorystės sąvoką ir apie tai, ar kolektyvai gali būti laikomi jų kūrinių autoriais, taip pat ką reiškia būti kūrinio „autoriumi“, autoritetingai dalyvavo Carpenter. 1981 m. pasirodžiusiame jo veikalė apie kolektyvinę autorystę apibrėžiami trys autorystės modeliai:

- pagal kilmę arba sukūrimą,
- pagal atsakomybės prisiėmimą,
- pagal kolektyvinį pareiškimą.

Pirmasis pasitaiko, kai autorius parašo tekstą; kolektyvo atveju tai mažai tikėtina (net jei tai būtų įmanoma); tai būtų įmanoma tik kūrime dalyvaujant visiems kolektyvo nariams. Antruoju atveju, jei autorius prisiima atsakomybę, net jei jis tiesiogiai ir nesukūrė kūrinio: tipiška ši atvejį iliustruojanti situacija susiklosto, kai kolektyvas perima arba išleidžia ekspertų parašytus kūrinius. Dažniausi atvejai – kai kolektyvas perima individualių autorių sukurtus kūrinius, paprastai pagal pageidavimą, bet tam tikrų kūrinių atveju kolektyvui tiesiog privalu prisiimti atsakomybę už kai kurių rūšių kūrinius. Trečiasis susijęs su kolektyviniais pareiškimais: „Kad kolektyvas būtų laikomas autoriumi, kūrinio tekstinis turinys turi būti kolektyvo kolektyvinis pareiškimas“ (p. 152). Pareiškimas, t. y. visus lingvistinius aktus, tiek sakytinius, tiek rašytinius, kuria atskiri asmenys, tačiau kai kurie pareiškimai prasmingi tik tuo atveju, kai skelbiami jiems atstovaujančiojo kolektyvo vardu. Tačiau kolektyvas gali skelbti „kolektyvinius pareiškimus“, tik turėdamas kokiu nors būdu reglamentuotą įgaliojimą prisiimti atsakomybę už tam tikrus pareiškimus ir (arba) tam skirtą veto mechanizmą; pirmiausia tai būtina turėtų būti atskirų asmenų pareiškimai. Tokiais atvejais turi būti aišku ir neabejotina, kad pareiškimas yra būtent kolektyvo skelbiamas „kolektyvinis pareiškimas“.

Carpenter nuomone, kolektyvui pripažinti autoriumi visiškai pakanka trečiojo modelio: jis apima kitus du ir juos atstoja tapdamas vieninteliu priimtiniu pasirinkimu. Kolektyvą pripažinus autoriumi (galima jį laikyti sutartiniu autoriumi), jo vardas gali būti įrašus. Taip autorystės sąvoka gali apimti ir kolektyvą, nes jis atsakingas už leidinio turinį, t. y. turinį, išreiškiantį kolektyvinę valią, kuri peržengia ją išreiškiančio asmens valios ribas ir tam tikrame istoriniame kontekste jai atstovauja.

Domanovszky „kolektyvu“ vadina „bet kokią sąjungą ar organizaciją, tiek nuolat egzistuojančią, tiek laikiną, kuri koku nors būdu yra prisidėjusi (išskyrus aiškias leidėjo ar

¹² Structures of corporate name headings: final report, November 2000 / IFLA Section on Cataloguing, Working Group on the Revision of FSCII; compiled and introduced by Ton Heijligers. <<http://www.ifla.org/VII/s13/scatn/final2000.htm>>.

spaustuvinininko funkcijas) prie pradinio kataloguojamo objekto sukūrimo (taip pat jo intelektualinės sudedamosios dalies – turinio) ir kuri turi tai, ką galima laikyti vardu¹³. Tačiau, anot jo, apibrėžiant „kolektyvinio autoriaus“ terminą išskyla sunkumų. Iš tikrųjų žodis „atsakomybė“ reiškia daugelį ne tik kiekybiškai, bet ir kokybiškai skirtingų dalykų, todėl „labai dažnai nustatyti, kuris iš jų „svarbiausias“, įmanoma tik sąlygiškai“. Individualios autorystės atveju neatrodo, kad žodžių junginys „pagrindinė atsakomybė už intelektualinį turinį“ keltų kokių nors sunkumų, nes nuo netinkamos vartosenos jį apsaugo įprastinė žodžio „autorius“ reikšmė. Tačiau kai autoriais laikomi redaktoriai, sudarytojai arba kolektyvai, praktiniai rezultatai būna nepatenkinami. Kriterijus „pagrindinė atsakomybė už knygos intelektualinį turinį“ ne tik nepadedą paaiškinti atveju, kai knygos ar kūrinio kūrėjai yra keletas kolektyvų arba kolektyvai ir redaktoriai ar sudarytojai, bet „jis neretai visai nepadedą kataloguotojui pasirinkti, kuris tam tikru atveju teiktinas: antraštinis įrašas ar kolektyvo“. Taisyklių sudarytojai nesugeba susitarti dėl termino „kolektyvinis autorius“ ir paaiškinti (nors apytikriai) savo sukurtas skirtingas šio termino versijas todėl, kad bendram apibrėžimui atsirasti nėra objektyvaus pagrindo. Ši problema taikytina bet kurioms taisyklėms: „Pasaulyje nėra tokių taisyklių, kurios visiškai išspręstų šią užduotį.“

Domanovszky nurodo keletą to priežasčių. Pirmoji yra ta, kad kataloguotojai susiduria su begaline formų ir variantų įvairove, „kurią galima suvokti kaip [...] tęstinio pobūdžio klasifikacijos sistema“. Šiame *continuum* reiškiniai ne tik skiriasi vienas nuo kito, jie taip pat priklauso skirtingiems lygmenims. Todėl neįmanoma nubrėžti sąvokos „kolektyvinės autorystės“ ribų, nes „sąvokas atitinkančioje realybėje visada egzistuoja daugybė atvejų, kai galima ginčytis ir abejoti, ar jie priskirtini tai ar kitai sąvokai arba terminui, ar ne“. Domanovszky daro išvadą, kad „kol kas nei teoretikai, nei praktikai nesukūrė objektyvaus metodo, kaip nubrėžti ribą tarp tų kolektyvų, kurie turi būti laikomi „autoriais“, ir tų, kurie tokiais nelaikomi“.

Antroji priežastis yra ta, kad „individualios ir kolektyvinės autorystės analogija yra tik prasimanymas ir „autoriaus“ apibūdinimo priskyrimas kolektyvui tėra ne daugiau kaip metafora“, nes kolektyvai negali rašyti ir kurti. Tai pagrindinė priežastis, kodėl „visi bandymai susieti šiuos du apibrėžimus [...] pasmerkti nesėkmei“. Be to, visiškai neįmanoma griežtai atskirti leidinių, parašytų ne pačių kolektyvų ir tų, kuriuos parašė patys kolektyvai. Tai, kad kolektyvinės autorystės sąvoka neturi griežtų ribų, anot Domanovszky, ir nulemia, kad ji galiausiai tampa nepritaikoma.

Apibendrinant galima pasakyti, kad Domanovszky nemato jokios galimybės sukurti tokias kolektyvo vardo pagrindinių įrašų vartojimo taisykles, kurios nebūtų „pernelyg dažnai klaidingai interpretuojamos ir numatyta jų taikymo sritis būtų teisingai suvokiama“; tačiau teigia, kad „jei nepaisant jos trūkumų, tokia „neaiškių kontūrų“ sąvoka laikoma naudinga ir būtina katalogavimo priemone, galima ja naudotis, pasitelkiant papildomus įrašus“. Tačiau, Domanovszky nuomone, daugeliui bibliotekininkų būtų nepriimtina atsisakyti kolektyvo vardo pagrindinio įrašo ir pačios kolektyvinės autorystės sąvokos. Jie „įpratę kolektyvinės autorystės taisykles laikyti [...] labai svarbiu indėliu į autoriaus ir antraštės katalogavimą“. Tačiau „vieninteliu tikrai svarbiu indėliu laikytina tik tai, kad išnaudotos visos knygų ar kūrinių sukūrimo dalyvavusio kolektyvo vardo, kaip labai vertingos priemonės, praktinio panaudojimo galimybės; [...] taip pat pripažinimas, kad šie vardai yra efektyvi priemonė, realiai padedanti tobulinti katalogavimo objektų, priklausančių gausiai ir reikšmingai kategorijai, suradimą; kitais žodžiais tariant, [...] šių vardų, kaip formalių ženklų, vertės atskleidimas“. Domanovszky nuomone, vertingasis įrašas tuo ir baigiasi: vardų sąvokos ir formalaus aspekto plėtotė (tokių kaip 1) kolektyvinės autorystės sąvokos sukūrimas siekiant pateisinti kolektyvo vardo pagrindinių įrašų naudojimo praktiką; 2) dviejų kolektyvų tipų skirtumai; 3) besitęsianti painios ir labai dirbtinės pagrindinio įrašo pagal kolektyvo vardą sistemos raida ir jų skirstymas į tris rūšis, kiekvienai suteikiant specialią pradmens formą) tiek sumažino jo vertę, kad trūkumai nustelbė privalumus.

Kolektyvo vardo pradmenų forma ir struktūra

Suvokdama būtinybę kolektyvo vardo pradmenų srityje pasiekti bendrą tarptautinį sutarimą, 1976 m. IFLA suformavo Kolektyvų darbo grupę, vadovaujamą Lucia J. Rather. Išėities tašku buvo pasirinktas Veronos tyrimas, turint tikslą parengti bazinių principų pagrindu paremtą tarptautinį susitarimą, reguliuojantį pradmenų formą ir struktūrą, kuris galėtų būti rekomenduojamas tarptautiniam vartojimui, nesvarstant pagrindinio įrašo pasirinkimo. 1977 m. Londone vykusiam pasitarime Darbo grupė pateikė rekomendacijas, kurių pradžioje teigiama: „kolektyvo vardo pradmenų, kartu su autoritetiniais failais, formos ir struktūros tarptautinė standartizacija buvo esminė Visuotinės bibliografinės apskaitos programos įvykdymo sąlyga“¹⁴. Rekomendacijos apibrėžė kolektyvą konkrečiau jį identifikuojančio vardo pagrindu, jose pateikiami atvejai, kai tikslinės grupės turi formalų vardą ir jo neturi, siūloni

¹³ Functions and objects of author and title cataloguing: a contribution to cataloguing theory / Ákos Domanovszky. – München : Verlag Dokumentation, 1975, p. 120, passim.

išsamūs tiek bendro pobūdžio (pvz., kalba), tiek konkretūs (pvz., skyryba) nurodymai kolektyvų unifikuotam pradmeniui apskritai ir teritorinės valdžios institucijoms atskirai.

Dėl minėtų rekomendacijų Darbo grupė konsultavosi, taip pat nagrinėjo kitus su Veronos tyrimu susijusius klausimus. 1978 m. Darbo grupė išplatino visą rekomendacijų projekto rinkinį, vėlesnių atsiliepimų pagrindu jis buvo pataisytas. Katalogavimo sekcijai ir Oficialių leidinių sekcijai pritarus, 1980 m. rekomendacijos buvo išleistos kaip IFLA standartas *Form and Structure of Corporate Headings* (FSCH).

Šis dokumentas yra skyrių struktūros (kaip ISBD), jo poligrafinis stilius taip pat atitinka ISBD stilių. „Pagrindinė rekomendacijų paskirtis – padėti suvienodinti visuotinės bibliografinės apskaitos rėmuose tarptautiniams mainams kuriamus bibliografinių įrašų pradmenis. Rekomendacijos skirtos einamojo, o ne retrospektyvinio katalogavimo problemoms spręsti“ (žr. 0.1.1). Jose kalbama tik apie pradmenų formą, bet nesvarstomas įrašo pasirinkimas. Apibrėžimai nusako terminų, kurių supratimas svarbus teisingai taikant rekomendacijas, reikšmes (pvz., organai ir neorganai). Pirmiausia pateikiamos bendro pobūdžio rekomendacijos, po to – išsamios rekomendacijos specifinėms kolektyvų rūšims.

„Kolektyvo“ apibrėžimas seka Veronos apibrėžimu, jį modifikuodamas ir aiškiai atskiria katalogui tinkamus kolektyvus nuo tam tikslui nevartotinių, papildomai pateikiant apibūdinimus, kurie laikytini nepakankamais, kad kokia nors tikslinė grupė arba įvykis galėtų būti formaliai vadinamas kolektyvu.

Tai susiję ir su pradmens pasirinkimu: jei nėra vardo, nėra paties kolektyvo ir jo pradmens. Tai nėra principų išdėstymo pakeitimas (ar papildymas), tik vertingas teksto, toks, koks jis yra dabar, nors ir nedviprasmiškas, vis dėlto kai kuriais atvejais gali būti ne visai suprantamas (pvz., žr. 2-ą rekomendaciją), paaiškinimas.

Liko neišspręsta viena problema: Darbo grupei galutinai nesusitarus dėl religinių kolektyvų (29–34), skyriai apie juos nebuvo visiškai parengti. Kai kurių narių nuomone, religiniai kolektyvai turi būti įtraukiami: a) kaip popradmeniai; b) pagal jų pačių vardus; arba c) pagal teritorijos vardą.

Po eksperto Thomas Pater konsultacijų ir Darbo grupės atlikto pakartotinio patikrinimo buvo priimtas galutinis tekstas ir patvirtinti (1982 m. IFLA Monrealio konferencijoje) 29–34 skyriai, kurie buvo išspausdinti

įdėtiniame lape, skirtame papildyti originalų tekstą, ir paskelbti 1983 m. žurnalo *International Cataloguing* pirmajame numeryje.

1989 m. IFLA suformavo FSCH peržiūros grupę, vadovaujamą Nicole Simon, kuri išsiuntė užklausą Nuolatinio komiteto nariams, Europos nacionalinėms bibliotekoms ir Kongreso bibliotekai apie Marion Mouchot siūlymą keisti sutrumpinimų vartojimą. „Atsakymus apibendrinanti ataskaita buvo pateikta specialiai peržiūros grupei, 1991 m. susirinkusiai Stokholme ir kuri taip pat svarstė, ar geografiniai patikslinimai turi būti vartojami nuolat, ar ne. Buvo nuspręsta sutrumpintas formas rašyti be taškų ir tarpų, nepriklausomai nuo to, ar leidinyje vartojama vardo forma yra inicialai ar akronimas. Po diskusijos apie geografinių patikslinimų vartojimą buvo prieita išvada, kad jie reikalingi tik tada, kai norima atskirti homonimiškus vardus“¹⁵. Peržiūros grupė konsultavosi su įvairių šalių ekspertais (septyni jų buvo iš Europos ir vienas iš JAV) ir po to pasiūlė du dokumento pakeitimus, sutrumpintų formų ir geografinių patikslinimų, kuriems buvo pritaria 1992 m. IFLA konferencijoje Maskvoje.

Kolektyvo vardo pradmenų struktūra¹⁶

FSCH peržiūros grupė taip pat diskutavo apie bendros standarto peržiūros būtinumą. 1990 m., atsakydamas Peržiūros grupei dėl Frans Heymans tyrimo¹⁷, Ton Heijligers išreiškė nuomonę, kad bibliografinėi praktikai FSCH taisyklės gana sudėtingos, jų taikymas reikalauja per didelių pastangų ir kad jų dėka pageidaujamas vienodumas nepasiekiamas. Jis toliau vystė Heymans kolektyvų vardų idėją, atskirdamas pradmens *universalio kontroliuojamą formą*, vartojamą mainams, ir *unifikuotą pradmenį*, skirtą (nacionaliniams) katalogams. Nuolatinis katalogavimo komitetas nusprendė, kad išsami Veronos darbo peržiūra nebūtina¹⁸.

1995 m. Katalogavimo sekcijos nariai įsitikino, kad nepaisant FSCH, bibliografinėi praktikai kol kas nebūdingas vienodas kolektyvo vardo pradmenų traktavimas. Sekcija suformavo naują FSCH darbo grupę (iš pradžių vadovavo Barbara Tillett, o nuo 1997 m. iki šiol – Heijligers), kurios uždavinys buvo išanalizuoti 1980 m. standartą ir nustatyti, kokių reikia pakeitimų. Netrukus pagrindine diskusijų tema tapo numanomos FSCH funkcijos. Buvo keliamas klausimas: ar gali tas pats standartas vienu metu tarnauti dviem tikslams:

¹⁴ Plg. IFLA Working Group on Corporate Headings, London, 26-28 April. – In: *International Cataloguing*. Vol. 6, no. 3 (1977), p. 26.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ši dalis paimta iš *Structures of Corporate Name Headings* [žangos (sutrumpinta ir pataisyta).

¹⁷ How human-usable is interchangeable? Or, shall we produce catalogues or babelographic towers? / Frans Heymans. – In: *Library resources & technical services*. – Vol. 26, no. 2 (Apr./June 1982), p. 157-169.

¹⁸ Review Group on “Form and Structure of Corporate Headings” / IFLA Standing Committee on Cataloguing. – In: *International cataloguing & bibliographic control*. – Vol. 21, no. 4 (Oct./Dec. 1992), p. 53.

1. Palengvinti virtualų keitimąsi kolektyvų vardais, siūlant gaires kiekvieno kolektyvo vadinamųjų *universalių kontroliuojamų formų* sukūrimui (pageidaujama, kad jos būtų susietos su tarptautiniu numeriu); aiškiai identifikuoti kiekvieną kolektyvą ir atskirti jį nuo kitų (taip pat vardų variantus); skelbti, kuri forma pasirenkama unifikuotam pradmeniui kolektyvo kilmės šalyje.

2. Būti naudinga visuotinai priimtų *unifikuotų pradmenų* tarptautinių taisyklių kūrimo vadovu, nepaisant to, kad konkrečioje šalyje unifikuoti pradmenys dažnai sudaromi formos, kalbos, žodžių tvarkos ir t. t. požiūriu atsižvelgiant į vietinius poreikius ir tradicijas.

1996 m. IFLA Pekino konferencijoje buvo padaryta išvada, kad vargu ar įmanomos kiekvienam priimtinos tarptautinės taisyklės, tačiau FSCH gali būti naudingas siūlant kolektyvo pradmenų struktūrą. Panašių taisyklių buvo rekomenduojama laikytis ir nacionalinėms tarnyboms, nors naujų kompiuterinių technologijų atsiradimas panaikino būtinybę vartoti tapačias vardo formas. Bet, vis dėlto buvo laikomasi nuomonės, kad vartojamos formos turi būti pažįstamos ir suprantamos vartotojui.

Darbo grupės nariai nutarė pagrindinį dėmesį skirti FSCH teksto peržiūrai ir suformulavo dešimt peržiūrai teiktinų temų (sričių ir taisyklių), vadinamųjų „Pekino užduočių“ (*Beijing Assignments*).

Siekiant suvienodinti skirtingus požiūrius į FSCH priskirtas funkcijas, 1997 m. birželio mėn. buvo išplatintas diskusinis straipsnis apie FSCH peržiūros tolesnę eigą *How to Proceed with the FSCH Revision?* su priedu, kuriame pateiktas 1–24 taisyklių peržiūros pavyzdinis tekstas. 1997 m. Kopenhagos konferencijoje įvykęs gautų pastabų aptarimas parodė, kad vis dar abejojama, kurią veiklos kryptį pasirinkti, ir kad būtų buvę geriau peržiūrą pradėti po IFLA UBCIM minimalaus lygmens autoritetinių įrašų ir ISADN darbo grupės veiklos, AACR ir RAK peržiūros rezultatų paskelbimo.

Taip pat nutarta, kad iki taisyklių patikslinimo turi būti sukurti bent jau pagrindiniai principai, ir laiko taupymo sumetimais buvo nuspręsta pasamdyti konsultantą, kuriam pasiūlyta vadovautis šiais principais ir teiginiais:

- vartotojas – pagrindinis prioritetas;
 - bendro standarto ekonominiai privalumai, neatmetant ir nacionalinių susitarimų;
 - būtinybė sukurti logiškas taisykles;
 - tos kolektyvo vardo formos, kuri randama, vartojimas, išskyrus tuos atvejus, kai ji buvo keičiama dėl rimtos priežasties, kurią nesunku pagrįsti;
 - būtinumas atsižvelgti į ankstesnę praktiką.
- Tuo remdamasi Darbo grupė nustatė, kad patikslinimų

ir praleidimų taisyklės (FSCH 713-723 taisyklės) yra pačios problemiškesnės ir kad didesnis dėmesys kreiptinas į 6 taisyklę (apie vietos pasikeitimą). Siekiant patikrinti svarbiausius skirtumus, remiantis jau priimtais teiginiais ir pagrindiniais principais, būtina parengti įvairiose šalyse priimtos praktikos bendrąją apžvalgą. Konsultantas, remdamasis taisyklių apžvalgos rezultatais, turi suformuluoti principines taisykles.

Vėliau pradėta lyginti taisykles, analizuojant pavyzdžių iš vokiečių RAK, LOC duomenų bazės, rusiškų taisyklių, AACR2, FSCH taisyklių ir italų RICA skirtumus. Iš Vokietijos ir Italijos buvo gauta bendro pobūdžio pastabų apie patikslinimų pateikimo taisykles. 1998 m. pavasarį pradėta abejoti, ar verta šią veiklą tęsti.

Lyginant palapsniui aiškėjo, kad akcentas turi būti perkeltas nuo pradmenų turinio į pagrindinius principus ir bendrą pradmenų *struktūrą*.

Po 40 metų pasidarė aišku, kad tikėtis skirtingų nuomonių suderinamumo neverta: Paryžiaus principų ir FSCH taisyklių nesilaikoma nuo to laiko, kai kažkuri nacionalinė bibliografijos tarnyba nusprendė tenkinti savo šalies poreikius. 1998 m. IFLA Amsterdamo konferencijoje FSCH darbo grupė atvirai pareiškė, kad reikalavimas visame pasaulyje vartoti tą pačią (unifikuoto) pradmens formą neįgyvendinamas; nuspręsta, kad FSCH taisyklių peržiūra daugiau nebelaikoma prioritetine veikla, ir buvo pateiktos šios rekomendacijos:

– Darbo grupė pasinaudojo 1998 m. IFLA UBCIM minimalaus lygmens autoritetinių įrašų ir ISADN darbo grupės nuomone¹⁹ (t. y. leisti nacionalinėms tarnyboms išlaikyti aprobuotų formų, labiausiai atitinkančių jų šalių kalbinius ir kultūrinius poreikius, skirtumus).

– FSCH darbo grupė taip pat pripažino poreikį: 1) suderinti to paties entiteto autoritetinius įrašus; 2) kiekvienam entitetui vartoti numerius; 3) parengti principus ir pagrindines gaires kolektyvų pradmenims kaip būtiną priemonę kataloguotojams.

Tai, kad kolektyvų pradmenų intelektualinio turinio tarptautinis sunorminimas nebebuvo laikomas būtinu, anaipol nepanaikino tarptautinių katalogavimo taisyklių poreikio. Dabar jų pagrindinė paskirtis kolektyvų pradmenų atžvilgiu yra palengvinti keitimąsi kolektyvų vardais tarptautiniu lygiu (net tuo atveju, kai jie netapatūs), tiek prisidedant prie bendrų pastangų sukurti vieną tarptautinį autoritetinį failą, tiek siekiant ateityje atlikti paiešką daugelio šalių (nacionaliniuose) autoritetiniuose failuose. Toks naujas požiūris padėjo numatyti, kokio pobūdžio gairės turi būti parengtos, ir parengiamąsias užduotis pačiai dirbančiai grupei ir jos konsultantui.

¹⁹ Mandatory data elements for internationally shared resource authority records : report of the IFLA UBCIM Working Group on Minimal Level Authority Records and ISADN. – Frankfurt am Main : IFLA UBCIM Programme, 1998. Taip pat: <<http://www.ifla.org/V1/3/pl1996-2/mlar.htm>>.

Todėl buvo nuspręsta, kad FSCH darbo grupė rinks pavyzdžius iš šalių, kurioms atstovauja Katalogavimo sekcijos nariai. Šios FSCH praktinės užduoties rezultatų apžvalga turi atskleisti visus vardo formų variantus ir padėti suformuluoti specifinius reikalavimus kompiuteriniam formatui arba kompiuterinėms sistemoms, kurios galėtų pakankamai lengvai suderinti visas kolektyvo vardo pradmenų rūšis iš bet kurio pasaulio šaltinio. Tai taip pat reiškė, kad, siekiant iki galo pasinaudoti kitų tarptautinių nuorodų teikiamais privalumais ir taip patenkinti vartotojų poreikius, visos šalys bus skatinamos prisitaikyti prie formų ir struktūrų, kurias lengviau apdoroti kompiuteriu. Taip pat buvo prisiminta, kad dar neparengtos rekomendacijos nelotyniškiems rašmenims ir kad reikėtų jas parengti.

1998 m. Amsterdamo konferencijoje išsamios diskusijos nevyko, tačiau buvo siūloma, kad visos su vardo struktūra susijusios temos ir klausimai būtų viešai skelbiami, ir pastebėta, kad sudėtinga numatyti, kurios išvados galiausiai bus svarbios kompiuteriniam apdorojimui. Buvo tikimasi, kad pasibaigus tyrimui paaiškės tam tikri formų pavyzdžiai, ir juos pritaikius kuriamam modeliui būtų įrodyta galutinė tyrimo nauda. Po svarstymų buvo pristatytos vardo formų kategorijos ir papildomi formos apibūdinimai. Pagalbininkų buvo paprašyta pateikti po pavyzdį kiekvienam kolektyvo vardo pradmeniui iš aštuonių kategorijų. Papildomi formos apibūdinimai buvo patikslinti, kad jie galėtų pateikti informaciją apie konkrečius elementus, vartojamus pradmenyse, ypač papildymų (patikslinimų) rūšis.

To paties kolektyvo vardų grupavimas (nurodant autorystę pagal šalis) iki šiol laikomas svarbiu palengvinimu vartotojui ir efektyviausiu keitimosi informacija, susijusia su kolektyvų vardais, sąlyga. Siekiant išsamiau išanalizuoti dėl tokio grupavimo galinčias kilti problemas, dalyvių (kartu su kitais Katalogavimo sekcijos nariais) buvo paprašyta įvardyti pradmenų (aprobuotos formos arba vardo varianto) katalogines funkcijas ir nurodyti, kada pateikiamos nuorodos iš formos varianto į aprobuotą formą ir (arba) atvirkščiai. Šio tyrimo rezultatai atspindi keturiolikos šalių bibliografinę praktiką.

Buvo vykdomas keleto dalyvių bandomasis projektas, todėl nuoseklumo dėlei visos praktinės užduotys turėjo būti vykdomos sistemškai. Antra vertus, kad ir kokia sistema būtų sukurta, visada atsirastų diskutuotinų temų. Nors svarbiausias tyrimo tikslas buvo nustatyti struktūros ir skyrybos modelius, papildomai buvo įtrauktas 7 skyrelis,

padedantis geriau suprasti atitinkamų FSCH taisyklių taikymą įvairiose šalyse ir vardo struktūros skirtumus.

FSCH darbo grupės 2000 m. rugpjūčio mėn. Jeruzalės konferencijos metu vykusio pasitarimo darbotvarkėje buvo du klausimai: diskusija apie tyrimo ataskaitą ir tolesnės veiklos rekomendacijos. Į diskusijas abipusiai naudingomis temomis įsijungė FRANAR atstovai, pasiūlydami tolesnio darbo su kolektyvų vardais ir pradmenimis kryptis. Buvo pakartotinai patvirtintas pagrindinis veiklos tikslas – palengvinti tikslaus kolektyvų vardų sąrašo virtualioje autoritetinių įrašų duomenų bazėje sudarymą ir informuoti sistemos kūrėjus, kokios kolektyvo vardų formos ir struktūros galima tikėtis, atsižvelgiant į tuometinę keturiolikos šalių katalogavimo praktiką.

Grupė sutarė, kad bet kuris sprendimas dėl kolektyvų vardų priklausys nuo išvadų, siūlomų FRANAR, apie pradmenų susiejimą ir tarptautinių numerių naudojimą. Šiuo klausimu FSCH ir FRANAR darbo grupių nuomonės sutampo, todėl FRANAR darbo grupė buvo paprašyta atidžiai išanalizuoti tyrimo medžiagą, savo tolesnėje veikloje atsižvelgti į jos išvadas ir, prireikus informuoti Nuolatinį UNIMARC komitetą UNIMARC/Authorities reikalavimams rengti.

Buvo peržiūrėtas pradinis teksto projektas ir pritarta FSCH darbo grupės pasiūlymams ir taisyms. Antrojo Jeruzalės pasitarimo metu Nuolatinis katalogavimo komitetas palaikė Darbo grupės poziciją ir padarė išvadą, kad atlikdama tyrimą Darbo grupė įvykdė savo užduotį ir sutiko organizuoti tolesnę veiklą, kaip ir buvo tikėtasi.

Archyvų sritis²⁰

ISAAR (CPF) (*International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families* (2002)²¹) yra svarbiausia archyvų kūrėjų vardų autoritetinės kontrolės priemonė; priemonė, kuri standartizuoja naujojoje laidoje apibūdintą „aprobuotą vardo formą“. ISAAR (CPF), būdamas tarptautiniu standartu, nepateikia jokios „aprobuotų vardų formų“ sudarymo specifinės taisyklės: jis tik nukreipia į bendruosius kūrimo procesus reguliuojančias nacionalines taisykles, nacionalinius ir tarptautinius susitarimus²². Nacionalinėms tarnyboms tereikia pritaikyti jau parengtas atitinkamos srities taisykles (pirmiausia autoriaus katalogavimo taisykles, taikomas bibliotekose) arba sukurti jas *ex novo*, galimas dalykas, atsižvelgiant į nusistovėjusią praktiką.

²⁰ Plg. Stefano Vitali. The second edition of ISAAR (CPF) and authority control in systems for archival descriptive systems. Paper presented at the International Conference on Authority Control, Florence, Italy, February 10-12. <2003; www.unifi.it/biblioteche/ac>.

²¹ Pirmoji laida: Ottawa: CIA, 1994.

²² „Vartoti standartizuotą aprašomo entiteto vardo formą, atitinkančią nacionalinius ar tarptautinius susitarimus arba taisykles, kurias taiko autoritetinį įrašą sudariusi tarnyba. Vartoti datas, vietą, jurisdikciją, profesiją, epitetą ir kitus patikslinimus, kurie padėtų atskirti aprobuotą vardo formą nuo kitų entitetų, turinčių panašius vardus. Taisyklių ir (arba) susitarimų skirsnys (5.5.3) atskirai nurodyta, kurios taisyklės buvo pritaikytos šiam skirsnii.“ 5.1.2.

Kaip prieigos ir paieškos optimizavimo archyvinio aprašo sistemose priemonė, ISAAR (CPF) pasiūlytas modelis labai panašus į autorių vardų autoritetinę kontrolę bibliotekų kataloguose. Skirtumai išryškėja, pirmiausia žvelgiant į pagrindinius aspektus, kurie būdingi entitetų autoritetinių įrašų sudarymui archyvinio aprašo sistemose, nes archyviniame apraše labai svarbus kūrimo kontekstas (1.8).

Pirmasis visai ISAAR (CPF) antrajai laidai būdingas teorinės svarbos aspektas neabejotinai yra didesnis entitetų apibūdinimo, o ne autoritetinių vardų sudarymo akcentavimas. ISAAR (CPF) antroje laidoje siekiama apibūdinti entitetus (institucijas, kolektyvus bendrąja prasme, asmenis ir gimines) – archyvų kūrėjus ir sudarančius archyvinės medžiagos kontekstą. Tolesnis tikslas – „aprobuotos vardo formos“ apibrėžimas, kuriuo pirmiausia siekiama tiksliai identifikuoti entitetus, o ne išvengti panašių vardų dviprasmiškumo, kaip pirmoje ISAAR laidoje. Trumpiau tariant, akcentuojamas pats daiktas (realus entitetas), o ne daikto vardas (aprobuotas pradmuo). Naujoje standarto laidoje aiškiai apibūdinami santykiai tarp skirtingų entitetų (t. y. tarp įvairių kūrėjų).

Pirmoje laidoje šie santykiai dažniausiai buvo laikomi santykiais tarp autoritetinių įrašų (nuorodos „žr.“ ir „žr. taip pat“), o antrosios laidos specialiaame skyriuje pateikiami konkretaus kūrėjo santykiai su kitais kolektyvais, asmenimis, giminėmis²³, nurodantys: susijusio entiteto vardą ir identifikatorių (5.3.1); santykio rūšį (hierarchinis, chronologinis, asociatyvinis) (5.3.2); specifinį santykio pobūdį ir jo apibūdinimą (5.3.3); santykio datas (5.3.4). Mums atrodo, kad tokio dėmesio santykiams tarp skirtingų entitetų priežastis yra siekimas pasitelkti sistemas, kurios neapsiriboja šaltinių/kūrėjų santykio valdymu, tačiau, teikdamos prioritetą kūrėjams, gali atspindėti ir sudėtingas sąsajas tarp įvairių kūrėjų. Šios sąsajos gali būti svarbus šaltinis ieškant informacijos apie atitinkamus paieškos kelius, kurie gali būti patikrinti ir išbandyti įvairių kūrėjų sukurtuose archyvuose ir dokumentuose. Tačiau, mūsų nuomone, šis santykių valdymo modelis atskleidžia ir ką ką daugiau: norą suteikti galimybę archyvų sistemoms „išplėsti savo ribas“ ir numatyti archyvinį autoritetinių įrašų mainų būdus platesniame (ne tik instituciniame) kontekste, nurodant sąsajas tarp vietinių ir nacionalinių archyvų sistemų, bet taip pat tarp archyvų sistemų ir kitokio pobūdžio aprašomųjų arba katalogavimo sistemų. Šie ryšiai taip pat gali būti realizuojami susiejant skirtingus įvairių sistemų specifiniuose autoritetiniuose įrašuose apibūdinamus entitetus: pavyzdžiui, susiejant politinę partiją

– archyvinį šaltinių kūrėją su vienu iš jos vadovų, kuris, kita vertus, bibliotekos kataloge yra aprašytų esė, paskaitų rinkinių ir t. t. autorius.

Be to, naujasis ISAAR (CPF) siekia panaikinti anksčiau minėtą archyvų sistemų uždaramumą ir numatyti galimybę sujungti savo duomenis ir informaciją su ne archyvų srities katalogais ir aprašomosiomis sistemomis, keistis duomenimis ir informacija. Apie tai netiesiogiai pasakyta 5.1.4 poskyryje apibūdinant elementą („Standartizuotos vardo formos pagal kitas taisykles“), kurio pagrindinė paskirtis – aprobuotų vardų formų įrašas, sudarytas pagal kitas taisykles nei tos, kurių laikėsi archyvinė įstaiga sudarydama autoritetinį įrašą²⁴, pavyzdžiui, nurodant, kaip gali būti pateikiamas įrašas tam pačiam kolektyvui pagal AACR2. Jis suteikia galimybę sudaryti autoritetinius įrašus, prie kurių prieigą pagal pateikiamą pradmenį suteikia archyvų aprašomosios sistemos ir kuriuos galima rasti naudojant archyvų ir bibliotekų paieškos sistemas ieškant pagal skirtingas taisykles sukurtą pradmenį. Ši tema verta tolesnių svarstymų ir diskusijų, nes tai pirmas, nors ir ribotas, bandymas suprojektuoti tarpusavyje tiksliai „susikalbančias“ sistemas, nes jos keičiasi autoritetiniais įrašais.

Labai svarbu ir tai, kad ISAAR (CPF) naujoje versijoje anksčiau minėtų tikslų siekiama ir kitokiais būdais. Visas skyrius paskirtas autoritetinių įrašų, archyvinio aprašo ir skirtingų informacinių išteklių susiejimui. Naujosios ISAAR (CPF) laidos 6 skyriaus įžangoje teigiama: „Archyviniai autoritetiniai įrašai sudaromi pirmiausia tam, kad padėtų susieti archyvų kūrėjų aprašus su jų sukurtų archyvų aprašais. Archyviniai autoritetiniai įrašai taip pat gali būti susiejami su kitais atitinkamais informaciniais ištekliais, kurie susiję su archyvų kūrėjais. Šiame skyriuje pateikiamos tokių sąsajų archyvinės aprašomosios apskaitos sistemos kontekste kūrimo gairės (6)“.

Paryžiaus palikimas šiandien

Išskyrus Veronos darbą, po Paryžiaus konferencijos tarptautinė veikla, susijusi su pagrindinių ir papildomų įrašų pagal kolektyvo vardą pasirinkimo klausimais, buvo ignoruojama, domėtasi tik pradmens forma ir struktūra, o vėliau – vien struktūra. Įvairios nacionalinės taisyklės apima tiek viena, tiek kita. Dabartinė tarptautinių katalogavimo taisyklių kūrimo iniciatyva neturėtų atsisakyti siekti didesnio sutarimo dėl įrašų pasirinkimo ir pradmens formos ir struktūros.

²³ „Šios srities tikslas – apibūdinti santykius su kitais kolektyvais, asmenimis ir giminėmis. Sudėtingų hierarchinių arba administracinių pasikeitimų atveju sudarant atskirus autoritetinius įrašus reikia vadovautis nacionalinėmis taisyklėmis. Jei toks sudėtingas atvejis aprašomas vieno autoritetinio įrašo kontekste, atitinkama informacija pateikiama vidaus struktūros elemente (5.2.7).“ 5.3.

²⁴ „Užrašyti standartizuotą kolektyvo, asmens ar giminės vardo formą, kuri buvo sudaryta pagal kitas taisykles, negu tos, kurias taikė autoritetinį įrašą sudariusi tarnyba.“ 5.1.4.

Siekiant prisidėti prie šio tikslo įgyvendinimo toliau pateikiama faktorių, turinčių įtakos įrašų pasirinkimui ir pradmenų formos nustatymui, apžvalga. Šie faktoriai yra tokie: autorius, kolektyvas, alternatyvi atsakomybė, kūrinys, laidos (apraškos) formalūs ženklai, kreipties elementai, kitos katalogo organizavimo priemonės ir tarptautiniai susitarimai.

A. Autorius

Dėl tradiciškai ypač akcentuojamos individo ir jo veiklos svarbos bei iš to kylančio glaudaus ryšio tarp kūrinio ir jo autoriaus Vakarų kultūros kontekste autorius yra kiekvieno bibliografuojamo ir kataloguojamo kūrinio pamatas.

1. Iš esmės autorius yra kūrinio kūrėjas (teksto rašytojas, partitūros kompozitorius ir t. t.).

2. Katalogavimo tikslais žodžio „autorius“ apimtis plati, autorystę priskiriant:

2.1 pagal kultūrinės ir (arba) bibliografinės tradicijos sąlygotą susitarimą, ir

2.2 pagal funkcionalumą ir akivaizdumą, t. y. pagal formalaus pateikimo „atpažįstamumą“.

B. Kolektyvas

1. Vardo buvimas yra būtina kolektyvo identifikavimo ir aptarimo sąlyga. Nustatyti, ar tikslinė grupė arba įvykis turi vardą, ar jo neturi, yra gana sudėtinga.

2. Vardo pakitimas panaikina kolektyvo ankstesniu vardu egzistavimą ir sukuria kitą kolektyvą nauju vardu. Būtina aiškiai susitarti dėl minimalių, nereikšmingais laikomų pakitimų, tačiau turi būti nustatyta riba tarp vos išvelgiamų variantų.

3. Kolektyvai gali būti skirtingų tipų: draugijos, įstaigos, teritorinės valdžios institucijos, religinės organizacijos, komerciniai leidėjai ir kt. Įrašo pasirinkimui šie skirtumai neturi įtakos.

4. Kai kurie kolektyvai laikomi pavaldžiais aukštesnio hierarchinio lygmens kolektyvui. Tai svarbu tik pasirenkant pradmenų formą ir struktūrą.

5. Gali būti išskiriamos dvi būdingos kolektyvų rūšys: nuolatiniai kolektyvai ir tikslinės grupės, taip pat įvykiai.

6. Tikslinės grupės ir įvykiai gali priklausyti vadovaujančiam kolektyvui.

C. Kolektyvinė autorystė. Apibrėžiant kolektyvinės autorystės sąvoką ir taikymą svarbūs du faktoriai:

1. Iš esmės kolektyvas kūrinio autoriumi gali būti vadinamas tik šiais atvejais:

1.1 jei kūrinys faktiškai bendrai sukurtas jo narių (pvz., penki darbo grupės nariai kartu kuria projektą, diskutuoja, rašo, taisy ir redaguoja straipsnį; arba konferencijos medžiaga, t. y. jungtinis kūrinys – konferencijos pranešėjų kalbų rezultatas); dėl lingvistinių ir konceptualių priežasčių vietoj termino „autorius“ buvo įvestas terminas „iniciatorius“.

2. Katalogavimo tikslais toks pat praplėtimas gali būti taikomas kaip ir individualaus autoriaus atveju, t. y.

kolektyvas gali būti kūrinio autorius (iniciatorius):

2.1 pagal kultūrinės ir (arba) bibliografinės tradicijos sąlygotą susitarimą (plg. archyvams būdingą tendenciją priskirti dokumentus kolektyvams pagal dokumentų kilmę),

2.2 pagal funkcionalumą ir akivaizdumą, t. y. pagal formalaus pateikimo „atpažįstamumą“, tokiu būdu poziciškai ir pagal panašumą kolektyvą prilyginant individualiam autoriui.

Pritaikius platų šių bendrųjų sąlygų spektrą, kolektyvinė autorystė tampa įmanoma; norint ją realiai taikyti kūriniai, būtina atsižvelgti į toliau pateiktus faktorius.

D. Alternatyvi atsakomybė

Kiti bibliografiniai entitetai, galintys būti pagrindinio įrašo pagal kolektyvo vardą alternatyva:

1. Kolektyvo užsakytų, redaguotų arba išleistų kūrinių individuali autorystė (alternatyva taip pat gali būti autorystė, priskiriama ne asmeniui, o kitam kolektyvui arba pavaldžiam kolektyvui).

2. Oficialūs pareigūnai, pateikiantys su jų veikla susijusius kūrinius.

3. Kiti kolektyvai – bendraautorai (bendrainiciatoriai). Pirmuoju ir antruoju atvejais kolektyvinė autorystė griežtąja prasme negalima.

Trečiasis atvejis turi būti traktuojamas taip pat kaip ir individuali sudėtinė autorystė, jei pritaikomos kitos sąlygos.

E. Kūrinys

Kūrinių rūšys, nuo kurių priklauso pagrindinio įrašo pasirinkimas:

1. Administracinio pobūdžio kūriniai, kurie savo prigimtimi neabejotinai yra kolektyvinės minties arba bendros veiklos išraiška.

2. Intelektinio pobūdžio mokslinės, techninės, ekonominės ir t. t. tematikos kūriniai.

Toks kūrinių pobūdis ir turiniu grindžiamas pagrindinis skirtumas leidžia atskirti kūrinius, kuriems taikytina grynai kolektyvinė autorystė, nuo kūrinių, kurie aprašomi pagal kolektyvo vardą tik esant tam tikroms sąlygoms.

Kitos kūrinių rūšys:

3. Konstitucijos, chartijos, įstatymai, dekretai, sutartys, biudžetai: tradiciškai aprašomi pagal teritorinės valdžios institucijos vardą.

4. Liturginiai kūriniai: jiems taikomos tik bendrosios taisyklės, tačiau iškyla sunkumų nustatant jų kilmę, pobūdį ir tipą.

5. Serialiniai leidiniai: tradiciškai aprašomi pagal antraštę, neatsižvelgiant į pagrindinį įrašą pagal kolektyvo vardą, tačiau į pastarąjį svarbu atsižvelgti tada, kai pagrindinę antraštę sudaro tipinis terminas.

Atsižvelgiant į katalogavimo plėtrą po Paryžiaus konferencijos, atskirai reikėtų paminėti tokias rūšis:

6. Netekstiniai ir įvairių laikmenų kūriniai;

7. Nuotolinės prieigos ištekčiai;

8. Kintantieji ištekliai.

Jų skirtumams nuo tradicinių tekstinių kūrinių ištirti reikalingi išsamesni tyrimai: skirtumai išryškėja, kai kūrimo metu prarandamas individualumas, kai nėra bendrų formalių ženklų pateikimo schemas, kai susiduriama su turinio, formos, vartotojų požiūrio ir suvokimo daugialypumu ir kintamumu. Tad rimtai diskutuojama tiek apie siauresniąją, tiek apie platesniąją autoriaus prasmę (žr. A. 1 ir A. 2).

F. Formalūs laidos (apraiškos) ženklai

Autorystės ryšys, susiejantis kolektyvą ir kūrinį, kinta priklausomai nuo kūrinio laidos, kurios fiziniai ženklai yra pirmoji apraiška ir parodo kolektyvo vaidmenį. Antraštinio puslapio pateikimas yra viena prieštaravimo tarp literatūrinio vieneto ir bibliografinio vieneto, pusių. Įvertinus formalius ženklus nustatoma:

1. Antraštiniame puslapyje (arba jo pakaitale) pateikiami formalūs ženklai apie kolektyvo vardą.
2. Kolektyvas pateiktas kaip leidėjas arba kitokių funkcijų vykdytojas.
3. Nėra jokių formalių ženklų apie kolektyvo vardą.
4. Formalūs ženklai apie alternatyvią atsakomybę.

Kūrinio rūšis, formalūs ženklai ir alternatyvi atsakomybė kartu sukuria sąlygas kreipties elementų pasirinkimui.

G. Kolektyvo vardo kreipties elementai (tolesni sprendimai, atspindintys Paryžiaus principuose ir nacionalinėse taisyklėse vyraujančias tendencijas, priklauso nuo dabartinių ir būsimų tarptautinių susitarimų):

1. Pagrindinis įrašas: jis turi atitikti tiksliai apibrėžtas sąlygas, tokias kaip: administracinio pobūdžio kūriniai (E = 1); konstitucijos, chartijos, įstatymai ir t. t. (E = 3); intelektualinio pobūdžio kūriniai (E = 2), su sąlyga, kad kūrinys buvo sukurtas kolektyviai (C = 1.1), su sąlyga, kad nėra alternatyvios atsakomybės (D = 0) ir su sąlyga, kad antraštiniame puslapyje pateikti formalūs ženklai apie kolektyvo vardą (F = 1).

2. Papildomi įrašai: jie turi būti pateikiami kiekvienu atveju, atitinkančiu C = 2.1 ar 2.2.

3. Nuorodos: jos turi būti sukurtos, jei pasikeičia kolektyvo vardas (B = 2) ir iš vardo formų į unifikuatą pradmenį.

4. Nereikia įrašo: jei kolektyvas neturi vardo (B = 1) arba jei nėra atitikimo nė vienai iš minėtų sąlygų.

H. Kitos katalogo organizavimo priemonės, padedančios jam gerai funkcionuoti:

1. Unifikuotos antraštės: jos turi būti naudojamos susieti to paties kūrinio laidas; kolektyvinei autorystei tai neturi ypatingos reikšmės.

2. Formos popradmeniai: jie buvo pasiūlyti tos pačios formos kūriniams prie teritorinės valdžios institucijos vardo rinkti; Lubetzky tai laiko „prieštaringu anachronizmu“.

3. Chronologiniai popradmeniai: jie naudojami prie

teritorinių valdžios institucijų vardo, po kurio seka atsakingų asmenų vardai; tai sudėtingas išdėstymo metodas, kuriame susipina heterogeniški elementai, neatitinkantys nustatytų katalogo funkcijų.

4. Papildomi įrašai: jie taip pat reikalingi visiems kolektyvams, atsakingiems už kūrinio konkrečios išraiškos realizavimą (pvz., Bethoveno op. 59 (styginių kvartetas) atlikimas: įrašas yra „Quartetto italiano“, o ne keturi įrašai pagal atlikėjų vardus: Paolo Borciani, Elisa Pegreff, Piero Farulli ir Franco Rossi).

I. Tarptautinis susitarimas

Pateiktos kolektyvinės autorystės interpretavimo schemas, pasiūlyti sprendimai dėl pagrindinių ir papildomų įrašų pasirinkimo, atliktas Paryžiaus principų išaiškinimas ir apibendrinti ginčytini katalogavimo taisyklių teiginiai: galima būtų susitarti dėl jų tolesnio tyrimo ir tokiu pagrindu pasiekti tarptautinį susitarimą. Visi aptarti elementai turi būti įvertinami kaip progresyviniai ar regresyviniai, kaip atitinkantys arba neatitinkantys lyginat su:

1. Paryžiaus principais, patvirtintais ICCP;
2. Po Paryžiaus konferencijos priimtomis taisyklėmis;
3. Nacionalinių bibliografijos tarnybų praktika.

Lyginant neturėtų būti pamiršta, kokiomis sąlygomis buvo kataloguojama 1961 m.: kortelinis katalogas ir abėcėlės tvarka – vienintelis paieškos būdas; pagrindinio įrašo vaidmuo, vienas išsamus įrašas. Vietinių taisyklių atveju atsižvelgiama į istorinius, kultūrinius ir lingvistinius savitumus, bet neturėtų būti besąlygiškai laikomasi kiekvienos tradicijos, jei ji kliudo tarptautiniams susitarimams.

Unifikuotų pradmenų forma ir struktūra

Pastarųjų metų autoritetinės kontrolės pažanga ir Virtualaus tarptautinio autoritetinio failo tyrimas sumažino tarptautiniu mastu vartojamų unifikuotų pradmenų poreikį. Duomenų suprantamumui ir jų mainams palengvinti būtina suderinti aprobuotų kreipties elementų formą ir struktūrą. Vardų struktūros apžvalga (žr. minėtą SCNH) yra reikšmingas žingsnis, tačiau tam, kad būtų galima jais sėkmingai dalytis, reikalingi tolesni tyrimai ir sprendimai, siekiant sukurti nuoseklesnę ir patogesnę struktūrą.

Kai kurie minėti elementai nedaro įtakos įrašų pasirinkimui, tačiau jie svarbūs nustatant pradmenų formą ir struktūrą: kolektyvo tipas (teritorinės valdžios institucijos ir religinės organizacijos), pavaldūs kolektyvai, formos ir chronologiniai popradmeniai, laikini kolektyvai ir kiti analizės elementai, tokie kaip skirtumai tarp teritorinės valdžios institucijų organų ir neorganų.

Iš daugelio svarstytinų temų galima paminėti labiausiai ginčytinas: ar pasirinkti originalo formą, ar formą vietine kalba, arba kurį iš variantų skirtingomis kalbomis, ar tiesioginę vardo, taip pat geografinio vardo (pvz., parapijos) formą, ar pavaldžią formą, patikslinimą, akronimų naudojimas, vardo elementų praleidimas, jau

nekalbant apie sunkumus nustatant dažniausiai kolektyvo leidiniuose vartojamą vardą.

Priedas iš *Form and Structure of Corporate Headings*

0.2 Apibrėžimai

Pateikiami apibrėžimai nesiskiria nuo vartojamų rekomendacijose.

Kolektyvas – bet kokia organizacija ar asmenų ir (arba) organizacijų grupė, kuri identifikuojama tam tikru vardu; tai apima įvardytas tikslines grupes ir įvykius, tokius kaip susirinkimai, pasitarimai, konferencijos, kongresai, ekspedicijos, parodos, festivaliai ir mugės.

Konferencija – tipinis terminas, reiškiantis tikslinę grupę; vartojamas kongresams, simpoziumams, susirinkimams, diplomatinėms konferencijoms, festivaliams, mugėms, parodoms, ekspedicijoms ir t. t.

(Teritorinės valdžios institucijos) neorganas – teritorinės valdžios institucijos įsteigtas ar kontroliuojamas kolektyvas, vykdamas edukacines, mokslines, technines, kultūrines, sveikatos priežiūros, religines, socialines, komercines ar pramonines funkcijas; tai apima tokiu būdu įsteigtas ar kontroliuojamas mokyklas, universitetus, bibliotekas, teatrus, muziejus, ligonines, bažnyčias ir bankus.

(Teritorinės valdžios institucijos) organas – teritorinės

valdžios institucijos įsteigtas ar kontroliuojamas kolektyvas, vykdamas įstatymų leidybos, juridines, administracines, informacines, karines ar diplomacines funkcijas; tai apima parlamentus, ministerijas, teismus, informacijos agentūras, karinių struktūrų vienetus ir ambasadas.

Patikslinimas – prie kolektyvo vardo pridodamas terminas, norint suteikti papildomos identifikavimui reikalingos informacijos; tai apima geografinius vardus, datas, kolektyvo tipą arba kitus apibūdinamuosius žodžius ar frazes.

Pavaldus kolektyvas – kolektyvas, įkurtas, administruojamas ar kontroliuojamas kito kolektyvo.

Teritorinės valdžios institucija – kolektyvas, vykdamas tam tikros teritorijos valdymo funkcijas (visas ar iš dalies) arba pretenduojantis jas vykdyti; tai apima valstybes, valstijas, federalinius teritorinius vienetus ir jų regioninius ar vietinius padalinius.

Unifikuotas pradmuo – pradmuo forma, kuri išlieka nepasikeitusi skirtinguose bibliografiniuose įrašuose.

Iš anglų kalbos vertė T. Auškalnis

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2003 m. Frankfurte prie Maino (Vokietija) vykusioje Pirmojoje IFLA ekspertų konferencijoje dėl Tarptautinių katalogavimo taisyklių.

NUORODOS

A historical approach to corporate entries / Eva Verona. – In: *Libri*, vol. 7 (1957), p. 1-40.

Report / International Conference on Cataloguing Principles, Paris, 9th-18th October, 1961; [edited by A.H. Chaplin and Dorothy Anderson]. – London: International Federation of Library Associations, 1963. – Working papers of the International Conference on Cataloguing Principles: No. 1: Relation between cataloguing principles and principles applicable to other forms of bibliographic works / by Andrew D. Osborn: p. 125-137 – No. 2: The function of main entry in the alphabetical catalogue: one approach / by Seymour Lubetzky: p. 139-143 – No. 3: The function of the main entry in the alphabetical catalogue: a second approach / Eva Verona: p. 145-157 – No. 4: The function of the main entry in the alphabetical catalogue: a study of the views put forward by Lubetzky and Verona / by Leonard J. Jolley: p. 159-163 – No. 5: 1, Limits to the use of entries under corporate authors; 2, The cataloguing of laws and treaties / by V.A. Vasilevskaya: p. 165-174 – No. 6: Corporate authorship. 1, Form of heading for corporate authors. 2, Treatment of subordinate bodies / by Suzanne Honoré: p. 175-183 – No. 7: Entry of anonymous works under standard or form titles / by Roger Pierrot: p. 185-190 – No. 8: Problems in the cataloguing of serial publications / by Paul

S. Dunkin: p. 191-198 – No. 9: Cataloguing of liturgies and religious texts in the alphabetical catalogue / by Ruth C. Eisenhart: p. 199-206 – No. 10: Multiple authorship / by Hellmut Braun: p. 207-218 – No. 11: Choice of entry for authors whose names vary / Pavle Kalan: p. 219-227 – No. 12: Compound surnames and surnames with prefixes / by Fernanda Ascarelli: p. 229-241 – No. 13: Treatment of Brazilian and Portuguese names / by Maria Luisa Monteiro da Cunha: p. 243-254 – No. 14: Rendering of Indic names-of-person in catalogue entries / by Benoyendra Sengupta: p. 255-265 – No. 15: Treatment of Arabic names / by Mahmud Sheniti: p. 267-276 – No. 16: The treatment of names in Hebrew characters and title entry for Hebrew books / by R. Edelmann: p. 277-279 – No. 17: The impact of electronics upon cataloguing rules / by C. D. Gull: p. 281-290. – Reprinted: London: Clive Bingley, 1969; IFLA International Office for UBC, 1981.

Statement of principles adopted by the International Conference on Cataloguing Principles, Paris, October, 1961. – Annotated ed. / with commentary and examples by A.H. Chaplin, assisted by Dorothy Anderson. – Provisional ed. – Sevenoaks: distributed by IFLA Secretariat, 1966.

Statement of principles adopted at the International Conference on Cataloguing Principles, Paris, October, 1961. – Annotated ed. / with commentary and examples by Eva Verona, assisted by Franz Georg Kaltwasser, P.R. Lewis, Roger Pierrot. – London : IFLA Committee on Cataloguing, 1971.

Corporate headings: their use in library catalogues and national bibliographies: a comparative and critical study / by Eva Verona. – London : IFLA Committee on Cataloguing, 1975.

Functions and objects of author and title cataloguing: a contribution to cataloguing theory / by Ákos Domanovszky ; English text edited by Anthony Thomson. – München : Verlag Dokumentation, 1975.

Form and structure of corporate headings / recommendations of the Working Group on Corporate Headings ; approved by the Standing

Committee of the IFLA Section on Cataloguing and the IFLA Section on Official Publications. – London : IFLA International Office for UBC, 1980.

Corporate authorship: its role in library cataloging / Michael Carpenter. – Wesport, Conn. ; London : Greenwood Press, 1981.

La catalogazione dopo Parigi : attività normative e strumenti per il controllo bibliografico universale, 1961-1997 / Pino Buizza. – Udine : Forum, 1998.

Review Group on “Form and Structure of Corporate Headings” / IFLA Standing Committee on Cataloguing. – In: International cataloguing & bibliographic control. – Vol. 21, no. 4 (Oct./Dec. 1992), p. 53.

balsavimo variantai: pritarti arba nepritarti.

Publikavimas. Jei projektui pritariama (paprastai taip ir būna), jis planuojamas publikuoti. Dabar visais atvejais tekstas skelbiamas elektronine forma.

Nors kai kurie ISBD buvo kuriami, arba peržiūrėti, kad atitiktų konkrečius reikalavimus, iki šiol įvykdyti du visos ISBD šeimos peržiūros projektai.

Pirmosios bendros peržiūros projektas

Pagal anksčiau minėtą 1977 m. nutarimą buvo sudarytas ISBD peržiūros komitetas, kuris pirmą kartą susirinko 1981 m. rugpjūčio mėn. Komitetas nustatė tris pagrindinius pirmosios bendros peržiūros projekto tikslus:

- 1) suderinti nuostatas siekiant didesnio nuoseklumo;
- 2) gerinti pavyzdžius ir
- 3) parengti nuostatas, labiau tinkamas kataloguotojams,

dirbantiems su medžiaga, išleista nelotyniškais rašmenimis.

Be to, buvo iškelti dar du siauresni tikslai:

1) patikslinti lygybės ženklo vartojimą (jo vartojimas bibliografiniame apraše buvo ginčytinas) ir

2) pašalinti iš ISBD(NBM) nuostatas, skirtas elektroninei medžiagai aprašyti.

Iki devintojo dešimtmečio pabaigos pakartotinai išleista kiekvieno ISBD „peržiūrėta laida“:

- 1978 m. pirmą kartą peržiūrėtas ISBD(M) monografiniams leidiniams pakartotinai buvo peržiūrėtas 1987 m.;
- ISBD(CM) kartografinė medžiagai buvo peržiūrėtas 1987 m.;
- ISBD(NBM) neknyginei medžiagai buvo peržiūrėtas 1987 m.;
- ISBD(S) serialiniams leidiniams buvo peržiūrėtas 1988 m.;
- ISBD(PM) natų leidiniams buvo peržiūrėtas 1989 m.;
- ISBD(G) buvo peržiūrėtas 1992 m.;
- Papildomai buvo parengtas ISBD(CF) kompiuteriniams failams (1990 m.), kurį dėl sparčios technologijų kaitos 1997 m. pakeitė naujai parengtas ISBD(ER) elektroniniams ištekliams.

Antrosios bendros peržiūros projektas ir dabartinė veikla

Dešimtojo dešimtmečio pradžioje Katalogavimo sekcija kartu su kitomis sekcijomis sudarė Funkcinių reikalavimų bibliografiniams įrašams (FRBR) tyrimo grupę, dėl to buvo nuspręsta sustabdyti didžiąją dalį ISBD peržiūros darbų, kol FRBR tyrimo grupė vykdys savo įsipareigojimą „pasiūlyti bazinį funkcionalumo lygmenį ir pagrindinius duomenų reikalavimus valstybinės bibliografijos tarnybų sudaromiems įrašams“. Šiuo sprendimu nutrauktas tuo metu vykdytas projektas, skirtas *Consice ISBD(M)*

komponentams nustatyti, nes tikėtasi, kad FRBR nurodys išeitį. 1998 m. FRBR tyrimo grupė paskelbė baigiamąją ataskaitą¹¹, buvo atkurta ISBD peržiūros grupė, kuri ėmėsi išsamiai peržiūrėti visus ISBD, siekiant įgyvendinti FRBR rekomendacijas nacionalinio bibliografinio įrašo baziniam lygmeniui ir užtikrinti, kad ISBD nuostatos atitiktų FRBR duomenų reikalavimus.

ISBD valstybinės bibliografijos tarnyboms rekomenduojama „remiantis ISBD parengti galutinį aprašą, apimantį visus būtinuosius elementus, tinkančius vienos rūšies aprašomam leidiniui“. Šio principo įgyvendinimui palengvinti ISBD kaip nebūtinai pažymimi tie duomenų elementai, kurie gali būti taikomi, bet „nebūtinai“, arba kaip „sąlyginiai“ – tie elementai, kurie tam tikromis aplinkybėmis reikalingi, tačiau kitais atvejais gali būti laikomi nebūtiniais. Todėl antrosios bendros peržiūros pagrindinė užduotis buvo nuodugniai peržiūrėti tuo metu buvusius būtinus ISBD duomenų elementus, kad nebūtų atvejų, kai elementas būtų būtinas pagal FRBR, bet nebūtinai pagal ISBD.

Kita svarbi užduotis – apsvarstyti galimybę priderinti ISBD terminiją prie FRBR terminų „kūrinys“ („work“), „išraiška“ („expression“), „apraiška“ („manifestation“) ir „vienetas“ („item“), kad būtų nuspręsta, ar jie turėtų pakeisti tokius terminus, kaip „leidinys“ („publication“) arba „dokumentas“ („item“). Peržiūros grupė nusprendė, kad IFLA svarbu išaiškinti ISBD ir FRBR modelio atitikmenis. Lyginant iškilo sunkumų, didžiausia dalimi todėl, kad FRBR vartojami terminai apibrėžiami entiteto-santykio modelio kontekste aukštesniu abstrakcijos lygmeniu nei ISBD apibūdinimai. Nors entitetai, apibūdinti FRBR modelyje, remiasi elementais, sudarančiais ISBD aprašą¹², ryšiai per daug sudėtingi, kad juos būtų galima perteikti paprasčiausiai pakeičiant terminus. Atsižvelgta į Patrick Le Boeuf patarimą, išsakytą jo pranešime¹³, „FRBR terminija neturėtų būti paprasčiausiai įterpiama į ISBD ir katalogavimo taisykles, tačiau [pastarosios] turėtų išlaikyti savo specifinę terminiją ir tiksliai apibrėžti, kaip kiekvienas jų terminas konceptualiai susijęs su atitinkama FRBR terminija.“ Todėl Peržiūros grupė nusprendė, kad lentelės, detalios apibūdinančios kiekvieno ISBD elemento ryšius su atitinkamu FRBR modelio entitetu, atributu ar santykiu, sukūrimas pakankamai aiškiai parodytų darnų ISBD ir FRBR ryšį. ICABS (IFLA-CDNL Alliance for Bibliographic Standards – IFLA-CDNL bibliografinių standartų aljansas) įpareigojo Tom Delsey parengti ISBD ir FRBR atitikmenų lenteles. 2004 m. liepos 9 d. Katalogavimo sekcijos Nuolatinis komitetas pritarė jo parengtam dokumentui *Mapping ISBD Elements to FRBR Entity Attributes and Relationships*¹⁴.

Vis dėlto ISBD peržiūros grupė nusprendė, pradėdant neseniai peržiūrėti ISBD(G), padaryti kai kuriuos terminijos pakeitimus, tarp jų – vartoti terminą „išteklius“

(„resource“) vietoj „dokumentas“ („item“) arba „leidinys“ („publication“). Tai padaryta norint išvengti painiavos, nes ISBD terminas „item“ („dokumentas“) skiriasi nuo FRBR termino „item“ („vienetas“).

[vyko ISBD(G), ISBD(M) ir ISBD(CR) bendra peržiūra, ir jie buvo paskelbti. ISBD(ER) buvo pateiktas Katalogavimo sekcijos Nuolatiniam komitetui ir patvirtintas. Įvyko ISBD(CM) pasaulinė apžvalga ir buvo padaryti atitinkami pakeitimai, tačiau Katalogavimo sekcijos Nuolatiniam komitetui nebuvo pateiktas, nes prasidėjo ISBD jungimas. 2006 m. įvyko pasaulinė ISBD(A) apžvalga.

Jungtinio ISBD parengimo priežastys

2002 m. Peržiūros grupė sudarė ISBD serijų tyrimo grupę (ISBD Series Study Group), vadovaujamą Françoise Bourdon. Šis žingsnis atspindėjo susirūpinimą dėl pastebėtų duomenų užrašymo taisyklių nesuderinamumo ir dviprasmiškumo 6 srityje, skirtoje serijoms, ir susijusių duomenų, pateikiamų 7 srityje, skirtoje pastaboms. Atsižvelgdama į atitinkamas AACR2 taisykles ir ISSN rekomendacijas, grupė siekė trijų tikslų:

- išaiškinti 6 srities paskirtį ir palyginti ją su ISBD(CR) 1 sritimi ir ISSN: identifikavimas arba perrašymas;
- patikrinti visuose ISBD 6 sričiai, ISBD(CR) 1 sričiai ir ISSN rekomenduojamų arba nustatytų duomenų šaltinių suderinamumą;

– pasiūlyti 6 srities vienodas formuluotes visuose ISBD.

Tyrimo grupė sutarė, kad visuose ISBD 6 sritis skirta daugiau duomenims perrašyti iš kataloguojamo ištekliaus, ir kad, atsižvelgiant į didelę leidybinės ir valstybinės bibliografijos tarnybų praktikos įvairovę traktuojant šią informaciją, akivaizdžios spaudos klaidos neturi būti taisomos.

Kita ISBD peržiūros grupės veiklos sritis – bandymas pateikti tobulesnes rekomendacijas, kaip taikyti ISBD įvairių formų leidinių, pavyzdžiui, elektroninių knygų arba žemėlapių serijos, bibliografiniam aprašui. Peržiūros grupė, atsižvelgdama į tai, kad gausėja daugiau negu viena fizine laikmena leidžiamų išteklių ir šių išteklių bibliografinė apskaita keliamus iššūkius, sudarė Medžiagos apibūdinimų tyrimo grupę (Material Designations Study Group – MDSG), vadovaujamą Lynne Howarth, ir įpareigojo ją išnagrinėti tokius tris klausimus:

- 1) kelių ISBD ir kelių bendrų medžiagos apibūdinimų vartojimas;
- 2) kelių ištekliaus formų elementų pateikimo tvarka;
- 3) kelių versijų bibliografinių įrašų skaičius.

Peržiūros grupė aptarė šiuos klausimus 2003 m. pasitarime Berlyne ir priėjo išvadą, kad ISBD turi rekomenduoti tinkle dirbančioms valstybinės bibliografijos tarnyboms ir bibliotekoms rengti atskirus bibliografinius aprašus kūriniams, išleistiems keliomis formomis. Tokia

praktika palengvintų keitimąsi įrašais – pagrindinių ISBD tikslų. Kitos bibliotekos, jei norėtų, gali pasirinkti vieną įrašą.

MDSG buvo pavesta parengti problemų ir klausimų apžvalgą, atsižvelgiant į atitinkamas rekomendacijas, gautas iš IME ICC 2003 Darbo grupės 5, kuri šią temą išsamiai išnagrinėjo ir pateikė naudingas rekomendacijas. MDSG diskutavo apie tokias dvi tolesnės veiklos kryptis:

- bendro medžiagos apibūdinimo vietos parinkimas;
- bendro medžiagos apibūdinimo identifikavimas, išaiškinimas, turinio nustatymas ir išvardijimas (3 sritis, 5 sritis ir 7 sritis).

Netrukus paaiškėjo, kad Tyrimo grupės veikla terminijos ir išvardijimo klausimais turi būti derinama su ISBD ateities kryptių tyrimo grupės (Study Group on Future Directions of the ISBDs), įkurtos taip pat 2003 m., veikla ir ją papildyti, nes pastaroji grupė rengė iš pradžių suderintą ISBD tekstą, o po to ir jungtinį ISBD. MDSG nusprendė, kad kai bus užbaigtos atskiros suderinto teksto sritys, ji išnagrinės ir įvertins terminiją, vartojamą aprobuotuose ISBD, ir parengs pristatomame jungtiniame ISBD rekomendacijas bendro medžiagos apibūdinimo turiniui ir terminijai, taip pat susijusioms 3, 5 ir 7 sritims. Vėliau MDSG atkreipė dėmesį į problemas, susijusias su bendro medžiagos apibūdinimo vieta arba išdėstymu bibliografiniame įrašė. Grupė laikėsi nuomonės, kad bendras medžiagos apibūdinimas yra pradinė ir labai svarbi katalogo vartotojus „įspėjamoji priemonė“ ir, apsvarsčiusi keletą variantų, paskelbė tokį pasiūlymą, kuriam pritarė Peržiūros grupė pasitarime 2005 m. rugpjūčio 18 d. Osle: „Pripažindama besitęsiančius sunkumus, susijusius su esamu bendro medžiagos apibūdinimo nebūtinumu, terminija ir vieta (išdėstymu), ... Medžiagos apibūdinimų tyrimo grupė siūlo sukurti atskirą, ypatingą viršutinio lygmens komponentą (nenumeruotą ISBD sritį) – „turinio/fizinės laikmenos“ arba „turinio/informacijos perdavimo priemonės“ apibūdinimą, kuris bibliografiniuose įrašuose turi būti būtinas, o ne nebūtinus, kaip dabartinis bendras medžiagos apibūdinimas.“

„Medžiagos apibūdinimų tyrimo grupė pabrėžia, kad šis komponentas nepriklauso nuo duomenų atvaizdavimo sistemų, t. y. skirtingos sistemos gali atvaizduoti užrašytą turinio/fizinės laikmenos arba turinio/informacijos perdavimo priemonės apibūdinimo turinį taip, kaip nusprendžia sistemos tiekėjas arba klientas.“ Ypatingo komponento sukūrimas ir jo turinio detalizavimas padėtų įsigilinti į 3 srities (t. y. tikrai unikalios (išskirtinės) medžiagos), 5 srities ir šiek tiek 7 srities turinį. Todėl būtų tikslesnė ir aiškesnė kiekvieno elemento turinio terminija, sprendžiant problemas, išskylančias dėl informacijos dubliavimosi susijusiose srityse. Kai bus nustatyta turinio/fizinės laikmenos arba turinio/informacijos perdavimo priemonės apibūdinimo vieta, Tyrimo grupė galės sutelkti

dėmesį į tai, kokia informacija turi būti pateikiama šiame komponente (bendras medžiagos apibūdinimas), taip pat 3, 5 ir 7 srityse. Medžiagos apibūdinimų tyrimo grupė planavo dirbti kartu su ISBD ateities kryptių tyrimo grupe, taip pat palaikyti ryšius su Jungtiniu Anglų-amerikiečių katalogavimo taisyklių pataisų komitetu ir prireikus konsultuotis su RDA (*Resource Description and Access*) redaktoriumi Tom Delsey.

Serijų tyrimo grupė nustatė, kad įvairiuose ISBD yra neatitikimų, o vienas pagrindinių ISBD peržiūros grupės uždavinių nuo pat jos sudarymo buvo derinti nuostatas ir siekti jų nuoseklumo. Kaip jau minėta, peržiūros procesas, kuriuo siekiama, kad ISBD būtų nuolat naujinami atsižvelgiant į naujas leidinių rūšis, naujus tyrimus ir taisyklių pakeitimus vyko lėčiau negu reikėtų. Todėl ISBD peržiūros grupė nusprendė, kad ji svarstys galimybę sujungti visus ISBD į vieną dokumentą.

ISBD ateities kryptių tyrimo grupė

Buvo septyni specializuoti ISBD ir bendras ISBD. Jie buvo peržiūrimi ir publikuojami įvairiu metu ir nebuvo galimybių įtraukti naujesniuose tekstuose atliktus ir visiems ISBD tinkančius pakeitimus į senesnius tekstus. Pavyzdžiui, kai buvo nuspręsta padaryti pakeitimus, pagal kuriose ISBD elementai turi būti būtini, jei jie yra būtini pagal „Funkcinius reikalavimus bibliografiniams įrašams“, šie pakeitimai buvo padaryti tik 2002 m. išleistuose ISBD(M), ISBD(CR) ir 2004 m. išleistame ISBD(G), nors jie tiko visiems ISBD.

Be to, leidiniams, kuriems būdingi daugiau nei vienos formos apibūdinimai, reikėjo taikyti keliuose ISBD pateikiamas taisykles. Norint tai padaryti, iškyla nemaža sunkumų, nes ir pačiuose ISBD buvo kai kurių neatitikimų. Todėl ISBD peržiūros grupė 2003 m. Berlyno konferencijoje nusprendė įsteigti ISBD ateities kryptių tyrimo grupę. Ši grupė, vadovaujama Dorothy McGarry, nusprendė, kad ISBD sujungimas įmanomas. ISBD peržiūros grupė šią Tyrimo grupę įpareigojo parengti galutinį tekstą. Buvo atidėtos visos tuo metu vykusios ISBD peržiūros, išskyrus ISBD(A), nes Tyrimo grupei pasirodė per daug sudėtinga vienu metu vykdyti ir jungimą, ir specializuotų ISBD peržiūros procesą.

Grupė vadovavosi šiais tikslais ir principais:

Tikslai:

- parengti jungtinį, atnaujintą ISBD specializuotų ISBD pagrindu, siekiant patenkinti kataloguotojų ir bibliografinės informacijos vartotojų reikmes;
- parengti nuoseklias nuostatas, kiek įmanoma vienos, visoms išteklių rūšims aprašyti ir specifines nuostatas – specifinėms išteklių rūšims, kai to reikia šiems ištekliams aprašyti.

Principai:

- svarbiausia ISBD paskirtis – suderinti aprašomojo

katalogavimo nuostatas visame pasaulyje, kad tarptautinė bibliotekų ir informacijos bendruomenė (pvz., taip pat teikėjai ir leidėjai) galėtų vykdyti bibliografinių įrašų tarptautinius mainus;

- turi būti pateikti skirtingi katalogavimo lygmenys, taip pat ir tie, kurie reikalingi nacionalinėms bibliografijos tarnyboms, valstybinei bibliografijai, universitetams ir kitoms mokslo įstaigoms;

- turi būti apibrėžti aprašomieji elementai, reikalingi ištekliui identifikuoti ir atrinkti;

- pagrindinis dėmesys turi būti kreipiamas į duomenų elementų rinkinį, o ne jų atvaizdavimą ekrane arba naudojimą specifinėje automatizuotoje sistemoje;

- rengiant nuostatas būtina pasitelkti pažangią praktiką.

ISBD jungimo eiga: Vokiečių biblioteka parengė pirmąjį visų ISBD sričių tekstą, sujungtą iš visų ISBD, kiekvienam specializuotam ISBD, iš kurio buvo paimtas tekstas, priskirdama skirtingą spalvą. Šio teksto pagrindu Tyrimo grupės nariai pertvarkė formą, sričių elementus išdėstydami taip, kad tekstai iš visų ISBD būtų šalia, ir būtų matyti, kurios nuostatos sutampa, o kurios skiriasi.

Ši veikla sulaukė ICABS palaikymo: buvo pritarta pirmajam septynių ISBD tekstų sujungimui ir dviejų pasitarimų organizavimui Frankfurte. Projektui finansavimą taip pat skyrė IFLA Profesinis komitetas.

Svarbiausios problemos ir pasiūlymai buvo pateikti svarstyti ISBD peržiūros grupei. Iki 2005 m. pabaigos šis darbo etapas buvo baigtas. Kol buvo parengtas teksto projektas, keturis kartus buvo keičiamos gautos lentelės.

Toliau Tyrimo grupė, atsižvelgdama į ISBD peržiūros grupės narių atsiliepimus, tobulino nuostatas siekdama parengti teksto variantą 2006 m. balandžio mėn. Vokiečių bibliotekoje vyksiančiam pasitarimui. Šiame pasitarime buvo parengtas tekstas, skirtas pasaulinei apžvalgai nuo 2006 m. birželio mėn. iki rugsėjo mėn. Tyrimo grupė peržiūrėjo tekstą, atsižvelgdama į pasaulinės apžvalgos metu pateiktus komentarus. 2006 m., prieš keturias dienas iki užbaigimo, ji susirinko Prancūzijos nacionalinėje bibliotekoje Paryžiuje, kad apsvarstytų kuriems komentarams buvo pritarta ir kurie atidėti būsimam svarstymui. Pasiūlymai, kurie reikalautų žymių pakeitimų iš esmės, buvo atidėti svarstyti pirmojo naujinimo metu. Naujinant paskelbtų ISBD tekstus buvo pasinaudota ISBD(ER) tekstu, kuriam balsavimu pritarė Nuolatinis komitetas, ir ISBD(CM), ISBD(A) tekstais, skelbtais pasaulinei peržiūrai. 2007 m. sausio 16 d. Tyrimo grupė išsiuntė pataisytą tekstą visiems ISBD peržiūros grupės nariams, kurie savo pasiūlymus ir komentarus turėjo pateikti iki vasario 15 d. Peržiūros grupė tekstui pritarė. Išnagrinėjus gautus komentarus, „galutinė“ versija buvo nusiųsta Katalogavimo sekcijos Nuolatiniam komitetui, kuris iki kovo pabaigos nubalsavo už jo priėmimą. 2006 m. Seulo konferencijoje Nuolatinis komitetas nusprendė, kad specializuotus ISBD pakeis jungtinis ISBD.

Nuo pat projekto pradžios buvo sutarta dėl bendrų pagrindinių principų, kurių bus laikomasi kiekvienos srities atžvilgiu. Papildomai buvo nutarta rekomenduoti:

- sukurti naują struktūrą tų sričių, kur bendros nuostatos, taikomos visoms išteklių rūšims, pateikiamos pirmiausia, o po jų - išimtys arba papildomos nuostatos specifinėms išteklių rūšims;

- priderinti dabartines nuostatas prie naujos struktūros, todėl buvo pakeista jų tvarka, kad tekstas taptų logiškesnis ir nuoseklesnis;

- padaryti kai kuriuos pakeitimus, siekiant kiek įmanoma labiau sumažinti formuluočių skirtumus, taip pat atsižvelgti į nuostatas, kurios buvo traktuojamos jau peržiūrėtuose ISBD kaip būtinos, sąlyginės arba nebūtinos;

- bendras medžiagos apibūdinimas iš dabartinės vietos po pagrindinės antraštės turi būti perkeltas kitur (pastaba: tikimasi, kad bendro medžiagos apibūdinimo turinys ir vieta keisis, atsižvelgiant į būsimas Medžiagos apibūdinimų tyrimo grupės rekomendacijas, todėl jų vieta liko ta pati);

- tolesni nuostatų pakeitimai gali būti padaryti vėlesniame etape.

Atsižvelgiant į ketvirtąjį Tyrimo grupės principą, teigiantį, kad bus akcentuojamas duomenų elementų rinkinys, o ne jų atvaizdavimas, ir siekiant suderinamumo su kitomis sistemomis arba atvaizdavimo formatais, buvo nežymiai pakeista skyryba. Tyrimo grupė pripažįsta ISBD skyrybos reikšmę, kuri buvo teikiama seniau ir tebetiekama dabar skirtingų kalbų ir rašto sistemų kontekste. Vis dėlto Tyrimo grupė, atsižvelgiant į kitas metaduomenų sistemas ir siekiant suderinamumo su kitomis schemomis ir atvaizdavimo formatais, nusprendė nežymiai pakeisti skyrybą. Dabar skyrybos ženklai gali kartotis, jei sritis baigiasi tašku, o kita sritis taip pat prasideda tašku. Jei toje pačioje srityje pateikiami skirtingi elementai ne iš nustatytų duomenų šaltinių, kiekvienas jų apskliaudžiamas atskirais laužtiniais skliaustais.

Kad tam tikri terminai būtų visų vienodai suprantami, labai didelę reikšmę turi apibrėžimai. Todėl visi apibrėžimai buvo surinkti į vieną žodyną.

Kai kurie svarbūs pakeitimai:

- 3 sritis bus skirta kartografinių išteklių matematiniams duomenims, natų formos duomenims ir serialinių išteklių numeracijai. Elektroniniams ištekliams 3 sritis nevertinama;

- 6 srityje ISSN (jei jis prieinamas) tapo būtinu;

- buvo nuspręsta, kad pavyzdžiais bus iliustruojama tik tuo metu aptariama nuostata. Išsamūs pavyzdžiai bus paskelbti atskiru priedu, o ne pačiame ISBD.

Pasaulinės peržiūros metu buvo gauta keli šimtai įvairių komentarų iš dviejų tarptautinių organizacijų (Tarptautinės muzikos bibliotekų asociacijos ir IFLA IME ICC 4, Darbo grupės 4), 14-os kitų organizacijų ir įstaigų, 11-os asmenų iš 15-os šalių (Australijos, Didžiosios Britanijos, Italijos, Japonijos, JAV, Kanados, Kinijos, Korėjos, Kroatijos, Prancūzijos, Rusijos, Slovėnijos, Suomijos, Švedijos, Vokietijos). Kai kurias atvejais komentarai buvo prieštaringi,

pavyzdžiui, kai kuriuose buvo pritariama anksčiau minėto taško pakartojimui, kituose – nepritariama. Kai kuriuose komentaruose buvo siūlomi kiti apibrėžimų variantai, nei pateikti projekte.

Grupė nusprendė priimti pasiūlymus tuo atveju, jei konkrečiu klausimu jie išreiškia vieną nuomonę.

Taip pat buvo aptarti šie komentarai:

- Atsižvelgiant į kai kuriuos pasiūlymus, buvo atsisakyta termino „nekniginė“ („nonbook“), nes kartografinė medžiaga, natos, elektroniniai ištekliai ir t. t. taip pat yra „nekniginė“, todėl šis terminas klaidinantis.

- Buvo pasiūlymų vartoti terminą „integruojamieji ištekliai“ („integrating resources“) vietoj vartojamo „naujinamieji keičiamieji lapai“ („updating looseleaves“), tačiau Tyrimo grupė nusprendė palikti konkretnę terminą.

- Buvo pasiūlymų nebevertoti sutrumpinimų, o kituose – ir toliau juos vartoti. Tyrimo grupei reikėjo apsispręsti, kur šiame variante ir toliau leisti vartoti sutrumpinimus.

- Buvo siūloma grįžti prie buvusio 4 srities pavadinimo, tačiau dauguma Tyrimo grupės narių teikė pirmenybę naujam pavadinimui, atsižvelgiant į būtinybę kataloguoti įvairias išteklių rūšis.

- Buvo pasiūlymų atsisakyti „s. l.“ ir „s. n.“, ir angliškoje ISBD laidoje vartoti angliškus terminus, tačiau, Tyrimo grupės nuomone, „s. l.“ ir „s. n.“ labiau atitinka ISBD internacionalizaciją.

- Nemažai gautų komentarų buvo laikomi nesusijusiais su ISBD.

- Buvo pasiūlymų po daugtaškio nerašyti „et al.“ ir vartoti tik daugtaškį. Tyrimo grupės nuomone, tai du būdai, turintys skirtingą reikšmę, todėl nusprendė, kad „et al.“ ir toliau bus vartojamas.

- Buvo išreikštas susirūpinimas, kad neapibrėžta priedėlinės antraštės skyryba, tačiau atsižvelgiant į tai, kad skirtingos katalogavimo tarnybos taiko skirtingą praktiką, Tyrimo grupė nusprendė neteikti pirmenybės vienai iš jų.

- Buvo keletas komentarų, kuriuose siūloma pakeisti tęsiamųjų išteklių pagrindinės antraštės pasirinkimą, t. y. pasirinkti akronimą arba inicialą, o ne visą formą, jei akronimas arba inicialas nustatytame duomenų šaltinyje pateikiamas prieš pagrindinę antraštę, kaip tai daroma kitoms išteklių rūšims. Tyrimo grupė nusprendė, kad dabartinė praktika negali būti keičiama, nepasitarus su ISSN tinklu ir AACR bendruomene, nes su jomis buvo suderinta rengiant ISBD(CR).

- Buvo pasiūlymų 3 sritį vartoti ne tik kartografiniams ištekliams, natoms ir serialiniams ištekliams, bet ir elektroniniams ištekliams. Tyrimo grupė jau seniau išsamiai aptarė šį klausimą ir nutarė, kad tai nebus naudinga. Duomenys, kurie anksčiau buvo 3 srityje, gali būti pateikiami pastabose.

- Taip pat buvo pasiūlymas nevertoti 3 srities natoms, tačiau šis pasiūlymas bus apsvarstytas su muzikos bendruomene.

- Buvo pasiūlymų „pradiniams lapams“ priskirti arba

atvirkščiai nepriskirti „viršelį“. Dauguma Tyrimo grupės narių su tuo nesutiko dėl savo šalyse priimtose praktikos.

– Buvo pasiūlymų labiau suderinti 5 srities apimties elementą. Tačiau pasikonsultavus su kartografijos ir muzikos bendruomenėmis, paaiškėjo, kad jie norėtų išlaikyti tą pačią praktiką.

Kai kurių pasiūlymų Peržiūros grupės atidėtų vėlesniam svarstymui pavyzdžiai:

– Ar galima labiau suderinti duomenų šaltinius skirtingoms išteklių rūšims?

– Ar reikėtų išplėsti ISBD aprėpiant nepaskelbtus išteklius?

– Toliau tobulinti nuostatas garso ir vaizdo ištekliams, judantiems ir nejudantiems vaizdams.

– Reikia pakartotinai peržiūrėti nuostatas, kuriose aptariamie esminiai serialinių išteklių pakitimai; tai buvo pabrėžta IME ICC 4.

– Ar reikėtų pagrindinės serijos numeraciją pateikti 6 srityje kartu su antrašte ir serijinės numeracija, o ne užrašyti pagrindinės serijos numeraciją 7 srityje?

– Kodėl, kad būtų naudojama 6 sritis visi leidiniai turi būti vienos ir tos pačios serijos?

– Kokius dar apibrėžimus reikia pateikti žodyne ir kokius apibrėžimus reikia peržiūrėti?

– Neraidiniams ir neskaitiniams ženklams turi būti vartojamas Unikodas. Pavyzdžiui, autorių teisių simboliui „cop.“.

– Turi būti atsižvelgiama į muzikos grupės narių, atlikėjų ir t. t. vardų buvimo vietą pateikiant juos atsakomybės duomenyse arba pastaboje.

– Reikia aptarti, koku atveju elektroninis išteklius laikomas nauja laida ir koku ne.

– Buvo nepriimti pasiūlymai pateikti visą išleidimo vietos adresą 4 srityje, o ne pastaboje, jei reikia.

– Buvo keletas pasiūlymų 5 srityje pateikti daugiau nuostatų nuotolinių elektroninių išteklių aprašui.

– Būtina toliau naujinti ISBD(NBM) ir ISBD(PM), kurie paskutiniu metu nebuvo peržiūrėti, nuostatas.

– Buvo pasiūlymų nevertoti sąvokos „standartiniai matmenys“ („usual dimensions“) ir nepraleisti tokių matmenų duomenų (pavyzdžiui, mikrofišų, kasečių ir t. t. standartiniai matmenys).

– Reikia peržiūrėti pastabų tvarką ir palyginti su FRBR tvarka.

Tikimasi, kad dauguma komentarų, susijusių su bendru medžiagos apibūdinimu ir specifiniu medžiagos apibūdinimu, bus išnagrinėti, kai bus parengta baigiamoji Medžiagos apibūdinimų tyrimo grupės ataskaita.

Peržiūros grupė nesitiki, kad šis tekstas padės išspręsti visas šiuolaikinio katalogavimo procesų problemas. Tačiau tikimasi, kad jis pasitarnaus aprašant įvairias publikuotų išteklių rūšis ir palengvins išteklių, kuriems būdingos daugiau nei vienos formos ypatybės, katalogavimą. Jis

taip pat palengvins ir paspartins ISBD naujinimą ateityje ir išlaikant jo nuoseklumą.

Seulo susitikime Peržiūros grupė nutarė siūlyti skelbti leidinį ir IFLANET Katalogavimo sekcijos svetainėje, ir spausdintinį keičiamųjų lapų forma, kuri patogi ateityje greičiau daryti pakeitimus. Šis sprendimas buvo priimtas, kad būtų panaikintos ekonominės priežastys, verčiančios kai kurias bibliotekas toliau naudotis ankstesnėmis versijomis, o ne naujausiomis. Keičiamųjų lapų forma puikiai tinka įtraukti visus naujinimus ir yra ekonomiškė aktyviai dirbančioms katalogavimo tarnyboms. Be to, ji visiems palengvins naujinti vertimus.

Tolesnė veikla

Šiuolaikinės leidybos modeliai kinta, didžia dalimi dėl elektroninės terpės, kurioje mes vis daugiau dirbame. Augant metaduomenų, reikalingų elektroninių išteklių valdymui ir prieigai prie jų, poreikiui, ISBD atsivers naujos galimybės daryti įtaką metaduomenų schemų turiniui ir naudojimui, nes dauguma jų apibrėžia duomenų elementus, kurie ISBD jau seniai žinomi. Kita vertus, reikia atsižvelgti ne tik į naujas bibliografinės sąlygas, bet ir į tai, kad ne visa iki šiol tebetaikoma bibliografinė praktika tebėra tiek pat vertinga kaip anksčiau. Todėl svarbus IFLA uždavinys – neleisti jungtiniam ISBD atsilikti nuo šiandienos reikalavimų ir veikti kartu su valstybinės bibliografijos tarnybomis, nacionaliniais ir daugianacionaliniais katalogavimo komitetais.

Peržiūros procesas bus tęsiamas tokiomis kryptimis:

1. ISBD pakeitimai bus daromi gavus Medžiagos apibūdinimų tyrimo grupės veiklos rezultatus;

2. Toliau bus tobulinamos nuostatos dėl tų išteklių, kurių ISBD pastaruoju metu nebuvo peržiūrėti, t. y. ISBD(PM) ir ISBD(NBM);

3. Likusi dalis pasiūlymų iš pasaulinės apžvalgos komentarų bus išnagrinėti vėliau;

4. IME ICC pasiūlymai bus išnagrinėti vėliau.

Taip pat Peržiūros grupė atsižvelgė į tai, kad ISBD suprasti ir taikyti labai padeda pavyzdžiai, ir sudarė Tyrimo grupę parengti leidiniui, kuris gali būti išleistas ir vėliau, kaip priedas prie ISBD. Šiai grupei vadovauja William Garrison ir Jaesun Lee.

Manoma, kad pirmasis ISBD atnaujinimas bus išleistas po dvejų metų.

Tolesni ISBD tyrimai bus skelbiami ISBD peržiūros grupės tinklalapyje: <http://www.ifla.org/VII/s13/isbd-r.htm>.

Iš anglų kalbos vertė T. Auškalnis

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2006 m. Seule (Korėja) vykusioje 72-ojoje IFLA konferencijoje.

¹ http://www.d-nb.de/standardisierung/afs/imeicc_index.htm
http://www.d-nb.de/news/pdf/code_comp_2003_europe_2.pdf and
http://www.loc.gov/loc/ifla/imeicc/source/code-comparisons_final-summary.pdf

² Tillett, B. B. IME ICC: Report of the 1st Meeting, Frankfurt, Germany, July 28-30, 2003: ISBD buvo pripažintas aprašomojo katalogavimo tarptautinės standartizacijos, kuri reikalauja, kad identifikuojanti informacija iš aprašomojo dokumento būtų pateikiama standartizuotose aprašo srityse, didžiausiu pasiekimu; ISBD nurodyti pagrindiniai elementai, kurie turi būti pateikiami tokia apraše, šių elementų tvarka, nustatyta skyryba, taip kad įrašai būtų suprantami pasaulyje, nepriklausomai nuo kalbos ar rašto sistemos. http://www.d-nb.de/standardisierung/pdf/ime_icc_report_berlin.pdf

³ AACR2; Regeln für die alphabetische Katalogisierung - RAK (Austrija, Vokietija); Rakovodstvo za azbučni katalogi na knigi (Bulgarija); Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga – PPIAK (Kroatija); Anglo-americká katalogizacní pravidla (Čekijos Respublika); Katalogiseringsregler og bibliografisk standard for danske biblioteker (Danija); Suomalaiset luettelointisäännöt (Suomija); AFNOR Cataloguing Rules (Prancūzija), List of AFNOR Cataloguing Rules; Magyar Szabvány 3423, 3440, 3424 ir Konyvtári Szabályzat (Vengrija); Regole italiane di catalogazione per autori – RICA (Italija); Kompiuterinių bibliografinių ir autoritetinių įrašų sudarymo metodika (Lietuva); Pravilnik i priručnik za izradu abecednih kataloga – PPIAK (Makedonija); Regels voor deitelbeschrjving (Nyderlandai); Russian Cataloguing Rules (Rusija); Pravilnik i priručnik za izradu abecednih kataloga – PPIAK (Slovėnija); Reglas de catalogación (Ispanija); Katalogiseringsregler för svenska bibliotek (Švedija); AACR2 compliant cataloguing code (Vatikano biblioteka)

⁴ Taisyklių lyginimo rezultatai http://www.dnb.de/standardisierung/pdf/code_comp_2003_europe_2.pdf

⁵ Tillett, B. Report of IME ICC2 Meeting, August 17-18, 2004 Buenos Aires, Argentina http://www.loc.gov/loc/ifla/imeicc/source/IMEICC2-report_IFLA-BA_2004.pdf

⁶ Tillett, B.B. Report on the IME ICC3 Meeting, Dec. 12-14, 2005 Cairo, Egypt http://www.loc.gov/loc/ifla/imeicc/pdf/Report-IMEICC3_brief.pdf

⁷ Jaesun Lee. Report on the IME ICC4 Meeting, August 16-18, 2006 Seoul, Korea http://www.nl.go.kr/icc/paper/report_1.pdf

⁸ Ben Gu. Chinese Cataloguing Rules and International Cataloguing Principles: a report of similarities and differences: Specialiose ataskaitose apie katalogavimo taisykles Kinijoje kalbama, kad jose „atsižvelgiant į kinų raštą, iš esmės remiamasi ISBD ir AACR2, tačiau neatsižvelgiama į pagrindinio įrašo koncepciją“ http://www.nl.go.kr/icc/paper/22_1.pdf

Haruki Nagata. Nippon (Japanese) Cataloguing Rules and International Cataloguing Principles: similarities and differences:

Japonų katalogavimo taisyklės „atitinka ISBD. Jei jose yra prieštarų taisyklių, siūlomas alternatyvus straipsnis, kad atitiktų ISBD“. <http://www.nl.go.kr/icc/down/060919.pdf>

Soo Kim. The Present and Future of KCR: „Korėjos katalogavimo taisyklės, išleistos 1981 m., atitiko ISBD principus ir jose buvo pritaikytas katalogavimo metodas, pagal kurį įrašų sudaro tik aprašas. ... ketvirtojoje Korėjos katalogavimo taisyklių laidoje (KCR4), išleistoje 2003 m., iš esmės vartojama trečiosios laidos (KCR3) aprašo sistema, atsižvelgiant į įvairių laikmenų bibliografinių apibūdinimų įvairovę, tačiau be specialių nurodymų apie pradmenų formas pasirinkimą.“

<http://www.nl.go.kr/icc/paper/KCR-kim.pdf>

Kiti: Nepalo ir Šri Lankos ataskaitose pripažįstama, kad dauguma bibliotekų naudoja AACR2. Ataskaitoje apie Indonezijos katalogavimo taisykles šis klausimas neminimas. Kambodžos atstovas pateikė atskaitą apie situaciją šalies bibliotekose: „Informacija apie atitikimą aprašomiesiems standartams prieinama tik iš dalies. Aprašomųjų standartų, tokių kaip AACR2, laikomasi tik nedaugelyje bibliotekų, vietiniai aprašomieji standartai nekuriami, išskyrus kai kurias bibliotekas. Kitas aprašomąjį katalogavimą Kambodžoje lemiantis faktorius – leidybos standartų trūkumas.“ <http://www.nl.go.kr/icc/down/060906.pdf>; <http://www.nl.go.kr/icc/down/060811.pdf>; <http://www.nl.go.kr/icc/paper/Cataloguing%20in%20Cambodia.pdf>

⁹ Išsamiau apie ISBD: Byrum, John, The birth and re-birth of the ISBDs: process and procedures for creating and revising the International Standard Bibliographic Descriptions, 66th IFLA Council and General Conference, Jerusalem, Israel, 2000. <http://www.ifla.org/IV/ifla66/papers/118-164e.htm>

¹⁰ <http://www.ifla.org/VII/3/nd1/isbdlist.htm>

¹¹ Functional Requirements for Bibliographic Records – Final Report. <http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr.htm>

¹² Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR) – Final Report: „Analizei naudoti pagrindiniai šaltiniai: *ISBD, Guidelines for Authority and Reference Entries (GARE), Guidelines for Subject Authority and Reference Entries (GSARE) ir UNIMARC Manual.*“

„2.2 Taikymo sritis. Šiame tyrime bibliografinis įrašas yra apibrėžiamas kaip visuma duomenų, susijusių su bibliotekos kataloguose ir valstybinėje bibliografijoje aprašytais entitetais. Šią visumą sudaro aprašomieji duomenų elementai, apibūdinti ISBD; ...“

¹³ Le Boeuf, Patrick. Brave new FRBR world. In: IFLA Cataloguing Principles: steps towards an International Cataloguing Code: report from the 1st IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, Frankfurt, 2003. – München : K.G. Saur, 2004. Taip pat http://www.d-nb.de/standardisierung/pdf/papers_leboeuf.pdf

¹⁴ IFLA svetainė: <http://www.ifla.org/VII/s13/pubs/ISBD-FRBR-mappingFinal.pdf>

Naujos išteklių atskleidimo ir pristatymo sistemos: kintantis katalogo vaidmuo

Warwick CATHRO

Australijos nacionalinė biblioteka, Kanbera, el. p. wcathro@nla.gov.au

Dabartiniu metu aktyviai diskutuojama apie bibliotekos katalogo vaidmenį ir jo santykį su kitomis išteklių atskleidimo priemonėmis. Tokios diskusijos pavyzdžiu gali būti neseniai paskelbtas Kongreso bibliotekos užsakytas pranešimas apie „besikeičiantį katalogo pobūdį“. Šioje diskusijoje taip pat buvo peržiūrėtas suvestinio katalogo vaidmuo. Kai kas mano, kad suvestiniai katalogai pakankamai išsamūs, ir jų teikiamų paslaugų pasiūla atitinka paklausą, todėl padidėjo tikimybė, kad vartotojai ras jiems aktuales, palyginti retai naudojamus išteklius.

2005 m. Australijos nacionalinėje bibliotekoje vyko diskusija apie katalogo ateitį, taip pat katalogo vaidmenį išteklių atskleidimo ir pristatymo procese. Ją iš dalies paskatino Australijos suvestinio katalogo reforma ir jo, pavadinto „Libraries Australia“, pateikimas žiniatinklyje, kaip nemokama viešoji paslauga. Australijos nacionalinė biblioteka išnagrinėjo pasiūlymo „pakeisti jos katalogą „Libraries Australia“ katalogu, kaip pirmine vartotojams skirta duomenų baze“, privalumus ir trūkumus. Šio tikslo įgyvendinimui Nacionalinė biblioteka numato nemažai konkrečių uždavinių, kurie netolimoje ateityje padėtų atsisakyti vietinio katalogo.

Reikšminiai žodžiai: Australijos nacionalinė biblioteka; suvestinis katalogas.

Įvadas

2006 m. kovo mėn. Kongreso biblioteka paskelbė Karen Calhoun pranešimą „Besikeičiantis katalogo pobūdis ir jo susiejimas su kitomis atskleidimo priemonėmis“¹. Jame skelbiami tokie pesimistiniai teiginiai apie katalogo ateitį:

„Šiandien vis daugiau ir daugiau mokslininkų ir studentų aplenkia bibliotekos katalogus, pirmenybę teikdami kitoms atskleidimo priemonėms... Katalogas prastėja, nebeįmanoma užtikrinti jo funkcionalumo ir struktūrinio integralumo, todėl būtini kuo skubesni pokyčiai.“ Calhoun pranešime pateikti keturi būdai, kuriais būtų galima pratęsti mokslinių bibliotekų katalogų gyvavimo laiką. Pats radikaliausias pavadintas „Rasti naujų pritaikymo sričių ir naujų vartotojų“. Viena iš siūlomų strateginių kryptų – „sukurti infrastruktūrą, leidžiančią pasaulio informacijos atskleidimą ir pristatymą atvirose, silpnai susietose sistemose (pvz., surask *Google*, pasiimk savo bibliotekoje)“. Pranešime taip pat komentuojamas suvestinių katalogų vaidmuo: „Kai kurie įtakingi bibliotekininkystės ir informacijos mokslų specialistai siūlo labiau remtis regioninėmis, nacionalinėmis arba pasaulinėmis katalogo duomenų sancaupomis, o integralias bibliotekų sistemas

naudoti kaip tarpinę „perjungiančią“ pristatymo grandį.“

Po kelių savaitių Thomas Mann Kongreso bibliotekos profesionalų gildijos vardu paskelbė kritinį atsiliepimą apie Calhoun pranešimą². Jame kritikuojamas „verslo modelio“ požiūris, patarimas pašalinti Kongreso bibliotekos dalykinius pradmenis ir kraštutinių katalogavimo pakeitimų akcentavimas.

Visus 2005 m. Australijos nacionalinėje bibliotekoje vyko diskusija apie katalogo ateitį, tačiau Mann recenzijoje keliamos problemos nebuvo pagrindinė tema. Daugiausia dėmesio buvo kreipiama į katalogo ir vietinės bibliotekų sistemos vaidmenį išteklių atskleidimo ir pristatymo procese.

Australijos nacionalinės bibliotekos diskusijos pagrindu parengtos apžvalgos išeities tašku pasirinktas Judith Pearce straipsnis „Naujos išteklių atskleidimo ir pristatymo sistemos“³. Autorė pastebi, kad vartotojai gali ieškoti knygos naudodamiesi paieškos sistema (tokia kaip *Google Scholar*), kitokia žiniatinklio paslauga (tokia kaip *Amazon*) arba suvestinio katalogo paslauga (tokia kaip *WorldCat*, *RedLightGreen* arba *Libraries Australia*) negu bibliotekos katalogu. Populiarėjanti tendencija pirmenybę teikti minėtoms atskleidimo priemonėms buvo akcentuojama ir Calhoun pranešime.

Didėjantis tokių alternatyvių atskleidimo priemonių populiarumas nereiškia, kad vietinė bibliotekų sistema (ne vietinis katalogas) prarado savo svarbą išteklių pristatymo procese. Priešingai, kaip teigia Pearce, vartotojas, alternatyvia priemone radęs išteklių, gali panorėti užmegzti ryšį su vietine sistema, kaip galutine prieigos prie jo grandimi. Pearce taip pat teigia, kad vartotojas pirmenybę gali teikti originaliai atskleidimo sąsajai, kad atliktų visas operacijas.

Suvestinio katalogo vaidmuo

Pearce savo straipsnyje apie suvestinius katalogus, kaip pradinę atskleidimo paslaugą, rašo: „Neseniai atliktas Mokslinių bibliotekų grupės (*Research Libraries Group*) tyrimas parodė, kad įstaigos, teikdamos metap paieškos paslaugas, mieliau naudojasi savo pačių, o ne suvestiniais katalogais. Tai lemia ekonominės priežastys: poreikis riboti prieigą prie suvestinių katalogų, kad būtų mažinami paieškos kaštai; riboti išdavimo paslaugas bibliotekų lankytojams ir tarpbibliotekinio skolinimo paslaugas teikti tik tam tikrai jų grupei. Tačiau šiuo atveju neišvengiama paradokso. Naudodamos rodykles ir duomenų bazes bibliotekos tiesiogiai suteikia prieigą prie pasaulio mokslinių žurnalų, tačiau knygų ir kitų neserialinių leidinių atskleidimui ir pristatymui pirmenybę teikia savo pačių fondams.

Suvestiniai katalogai yra paslaugų sistemos trūkstamoji grandis. Atsižvelgiant į bibliotekoms nemažai kainavusias ilgametes investicijas, jie turėtų būti reklamuojami kaip pirminės prieigos prie bibliotekos išteklių priemonės.“

Suvestinių katalogų tema įsipynusi ir į neseniai vykusią diskusiją apie „ilgą virtinę“. Apie ją žurnale *Wired Magazine* rašė Chris Anderson⁴: „Neribota atranka atskleidžia visą tiesą apie tai, ko vartotojai nori, ir kokiomis paslaugomis naudodamiesi jie tai nori gauti Einama gilyn į katalogą, pro labai ilgus *Blockbuster Video*, *Tower Records*, *Barnes & Nobles* antraščių sąrašus. Ir kuo tolyn, tuo labiau domimasi. Išsklystant iš praminto tako, paaiškėja, kad pomėgiai ne visai atitinka vyraujančias tendencijas ...“

Komentuodama šį straipsnį Lorcan Dempsey pažymėjo, kad interneto erdvė pajėgi patenkinti paklausą, todėl padidėjo tikimybė, kad vartotojai suras jiems aktualius palyginti retai naudojamus išteklius. Pasak Dempsey, tokioje erdvėje „atskleidimui pasitarnautų mažesnis skaičius stambesnių metaduomenų telkinių“⁵. Suvestinis katalogas kaip tik ir būtų toks „stambesnis telkinys“.

Australijos nacionalinės bibliotekos apžvalga

Dabartiniu metu Nacionalinė biblioteka prieigą prie savo virtualaus katalogo suteikia pasitelkdama vietinę sistemą, veikiančią *Endeavor Voyager* programinės įrangos pagrindu. Biblioteka taip pat suteikia prieigą prie nacionalinio

suvestinio katalogo *Libraries Australia*, kuriame užrašytos daugiau nei 40 milijonų išteklių, esančių daugiau kaip 800 Australijos bibliotekų, buvimo vietos. Šiame kataloge 2006 m. vasario mėn. buvo realizuota nauja nemokama internetinės paieškos sąsaja.

Australijos nacionalinės bibliotekos apžvalgoje pateikiama nemaža prielaidų, tarp kurių yra tokios:

- Australijos nacionalinė biblioteka ir toliau naudos *Voyager* programinę įrangą komplektavimo, katalogavimo ir serialinių išteklių registravimo operacijoms atlikti;

- vartotojai turi turėti galimybę rasti visus tinkančius išteklius, nepriklausomai nuo to, ar jie yra Nacionalinės bibliotekos fonduose;

- vartotojai turi žinoti, kur jie ieško: Nacionalinės bibliotekos ar visų Australijos bibliotekų fonduose ir jiems turi būti suteikta galimybė siaurinti arba plėsti paieškos apimtį;

- vartotojams nebūtina siūlyti pradinę arba „numatytąją“ paieškos paskirtį;

- dauguma vartotojų teikia pirmenybę panašiai į *Google* stiliaus paieškos sąsajai, kurią siūlo *Libraries Australia*;

- vartotojai norėtų, kad užklauskos sąsaja būtų patogiai naudotis. Jie turi turėti galimybę vykdyti užklausą, užsakyti leidinius ir naudodamiesi paprastu, efektyviu metodu stebėti užklauskų ir užsakymų atlikimo eigą (panašiai kaip *Amazon* parodo *Kur mano užsakymai?*).

Privalumai

Minėtoje apžvalgoje Nacionalinė biblioteka išanalizavo pasiūlymą pakeisti Nacionalinės bibliotekos katalogą Australijos suvestiniu katalogu (*Libraries Australia*), kaip pirmine vartotojams skirta duomenų baze. Tai, kad Nacionalinė biblioteka nacionalinį suvestinį katalogą ir jo programinę įrangą daugiausia tvarko pati, suteikia jai retą galimybę atsižvelgti į šį pasiūlymą.

Nacionalinė biblioteka įvardijo keliolika šio pasiūlymo privalumų arba naudingų rezultatų:

- vartotojai turės prieigą prie gausesnės bibliotekų išteklių sanaupos, tarp jų – išsklaidytos Australijos išteklių kolekcijos;

- Australijos suvestinis katalogas šiuo metu prieinamas nemokamai;

- visi vietinio katalogo įrašai yra suvestiniame kataloge;

- suvestinio katalogo funkcinės galimybės, tarp jų – paieškos paprastumas, pritaikomumas asmeniniams poreikiams, įspėjimai ir atpažinimo procesai) dabartiniu metu didesnės už bibliotekos katalogo;

- Nacionalinė biblioteka turi galimybę toliau tobulinti suvestinio katalogo funkcionalumą;

- Nacionalinė biblioteka turi palankią progą tobulinti vartotojo įgūdžius susiejant suvestinį katalogą su kitomis atskleidimo paslaugomis.

Trūkumai

Australijos nacionalinė biblioteka taip pat įvardijo ir keliolika minėto pasiūlymo trūkumų arba kliūčių. Pirmasis yra nepakankamas suvestinio katalogo (arba kitos interneto paslaugos, naudojamos atskleidimui) ir vietinės bibliotekų sistemos informacijos funkcinis suderinamumas. Jei vartotojai suvestiniame kataloge suranda dominantį išteklių, jis gali panorėti šį išteklių gauti arba juo pasinaudoti bibliotekoje, kurioje jis turi teisę tai daryti. Jei išteklius ten yra, pirmiausia būtina, kad būtų prieinama išsami fondų duomenų informacija. Jei išteklius yra serialinis, svarbu žinoti, ar bibliotekoje yra norimas jo numeris; jei tai knyga – ar yra laisvas egzempliorius, kurį galima pasiskolinti arba pasinaudoti.

Yra du būdai, kaip vartotojui suteikti prieigą prie fondo duomenų. Pirmasis – „tiesioginė nuoroda“ iš suvestinio katalogo į vietinį. Toks perėjimas vartotoją gali nuteikti gana nemaloniai, svarbu tai, kad jis galės surasti reikiamus duomenis. Tokie suvestiniai katalogai, kaip WorldCat, RedLightGreen ir *Libraries Australia*, yra sukūrę „tiesiogines nuorodas“.

Suvestiniai katalogai ir kitos atskleidimo tarnybos intensyviai dirba siekdamos sukurti ir tvarkyti „sudėtingas katalogo nuorodas“. Tačiau, kaip jau buvo minėta, vartotojui nepalankus sąsajos pasikeitimas. Geresnis, tačiau daugiau laiko užimantis sprendimas būtų sukurti standartinį tinklo paslaugų protokolą, kuriuo naudojantis išsamūs fondų duomenys iš vietinės sistemos standartiniu formatu būtų perduodami atskleidimo sistemai. Tam tikslui jau yra protokolas ir schema (*Z39.50 Holdings Schema*)⁶. ISO 46-ajame Technikos komitete pradėtas kurti alternatyvus variantas: *XML Holdings Schema*⁷. Kad funkcinis suderinamumas pasiektų reikiamą lygmenį, vietinės sistemos turi būti tobulinamos ir pritaikomos naudoti kurį nors iš šių protokolų ir schemų.

Vartotojui įsitikinus, kad reikiamo ištekliaus egzempliorius yra bibliotekoje, jis turės jį užsakyti arba rezervuoti ir sekti užsakymo ar rezervavimo eigą. Šiuo atveju taip pat turėtų būti įmanomas standartais paremtas sprendimo būdas. Standartizacijos bendruomenė jau intensyviai diskutuoja apie būtinumą sukurti paprastą, būsenos protokolą, kurį naudojant būtų galima atlikti tarp sistemines užklausas, taip pat viena sistema teiktų informaciją kitai sistemai apie užklausos būseną. Kai kurios tarnybos šiuo tikslu jau eksperimentuoja su OpenURL arba tinklo paslauga.

Nacionalinė biblioteka kreipėsi į *Endeavor* kompaniją dėl būtinumo surasti standartais paremtą funkcinio suderinamumo problemos sprendimą, taip pat šį klausimą iškėlė atitinkamiems standartams skirtuose forumuose.

Antrasis pasiūlymo (kad Nacionalinė biblioteka pakeistų savo dabartinį katalogą Australijos suvestiniu katalogu, kaip

pirmine vartotojams skirta duomenų baze) trūkumas – painiavos, su kuria gali susidurti vartotojas, tikimybė. Jam turi būti visiškai aišku, kokiuose fonduose vykdoma paieška: Nacionalinės bibliotekos ar visos Australijos. Suvestinio katalogo sąsajos šiuo atžvilgiu neturi klaidinanti vartotojo, taip pat turi būti suteikiama galimybė siaurinti paiešką, tiesiog nurodant „tik mano bibliotekoje“.

Vartotoją taip pat gali trikdyti gausybė paieškos rezultatų ir (arba) pasikartojantys suvestinio katalogo įrašai. To galima išvengti vykdant suvestinio katalogo kokybinę kontrolę (dažnai tam reikia daug pastangų, ypač kai duomenų paketai siunčiami iš vietinių sistemų) ir tiksliai grupuojant rezultatų rinkinį (taip pat grupuojant skirtingas laidas ir versijas).

Trečiasis trūkumas – suvestiniame kataloge gali nebūti kai kurių svarbių duomenų, kurie yra vietiniuose kataloguose. Tokie specifiniai duomenys gali būti, pavyzdžiui, aprašomo egzemplioriaus specifiniai duomenys ar vietinės reikšmės informacija apie fondus. Kitas atvejis – nuorodos į vietinių bibliotekų perkamus įrašų rinkinius. Dėl tam tikrų įrašų rinkinių licencijavimo sąlygų į šiuos rinkinius nukreipiantys URL adresai gali būti leidžiami skelbti tik vietiniame kataloge ir draudžiami suvestiniame. Tokiais atvejais gali tekti riboti suvestinio katalogo paslaugas, prieigą teikiant tik užsiregistravusiems vartotojams.

Ateitis

Australijos nacionalinė biblioteka siekia įgyvendinti daug konkrečių uždavinių, kurie leistų netolimoje ateityje atsisakyti vietinio katalogo, pakeičiant jį Australijos suvestiniu katalogu.

Nacionalinė biblioteka ketina:

- raginti standartų organizacijas ir vietinių sistemų tiekėjus kurti ir praktiškai įgyvendinti standartinius protokolus, kuriuos naudojant būtų įmanoma: a) keistis išsamiais fondų duomenimis ir b) keistis užklausomis ir informacija apie užklausos būseną;

- aptarti ir, jei įmanoma, įgyvendinti priemones, suteikiančias galimybę Australijos suvestiniame kataloge kaupti ir tvarkyti specifinius kurios nors įstaigos duomenis;

- kaip minėta anksčiau, nagrinėti galimybę suvestiniame kataloge skelbti įrašus į licencijuotus fondų rinkinius nukreipiančius URL adresus, tačiau su prieigos kontrole, ją suteikiant tik užsiregistravusių įstaigų vartotojams;

- pakeisti savo tinklalapio „Katalogo“ dalies sąsają, kad vartotojui būtų aišku, kur atlikti paiešką – šalies bibliotekose ar tik Nacionalinės bibliotekos fonduose;

- tobulinti paieškos suvestiniame kataloge rezultatų rinkinio pateikimą, juos grupuojant pagal atitiktį;

- toliau tobulinti suvestinio katalogo duomenų kokybę.

Išvados

2005 m. Australijos nacionalinėje bibliotekoje vyko diskusija apie jos katalogo ateitį. Bibliotekos dėmesio centre - katalogo ir vietinės bibliotekų sistemos vaidmuo išteklių atskleidimo ir pristatymo procese.

Nacionalinė biblioteka laiko būtina pradėti įgyvendinti vidutinės trukmės projektą, leisiantį keisti paieškos Nacionalinės bibliotekos ir kitų šalies bibliotekų fonduose, pobūdį. Vienas iš tokių pokyčių būtinybę lemiančių motyvų yra didėjanti tendencija vartotojams ieškoti bibliotekos išteklių naudojantis ne katalogu, o kitomis paslaugomis. Kitas motyvas – neseniai įvykusi Australijos suvestinio katalogo reforma, suteikusi patogią sąsają ir ieškojimo ir

gavimo funkcijų susiejimą. Nacionalinė biblioteka norėtų, kad suvestinis katalogas taptų svarbia Australijos visuomenei išteklių atskleidimo proceso dalimi.

Nacionalinė biblioteka nagrinėjo pasiūlymo „pakeisti Australi

ų bazę“ privalumus ir trūkumus. Šios analizės rezultatas buvo pasiūlymas rengti projektą, kurio įgyvendinimas leistų atsisakyti vietinio katalogo Australijos suvestinio katalogo naudai.

Iš anglų kalbos vertė T. Auškalnis

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2006 m. Seule (Korėja) vykusioje 72-ojoje IFLA konferencijoje.

¹ The changing nature of the catalog and its integration with other discovery tools. Prepared for the Library of Congress by Karen Calhoun. <http://www.loc.gov/catdir/calhoun-report-final.pdf>

² Mann, Thomas. The changing nature of the catalog and its integration with other discovery tools. A critical review. <http://www.guild2910.org/AFSCMECalhounReviewREV.pdf>.

³ Pearce, Judith. New Frameworks for Resource Discovery and Delivery. <http://www.nla.gov.au/nla/staffpaper/2005/pearce1.html>

⁴ Anderson, Chris. The long tail. http://www.wired.com/wired/archive/12.10/tail_pr.html

⁵ Dempsey, Lorcan. Libraries and the long tail. D-Lib Magazine, April 2006. <http://www.dlib.org/dlib/april06/dempsey/04dempsey.html>

⁶ Z39.50 Holdings Schema. Version 1.4, November 2002. <http://www.loc.gov/z3950/agency/defns/holdings1-4.html>

⁷ ISO Technical Committee 46, Subcommittee 4. New work item proposal. Schema for holdings information. http://www.unt.edu/xmlholdings/Resources/N529_Holdings_Schema_NWI.pdf

Kas nauja FRAR (Funkciniuose reikalavimuose autoritetiniams įrašams)?

Glenn PATTON

OCLC, Dublinas, Ohio valstija, JAV, el. p. patton@oclc.org

Funkcinių reikalavimų autoritetiniams įrašams (*Functional Requirements for Authority Records – FRAR*) projektas 2005 m. liepos-spalio mėnesiais buvo pateiktas visiems susipažinti IFLANET svetainėje. FRANAR darbo grupė gavo 12-os asmenų ir 13-os institucijų (iš jų 6 nacionalinių bibliotekų ir 3 nacionalinių katalogavimo komitetų) atsiliepimus. Darbo grupė jiems labai dėkinga.

Buvo parengtas 145 puslapių atsiliepimų žurnalas. 2005 m. gruodžio 9 d. septyni Darbo grupės nariai susitiko Koninklijke bibliotekoje, Hagoje (Olandija), kad apsvarstytų atsiliepimus ir, į juos atsižvelgdami, pradėtų projekto peržiūrą. Susitikimo metu Darbo grupė išnagrinėjo tik apie du trečdalius atsiliepimų. Po susitikimo, siekiant aptarti likusius atsiliepimus, įvyko keletas telefoninių konferencijų.

Galutiniai sprendimai paaiškės tik pasibaigus diskusijoms ir įvykus projekto peržiūrai. Atsiliepimuose apie projektą vyravo dvi pagrindinės temos:

– Konceptualaus modelio esmė sunkiai suprantama tiems, kurie nėra susipažinę su duomenų modeliavimu, todėl reikalinga aiškesnė formuluotė. Kitame projekto variante Darbo grupė pasirengusi daugiau dėmesio skirti esminiam principui: bibliografiniai entitetai yra vardai ir (arba) identifikatoriai, šių vardų ir identifikatorių pagrindu sudaromi kontroliuojami kreipties elementai.

– Ne visai aišku, kas apibūdinama projekte: autoritetiniai duomenys ar autoritetiniai įrašai. Darbo grupė patvirtino,

kad turi būti akcentuojami autoritetiniai duomenys, nors pripažino, kad bibliotekos kontekste duomenys gali įgauti autoritetinių įrašų formą. Bus siekiama, kad naujajame projekte šis prieštaravimas būtų įvairiapusiškai išaiškintas, galimas dalykas net pakeičiant pavadinimą į *Functional Requirements for Authority Data*.

Viena iš 2006 m. kovo mėn. Lisabonoje vykusios konferencijos *UNIMARC & Friends* (<http://unimarc.bn.pt/html/presentacoes.html>) programos sudėtinių dalių buvo FRAR modelio pristatymas, kurio metu buvo pateiktos kai kurios šį modelį paaiškinančios sąvokos. Straipsnis, parengtas minėto pristatymo pagrindu ir skirtas 2005 m. Oslo konferencijos IFLA Katalogavimo sekcijos programai, bus publikuojamas leidinio *International Cataloguing and Bibliographic Control* 35 tomo 2-ajame numeryje.

Darbo grupės Seulo susitikimo dėmesio centre bus mūsų kompetencijai priklausantys susiję standartinės numeracijos aspektai, t. y. tarptautinio standartinio autoritetinių duomenų numerio galimybių studijos parengimas.

Iš anglų kalbos vertė T. Auškalnis

Parengta pagal pranešimą, skaitytą 2006 m. Seule (Korėja) vykusioje 72-ojoje IFLA konferencijoje.

BIBLIOGRAFIJA 2007

Mokslo darbai

Maketavo Tamara Jablonskaja

2009 06 05. 17 leidyb. apsk. I. Tiražas 230 egz. Užsakymas 9604. Išleido Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius. Spausdino UAB „Baltijos kopija“, Karcivių 13b, LT-09109 Vilnius.

